

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Економіка і управління

Том 30 (69). № 4, 2019

Частина 2

**Київ
2019**

Головний редактор:

Горник Володимир Гнатович – доктор наук з державного управління, доцент, директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та природокористування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Члени редакційної колегії:

Клименюк Микола Миколайович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та міжнародних економічних відносин Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Ладонько Людмила Степанівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Путінцев Анатолій Васильович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів та кредиту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Сук Петро Леонідович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та аудиту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Кураташвілі Альфред Анзорович – доктор економічних наук та доктор юридичних наук, професор, Міжнародна Академія соціально-економічних наук (м. Тбілісі, Грузія), Президент; Дійсний член Нью-Йоркської Академії наук і Академік Академії політичних наук США.

Корнєєв Володимир Вікторович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та кредиту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Каменська Тетяна Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, Голова Аудиторської палати України.

Редько Олександр Юрійович – доктор економічних наук, професор, перший проректор з науково-педагогічної роботи та академік Національної академії статистики, обліку та аудиту

Шпачук Віталій Васильович – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Хлобистов Євген Володимирович – доктор економічних наук, професор, директор Науково-дидактичного інституту Вищої школи економіки та гуманітаристики, м. Бельсько-Бяла (Польща).

Петровська Ірина Олегівна – кандидат економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та природничих наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Безус Павло Іванович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та міжнародних економічних відносин Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 1 від 28.08.2019 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління»
zareєстровано Міністерством юстиції України (Свідectво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
серія KB № 15716-4187P від 28.09.2009 року)

Видання входить до «Переліку друкованих фахових видань, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук»
на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2017 № 1714 (Додаток 7)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

ЗМІСТ

1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Іванишин В.В., Печенюк А.П. ПОЛІТИКА СІЛЬСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНОЇ МОДЕЛІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН	1
Харчук О.Г. МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	7

2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Мостова А.Д. ЗБАЛАНСОВАНА СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	12
Носань Н.С. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ.....	19
Овчиннікова В.О., Панкратов С.В. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ.....	25
Редьква О.З. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	30
Стаматін О.В., Сухонос М.К. ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ ТА СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ АВТОМАТИЗОВАНОЮ СИСТЕМОЮ ОПЛАТИ ПРОЇЗДУ В ГРОМАДСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ УКРАЇНИ.....	36
Музика П.М., Урба С.І., Гончаренко Л.В. АНАЛІЗ СТАНУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ.....	45
Юхновська Ю.О. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ТА РЕГІОНІВ.....	54

3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Миськовець Н.П. ЦИФРОВІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	60
Петрик І.В., Пинда Ю.В. ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ МЕРЕЖІ ПОСТАВОК ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	66
Продіус О.І. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	71
Харчук Т.В. МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВОЇ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.....	76
Шаповал О.А. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА.....	82

4. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Желізко Ю.М.

КЛЮЧОВІ ВІДМІННОСТІ СИСТЕМИ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ
УКРАЇНИ ТА ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВ СВІТУ..... 86

Коротя М.І.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ
ПРИРОДНОГО ГАЗУ: РОЗПОДІЛ, ТРАНСПОРТУВАННЯ..... 93

Мороз С.Р., Феленчак Ю.Б.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА
У ТУРИСТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ..... 99

Pozdniakova Anna

ANALYSIS OF SMART CITY ARCHITECTURE MODELS..... 105

5. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Зуб М.Я.

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙ
СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО РИНКУ ПРАЦІ..... 111

Приятельчук О.А.

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЛЮДИНИ
В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЯХ..... 117

6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Лантух К.О.

ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ ФІНАНСУВАННЯ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА:
СВІТОВИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ..... 123

Тищенко В.В.

КРАУДФАНДІНГ ЯК ФІНАНСОВИЙ ІНСТРУМЕНТ
РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ..... 130

7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Лега О.В.

ПРОФЕСІЯ «БУХГАЛТЕР»: ВІД МИНУЛОГО ДО ВИМОГ СУЧАСНОСТІ..... 139

Скорнякова Ю.Б.

ЄДИНИЙ ПОДАТОК ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПИТАННЯ
ВІДОБРАЖЕННЯ В ОБЛІКУ ТА ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ..... 146

Rozit Tatiana, Chorna Anna

THE PROBLEMS AND CHRONOLOGY OF INTEGRATION
OF INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS
INTO UKRAINIAN NATIONAL ACCOUNTING REGULATIONS (STANDARDS)..... 154

8. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Сегеда І.В., Локотарев Є.О., Шаповал В.О.

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЙ
У ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ..... 160

CONTENTS

1. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Ivanyshyn Volodymyr, Pecheniuk Alla

POLICY OF AGRICULTURAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS
OF A MULTIPOLAR MODEL OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS.....1

Kharchuk Olena

INTERNATIONAL TRADE OF UKRAINE: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT.....7

2. ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Mostova Anastasiia

BALANCED SCORECARD AS AN INSTRUMENT
FOR DEVELOPING OF THE STATE FOOD SECURITY STRATEGY.....12

Nosan Nataliya

SYSTEM APPROACH TO STATE FINANCIAL SECURITY MANAGEMENT.....19

Ovchynnikova Viktoria, Pankratov Sergey

DIGITALIZATION OF THE INNOVATION ACTIVITY OF RAILWAY TRANSPORT..... 25

Redkva Oksana

ANALYSIS OF MAIN INDICES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL MACHINE BUILDING IN UKRAINE..... 30

Stamatin Oleksandr, Sukhonos Maria

BASES OF MODELING AND STRATEGIC MANAGEMENT OF AUTOMATED
FARE COLLECTION SYSTEMS IN PUBLIC TRANSPORT OF UKRAINE.....36

Muzyka Pavlo, Urba Svitlana, Goncharenko Ludmyla

ANALYSIS AND EFFICIENCY OF USING LAND RESOURCES IN UKRAINE..... 45

Yukhnovska Yulia

METHODICAL APPROACHES TO ESTIMATE
THE TOURIST POTENTIAL OF UKRAINE AND THE REGIONS..... 54

3. ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Myskovets Nataliia

DIGITALIZATION IN UKRAINE AND THE WORLD.....60

Petryk Ilona, Pynda Yuriy

FEATURES OF THE RESTRUCTURING MECHANISM
OF THE DOMESTIC BUSINESS PROCESSES OF THE SUPPLY
NETWORK ENTERPRISES IN THE EUROPEAN INTEGRATION CONDITIONS..... 66

Prodius Oksana

PROBLEMS AND PROSPECTS OF INCLUSIVE DEVELOPMENT IN GLOBALIZATION.....71

Kharchuk Tetiana

METHODICAL APPROACH TO THE ESTIMATION
OF THE FINANCIAL COMPONENT OF COMPETITIVE POTENTIAL
OF MACHINE BUILDING ENTERPRISES
IN THE ECONOMIC MANAGEMENT SYSTEM..... 76

Shapoval Olena

SYSTEM APPROACH TO ENTERPRISE MANAGEMENT..... 82

4. DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Zhelizko Yuliia

KEY DIFFERENCES OF THE UKRAINE'S EXPORT CONTROL
SYSTEM AND THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD..... 86

Korotya Myroslav

EUROPEAN EXPERIENCE IN REGULATING NATURAL GAS MARKET:
DISTRIBUTING, TRANSPORTING.....93

Moroz Solomiia, Felenchak Yuliia	
THE MODERN TRENDS OF SPA INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE TOURISM COMPLEX OF UKRAINE.....	99
Pozdniakova Anna	
ANALYSIS OF SMART CITY ARCHITECTURE MODELS.....	105
 5. DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS	
Zub Mariya	
THE MODERN PARADIGM OF TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONS OF SOCIALLY ORIENTED LABOR MARKET.....	111
Pryiatelchuk Olena	
CREATION OF SOCIAL PEOPLE CONCEPT IN MODERN ECONOMIC MODELS.....	117
 6. MONEY, FINANCES AND CREDIT	
Lantukh Kristina	
APPROACHES AND METHODS OF CULTURE AND ARTS FINANCING: WORLD EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE.....	123
Tyshchenko Volodymyr	
CROWDFUNDING AS A FINANCIAL INSTRUMENT FOR IMPLEMENTING INVESTMENT PROJECTS.....	130
 7. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Leha Olha	
PROFESSION “ACCOUNTANT”: FROM THE PAST TO MODERN REQUIREMENTS.....	139
Skornyakova Yuliya	
SINGLE TAX ON LEGAL ENTITIES: ISSUES OF ACCOUNTING AND DISCLOSURE OF FINANCIAL STATEMENTS.....	146
Rozit Tatiana, Chorna Anna	
THE PROBLEMS AND CHRONOLOGY OF INTEGRATION OF INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS INTO UKRAINIAN NATIONAL ACCOUNTING REGULATIONS (STANDARDS).....	154
 8. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY	
Segeda Irina, Lokotariiev Eugene, Shapoval Vitaliy	
ACTUALIZATION OF BLOCKCHAIN-TECHNOLOGIES USE IN THE ENERGY SECTOR.....	160

1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-26>

УДК 338.48:339

Іванишин В.В.

доктор економічних наук, професор, ректор,
Подільський державний аграрно-технічний університет

Печенюк А.П.

кандидат економічних наук, докторант,
Подільський державний аграрно-технічний університет

Ivanyshyn Volodymyr, Pecheniuk Alla

State Agrarian and Engineering University in Podilya

ПОЛІТИКА СІЛЬСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНОЇ МОДЕЛІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Досліджено тенденції багатопольярного світового розвитку, виявлено характерні риси туризму за однопольярної та багатопольярної моделей, виявлено світові тренди зростання туристичного попиту на екологічний складник та потенційні можливості України у цій сфері. Розглянуто класифікацію туристичних центрів за інноваційною компонентою та світові моделі розвитку туризму. Визначено, що розвиток туризму залежить від вдалої організаційної структури управління туристичним комплексом. Встановлена доцільність використання концепції багатфункціональності під час формування туристичної політики сільських територій та визначено інституції, які можуть бути залучені до цього процесу. Запропоновано євроінтеграційну модель розвитку сільського туризму, орієнтовану на освітні та соціальні компоненти, географічною одиницею якої є сформований єврорегіон, визначено перешкоди та виклики, що стоять перед міжнародною туристичною взаємодією.

Ключові слова: багатопольярність, світовий розвиток, міжнародні відносини, сільський туризм, туристична політика.

Постановка проблеми. Становлення багатопольярного світу супроводжується формуванням нових центрів економічного впливу навколо регіональних блоків. Незважаючи на те, що глобалізаційні процеси в світовому масштабі привели до посилення економічних та комунікаційних зв'язків, до покращення міжнародної взаємодії у всіх сферах діяльності, варто відзначити, що вони несуть із собою досить серйозні загрози, пов'язані із втратою самобутності, знеособленням культури народу і способу життя, посиленням нерівності. З огляду на збільшення світових центрів економічного впливу та кількості країн-світових лідерів, держави з перехідними економіками можуть отримати гарні можливості для розвитку та покращення економічного становища. Враховуючи природно-ресурсний, культурно-історичний потенціал України та порівняно низький ступінь урбанізації території, перспективним

видом діяльності є сільський зелений туризм, що й зумовлює актуальність наукового пошуку щодо вироблення політики сільського туристичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових публікацій варто виділити дослідження С.Г. Пилипенко, Н.І. Моїсєєва, Г.Ю. Омельченко, які стосуються питань глобалізації; О.В. Халін, що досліджує багатопольярні моделі розвитку; О. Юрченко з тенденцій туризму; А.М. Стельмашук із питань багатоукладності розвитку сільської економіки; О.В. Бартошук із моделей зарубіжного туризму; Я.Я. Калат, О.П. О.П. Демедюк із транскордонного співробітництва; А.В. Стойка, Є.С. Драгомірова, М.О. Лінькова із дослідження туризму як лідера міжнародної дипломатії; Я.П. Склярченко з інституціональних структур міжнародного туризму.

Віддаючи належне працям авторів, вважаємо, що поглибленого дослідження та деталізації вимагає тема

формування політики розвитку сільського зеленого туризму в умовах багатополарності світового розвитку.

Метою дослідження є формування моделі сільського туристичного розвитку регіонів України в умовах багатополарності світових економічних центрів.

Виклад основного матеріалу. Рівень світових глобалізаційних процесів оцінюється на основі рейтингу глобалізації, в який включено 62 країни світу, які об'єднують 85% населення земної кулі та 90% економіки світу. Він враховує такі параметри: персональні контакти (туризм та міжнародні поїздки); економічну інтеграцію, обсяг міжнародного телефонного трафіку, поштові відправлення та перекази; кількість користувачів Інтернету й активність країни в міжнародних відносинах. Прикладами глобалізації у туризмі є становлення мережі, яка поєднує авіакомпанії, готелі, туристичні агентства тощо. Крім того, відбувається формування стратегічних альянсів у формі консорціумів, спільних підприємств, що викликає потребу популяризації та просування туристичного бренду на міжнародному ринку послуг [1].

Теорія багатополарності виникла на протидію глобалізаційним процесам у світовій економіці. Базуючись на порівнянні потенціалів США та ЄС із новими центрами економічної сили (Китай, Індія, Сингапур, Південна Корея), формування багатополарності змінює логіку процесів практично в усіх сферах суспільних відносин, в тому числі і в туризмі. Основною рисою переходу до багатополарної моделі є існування декількох центрів прийняття економічних рішень на планетарному рівні, для яких характерна боротьба за право встановлення світового порядку. Сучасні наукові дослідження доводять, що значним викликом для суспільства у XXI ст. є підтримка балансу сил і стабільності в умовах неефективності міжнародних інституцій. Загалом становлення багатополарного світу має такі тенденції: окремі держави втратили здатність бути глобальними центрами; держави у форматі соціально-економічних систем стають основними суб'єктами сві-

тового управління; формуються нові центри економічного впливу навколо регіональних блоків.

На сучасному етапі розвитку світової системи з'являються певні конкуренти – могутні регіональні держави і спілки держав, що належать до «Другого» світу, або ті країни, які швидко розвиваються. Серед них важливо виділити азіатський регіон, який нині стає одним із головних центрів економічного та політичного впливу. Йдеться про Китай, Японію та Південну Корею [2].

Доречним буде проведення паралелей між двома вищезгаданими моделями світового порядку (таблиця 1).

Низка дослідників (Й. Шумпетер, Т. Хаггерстранд) пов'язують туристичні центри з інноваціями в цій сфері (рис. 1), вважаючи, що інновації в економічній системі розподілені не випадково та концентруються у визначених секторах. У туризмі до інновацій можна віднести: «нові види туристських продуктів, удосконалені технології надання туристських послуг, нові моделі туристського бізнесу тощо» [3].

Соціальні, економічні, технологічні нововведення зароджуються в конкретному просторі, що в економічних та географічних джерелах є Центром, а середовище їхнього поширення – Периферією. Між ними є постійний зв'язок та взаємодія. Виділяють прямий вплив та зворотний. Прямий вплив (ядро впливає на периферію) відображає теорія модернізації, яка покладена в основу обґрунтування «колонізації» великими корпораціями периферійних районів, та визначає потребу у здійсненні регіональної політики держави для покращення рівня розвитку регіонів; зворотний вплив – підпорядкування периферії ядру.

Натепер центрами світової туристичної діяльності є: Великобританія, Франція, Іспанія, Італія, Швейцарія, Австрія, Німеччина, США, Канада, Японія та Китай, які мають у сукупності наймогутніший економічний та туристичний потенціал [3].

Високий рівень глобалізації та урбанізації високо-розвинених країн приводить до переорієнтації та зрос-

Таблиця 1

Характерні ознаки туризму за однополарної та багатополарної моделей міжнародних відносин

Показники	Однополарна модель	Багатополарна модель
Структура міжнародного туризму	Існування визначеного чи фактичного туристичного центру	Відсутність визначеного центру чи туристичного лідера, регіоналізація відносин
Організація відносин	Відносини строго регламентовані, висока ступінь залежності від центру	Незалежність у виборі партнерів та туристичній діяльності
Координаційні структури туристичних відносин	Наявність єдиного координаційного центру туризму	Відсутність єдиної координації, значна роль громадських туристичних організацій
Спосіб ухвалення рішень	Остаточне рішення за домінуючою країною	Рішення ухвалюють колективно
Потенціал основних гравців	Стабільний	Швидко зростає
Вплив інституційних та нормативних факторів на сферу туризму	Високий	Низький
Керованість та прогнозованість туристичних процесів	Висока	Низька

Джерело: розробка автора

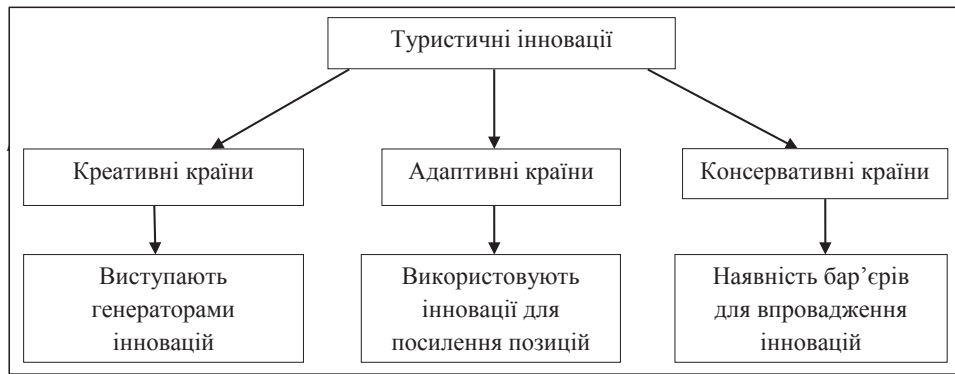

Рис. 1. Класифікація туристичних центрів за інноваційним складником

Джерело: складено автором на основі [3]

тання туристичного попиту, в основу якого закладено екологічну складову частину. Саме цьому критерію відповідає сільський зелений туризм, який нерозривно пов'язаний із розвитком сільських територій.

Важливо відзначити, що домінуючими у структурі сільського господарства ЄС є індивідуальні господарства та їх об'єднання, які є суб'єктами реалізації концепції багатофункціональності сільського господарства. До них відносять кооперативи з виробництва органічної продукції, енергетичні кооперативи та інші об'єднання селянських господарств. Варто вказати, що аграрна політика країн ЄС націлена на збереження сільського способу життя та фермерства, яке, своєю чергою, формує базу для розвитку сільського зеленого туризму [4].

Відомо, що середній розмір фермерських господарств у країнах ЄС становить 15,8 га та є значно меншим, ніж середній по Україні (82 га) [4]. Цей факт дає підстави для припущення, що український фермер не завжди має змогу диверсифікувати свою основну діяльність туристичною, оскільки в порівнянні з європейським він має значно більший масштаб сільсько-господарської діяльності за нижчого рівня технічного забезпечення. З огляду на це, вважаємо актуальним розвиток кооперації між фермерськими господарствами, що сприятиме поглибленню спеціалізації та виокремленню господарств, які формуватимуть туристичний продукт на професійній основі, що в сучасних умовах набуває значної актуальності, особливо під час створення національного продукту, продуктового сектором сільських туристичних господарств України, з метою достойної його презентації на міжнародному ринку.

А.М. Стельмашук, узагальнивши досвід європейських країн, пропонує перелік інститутів, які можуть залучатися до процесу розвитку сільських територій та формування туристичної політики (за винятком органів державної влади та самоврядування): «асоціації муніципалітетів; національні агентства розвитку; торгово-комерційні та промислові палати; технополіси; бізнесові та інноваційні центри; регіональні фінансові компанії; приватні консультанти та експерти; профспілки; організації, які займаються працевлаштуван-

ням населення; організації, які спеціалізуються на поширенні нових технологій; бізнес-інкубатори; венчурні фонди; гарантійні фонди; благодійні фонди; місцеві агентства розвитку; комунальні фундації; заклади вищої освіти та регіональні наукові центри; технологічні дослідницькі лабораторії; агентства регіонального розвитку тощо» [4].

За визначенням ролі держави у світовій галузі туризму виділяють чотири моделі розвитку індустрії туризму. Для першої (ринкової) характерною ознакою є відсутність центральної державної туристичної адміністрації. Всі питання, пов'язані з розвитком туризму, вирішуються на рівні регіонів або самостійно суб'єктами господарювання. Умовою застосування цієї моделі є значна привабливість країни для іноземних туристів. Такий підхід ефективний у країнах із ринковою економікою.

Друга модель визначає потребу у державному центральному органі (міністерство чи управління), яке би займалося туристичною сферою. Така модель властива країнам із перехідною економікою, тим, що розвиваються, та країнам, в яких туризм є основним джерелом валютних надходжень.

Третя (європейська) модель участі держави в розвитку індустрії туризму характерна для розвинутих країн. Вона передбачає вирішення питань на рівні спеціалізованого галузевого підрозділу, який входить до складу багатогалузевих, багатофункціональних міністерств (іноді економічного спрямування), однак має статус відносно самостійного адміністративного органу. Характерними для цього типу є: узгодження державних інтересів, місцевої влади та приватного бізнесу; організація взаємовигідного співробітництва.

Четверта (комбінована) модель туристичної галузі визначає створення комбінованого міністерства, яке, крім туризму, включає взаємодоповнюючі напрями соціально-економічної політики. Вона об'єднує риси другої та третьої моделей розвитку туристичної галузі, широко використовується в країнах, які позиціонують себе як рецептивні туристичні ринки [5].

Варто вказати, що успіх країни на міжнародному ринку туристичних послуг значною мірою залежить

від обґрунтованої політики держави у напрямі просування національних туристичних продуктів на місцевому рівні. З цією метою в окремих країнах було створено Національні Туристичні Адміністрації (НТА), мета яких полягає у розробленні стратегій розвитку туризму та розробленні національних програм розвитку туристичної галузі.

У складі НТА багатьох країн світу є закордонні офіси, які здійснюють просування національного туристичного продукту. Ці структури приймають постійну участь у міжнародних та регіональних виставках та ярмарках; проводять широку інформаційну роботу; проводять іміджеві заходи щодо країни, яку вони представляють.

Варто відзначити, що діяльність Євросоюзу у сфері міжнародного туризму характеризується мозаїчністю, дискретністю та фрагментарністю. Важливого значення в інституціональній системі ЄС у сфері туризму набувають Громадські регіональні організації, серед яких: Асоціація європейських авіакомпаній (АЕА); Групи національних туристичних агентств та туроператорів, об'єднаних у межах ЄС; Всесвітня Федерація асоціацій туристичних агентств; Група підтримки розвитку туризму в Європі (ЕТАГ) [6].

Розвиток туризму у тій чи іншій країні багато в чому залежить від вдалої організаційної структури управління туристичним комплексом.

Слід відзначити, що сьогодні в Україні є дуже мало джерел вироблення політики сільського туристичного розвитку, хоча й спостерігаємо існування формального державного апарату. Україна має унікальне геополітичне становище та володіє значним потенціалом для розвитку транскордонного співробітництва, що може стати одним із векторів реалізації політики у сфері сільського зеленого туризму. Об'єктом інтересу натеper виступає західна частина України, яка за останні роки стала активним учасником мережі транскордонних інституціональних утворень – єврорегіонів [7].

Особливо корисним для України може стати досвід Польщі, за участі якої на українському кордоні було створено перші єврорегіони: «Карпатський єврорегіон» та «Єврорегіон «Буг». Єврорегіональне співробітництво у цій сфері посилюється в українсько-румунському транскордонному напрямі через активну діяльність єврорегіону «Нижній Дунай» у транскордонних програмах ЄС.

Для покращення сприяння транскордонному, транснаціональному чи міжрегіональному співробітництву між членами ЄС із метою зміцнення економічного та соціального єднання створено Європейське об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС), учасниками якого можуть бути і громадські організації чи інші зацікавлені юридичні особи, що створює можливість максимального врахування інтересів усіх мешканців території. ЄОТС поділяють на: транскордонні (займаються місцевими чи регіональними питаннями); транснаціональні (включають декілька країн) та мережеві (передбачають розвиток співпраці між регіонами, які не є

територіально близькими). Натеper більшість ЄОТС є транскордонними. Географічна їх більшість знаходяться у Центральній Європі (вздовж угорського кордону), західній Європі (Франція, Німеччина, Бельгія, Голландія, Люксембург), а також у Середземномор'ї (Іспанія, Португалія, Греція, Словаччина, Італія, Кіпр). Більшість ЄОТС спрямовані на розвиток туризму, захист навколишнього середовища, культуру та спорт, інфраструктуру та освіту [8].

Одним із варіантів ефективної співпраці України в напрямі політики розвитку сільського зеленого туризму, взаємозв'язку територіальних рекреаційних систем, їх взаємодоповнення та інфраструктурного забезпечення можуть стати бізнес-інкубатори. Закордонний досвід свідчить, що інкубатори бізнесу у туристичному секторі дають новоствореним суб'єктам «швидкий старт», що прискорює їх розвиток у 7-10 разів порівняно з підприємствами-початківцями [7].

На основі наведених даних щодо основних аспектів політики розвитку сільських та прикордонних територій в країнах ЄС сформуємо модель співробітництва у сфері сільського зеленого туризму, яка включатиме органи державної влади, науково-освітні установи, громадські та підприємницькі структури (рис. 2).

У запропонованій євроінтеграційній моделі розвитку сільського туризму значна увага зосереджена на освітній та соціальній складових частинах, які є значними спонукальними причинами до започаткування туристичної діяльності.

Перешкодами для створення та розвитку бізнес-інкубаторів сільського зеленого туризму є: відсутня законодавча база щодо діяльності транскордонних бізнес-інкубаторів в Україні; відсутність у місцевих жителів достатньої інформації щодо можливостей транскордонних бізнес-інкубаторів у розвитку підприємства у сфері рекреації та туризму регіону; відсутність єдиної бази даних щодо туристичних підприємств, санаторно-курортних та сільських туристичних садиб прикордонних регіонів, які формують якісний туристичний продукт, призначений для реалізації на європейському та світовому ринку; відсутність відповідних приміщень для оптимального функціонування туристичних бізнес-інкубаторів [7].

Саме тому перед туристичною економічною дипломатією поставлені завдання з підтримки пріоритетності національних інтересів та забезпечення національної безпеки шляхом дослідження громадської думки та її корегування в позитивну для країни сторону; вдосконалення освітніх програм у туристичній сфері загалом та сільського туризму зокрема; створення інформаційного забезпечення та впровадження нових технологій; пошук інноваційних моделей розвитку національних інфраструктур; створення позитивного інвестиційного клімату, координація та формування прямих кореспондентських зв'язків між банківськими системами певних регіонів; брендинг територій; розвиток національних меншин, молодіжної політики; модернізація системи охорони здоров'я населення [7].

Рис. 2. Модель співробітництва з розвитку сільського туризму

Джерело: розробка автора

Висновок. Тенденції багатополарності розвитку міжнародних відносин можуть сприятливо позначитися на українському туристичному секторі. Україна, яка має значний туристичний потенціал (особливо її сільські території), може скористатися зростаючим світовим попитом на екологічну складову частину туристичного продукту та в межах міжнародної співпраці може отримати низку переваг від розвитку сільського зеленого туризму. Цьому сприятиме правильно побудована туристична політика, яка має оптимально

корелювати із розвитком сільських територій та їх рекреаційним потенціалом. Основними складовими частинами означеної політики держави вбачаємо освіту та формування громадянського суспільства, що проявляється широким залученням громадян до державних і суспільних справ, розвитком різних форм самоврядування, удосконаленням механізмів зворотного зв'язку, зростанням рівня свідомості, подоланням соціальної пасивності, а також розвитком туристичної економічної дипломатії.

Список літератури:

1. Пилипенко С.Г., Моїсєєва Н.І., Омельченко Г.Ю. Феномен туризму в умовах глобалізації. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*, 2017. Вип. 188. С. 139–148.
2. Халіна О.В. Становлення багатополарності як альтернативи однополарній моделі світу в умовах формування нових центрів впливу. *Бізнес Інформ*. № 5 '2019. С. 8–13. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-5_0-pages-8_13.pdf (дата звернення: 17.07.2019).
3. Юрченко О.Є. Сучасні тенденції розвитку світового туристського простору. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 6, 2012. URL: http://zt.knteu.kiev.ua/files/2012/6/uazt_2012_6_6.pdf (дата звернення: 20.07.2019).
4. Стельмашук А.М. Створення інституційних аграрних виробничо-інфраструктурних формувань європейського типу як основи багатокладного розвитку сільської економіки України. *Інноваційна економіка*. 7-8, 2018. С. 38–49.
5. Бартошук О.В. Моделі розвитку індустрії туризму (зарубіжний досвід). *Держава і регіони. Серія : Економіка та підприємництво*, 2011. № 2. С. 62–68.
6. Скіяренко Я.П. Інституціональна структура регулювання сфери міжнародного туризму в європейському союзі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, 2018. С. 142–149.
7. Стойка А.В., Драгомірова Є.С., Лінков М.О. Туризм як лідер міжнародної дипломатії: транскордонний аспект. *Вісник Донецького державного університету управління. Серія «Державне управління»*. № 3(72). 2016. Р. 15–24.
8. Калат Я.Я., Демедюк О.П. Імплементация європейського досвіду функціонування інституціоналізованих структур транскордонного співробітництва в Україні: проблеми та перспективи (довідна записка). Львів, 2017. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20170401.pdf> (дата звернення: 27.07.2010).

References:

1. Pylypenko S.Gh., Moisejeva N.I., Omeljchenko Gh.Ju. (2017). Fenomen turizmu v umovakh ghlobalizaciji [The phenomenon of tourism in the context of globalization]. *Visnyk Kharkivskijogho nacionalnogho tekhnichnogho univer-sytetu siljskjogho ghospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vyp. 188, pp. 139–148.
2. Khalina O.V. (2019). Stanovlennja baghatopoljarnosti jak aljternatyvy odnopoljarnij modeli svitu v umovakh formu-vannja novykh centriv vplyvu [Becoming multipolar as an alternative to the unipolar model of the world in the conditions of formation of new centers of influence]. *Biznes Inform*. № 5. Available at: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-5_0-pages-8_13.pdf (accessed 17 July 2019).

3. Jurchenko O.Je. (2012). Suchasni tendenciji rozvytku svitovogho turystjskogho prostoru [Modern trends in the development of world tourist space]. *Zovnishnja torghivlja: ekonomika, finansy, pravo*. Available at: http://zt.knteu.kiev.ua/files/2012/6/uazt_2012_6_6.pdf (accessed 20 July 2019).

4. Steljmashuk A.M. (2018). Stvorennja instytucijnykh aghrarnykh vyrobnycho-infrastrukturnykh formuvanj jevropejskogho typu jak osnovy baghatoukladnogho rozvytku siljskoji ekonomiky Ukrainy [Creation of institutional agricultural production-infrastructure formations of the European type as the basis of multi-layered development of the rural economy of Ukraine]. *Innovative economy*. № 7-8. P. 38–49.

5. Bartoshuk O.V. (2011). Modeli rozvytku industriji turyzmu (zarubizhnyj dosvid) [Models of development of the tourism industry (foreign experience)]. *Derzhava i rehiony. Serija: Ekonomika ta pidpryjemnyctvo*. № 2. P. 62–68.

6. Skljarenko Ja.P. (2018). Instytucionaljna struktura rehuljuvannja sfery mizhnarodnogho turyzmu v jevropejskomu sojuzi [Institutional structure of regulation of the sphere of international tourism in the European Union]. *Visnyk Kharkivskogho nacionalnogho universytetu imeni V.N. Karazina*. P. 142–149.

7. Stojka A.V., Draghomirova Je.C., Linjkov M.O. (2016). Turyzm jak lider mizhnarodnoji dyplomaciji: transkordonnyj aspekt. [Tourism as a leader in international diplomacy: a cross-border dimension]. *Visnyk Doneckogho derzhavnogho universytetu upravlinnja. Serija «Derzhavne upravlinnja»*. № 3(72). P. 15–24.

8. Kalat Ja.Ja., Demedjuk O.P. (2017). Implementacija jevropejskogho dosvidu funkcionuvannja instytucionalizovanykh struktur transkordonnogho spivrobitnytva v Ukraini: problemy ta perspektyvy (dopovidna zapyska) [Implementation of the European experience of functioning of institutionalized structures of cross-border cooperation in Ukraine: problems and perspectives (memorandum)]. Ljviv. Available at: <http://ird.gov.ua/irdp/e20170401.pdf> (accessed 27 July 2019).

ПОЛИТИКА СЕЛЬСКОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ МНОГОПОЛЯРНОЙ МОДЕЛИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Исследованы тенденции многополярного мирового развития, выявлены характерные черты туризма при однополярной и многополярной моделях, обнаружены мировые тренды роста туристического спроса на экологическую составляющую и потенциальные возможности Украины в этой сфере. Рассмотрена классификация туристических центров по инновационной компоненте и модели развития индустрии туризма. Определено, что развитие туризма зависит от удачной организационной структуры управления туристическим комплексом. Установлена целесообразность использования концепции многофункциональности при формировании туристической политики сельских территорий и определены институты, которые могут быть вовлечены в этот процесс. Предложена евроинтеграционная модель развития сельского туризма, ориентированная на образовательные и социальные компоненты, географической единицей которой является сформированный еврорегион, определены препятствия и вызовы, стоящие перед международным туристическим взаимодействием.

Ключевые слова: многополярность, мировое развитие, международные отношения, сельский туризм, туристическая политика.

POLICY OF AGRICULTURAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF A MULTIPOLAR MODEL OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

The article investigates the trends of multipolar world development, and found that a significant challenge for a modern society is to maintain balance of power and stability in conditions of inefficiency of international institutions. The characteristic features of tourism are revealed in unipolar and multipolar models, the world trends of growth of tourist demand on the ecological component and potential opportunities of Ukraine in this area are revealed. The characteristic features of tourism development in unipolar and multipolar models of international relations are presented. The classification of tourist centers by innovation component and models of development of tourism industry is considered. It is determined that the development of tourism depends on the successful organizational structure of managing the tourist complex. The models of state participation in the development of the tourism industry are presented. Based on European experience, the feasibility of using the concept of multifunctionality in shaping the tourism policy of rural areas has been determined, and institutions that can be involved in this process are identified. One of the directions of tourism policy is cross-border cooperation, which will enable the presentation of a rural tourist product on the European market. Business incubators can become an effective partner of Ukraine in the direction of the policy of development of rural green tourism, the interconnection of territorial recreational systems, their complementarity and infrastructure provision. The European integration model of rural tourism development and cross-border cooperation, which includes state authorities, scientific and educational institutions, public and business structures, is proposed. According to the model, the following European regions will be formed: the national agencies of rural tourism development, regional agencies and business incubators. The model focuses on the educational and social components that are the driving force behind the start of tourism activities. The obstacles and challenges facing international tourism interaction are identified.

Key words: multipolarity, world development, international relations, rural tourism, tourism policy.

Харчук О.Г.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту,
публічного управління та адміністрування,
Державний університет інфраструктури та технологій

Kharchuk Olena

State University of Infrastructure and Technologies

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано наукові праці з розкриття проблем ведення зовнішньої торгівлі України з країнами Європейського Союзу, питань динаміки зовнішньої торгівлі в умовах трансформації зовнішніх та внутрішніх чинників та впливу євроінтеграційних процесів на економічний розвиток країн. Розглянуто динаміку експортно-імпорتنних операцій в Україні за 2012–2018 роки. Визначено п'ять значних покупців товарів з України у 2018 році, до яких належать Росія, Польща, Італія, Туреччина та Німеччина. Розглянуто п'ять товарних позицій експорту України у 2018 році, визначено їх відсоток від загального експорту. Визначено п'ять важливих постачальників імпорту України у 2018 році, якими є Росія, Китай, Німеччина, Білорусь, Польща та США. Розглянуто п'ять товарних позицій імпорту України у 2018 році, визначено їх відсоток від загального обсягу імпорту. Розглянуто товарну структуру експорту України в ЄС за 2018 рік порівняно з 2017 роком. Визначено проблеми внутрішнього ринку України, розроблено шляхи їх вирішення та уможливлення посідання Україною гідного місця в зовнішній торгівлі.

Ключові слова: міжнародна торгівля, Європейський Союз, експорт, імпорт, товарна структура.

Постановка проблеми. Міжнародна торгівля товарами та послугами має вагоме значення для будь-якої країни світу. Україна не є винятком. Оскільки міжнародна торгівля є формою міжнародних економічних відносин для зрівноваженого економічного розвитку, вона спрямована на посилення конкурентоспроможності національної економіки, підвищення рівня життєдіяльності мешканців країни та забезпечення їх максимальних потреб [5].

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності країн відбувається з урахуванням як зовнішніх факторів впливу, так і внутрішнього стану країни, тому необхідно розглянути стан та можливі перспективи розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О.І. Амош, В.Г. Андрійчук, В.П. Вишневський, В.П. Далик, Н.О. Ільєнко, А.А. Мазаракі, Т.А. Тищук, Ю.В. Кіндзерський, С.П. Кулицький, Т.М. Мельник, Д.С. Покришко, А.Ю. Сібекина, Т.О. Рибаківа, К.В. Шиманська, М.М. Якубовський, І.В. Скорнякова та інші вчені розкривали проблеми зовнішньої торгівлі України з країнами Європейського Союзу та питання динаміки зовнішньої торгівлі в умовах трансформації зовнішніх і внутрішніх чинників. Аналіз впливу євроінтеграційних процесів на економічний розвиток проводився відомими вченими, такими як К. Пандалес, К. Харвейц, К. Лյондблад, Дж. Мадоси, однак це питання потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сучасного стану міжнародної торгівлі України,

визначення подальших перспектив розвитку сучасного стану міжнародної торгівлі України.

Виклад основного матеріалу. Динаміка експортно-імпорتنних операцій в Україні останніми роками має постійну тенденцію до змін [1]. На рис. 1 видно, що протягом п'яти років продовжувалося зменшення як виручки від експорту товарів, так й експорту агропродовольчої продукції.

Із середини 2016 року відбувається зростання експорту та сільськогосподарської продукції, тобто за 2017 рік загальний експорт продукції становив 43,3 млрд. дол. США, а за 2016 рік – 35,1 млрд. дол. США, що на 19% більше. За 2018 рік загальний експорт продукції з України збільшився на 4 млрд. дол. США порівняно з 2017 роком [2]. Така ж ситуація відбувалася з агропродовольчим експортом (відбувся спад до 2015 року, а зростання поставок спостерігалось вже у 2016 році). Найбільший спад агропродовольчого експорту відбувся в 2012 році, коли він складав близько 17,9 млрд. дол. США, а за 2018 рік обсяг агропродовольчої продукції становив 18,6 млрд. дол. США.

У 2018 році загальна сума експорту, що вивозилася за кордон з України, становила 47 333 911 тис. дол. США. Вагомі п'ять споживачі експорту з України товарів, які становлять 29,79% від загального обсягу експорту, наведені на рис. 2.

З рис. 2 видно, що основними споживачами товару з України є Росія (7,72%), Польща (6,88%), Італія (5,55%), Туреччина (4,97%) та Німеччина (4,67%). Основні п'ять

товарних позицій, які становлять 34,85% від загального обсягу експорту, наведені на рис. 3. З рис. 3 можна зробити висновок, що у 2018 році найбільші частки серед товарних позицій експорту України мають соняшни-

кова олія (8,69%), кукурудза (7,41%), пшениця (6,35%), напівфабрикати з вуглецевої сталі (6,34%), руди і концентрати залізни (6,06%).

Отже, у 2018 році імпорту було більше, ніж експорту, на 9 520 114 тис. дол. США. Загальна сума імпорту в Україну у 2018 році становила 56 854 025 тис. дол. США.

Основні п'ять постачальників товарів, які становлять 54,61% від загального обсягу імпорту, показані на рис. 4. Проаналізувавши рис. 4, можемо сказати, що одним з основних постачальників товарів, що становить 14,24%, є Росія, потім йдуть Китай (13,32%), Німеччина (8,85%), Білорусь (6,68%), Польща (6,37%) та США (5,15%).

Основні п'ять товарних позицій, які становлять 27,66% від загального обсягу імпорту, показані на рис. 5.

З рис. 5 бачимо, що серед основних п'яти товарних позицій імпорту у 2018 році перше місце посідає категорія нафти та нафтопродуктів (9,75%), друге – газів нафтових (6,88%), третє – вугілля кам'яного, антрацитів (5,34%), четверте – автомобілів легкових та інших моторних транспортних засобів з перевезень людей (3,95%), а п'яте – апаратів електричних телефонних або телеграфних, відеотелефонів (1,74%).

Підсумовуючи вищесказане, можемо зробити такі висновки. Статистичні дані зовнішньої торгівлі за 2017 рік далеко не однозначні. Поставки товарів з України за 2018 рік виросли на 9%, сягнувши \$47,3 млрд., а темпи приросту зменшилися. Сільгосппродукція та продукція харчової промисловості у 2017 році має майже третину структури загального експорту (напри-

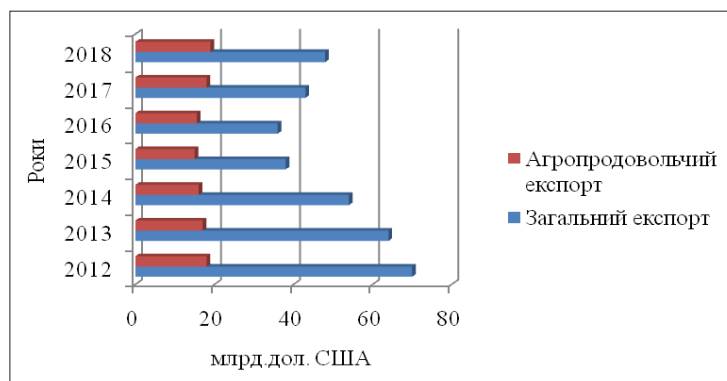

Рис. 1. Загальний та агропродовольчий експорт за 2012–2018 роки

Джерело: складено за джерелами [1; 7]

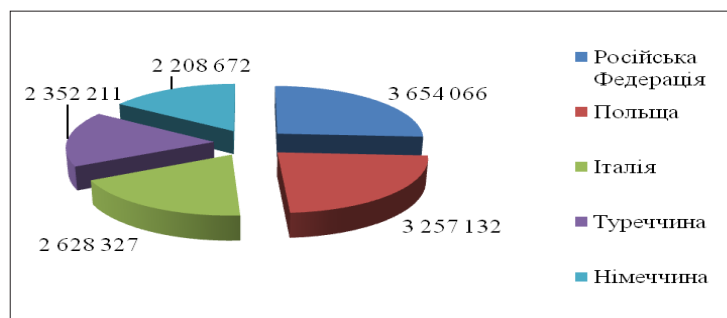

Рис. 2. Вагомі п'ять покупців експорту з України, 2018 рік, тис. дол. США

Джерело: складено за джерелом [6]

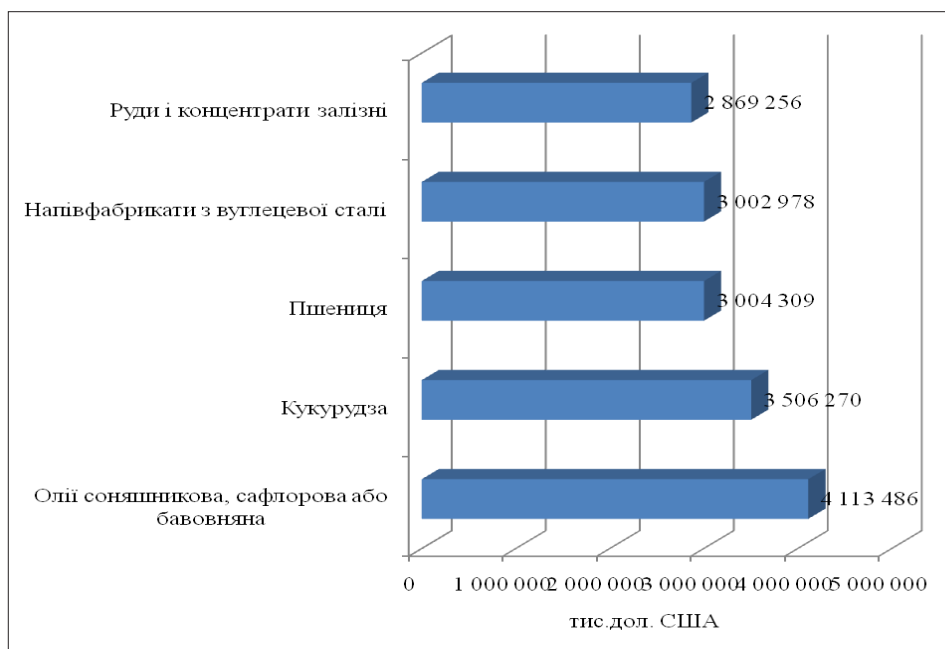

Рис. 3. Основні п'ять товарних позицій експорту України, тис. дол. США

Джерело: складено за джерелом [6]

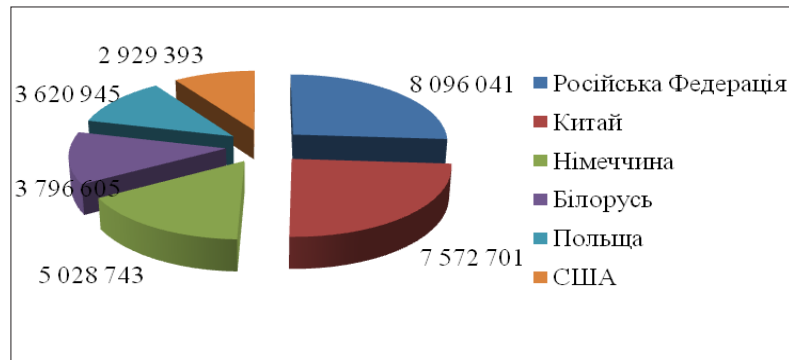

Рис. 4. Основні п'ять постачальників імпорту, 2018 рік, тис. дол. США

Джерело: складено за джерелами [2; 6]

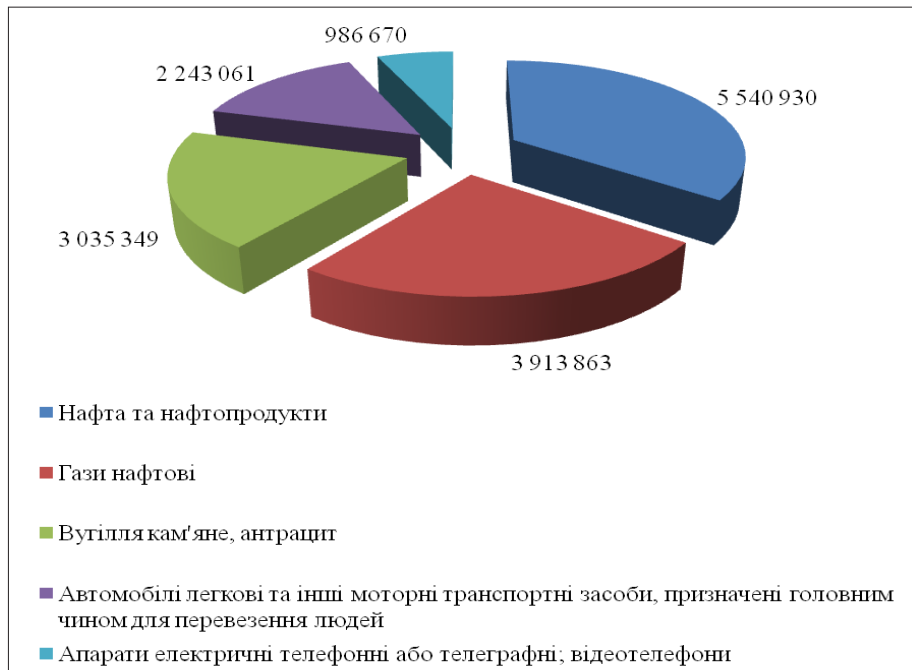

Рис. 5. Основні п'ять товарних позицій імпорту, 2018 рік, тис. дол. США

Джерело: складено за джерелами [2; 6]

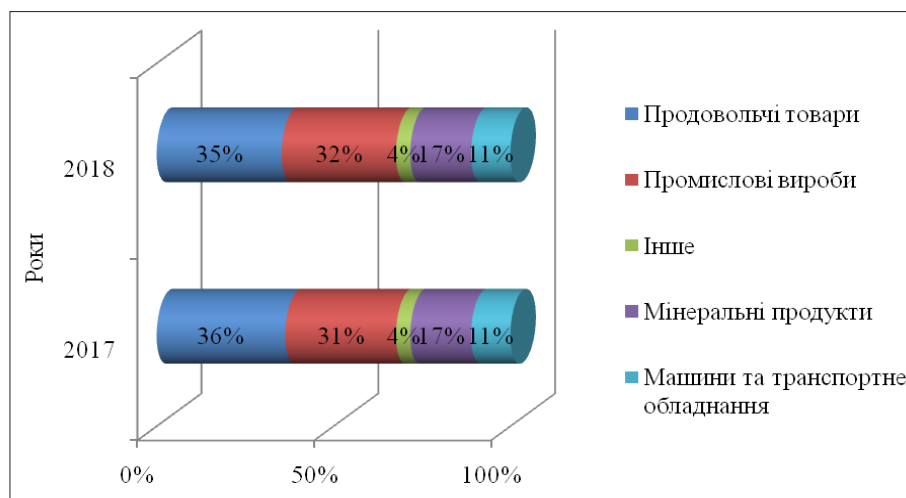

Рис. 6. Товарна структура експорту України, 2017–2018 роки

Джерело: складено за джерелами [4; 7]

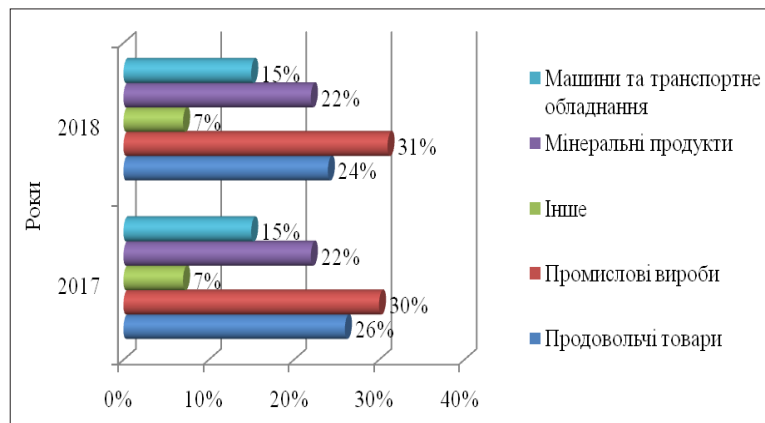

Рис. 7. Товарна структура експорту України в ЄС, 2017–2018 роки

Джерело: складено за джерелами [4; 7]

клад, врожай зернових, соняшника та соєвих бобів, який був набагато нижчим за врожай 2016 року, а це має великий вплив на експорт України).

Товарна структура експорту України за 2017–2018 роки показана на рис. 6.

Перше місце в експорті з України відводиться соняшниковій олії (8% всіх поставок за кордон).

У 2018 році її виробництво в країні знизилось на 8%, а експорт – на 4%, а у 2017 році експорт олії збільшився на 14%. Експорт сої скоротився на 22% у 2018 році, пшениця за рахунок високої ціни збільшує експорт, хоча її обсяги потроху зменшуються. Зменшилися поставки ячменю на 26%, лише на 4% за рахунок ціни у доларах.

Стосовно виробництва неагломерованої залізної руди, то 2017 рік показав зростання на 38%, а 2018 рік – падіння на 3%, щодо її концентратів, то відбулося зростання виробництва й експорту. Ці результати вплинули на поставки окремих партнерів. Наприклад, 2018 рік показав зростання на 15% експорту в ЄС, тільки на 6%

відбувся приріст поставок в решту країн світу, зокрема в Росію (рис. 7).

Отже, загальний експорт в ЄС був зменшений через скорочення обсягів сільгосппродукції та харчової промисловості. Стосовно експорту до Росії, то 2018 рік показав кращий результат, ніж 2017 рік. Ціна експорту у 2018 році зменшилась на 7%, а обсяг експорту також вагомо зменшився. Причиною цього була політична ситуація між країнами, а не економічні відносини, як з країнами ЄС. Були припинені поставки в Росію таких товарів, як турбодвигуни та запчастини до них, відкриті залізничні вагони, що у 2018 році склали 93%. Поставки ж такого товару, як, наприклад, оксид алюмінію, зросли на 17% у 2018 році [3].

Висновки. Отже, експорт з України у 2018 році сповільнився з таких проблем внутрішнього ринку:

- поганий врожай у 2017 році;
- цінова політика на деякий експорт (наприклад, на феросилікомарганець ціна зменшилась, а на пшеницю та ячмінь – збільшилась);
- зменшення обсягу експорту в деякі країни (наприклад, у Росію через заборону ввозу деяких товарів);
- можливі зміни обсягів експорту в ЄС в бік зменшення через наближення строку скасування;
- необхідність перегляду реформ митниці та спрощення процедур торгівлі, а також реформ у сфері безпечності продукції.

Для того щоб Україна змогла посісти гідне місце у зовнішній торгівлі, потрібно зробити багато перетворень у внутрішній політиці країни з урахуванням змін зовнішнього середовища шляхом впровадження новітніх методів та інновацій у різних сферах діяльності країни.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.07.2019).
2. Основні показники зовнішньої торгівлі України. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini (дата звернення: 10.07.2019).
3. Торгівля на гальмі: що трапилося з українським експортом у 2018 році. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/6/7093612> (дата звернення: 17.07.2019).
4. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України повідомляє про обсяги зовнішньої торгівлі за 2018 рік. URL: <http://iccua.org/ministerstvo-ekonomichnogo-rozvitku-ta-torgivli-ukrayini-povidomlyaye-pro-obsyagi-zovnishnoyi-torgivli-za-2018-rik> (дата звернення: 02.06.2019).
5. Бакаєв Л.О., Бакаєва І.Г., Харчук О.Г. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навчальний посібник. Київ : ДЕТУТ, 2013. 168 с.
6. Світ ефективного бізнесу. URL: <https://www.olza.com.ua/statistics/76> (дата звернення: 03.06.2019).
7. Алавердян Л.М., Романенко О.В. Сучасні реалії та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України з іншими країнами світу. *Ефективна економіка*. 2019. С. 1–10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/55.pdf (дата звернення: 09.07.2019).

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (date of appeal: 12.07.2019). (in Ukrainian)

2. Osnovni pokaznyky zovnishn'oyi torhivli Ukrayiny [Key Indicators of Ukraine's Foreign Trade]. Available at: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgvli_ukraini (date of appeal: 10.07.2019). (in Ukrainian)
3. Torhivlya na hal'mi: shcho trapylosya z ukrayins'kym eksportom u 2018 rotsi [Brake trading: What happened to Ukrainian exports in 2018?]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/6/7093612> (date of appeal: 17.07.2019). (in Ukrainian)
4. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku ta torhivli Ukrayiny povidomlyaye pro obsyagy zovnishn'oyi torhivli za 2018 rik [The Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine announces foreign trade volumes for 2018]. Available at: <http://iccua.org/ministerstvo-ekonomichnogo-rozvytku-ta-torgivli-ukrayini-povidomlyaye-pro-obsyagi-zovnishnoyi-torgivli-za-2018-rik> (date of appeal: 02.06.2019). (in Ukrainian)
5. Bakayev L.O., Bakayeva I.H., Kharchuk O.H. (2013). Zovnishn'oekonomichna diyal'nist' pidpryyemstva [Foreign-economic activity of the enterprise: training aid]. K. : DETUT. 168 s. (in Ukrainian)
6. Svit efektyvnoho biznesu [The world of efficient business]. Available at: <https://www.olza.com.ua/statistics/76> (date of appeal: 03.06.2019). (in Ukrainian)
7. Alaverdyan L.M., Romanenko O.V. (2019). Suchasni realiyi ta perspektyvy rozvytku zovnishn'oyi torhivli Ukrayiny z inshymy krayinamy svitu. [Modern realities and prospects of development of foreign trade of Ukraine with other countries of the world]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*. (date of appeal: 09.07.2019). (in Ukrainian)

МЕЖДУНАРОДНАЯ ТОРГОВЛЯ УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье проанализированы научные труды по раскрытию проблем ведения внешней торговли Украины со странами Европейского Союза, вопросов динамики внешней торговли в условиях трансформации внешних и внутренних факторов и влияния евроинтеграционных процессов на экономическое развитие стран. Рассмотрена динамика экспортно-импортных операций в Украине за 2012–2018 годы. Определены пять крупных покупателей товаров из Украины в 2018 году, к которым относятся Россия, Польша, Италия, Турция и Германия. Рассмотрены пять товарных позиций экспорта Украины в 2018 году, определен их процент от общего экспорта. Определены пять важных поставщиков импорта Украины в 2018 году, которыми являются Россия, Китай, Германия, Беларусь, Польша и США. Рассмотрены пять товарных позиций импорта Украины в 2018 году, определен их процент от общего объема импорта. Рассмотрена товарная структура экспорта Украины в ЕС за 2018 год по сравнению с 2017 годом. Определены проблемы внутреннего рынка Украины, разработаны пути их решения и возможности для Украины занятия достойного места во внешней торговле.

Ключевые слова: международная торговля, Европейский Союз, экспорт, импорт, товарная структура.

INTERNATIONAL TRADE OF UKRAINE: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The article analyzes the scientific works on disclosure of problems of foreign trade of Ukraine with the countries of the European Union, issues of dynamics of foreign trade in the conditions of transformation of external and internal factors and influence of the European integration processes on the economic development of the countries. The dynamics of export-import operations in Ukraine for the years 2012–2018 is considered, namely, total and agro-food exports, where it is seen that within five years the revenue from export of goods decreases and exports of agro-industrial products decrease. Five significant buyers of exports from Ukraine of goods in 2018 are identified: Russia, Poland, Italy, Turkey and Germany. Five commodity positions of export of Ukraine in 2018, which make up 34.85% of the total volume of export, are considered, and it is determined that the largest share among commodity positions of export of Ukraine is sunflower oil, which is 8.69%, corn – 7.41%, wheat – 6.35%, carbon steel semi-finished products – 6.34% and iron ores and concentrates – 6.06%. Five important suppliers of Ukraine's imports in 2018, including Russia, China, Germany, Belarus, Poland and the USA, have been identified. Five commodity positions of Ukraine's imports in 2018 were considered, accounting for 27.66% of the total volume of imports and determined that the first place is occupied by oil and petroleum products – 9.75%, second – oil gases (6.88%), third – coal, anthracites (5.34%), fourth – cars and other motor vehicles for transportation of people (3.95%), and fifth place are electric telephone or telegraph apparatus, video telephones (1.74%). The commodity structure of Ukraine's exports and the commodity structure of Ukraine's exports to the EU for 2017–2018 are considered and it is determined that total exports to the EU have been reduced due to a decrease in agricultural and food production. The problems of the domestic market of Ukraine are identified, namely the poor harvest in 2017, the volatile pricing policy for some exports, the decrease in the volume of exports to some countries, for example, to Russia due to political circumstances, possible shifts in EU exports to the downside, the need to review customs reforms and simplify trade procedures, as well as product safety reforms. Ukraine will be able to take a worthy place in foreign trade through major changes in domestic policy in the light of changes in the environment, introducing the latest approaches and innovations in various spheres of activity of the country.

Key words: international trade, the European Union, export, import, commodity structure.

2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-28>

УДК 338.439:658

Мостова А.Д.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри міжнародного маркетингу,
Університет імені Альфреда Нобеля

Mostova Anastasiia

Alfred Nobel University

ЗБАЛАНСОВАНА СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено основи концепції збалансованої системи показників у науковій літературі. Показано результативність цього інструмента стратегічного планування для вирішення загальнодержавних проблем. Запропоновано систему збалансованих показників, необхідну для формування ефективної стратегії продовольчої безпеки. Розроблено показники для формування стратегії продовольчої безпеки держави відповідно до стратегічних цілей на рівні аграрної політики, соціального забезпечення, регулювання внутрішнього ринку та забезпечення його інфраструктури, державного управління та ресурсного забезпечення. Побудовано прогноз значень цільових показників за кожною складовою стратегії продовольчої безпеки з використанням методу найменших квадратів. На основі прогнозних значень представлено основні рекомендації щодо формування стратегії продовольчої безпеки.

Ключові слова: збалансована система показників, стратегія продовольчої безпеки держави, продовольча безпека.

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої безпеки є складною та багатоаспектною проблемою глобального масштабу, яка зачіпає інтереси всіх соціальних груп населення. Продовольча безпека є складовою економічної безпеки та основою національної безпеки держави, найважливішою умовою гарантування стійкого функціонування та розвитку суспільства.

Забезпечення населення країни якісними продуктами харчування потребує комплексного вирішення ключових проблем функціонування аграрного сектору економіки, фундаментом якого мають стати стратегія продовольчої безпеки та розроблення ефективних методологічних і методичних підходів, практичних інструментів для її розроблення та реалізації.

Збалансована система показників з'явилася в кінці 80-х – на початку 90-х рр. як інструмент для управління компаніями в умовах посилення конкуренції та динамічного розвитку ринкового середовища. Тоді перед суб'єктами господарювання постала необхідність формування стратегії, яка була б ефективною під час глобалізації, лібералізації торгівлі, вдосконалення технологій та появи технічних нововведень. Компанії стали потребувати більш якісної інформації та вміння

оперативним чином реагувати на ринкові зміни. Слід зазначити, що вказані обставини актуальні також для державного управління, зокрема гарантування продовольчої безпеки. Таким чином, актуальність та перспективність використання збалансованої системи показників для розроблення та реалізації стратегії продовольчої безпеки не викликають сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція Balanced Scorecard була розроблена на початку 1990-х рр. командою дослідників Гарвардської бізнес-школи під керівництвом професорів Роберта Каплана і Дейвіда Нортон. Каплан і його команда назвали свою розробку Balanced Scorecard, щоби підкреслити збалансованість ("balanced") системи, яка повинна бути вимірною за допомогою системи показників ("scorecard") [1]. Дослідженню шляхів впровадження збалансованої системи показників у державне управління присвячено багато праць фахівців. Зокрема, українські науковці Т.І. Пахомова та І.В. Храмцова розглядають теоретичні підходи до використання збалансованої системи показників як інструмента контролінгу в системі регіонального управління для формування та реалізації регіональних стратегій розвитку [2]. Л.Л. Приходченко досліджує

особливості застосування збалансованої системи показників для оцінювання ефективності державного управління як на рівні діяльності окремих працівників, груп, так і на рівні всієї установи шляхом порівняння поточних показників із запланованими [3]. Автори методичного посібника В.В. Гнат, Т.О. Потканський, В.М. Полтавець висвітлюють сутність, методологію, методику та практику управління за результатами діяльності в органах місцевого самоврядування. Підкреслюється, що застосовувані показники мають бути узгоджені з уже чинними показниками результативності роботи на місцевому та національному рівнях [4].

Таким чином, ефективність застосування принципів збалансованої системи показників на загальнодержавному рівні не викликає сумнівів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розроблення збалансованої системи показників та практична ілюстрація прогнозних значень показників, а також формулювання рекомендацій для стратегії продовольчої безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. В основу концепції збалансованої системи показників покладено ідею про те, що під час оцінювання ефективності компанії слід враховувати різні складові бізнесу. Крім того, збалансована система показників за відповідного підбору цілей та показників деталізує базову стратегічну орієнтацію компанії, представляючи її у вигляді чітких критеріїв. Використання системи збалансованих показників може впливати на процес реалізації стратегії, оскільки в центрі уваги концепції перебувають стратегічні цілі компанії та їх показники [1].

Аналогічно формування стратегії продовольчої безпеки починається з визначення ключової стратегічної мети на основі виявлених проблем та її розподілу на уточнені стратегічні цілі за кожною складовою продовольчої безпеки. Складові збалансованої системи показників продовольчої безпеки пропонується визначити як фінансове забезпечення аграрної політики, соціальне забезпечення населення, інфраструктурне забезпечення внутрішнього ринку, державне управління та ресурсне забезпечення продовольчої безпеки [5].

Ключова стратегічна мета пов'язана з прийнятою стратегією та розкриває цілі, які мають бути поставлені в межах кожної складової продовольчої безпеки для забезпечення її достатнього рівня та створення передумов для її підтримання на достатньому рівні. Конкретизовані стратегічні цілі відповідають подальшим стратегічним напрямкам реалізації стратегії продовольчої безпеки за кожною її складовою.

Надалі необхідно обґрунтувати цільові показники та визначити критерії їх досягнення.

Розроблення прогнозних значень показників може здійснюватися методом екстраполяції, наприклад методом найменших квадратів. Сутність методу полягає в мінімізації суми квадратичних відхилень між фактичними та розрахунковими величинами. Розрахункові величини шукають за підібраним рівнянням, тобто рівнянням регресії, за такою формулою:

$$Y_{t+1} = a * X + b, \quad (1)$$

де $t + 1$ – прогнозний період; Y_{t+1} – прогнозований показник; a і b – коефіцієнти; X – умовне позначення часу (періоду).

Чим менше відхилення між фактичними значеннями та розрахунковими, тим більш точним буде прогноз, побудований на основі рівняння регресії.

Розрахунок коефіцієнтів a і b здійснюється за такими формулами:

$$a = \frac{\sum_{i=1}^n (Y\phi * X) - (\sum_{i=1}^n X * \sum_{i=1}^n Y\phi) / n}{\sum_{i=1}^n X^2 - (\sum_{i=1}^n X)^2 / n}; \quad (2)$$

$$b = \frac{\sum_{i=1}^n Y\phi}{n} - \frac{a * \sum_{i=1}^n X}{n}, \quad (3)$$

де $Y\phi$ – фактичне значення ряду динаміки; n – число рівнів часового ряду.

Згладжування часових рядів методом найменших квадратів дає змогу відобразити закономірності розвитку досліджуваного явища. В аналітичному вираженні тренду час розглядається як незалежна змінна, а рівні ряду виступають як функція цієї незалежної змінної [6].

Представимо стратегічні фінансові цілі та цільові показники фінансового забезпечення аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки [5].

Стратегічні фінансові цілі аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки включають:

- розроблення напрямів оптимального використання активів та інвестицій сільськогосподарськими підприємствами;
- державну підтримку та фінансування сільськогосподарських товаровиробників;
- фінансування оновлення основних фондів аграрних підприємств;
- зниження витрат і підвищення рівня рентабельності аграрних підприємств.

Відповідно до запропонованих цілей визначимо основні показники та на основі фактичних значень у попередніх періодах побудуємо прогноз цільових показників аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки відповідно до розроблених стратегічних фінансових цілей та стратегічних пріоритетів (рис. 1).

Отже, доцільним є врахування факторів зростання всіх цільових показників для розроблення та реалізації стратегії продовольчої безпеки.

На основі розробленої системи стратегічних фінансових цілей аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки та цільових показників доцільно встановити критерії їх досягнення. Надалі можна перейти до розроблення стратегічних заходів фінансового забезпечення аграрної політики в контексті продовольчої безпеки, які мають бути спрямовані на реалізацію інвестиційних проектів, державних проектів і програм, а також вжиття інших заходів, які потребують масштабного фінансування за рахунок коштів інвесторів та держави [10].

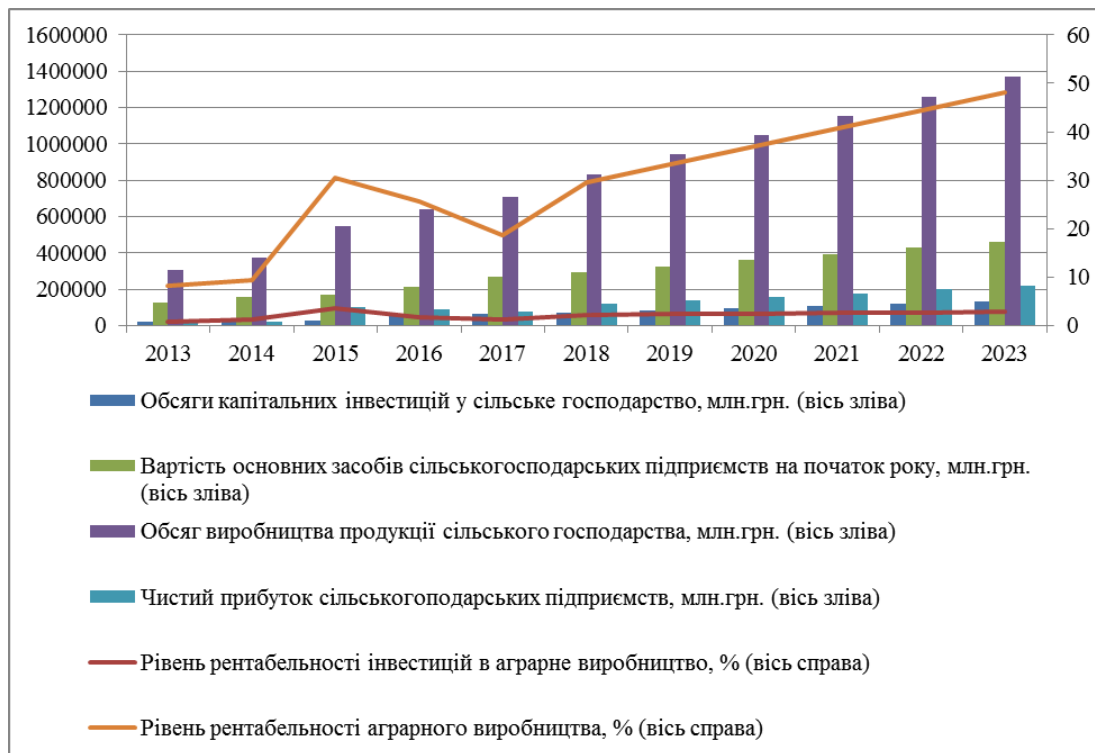

Рис. 1. Окремі цільові показники аграрної політики із забезпечення продовольчої безпеки, фактичні та прогнозні значення

Джерело: розроблено автором на основі даних Держкомстату [9]

Стратегічні цілі та цільові показники соціального забезпечення продовольчої безпеки включають:

- державне регулювання цінової політики на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства;
- розроблення напрямів реалізації соціальної політики та адресної допомоги окремим верствам населення;
- розроблення системи моніторингу економічної доступності продуктів харчування та інших показників, що характеризують споживання продовольства населенням;
- створення на державному рівні системи забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва;
- формування стратегічних продовольчих запасів держави задля регулювання ціноутворення на ринку.

Відповідно до розробленої системи стратегічних цілей визначимо основні показники та з огляду на фактичні значення в попередніх періодах побудуємо прогноз цільових показників соціального забезпечення продовольчої безпеки відповідно до розроблених стратегічних цілей та пріоритетів (рис. 2).

Згідно з даними представленої системи стратегічних показників соціального забезпечення продовольчої безпеки можна зробити висновок, що подальші стратегічні цілі державного регулювання цінової політики мають враховувати ціни на продукти харчування, сільськогосподарську продукцію, ресурси сільськогос-

подарських підприємств. Стратегічні цілі соціальної політики та адресної допомоги варто реалізовувати за допомогою таких інструментів на загальнодержавному рівні, як надання фінансової допомоги найменш захищеним групам населення; формування системи соціальних стандартів та їх підтримання; створення умов для стабільної зайнятості населення. Стратегічна мета моніторингу та підтримання економічної доступності має реалізовуватися на основних стратегічних пріоритетах, які зосереджені на соціальних гарантіях малозабезпеченим громадянам; забезпеченні високих показників рівня життя, витрат і доходів населення тощо. Під час створення на державному рівні системи забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів дотримання вимог до їх виробництва як стратегічної мети соціального забезпечення продовольчої безпеки варто запланувати та контролювати показники у сфері контролю дотримання виробниками та продавцями вимог до якості сировини та продуктів харчування. Стратегічна мета формування стратегічних продовольчих запасів держави задля регулювання ціноутворення на ринку має основні показники, якими є обсяги запасів сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до вимог законодавства для кожного з представлених стратегічних пріоритетів.

Стратегічні цілі та цільові показники регулювання внутрішнього ринку та інфраструктурного забезпечення продовольчої безпеки включають:

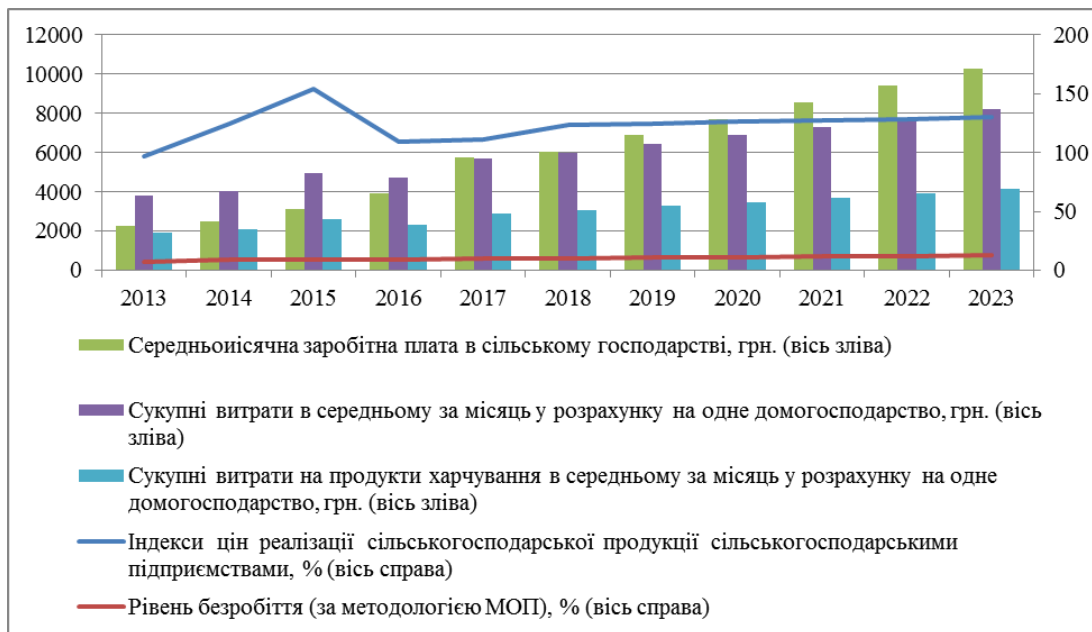

Рис. 2. Окремі цільові показники соціального забезпечення продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором на основі даних Держкомстату [9]

- розроблення та впровадження системи управління ринковими ризиками;
- створення системи логістики та ринкової інфраструктури для сільськогосподарських підприємств;
- розроблення заходів зі зниження витрат у межах логістичної системи збуту продовольства на внутрішньому ринку;
- розроблення та реалізацію системи моніторингу, прогнозування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства.

Відповідно до розробленої системи стратегічних цілей визначимо основні показники, а на основі фактичних значень у попередніх періодах побудуємо прогноз цільових показників регулювання внутрішнього ринку та інфраструктурного забезпечення продовольчої безпеки відповідно до розроблених стратегічних цілей та пріоритетів (рис. 3).

На основі розробленої системи стратегічних цілей регулювання внутрішнього ринку та його інфраструктурного забезпечення для стратегії продовольчої безпеки можна стверджувати, що система управління ринковими ризиками задля подолання кризових явищ має орієнтуватись на показники ефективності державної фінансово-кредитної політики (темпи інфляції, курси валют) [7]. За умови регулювання цін на аграрну продукцію та продовольство, обсягів торгівлі ними можна підтримати стійкий стан продовольчої безпеки. Необхідно створити систему та умови ефективної діяльності заготівельно-збутових підприємств, оптових продовольчих ринків, тобто тих суб'єктів ринку, які відповідають за зберігання та реалізацію крупних партій продовольства та сировини. Формування системи логістики та ринкової інфраструктури під час реалізації стратегічних пріоритетів нарощування

обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольства потребує створення заготівельно-збутових підприємств та оптових продовольчих ринків, логістичних терміналів, оптових та оптово-роздрібних ринків сільськогосподарської продукції, бірж, складів, сховищ, транспортних підприємств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, торгових домів, роздрібних торгових підприємств, виставок, ярмарок та інших суб'єктів і об'єктів ринкової інфраструктури для підтримання функціонування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства [11].

Реалізація відповідних проектів дасть змогу суб'єктам господарювання підвищити спроможність до створення додаткової вартості та конкурентоспроможності, отже, підтримання стійкого стану продовольчої безпеки на стратегічному рівні.

Стратегічні цілі та цільові показники державного управління й ресурсного забезпечення продовольчої безпеки включають:

- державне регулювання продовольчого аграрного ринку;
- формування стратегічних продовольчих запасів держави;
- забезпечення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до вимог продовольчої безпеки та можливості реалізації експортного потенціалу.

Відповідно до розробленої системи стратегічних цілей визначимо основні показники та на підставі фактичних значень у попередніх періодах побудуємо прогноз цільових показників державного управління й ресурсного забезпечення продовольчої безпеки відповідно до представлених стратегічних цілей та пріоритетів (рис. 4).

Рис. 3. Окремі цільові показники регулювання внутрішнього ринку та забезпечення його інфраструктури

Джерело: розроблено автором на основі даних Держкомстату [9]

Рис. 4. Окремі цільові показники державного управління та ресурсного забезпечення продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором на основі даних Держкомстату [9]

Стратегічні цілі державного управління та ресурсного забезпечення національної продовольчої безпеки полягають перш за все у формуванні стратегічних продовольчих запасів держави.

Стратегія продовольчої безпеки потребує ефективного механізму державного регулювання продовольчого аграрного ринку, який визначає стратегічні інструменти державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, якими є встановлення граничної торговельної надбавки, введення експортного мита, зміна розміру податку на додану вартість на окремі продукти, відміна відшкодування ПДВ, квотування експорту, декларування цін на продовольчі товари в разі їх підвищення, здійснення економічно обґрунтованих товарних та фінансових інтервенцій тощо [8].

Стратегічна мета забезпечення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства відповідно до вимог продовольчої безпеки та можливості реалізації експортного потенціалу потребує достатньої

кількості аграрних підприємств у виробництві сільськогосподарської продукції, переробних підприємств, а також торгових підприємств у цьому секторі [10; 13].

Отже, побудована збалансована система показників продовольчої безпеки дасть можливість на стратегічному рівні здійснювати ефективне планування, реалізацію та контроль показників, які впливають на стан продовольчої безпеки. Система складових збалансованої системи показників, стратегічних цілей та стратегічних пріоритетів спрямована на розроблення та подальшу реалізацію напрямів державної стратегії продовольчої безпеки й ефективної аграрної політики.

Висновки. Універсальність та цільова спрямованість збалансованої системи показників дає змогу застосовувати її для вирішення широкого кола наукових і практичних завдань стратегічного планування на різних рівнях. З огляду на складність та багатоаспектність продовольчої безпеки держави, її залежність від багатьох макро- та мікроекономічних факторів збалансована система показників дасть змогу сформулювати

достовірну та обґрунтовану базу для розроблення стратегії продовольчої безпеки.

На основі запропонованої збалансованої системи показників сформульовано основні рекомендації щодо формування стратегії продовольчої безпеки, які полягають у:

– фінансовому забезпеченні аграрної політики в контексті продовольчої безпеки (реалізація інвестиційних проектів, державних проектів і програм, а також вжиття інших заходів, які потребують масштабного фінансування за рахунок коштів інвесторів та держави);

– соціальному забезпеченні продовольчої безпеки (державне регулювання цін на продукти харчування, сільськогосподарську продукцію, ресурси сільськогосподарських підприємств, реалізацію соціальної політики та адресної допомоги населенню, забезпечення високих показників рівня життя населення для економічної доступності продовольства, створення системи

забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів);

– регулюванні внутрішнього ринку та забезпеченні його інфраструктури (регулювання цін на аграрну продукцію й продовольство та обсягів торгівлі ними, створення системи та умов для ефективної діяльності тих суб'єктів аграрного ринку, які відповідальні за зберігання й реалізацію продовольства та сільськогосподарської продукції);

– державному управлінні та ресурсному забезпеченні продовольчої безпеки (створення ефективного механізму державного регулювання продовольчого аграрного ринку).

Подальші наукові дослідження слід присвятити розробленню методичних підходів до формування та реалізації стратегії продовольчої безпеки із застосуванням методології стратегічного планування та ефективного зарубіжного досвіду.

Список літератури:

1. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / пер. с англ. Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006.
2. Пахомова Т.І., Храмцова І.В. Збалансована система показників як інструмент контролінгу в системі регіонального управління. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2009. Вип. 5. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2009-1/zmist/R_2/Pahomova.pdf (дата звернення: 25.07.2019).
3. Приходченко Л.Л. Щодо складності застосування показників оцінювання ефективності державного управління: теорія і практика. *Державне будівництво*. 2009. № 1. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2009-1/doc/1/07.pdf> (дата звернення: 25.07.2019).
4. Гнат В.В., Потканський Т.О., Полтавець В.М. та ін. Управління за результатами діяльності в місцевих органах влади : методичний посібник. Київ : вид. дім «Козаки», 2007. 80 с.
5. Бурмистров Г.А. Основы способа наименьших квадратов. Москва : Государственное научно-техническое издательство литературы по геологии и охране недр, 1975. 392 с.
6. Mostova A. A methodological approach to the strategic analysis of food security. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. 3. № 5. P. 319–328.
7. Гуров І.Г., Гречкосій В.В. Формування та функціонування інфраструктури аграрного ринку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 1. С. 54–59.
8. Про державну підтримку сільського господарства : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV (редакція від 15 серпня 2018 р.). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15> (дата звернення: 25.07.2019).
9. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.07.2019).
10. Гмиря В.П. Державна підтримка фінансування аграрного виробництва України. *Фінансовий простір*. 2016. № 3(23). С. 101–106.
11. Сомик А.В. Підходи та проблеми оцінки ефективності грошово-кредитної політики Національного банку України. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3697> (дата звернення: 25.07.2019).
12. Малигіна В.Д. Методологія забезпечення продовольчої безпеки країни : монографія. Донецьк : НОУЛІДЖ, 2011. 471 с.
13. Тринько Р.І. та ін. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 303 с.

References:

1. Kaplan R.S., Norton D.P. (2006). Sbalansirovannaja sistema pokazatelej. Ot strategii k dejstvuju [Balanced Scorecard. From strategy to action]. Moscow : Olimp-Biznes. (in Russian)
2. Pakhomova T.I., Khramtsova I.V. (2009). Zbalansovana systema pokaznykiv iak instrument kontrolinhu v systemi rehional'noho upravlinnia [Balanced Scorecard as a Controlling Tool in the Regional Management System]. *Theoretical and Applied Issues of State Creation*. 5. [Title from screen]. Available at: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2009-1/zmist/R_2/Pahomova.pdf (accessed: 25 July 2019).
3. Prykhodchenko L.L. (2009). Schodo skladnosti zastosuvannia pokaznykiv otsiniuvannia efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia: teoriia i praktyka [Concerning the Complexity of Using Indicators of Evaluation of the Effectiveness of Public Administration: Theory and Practice]. *State construction*. 1. [Title from screen]. Available at: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2009-1/doc/1/07.pdf> (accessed: 25 July 2019).

4. Hnat V.V., Potkans'kyj T.O., Poltavets' V.M. (2007). Upravlinnia za rezul'tatamy diial'nosti v mistsevykh orhanakh vlady [Office of Local Government Activity]. Kyiv : Kozaky. (in Ukrainian)
5. Burmistrov G.A. (1975). Osnovy sposoba naimen'shikh kvadratov [Basics of the least square method]. Moscow : Gosudarstvennoe nauchno-tehnicheskoe izdatel'stvo literatury po geologii i ohrane nedr. (in Russian)
6. Mostova A. (2017). A methodological approach to the strategic analysis of food security. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3 (5). P. 319–328.
7. Hurov I.H., Hrechkosij V.V. (2013). Formuvannia ta funktsionuvannia infrastruktury aharnoho rynku [Formation and functioning of the infrastructure of the agrarian market]. *Bulletin of the agrarian science of the Black Sea region*. 1. P. 54–59.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004). Pro derzhavnu pidtrymku sil'skoho hospodarstva [On state support for agriculture]. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15> (accessed: 25 July 2019).
9. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 25 July 2019).
10. Hmyria V.P. (2016). Derzhavna pidtrymka finansuvannia aharnoho vyrobnytstva Ukrainy [State support of financing of agrarian production of Ukraine]. *Financial space*. 3(23). P. 101–106.
11. Somyk A.V. (2014). Pidkhody ta problemy otsinky efektyvnosti hroshovo-kredytnoi polityky natsional'noho banku Ukrainy [Approaches and problems of assessing the effectiveness of the monetary policy of the National Bank of Ukraine]. *Effective economy*. 12. [Title from screen]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3697> (accessed: 25 July 2019).
12. Malyhina V.D. (2011). *Metodolohiia zabezpechennia prodovol'choi bezpeky krainy* [Methodology of ensuring food safety of the country]. Donetsk : NOULIDZh. (in Ukrainian)
13. Tryn'ko R.I. (2011). *Prodovol'cha bezpeka krainy: stan ta perspektyvy zmitsnennia* [Food safety of the country: the state and prospects of strengthening]. L'viv : L'vDUVS. (in Ukrainian)

СБАЛАНСИРОВАННАЯ СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

В статье исследованы основы концепции сбалансированной системы показателей в научной литературе. Показана результативность этого инструмента стратегического планирования для решения общегосударственных проблем. Предложена система сбалансированных показателей, необходимая для формирования эффективной стратегии продовольственной безопасности. Разработаны показатели для формирования стратегии продовольственной безопасности государства в соответствии со стратегическими целями на уровне аграрной политики, социального обеспечения, регулирования внутреннего рынка и обеспечения его инфраструктуры, государственного управления и ресурсного обеспечения. Построен прогноз значений целевых показателей по каждой составляющей стратегии продовольственной безопасности с использованием метода наименьших квадратов. На основе прогнозных значений представлены основные рекомендации по формированию стратегии продовольственной безопасности.

Ключевые слова: сбалансированная система показателей, стратегия продовольственной безопасности государства, продовольственная безопасность.

BALANCED SCORECARD AS AN INSTRUMENT FOR DEVELOPING OF THE STATE FOOD SECURITY STRATEGY

The basics of the concept of a balanced scorecard in the scientific literature are explored in the article. The effectiveness of this strategic planning tool for solving national problems is shown. A balanced scorecard is proposed to formulate an effective food security strategy. A system of strategic goals to financially support the formation of agricultural policy aimed at food security has been constructed, which includes: development of areas for the optimal utilization of assets and investments by agricultural enterprises; state-based support and funding for agricultural producers; finances to modernize technical fleets of agricultural enterprises; reduction in costs and improvement of profitability of agricultural enterprises; development of areas to manage financial risk for agricultural enterprises. A system of strategic goals for social benefits of people has been suggested, in the context of the development of a food security strategy that includes: state regulation of pricing in the market of agricultural produce and food; development of areas to implement social policy and targeted assistance to particular groups of the population; development of a monitoring system of economic affordability of food, as well as other indicators, which characterize food consumption by people; construction of a system, at the state level, of quality assurance, as well as safety of agricultural raw materials and food products, compliance with the requirements to their production; formation of strategic food reserves of the state in order to regulate pricing in the market. A system of strategic goals to regulate the domestic market and to support the infrastructure has been devised, which includes: development and implementation of a market risk management system; construction of a logistics and market infrastructure system for agricultural enterprises; development of activities to reduce costs within the logistics system of food sales in the domestic market; construction of the system for monitoring and forecasting the market of agri-

cultural produce and food. A system of strategic goals of the state management and resourcing of the market has been proposed, which includes: government regulation of food agricultural market; creation of strategic food reserves of the state; ensuring the volumes of production of agricultural produce and food in accordance with the food security requirements and the possibility to execute export potential. There were proposed the main indicators to formulate a state food security strategy in accordance with strategic goals to financially support the formation of agricultural policy, strategic goals for social benefits of people, strategic goals to regulate the domestic market and to support the infrastructure and strategic goals of the state management and resourcing of the market. Prediction of target values for each component of a food security strategy using the least squares method is constructed. Based on the projected values, basic recommendations for the formulation of a food security strategy are presented.

Key words: balanced scorecard, state food security strategy, food security.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-29>

УДК 338.24.01

Носань Н.С.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та підприємництва,
Черкаський державний технологічний університет

Nosan Nataliya

Cherkasy State Technological University

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ

У статті узагальнено концептуальний базис управління фінансовою безпекою держави на засадах системного підходу. Впорядковано цілі функціонування підсистем фінансової безпеки для реалізації фінансових інтересів держави. Зроблено припущення, що метою управління фінансовою безпекою держави є баланс витрат на безпеку орієнтовані заходи та спрямування фінансових активів на задоволення потреб учасників фінансової системи країни. Обґрунтовано, що з позиції макрорівневого безпекознавства управління за системного підходу, з одного боку, здійснюється щодо об'єкта, який має складну будову (як система фінансової безпеки), а з іншого боку, передбачає використання системи управлінських засобів та інструментів щодо підтримки стану захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх небезпек та загроз, а також забезпечення такого функціонального стану об'єкту, що може гарантувати задоволення фінансових інтересів владних структур, населення, суб'єктів підприємницької діяльності, учасників фінансових відносин.

Ключові слова: фінансова безпека держави, управління фінансовою безпекою, системний підхід, система фінансової безпеки.

Постановка проблеми. Механізми управління фінансовою безпекою держави в Україні нині перебувають у зародковому стані, або, говорячи науковою мовою, залишаються на етапі свого становлення. Необхідність використання інструментів професійного менеджменту задля протидії загрозам і ризикам, що мають фінансову природу походження, для суб'єктів господарської діяльності була усвідомлена їх керівництвом і власниками в період розгортання на теренах фінансово-економічної системи кризових явищ. Страх втратити власні фінансові активи скеровував топ-менеджмент бізнес-суб'єктів до пошуку ефективного інструментарію управління їх фінансовою безпекою. Водночас на

рівні владних структур питання фінансової безпеки та фінансового суверенітету держави хоча піднімалися та обговорювалися, проте з огляду на частоту зміни влади та впливів політичних партій довершеної форми державного документа, що має регуляторну силу, вони так і не набули. Отже, актуальними теоретичними та прикладними завданнями продовжують залишатись пошук, аналіз, систематизація та узагальнення підходів до управління фінансовою безпекою, які можна ефективно використати на макрорівні. Одним із найбільш популярних і таких, які можна віднести до категорії класичних, є системний підхід, який у межах дослідження пропонується розглянути більш детально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам управління станом фінансової безпеки держави та його оцінювання присвячено чимало праць сучасних дослідників проблем безпекознавства. Так, Н.В. Зачосовою вивчаються перспективні напрями стабілізації стану фінансової складової економічної безпеки національної економіки України [1] та чиняться спроби формування стратегії макрорівневої фінансової безпеки [2]. Т.О. Луцик-Дубова займається розробленням системи індикаторів фінансової безпеки держави [3]. А.Ю. Ковальчук пропонує систему сучасних принципів механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки країни [4]. К.Є. Мойсеєнко та М.Г. Уракін визначають зміст, складові, функціональні зв'язки в межах системи фінансової безпеки держави [5]. А.С. Полторак та А.О. Зайко конкретизують методологічні засади систематизації фінансової безпеки держави [6]. Системний підхід прослідковується в роботах А.В. Кулінської, одна з публікацій якої присвячена визначенню обставин, які впливають на зміцнення системи національної фінансової безпеки України [7], а також І.Р. Лукановської [8]. Водночас у більшості досліджень поняття системності застосовується лише для підкреслення факту складної будови фінансової безпеки держави, але не для характеристики процесу управління нею на рівні владних структур.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення парадигм і концептуальних засад системного підходу до управління фінансовою безпекою держави, впорядкування наукових позицій вітчизняних дослідників, які є фундаторами та прихильниками цього підходу, задля формування теоретичного базису системного управління фінансовою складовою економічної безпеки національної економіки України.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає А.Ю. Ковальчук, «фінансова безпека є надзвичайно складною багаторівневою системою. Її утворює низка підсистем» [4, с. 65]. У цій тезі лаконічно розкрито всю сутність системного підходу до конкретизації поняття фінансової безпеки як наукової категорії. Найбільш класичним набором підсистем фінансової безпеки можна вважати такі її складові, як банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, грошово-кредитна, валютна, бюджетна та торгова безпека. Дві останні підсистеми можна об'єднати в єдину складову, а саме безпеку публічних фінансів. Задля розроблення підходів до державного управління фінансовою макробезпекою взагалі можна запропонувати розподілити систему фінансової безпеки на приватні фінанси та публічні фінанси, оскільки підходи до організації їх захисту на державному рівні від різних небезпек і загроз мають реалізовуватися з використанням принципово різних механізмів. К.Є. Мойсеєнко та М.Г. Уракін досліджують фінансову безпеку щодо врахування стану фінансової системи держави та виокремлюють такі елементи фінансової безпеки держави, як безпека фінансових установ, безпека фінансових операцій, безпека сегментів фінансового ринку, безпека клієнта на фінансовому ринку [5, с. 197]. Також

дослідники виділяють два рівні безпеки, а саме зовнішню фінансову безпеку та внутрішню фінансову безпеку. Водночас дослідження засад сучасного безпекознавства та менеджменту доводить актуальність використання системного підходу не лише на теоретичному рівні, але й під час вирішення прикладних завдань управління фінансовою безпекою як на мікро-, так і на макрорівнях.

Системністю має характеризуватись процес діагностики рівня фінансової безпеки країни. Показники, коефіцієнти, параметри, оцінки, що використовуються для аналізу стану фінансової безпеки на макрорівні, мають давати змогу системно характеризувати рівень захищеності від негативного впливу небезпек, загроз і ризиків усіх її функціональних підсистем. Найчастіше в методиках оцінювання рівня фінансової безпеки як на мікро-, так і на макрорівнях фахівцями використовується поняття індикатора. На думку Т.О. Луцик-Дубової, індикатор фінансової безпеки – це співвідношення певних показників країни, що порівняно з граничними значеннями сигналізує про безпечний або небезпечний стан фінансових відносин системи держави [3, с. 23]. У своєму дослідженні, присвяченому проблемам оцінювання рівня безпеки на регіональному рівні, О.О. Павленко та Д.С. Горбатенко відзначають, що «оцінка рівня безпеки регіону повинна бути заснована на системному підході» [9, с. 16]. Оскільки оцінювання є однією з функцій управління, що доводить ефективність менеджменту або його нераціональну організацію, доходимо висновку про доцільність застосування системного підходу до процесу управління фінансовою безпекою держави на всіх етапах його проходження.

У класичному менеджменті сутність системного підходу полягає в позиціонуванні організації як відкритої системи, що має входи й виходи. Н.Н. Пойда-Носик відзначає, що з огляду на складність категорії фінансової безпеки є всі підстави розглядати її з позиції системного підходу як відкриту систему, яка має комплекс взаємопов'язаних елементів, певну структуру та взаємодіє із зовнішнім середовищем [10, с. 160]. Дослідниця наголошує на тому, що системний підхід до менеджменту безпеки – це один з видів наукових підходів, за якого будь-яка система безпеки розглядається як сукупність взаємозалежних елементів (підсистем), що має вихід (метою є зниження рівня або попередження погроз), вхід (ресурсами є фахівці, техніка й устаткування, механізми керування, фінансування), процес (практична робота із забезпечення безпеки передбачає планування, організацію, керування, взаємодію, підготовку та вжиття конкретних заходів щодо протидії погрозам і ризикам), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотній зв'язок [10, с. 160]. З позиції макрорівневого безпекознавства управління за системного підходу, з одного боку, здійснюється щодо об'єкта, який має складну будову (система фінансової безпеки), а з іншого боку, передбачає використання системи управлінських засобів та інструментів щодо підтримки стану її захищеності від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх небезпек і загроз, а також підтримки такого функ-

ціонального стану, що може гарантувати задоволення фінансових інтересів владних структур, населення, суб'єктів підприємницької діяльності, учасників фінансових відносин тощо. Важливою характеристикою системного підходу є наявність мети функціонування системи, яку в контексті цього дослідження визначаємо як оптимальне використання фінансових ресурсів для задоволення фінансових інтересів різних категорій стейкхолдерів в умовах впливу ризиків і загроз на цей процес. Отже, метою управління фінансовою безпекою держави є баланс витрат на безпеку орієнтовані заходи та спрямування фінансових активів на задоволення потреб учасників фінансової системи країни.

Складна будова системи, як щодо системи фінансової безпеки, передбачає наявність низки підсистем із власними цілями, однак ефективність взаємозв'язків усіх елементів системи та правильна організація її архітектури сприяють тому, аби цілі всіх підсистем другого, третього порядку тощо слугували досягненню єдиної кінцевої мети функціонування всієї системи фінансової безпеки держави, що полягає у забезпеченні фінансового суверенітету країни на глобальній економічній арені (рис. 1).

Зауважимо, що абсолютна фінансова незалежність держави у сучасному світі – це мета недосяжна та нерациональна. США, Японія та інші розвинуті країни, економічному потенціалу яких можна позаздрити, мають великі обсяги боргових зобов'язань, однак продовжують користуватись фінансовими запозиченнями від інших держав, а також від міжнародних фондів та організацій, які ті охоче надають, оскільки знають, що передані активи буде використано для інвестиційних цілей та економічного зростання, внаслідок яких кредитор отримає фінансовий зиск і повернення позиченого капіталу. В цьому прикладі також спрацює принцип системності, адже активи з фінансового сектору пере-

творюються на матеріальні ресурси, використовуються для отримання продукту з додатковою вартістю, реалізуються в сегменті виробничих або споживчих товарів і послуг, знову перетворюються на капітал, який використовується для споживання, заощадження, інвертування чи задоволення інших фінансових потреб його власника.

І.П. Потапюк та А.Т. Годловський, спираючись на роботи Н.І. Верхоглядової та І.В. Олініченко, першим у переліку принципів економічної, отже, фінансової безпеки називають принцип системності та комплексності, який розуміється дослідниками як факт існування необхідності аналізу всіх сторін об'єкта дослідження та врахування як внутрішніх взаємозв'язків і взаємозалежностей, так і зовнішніх факторів щодо розгляду об'єкта дослідження як елемента економічного простору більш високого рівня [11]. На нашу думку, принцип системності в управлінні фінансовою безпекою держави полягає у формуванні системи органів, структур та механізмів для спрямування владного впливу на використання наявних у фінансовій системі ресурсів для забезпечення захисту фінансових інтересів держави, бізнесу та населення від деструктивного впливу різних небезпек, ризиків і загроз на проходження процесів їх задоволення. Враховуватись мають як внутрішні національні фінансові інтереси, що визначають вектори державної фінансової політики, так і зовнішні, що формують модель фінансової поведінки держави у глобальній фінансовій архітектурі. Підтвердження наведеної тези знаходимо в публікаціях В.Д. Залізко. «Системний підхід у процесі дослідження специфіки формування механізму забезпечення економічної безпеки <...> в контексті регіонального розвитку передбачає необхідність врахування не лише внутрішніх (регіональних та міжрегіональних), а й зовнішніх (міжнародних) інтересів. Сам механізм має бути чітко структурований із зазначенням схем взаємодії його складових модулів, гармонійна взаємодія яких

Рис. 1. Впорядкування цілей функціонування підсистем фінансової безпеки для реалізації фінансових інтересів держави

Джерело: складено автором

Рис. 2. Концептуальні засади системного підходу до управління фінансовою безпекою держави

Джерело: складено автором

забезпечить стале економічне зростання відповідних територій і країни в цілому» [12, с. 335].

Враховуючи результати проведеного дослідження, можемо конкретизувати концептуальні засади системного підходу до управління фінансовою безпекою держави (рис. 2).

Висновки. Отже, системний підхід до управління фінансовою безпекою держави має велику кількість раціональних положень, є придатним для застосування на теоретичному та прикладному рівнях, а також дістав велику підтримку наукової спільноти. Його використання є виправданим в умовах наявності значної кількості ризиків для нормального функціонування фінансової системи країни, оскільки дає змогу організувати комплексну взаємодію всіх категорій стейкхол-

дерів, інтереси яких містяться у фінансовій площині, для забезпечення їх раціональної фінансової поведінки у ситуації невизначеності. Системний характер об'єкта управління у цьому контексті не викликає сумнівів, а використання інших підходів до управління фінансовою безпекою на макrorівні без урахування її системної будови не дасть змогу використати переваги комплексного захисту та ефективного безпеки орієнтованого розподілу тимчасово вільних ресурсів національної фінансової системи.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному вивченні та виявленні позитивних і негативних аспектів інших популярних підходів до управління фінансовою безпекою держави, зокрема функціонального, процесного, комплексного, динамічного.

Список літератури:

1. Зачосова Н.В. Напрями стабілізації стану фінансової складової економічної безпеки національної економіки України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2018. № 8(36). С. 14–18.
2. Зачосова Н.В. Формування стратегії фінансової безпеки України для потреб забезпечення економічної безпеки національної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 26. С. 58–62.
3. Луцик-Дубова Т.О. Система індикаторів фінансової безпеки держави. *Наука й економіка*. 2013. Вип. 3. С. 22–28.
4. Ковальчук А.Ю. Система сучасних принципів механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 1. С. 62–69.
5. Мойсеєнко К.Є., Уракін М.Г. Система фінансової безпеки держави: зміст, складові, функціональні зв'язки. *Менеджер*. 2018. № 2. С. 192–200.
6. Полторак А.С., Зайко А.О. Методологічні засади систематизації фінансової безпеки держави. *Агросвіт*. 2018. № 21. С. 65–71.
7. Кулінська А.В. Обставини, які впливають на зміцнення системи національної фінансової безпеки України. *Економічний простір*. 2015. № 104. С. 92–101.
8. Лукановська І.Р. Теоретичне обґрунтування місця податкової безпеки в системі фінансової безпеки України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 6. С. 40–45.
9. Павленко О.О., Горбатенко Д.С. Використання системного підходу для оцінювання соціо-еколого-економічної безпеки регіону. *Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка*. 2015. № 3. С. 13–17.
10. Пойда-Носик Н.Н. Використання системного підходу в управлінні фінансовою безпекою підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка*. 2011. Спецвип. 33. Ч. 3. С. 158–163.

11. Верхоглядова Н.І., Олініченко І.В. Принципи забезпечення економічної безпеки регіону. *Ефективна економіка*. 2013. № 9. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_3 (дата звернення: 02.07.2019).
12. Залізко В.Д. Про доцільність використання системного підходу під час дослідження економічної безпеки сільських територій. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Серія : Економіка*. 2013. Т. 14. Вип. 263. С. 333–337.

References:

1. Zachosova N.V. (2018). Napryamy stabilizatsiyi stanu finansovoyi skladovoyi ekonomichnoyi bezpeky natsionalnoyi ekonomiky Ukrainy [Directions of stabilization of the state of the financial component of economic security of the national economy of Ukraine]. *Scientific notes of the National University of Ostroh Academy*, no. 8(36), pp. 14–18.
2. Zachosova N.V. (2018). Formuvannya stratehiyi finansovoyi bezpeky Ukrainy dlya potreb zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky natsionalnoyi ekonomiky [Formation of the financial security strategy of Ukraine for the needs of economic security of the national economy]. *Black Sea Economic Studies*, no. 26, pp. 58–62.
3. Lutsyk-Dubova T.O. (2013). Systema indyikatoriv finansovoyi bezpeky derzhavy [System of indicators of financial security of the state]. *Science and Economics*, no. 3, pp. 22–28.
4. Kovalchuk A.Yu. (2017). Systema suchasnykh pryntsyviv mekhanizmu zabezpechennya finansovo-ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [The system of modern principles of the mechanism of providing financial and economic security of the state]. *Bulletin of the Zaporizhzhya National University. Law Sciences*, no. 1, pp. 62–69.
5. Moyseyenko K.Ye., Urakin M.H. (2018). Systema finansovoyi bezpeky derzhavy: zmist, skladovi, funktsionalni zvyazky [The system of financial security of the state: the content, components, functional relationships]. *Manager*, no. 2, pp. 192–200.
6. Poltorak A.S., Zayko A.O. (2018). Metodolohichni zasady systematyzatsiyi finansovoyi bezpeky derzhavy [Methodological principles of systematization of financial security of the state]. *Agroworld*, no. 21, pp. 65–71.
7. Kulinska A.V. (2015). Obstavyny, yaki vplyvayut na zmitsnennya systemy natsionalnoyi finansovoyi bezpeky Ukrainy [Circumstances that affect the strengthening of Ukraine's national financial security system]. *Economic space*, no. 104, pp. 92–101.
8. Lukanovska I.R. (2014). Teoretychne obgruntuvannya mistysya podatkovoyi bezpeky v systemi finansovoyi bezpeky Ukrainy [Theoretical substantiation of the place of tax security in the system of financial security of Ukraine]. *Formation of market relations in Ukraine*, no. 6, pp. 40–45.
9. Pavlenko O.O., Horbatenko D.S. (2015). Vykorystannya systemnoho pidkhodu dlya otsynuyannya sotsio-ekolo-ho-ekonomichnoyi bezpeky rehionu [The use of a systematic approach for assessing the socio-ecological and economic security of the region]. *Visnyk of Sumy State University. Series : Economics*, no. 3, pp. 13–17.
10. Poyda-Nosyk N.N. (2011). Vykorystannya systemnoho pidkhodu v upravlinni finansovoyu bezpekoyu pidpryyemstva [Use of the system approach in the management of financial security of the enterprise]. *Scientific herald of Uzhgorod University. Economics Series*, no. 33/3, pp. 158–163.
11. Verkhohlyadova N.I., Olinichenko I.V. Pryntsyvy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky rehionu [Principles of ensuring economic security of the region]. *Effective economy*, no. 9. Mode of access: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_3 (application date: 02.07.2019).
12. Zalizko V.D. (2013). Pro dotsilnist vykorystannya systemnoho pidkhodu pid chas doslidzhennya ekonomichnoyi bezpeky silskykh terytoriy [On the expediency of using a systematic approach in the study of economic security of rural areas]. *Collection of scientific works of the Donetsk State University of Management. Series : Economics*, no. 14/263, pp. 333–337.

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ГОСУДАРСТВА

В статье обобщен концептуальный базис управления финансовой безопасностью государства на основе системного подхода. Упорядочены цели функционирования подсистем финансовой безопасности для реализации финансовых интересов государства. Сделано предположение, что целью управления финансовой безопасностью государства является баланс расходов на ориентированные на безопасность меры и направления финансовых активов на удовлетворение потребностей участников финансовой системы страны. Обосновано, что с позиции макроуровневого безопасноведения управление по системному подходу, с одной стороны, осуществляется касательно объекта, который имеет сложное строение (как система финансовой безопасности), а с другой стороны, предполагает использование системы управленческих средств и инструментов по поддержке состояния защищенности от негативного влияния внешних и внутренних опасностей и угроз, а также обеспечения такого функционального состояния объекта, которое может гарантировать удовлетворение финансовых интересов властных структур, населения, субъектов предпринимательской деятельности, участников финансовых отношений.

Ключевые слова: финансовая безопасность государства, управление финансовой безопасностью, системный подход, система финансовой безопасности.

SYSTEM APPROACH TO STATE FINANCIAL SECURITY MANAGEMENT

The mechanisms for managing the financial security of the state in Ukraine are now in their infancy, or, speaking the scientific language, remain at the stage of their formation. The actual theoretical and applied tasks continue to be the search, analysis, systematization and synthesis of approaches to financial security management that can be effectively used at the macro level. The article summarizes the conceptual basis of the management of financial security of the state on the basis of a systematic approach. The systemic nature of the management object is beyond doubt, and the use of other approaches to financial security management at the macro level, without taking into account its systemic structure, will not allow taking advantage of the integrated protection and effective safe-oriented distribution of temporarily free resources of the national financial system. The goals of the operation of financial security subsystems for the realization of the financial interests of the state are organized. It has been established that the systematic approach to the management of financial security at the macro level has a large number of rational provisions, is suitable for application in the theoretical and applied planes and has received great support from the scientific community. It is assumed that the purpose of managing financial security of the state is to balance the costs of security-oriented measures and direct financial assets to meet the needs of participants in the financial system of the country. It is substantiated that from the standpoint of macro-level security science, management in accordance with the system approach on the one hand is carried out on an object that has a complex structure – as a system of financial security, but on the other involves the use of a system of management tools to maintain a state of security against the negative impact of external and internal threats and risks and provision of such a functional state of an object that can guarantee satisfaction of financial interests of power structures, population, business entities participants in financial relations.

Key words: financial security of the state, financial security management, system approach, financial security system.

Овчиннікова В.О.доктор економічних наук, доцент,
Український державний університет залізничного транспорту**Панкратов С.В.**студент,
Український державний університет залізничного транспорту**Ovchinnikova Viktoria, Pankratov Sergey**

Ukrainian State University of Railway Transport

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

У статті встановлено, що в умовах діджиталізації транспортно-логістичного бізнесу, активного розвитку транснаціональних інтернет-ресурсів, зближення постачальників транспортно-логістичних послуг і споживачів, появи нових каналів дистрибуції, а також зміни моделі споживання тільки наукоємна, високопродуктивна експлуатаційна діяльність залізничного транспорту може стати основою та головною умовою забезпечення її конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародному ринках транспортно-логістичних послуг. Проведено детальний аналіз наявних в науці моделей інноваційного процесу, виділено їх базові компоненти. Встановлено, що цифрова трансформація є безперервним процесом, який має величезний потенціал для підвищення ефективності та розвитку галузі, а також передбачає кардинальні зміни концептуальних положень інноваційних бізнес-процесів. Виділено шостий тип моделі інноваційного процесу (модель цифрових мереж і штучного інтелекту). Головними особливостями нової моделі інноваційного процесу є формування єдиної цифрової платформи, застосування start-маркетингу та формування інтегрованого інтелектуально-інформаційного середовища з можливістю оптимізації основних інноваційних бізнес-процесів.

Ключові слова: діджиталізація, інноваційний процес, модель, залізничний транспорт, цифрова платформа.

Постановка проблеми. Однією з гострих та актуальних проблем є проблема ефективної організації інноваційної діяльності залізничного транспорту та результативного використання його виробничого потенціалу в умовах переходу до цифрової економіки, адже розвиток останньої формує основні тенденції розвитку транспортно-логістичного бізнесу в усьому світі, зокрема в Україні. Найбільш значущими серед них є глобалізація транспортно-логістичного бізнесу, активний розвиток транснаціональних інтернет-ресурсів, зближення постачальників транспортно-логістичних послуг і споживачів, поява нових каналів дистрибуції, зміна моделі споживання, тобто персоніфікація підходу до організації перевезення вантажів та пасажирів. Отже, тільки наукоємна, високопродуктивна експлуатаційна діяльність залізничного транспорту може стати основою та головною умовою економічного зростання галузі та всієї країни в умовах діджиталізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи інноваційної діяльності висвітлено в роботах таких учених, як Р. Росвелл, С. Ільєнкова, Л. Гохберг, С. Ягутін, В. Гриньов, В. Кардаш,

Л. Водачек, О. Водачкова [1–6]. Теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності залізничного транспорту наведено в роботах таких науковців, як В. Дикань, В. Овчиннікова, О. Дикань, І. Токмакова [7–10]. Наукові розробки зазначених учених охоплюють значний спектр знань. У них визначено понятійний апарат, принципи, методи менеджменту якості, розглянуто підходи до управління якістю, сформовано нормативну базу менеджменту якості. Однак докорінна зміна умов господарювання залізничного транспорту вимагає нових наукових здобутків у зазначеній площині досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вдосконалення інноваційного процесу інноваційної діяльності залізничного транспорту на основі його діджиталізації.

Виклад основного матеріалу. Сучасна політика управління інноваційною діяльністю залізничного транспорту повинна перш за все ґрунтуватись на трансформації самого інноваційного процесу. Щодо наявних моделей інноваційного процесу, то вони не відповідають сучасним реаліям функціонування світового залізничного транспорту. Їх умовно можна розділити на п'ять типів.

1) Перший тип моделі інноваційного процесу (1950–1960-ті роки XX ст.) характеризується як модель, яка підштовхується технологіями (“technology push-model”), є простим лінійно-послідовним процесом з упором на вирішальне значення НДДКР і ставленням до ринку лише як до споживача результатів технологічної активності виробництва [1]. Цей тип моделі інноваційного процесу можна побачити у таких науковців, як С. Ільєнкова [2], В. Гриньов [3], В. Кардаш [4], Л. Водачек, О. Водачкова [5], В. Гончаров [6].

2) Другий тип моделі інноваційного процесу (1960–1970-ті роки XX ст.) визначається як лінійно-послідовна модель, але з упором на важливість ринку, на потреби якого реагують НДДКР (“need pull model”) [151]. Цей тип моделі можна побачити в працях таких учених, як Дж. Бредборі [6], Г. Гольштейн [11], П. Дойль [12], Д.Дж. Маргус [6].

3) Третій тип моделі інноваційного процесу (1970–1980-ті роки XX ст.) називають з’єднаним типом моделі (“coupling model”), що є комбінацією моделей першого та другого типів з концентрацією уваги на зв’язках технологічних спроможностей і можливостей із потребами ринку. Яскравим представником цього типу є ланцюгова модель (“chain-link model”), що представлена в роботах таких науковців, як С. Клайн та Н. Розенберг [13].

4) Четвертий тип моделі інноваційного процесу (1980–2010-ті роки) визначається інноваційним процесом як одночасна, але не спільна робота декількох груп фахівців з різних структурних підрозділів підприємства над однією інновацією. Прикладом четвертого типу моделі є процес розроблення нового продукту компанією “Nissan” [1], а також «японська» модель інноваційного процесу [14].

5) П’ятий тип моделі інноваційного процесу (з початку 2010-х років по сьогодні) характеризується як “strategic networking model”, тобто модель інноваційно-стратегічних мереж, інтеграції та встановлення зв’язків [1].

Прискорення темпів глобального високоінтелектуального розвитку обумовлює цифрову трансформацію інноваційного процесу на залізничному транспорті України, відповідно, постійне вдосконалення інтелектуально-інформаційних систем та технологій управління інноваційними процесами. Цифрова трансформація є безперервним процесом, який, безсумнівно, має величезний потенціал для підвищення ефективності та розвитку галузі, а також передбачає кардинальні зміни концептуальних положень інноваційних бізнес-процесів. Зазначене дало змогу виділити шостий тип моделі інноваційного процесу, а саме модель цифрових мереж і штучного інтелекту (“model of digital networks and artificial intelligence”).

Головною особливістю цього етапу розвитку інноваційного процесу є формування єдиної цифрової платформи (інноваційного порталу), що дасть

змогу зробити прозорими основні бізнес-процеси та сформувати BigData з можливістю оптимізації основних інноваційних бізнес-процесів. При цьому smart-маркетинг доцільно здійснювати від фундаментальних досліджень до післяпродажного обслуговування готової продукції, крім того, шляхом аналізу Big Data та використання інших досягнень сучасної техніки можна впливати на формування потреб споживачів, а також розробляти й просувати на ринку ціннісні пропозиції, кастомізовані під запити кожного клієнта.

Новий підхід до інноваційного процесу повинен передбачати формування інтегрованого інтелектуально-інформаційного середовища взаємодії філій АТ «Укрзалізниця», адже одним з важливих напрямів стратегічного управління підприємством є процес прийняття управлінських рішень, що в сучасних умовах формування значних інформаційних потоків та невизначеності зовнішнього середовища значно ускладнюється. Отже, нині керівництву залізничного транспорту слід обов’язково сформувати інтелектуально-інформаційну платформу управління інноваціями, яка повинна стати в подальшому ключовою ланкою, що буде підтримувати інноваційні бізнес-процеси в галузі, адже її особливістю є концентрація та відображення інформації щодо впливу кожної філії АТ «Укрзалізниця» на процеси реалізації інноваційних змін у залізничній галузі.

Ефективність протікання інноваційних процесів у залізничній галузі значною мірою залежить від якості формування інтегрованої інтелектуально-інформаційної платформи забезпечення інноваційних змін у залізничній галузі [7–10], що, з одного боку, створює умови для впровадження та використання провідних інтелектуально-інформаційних систем та технологій розвитку філій АТ «Укрзалізниця», а з іншого боку, забезпечує їх стратегічну взаємодію в межах віртуального простору. У цьому контексті стратегічного значення набуває визначення інтелектуально-інформаційних систем та технологій, що стануть базисом формування такої інтегрованої інтелектуально-інформаційної платформи. До найбільш поширених з них відносять платформу DSS (Decision Support System), що є класом автоматизованих інформаційних систем, які допомагають зібрати потрібну для ухвалення рішення інформацію та вибрати найкращий варіант вирішення для досягнення певної мети. Структурно DSS-система має такі складники [15]:

– Data Warehouse (сховища даних), що є інформаційною платформою DSS; сховища даних дають змогу інтегрувати інформацію, яка відображатиме різні точки зору на одну предметну галузь;

– Business Intelligence Tools (інструментальні засоби бізнес-інтелекту), що є програмним забезпеченням, яке дає можливість користувачам спостерігати й використовувати великі обсяги складних даних; основними компонентами інтелектуально-

інформаційної системи DSS є [16; 17] OLAP (OnLine Analytical Processing); Data Mining; COMFAR; BEST (Business Environment Strategic Toolkit); FIT (Financial Improvement Toolkit) тощо.

З огляду на зазначене актуальним також є створення інтегрованого банку даних (Big Data) та ситуаційних центрів управління як інструментів сприяння процесу прийняття інноваційних рішень на основі всебічного аналізу факторів впливу суб'єктів відповідної системи на процес реалізації стратегічних ініціатив високоінтелектуального розвитку залізничного транспорту за рахунок використання необхідних інтелектуально-інформаційних систем та технологій. Як координуючі ситуаційні центри інноваційної діяльності доцільно виділити такі, як "Investments", "Innovation", "Personal", "Transport-Logistic".

Інтелектуально-інформаційна платформа інноваційного розвитку суб'єктів інвестиційної діяльності повинна бути представлена інтелектуально-інформаційними системами та технологіями, що забезпечують аналітичне оброблення великих обсягів різнотипної інформації про фінансових суб'єктів інноваційної діяльності; автоматизацію процесів фінансово-економічного аналізу інноваційних проектів; використання інформаційних інструментів підтримки прийняття рішення щодо ефективності реалізації пріоритетних інноваційних проектів тощо. Процеси реалізації відповідних інтелектуально-інформаційних систем і технологій контролюються ситуаційним центром управління "Investments".

Автоматизація та вдосконалення інтелектуально-інформаційного забезпечення процесів розроблення інноваційної продукції як базису інноваційно-технологічного оновлення залізничної інфраструктури та рухомого складу реалізуються в рамках інтелектуально-інформаційного простору суб'єктів інноваційної діяльності, що співпрацюють у межах реалізації проекту. Впровадження інтелектуально-інформаційних технологій цього спрямування дасть змогу забезпечити автоматизацію та взаємоузгодженість процесів проектування та моделювання інноваційного продукту; автоматизацію виробничих та технологічних процесів; управління процесами постачання сировини та матеріалів; автоматизацію процесів налагодження та переналагодження обладнання; вдосконалення взаємовідносин з постачальниками та споживачами; впровадження інтелектуально-інформаційних систем сприяння прийняттю стратегічних управлінських рішень в умовах невизначеності та ризику тощо. Контроль процесів впровадження та адаптації інтелектуально-інформаційних систем і технологій розвитку суб'єктів інноваційної діяльності відбувається в рамках ситуаційного центру управління "Innovation".

Важливим етапом упровадження інтелектуально-інформаційних систем є підготовка сучас-

них фахівців щодо інтелектуальних транспортних систем, що включає вивчення загальносистемних особливостей інтелектуальних систем транспорту, а також аналіз та формальний опис процесів створення таких автоматизованих систем, які здатні навчатися (генерувати нові знання у вигляді математичних моделей, шаблонів управління), класифікувати (автоматично групувати об'єкти, дії, керуючі сигнали), пристосовуватися до мінливих умов і параметрів середовища функціонування, тобто адаптуватися. Вирішення цих завдань неможливо без формування у майбутніх фахівців сфери інтелектуальних транспортних систем системного мислення, знань та навичок щодо застосування системного підходу й системного аналізу для вирішення складних організаційно-технічних та технологічних завдань, а також баз знань визначених способів і прикладів реалізації складних проектів транспортного комплексу на основі глобальних інтегрованих інформаційно-комунікаційних технологій. Отже, розроблення та впровадження інтелектуально-інформаційних систем і технологій тісно пов'язані з адаптованістю та гнучкістю персоналу залізничної галузі до стратегічних змін, що обумовлює важливість забезпечення його інтелектуального розвитку. Серед основних інтелектуально-інформаційних систем, що забезпечують дистанційне та мультимедійне навчання, доцільно виділити "Webinar", "Comdi", "Acrobat Connect Pro", "Mirapolis", "Virtual Room", "eLearning Server", "iMind", "iWebinar", "Moodle". Деякі з них уже набули великого поширення серед спеціалізованих вищих навчальних закладів країни, що дає можливість отримати необхідні знання та навички без відриву від основної діяльності за рахунок використання перелічених інтелектуально-інформаційних систем та технологій. Реалізація процесів інтелектуального розвитку персоналу планується в межах ситуаційного центру управління "Personal".

Висновки. Підсумовуючи, зазначаємо, що під час досліджень виділено новий етап розвитку інноваційного процесу, обумовлений діджиталізацією. Його головними особливостями є формування єдиної цифрової платформи, застосування smart-маркетингу та формування інтегрованого інтелектуально-інформаційного середовища з можливістю оптимізації основних інноваційних бізнес-процесів. Ключовими ланками формування інтегрованого інтелектуально-інформаційного середовища взаємодії філій АТ «Укрзалізниця» повинні стати інтелектуально-інформаційні системи та технології розвитку суб'єктів транспортно-логістичної діяльності. Єдине інформаційне середовище залізничного транспорту слід забезпечити сукупністю вже наявних єдиних автоматизованих систем управління вантажними та пасажирськими перевезеннями, інфраструктурою, послугами тяги, виробництва та сервісу.

Список літератури:

1. Rothwell R. The Changing Nature of the Innovation Process. *Technovation*. 1993. URL: <http://technopark.al.ru/business/innovation.htm> (дата звернення: 17.07.2019).
2. Ильенкова С., Гохберг Л., Ягутин С. Инновационный менеджмент. Москва : Банки и биржи ; ЮНИТИ, 1997. 327 с.
3. Гринев В. Инновационный менеджмент. Киев : МАУП, 2000. 148 с.
4. Кардаш В. Товарна інноваційна політика. Київ : КНЕУ, 1999. 124 с.
5. Водачек Л., Водачкова О. Стратегическое управление инновациями на предприятии. Москва : Экономика, 1989. 167 с.
6. Гончаров В., Иванова Е. Концепция стратегической организации инновационной деятельности предприятий. URL: <http://www.maop.vorstu.ru/Gancharov.html> (дата звернення: 25.07.2019).
7. Дикань В. Перспективы развития экономики Украины в условиях формирования международных транспортных коридоров в системе мировой глобализации экономики. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 42. С. 144–149.
8. Овчинникова В. Стратегічне управління розвитком залізничного транспорту України. Харків : УкрДУЗТ, 2017. 427 с.
9. Дикань О. Організаційно-економічний інструментарій забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств залізничного транспорту. Харків : УкрДУЗТ, 2016. 443 с.
10. Токмакова І. Забезпечення гармонійного розвитку залізничного транспорту України. Харків : УкрДУЗТ, 2015. 403 с.
11. Завлин П., Казанцева А., Миндели Л. Инновационный менеджмент. Москва : ЦИСТ, 1998. 173 с.
12. Дойль П. Менеджмент: стратегия и тактика. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 560 с.
13. Науменко Е. К вопросу о моделях управления инновационным процессом предприятий в современных условиях. URL: <http://ej.kubagro.ru/2006/04/pdf/03.pdf> (дата звернення: 27.07.2019).
14. Kodama F. Emerging patterns of innovation sources of Japan's technological edge. Harvard Business School, 1995. 245 p.
15. Мамаева Г. ИТ-решения для цифровой трансформации бизнеса. Эпоха науки. 2018. № 13. С. 81–86.
16. Методы и системы поддержки принятия управленческих решений. URL: <http://i-intellect.ru/articles/45> (дата звернення: 11.07.2019).
17. Интеллектуальные информационные системы в управлении. URL: <https://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/23986/%D0%A2....B8.pdf?sequence=11> (дата звернення: 25.07.2019).

References:

1. Rothwell R. (1993). The Changing Nature of the Innovation Process. *Technovation*. URL: <http://technopark.al.ru/business/innovation.htm> (accessed: 17.07.2019).
2. Ilyenkova S., Gokhberg L., Yagutin S. (1997). Innovatsionnyy menedzhment [Innovation Management]. M. : Banks and exchanges, UNITI, 327 p. (in Russian)
3. Grinev V. (2000)/ Innovatsionnyy menedzhment [Innovation Management]. K. : IAPM, 148 p. (in Ukrainian)
4. Kardash V. (1999) Tovarna innovatsiyna polityka [Commodity Innovation Policy]. K. : KNEU, 124 p. (in Ukrainian)
5. Vodachek L., Vodachkova O. (1989)/ Strategicheskoye upravleniye innovatsiyami na predpriyatii [Strategic management of innovations at the enterprise]. M. : Economics, 167 p. (in Russian)
6. Goncharov V., Ivanova E. Kontseptsiya strategicheskoy organizatsii innovatsionnoy deyatel'nosti predpriyatii [The concept of the strategic organization of innovative activities of enterprises]. URL: <http://www.maop.vorstu.ru/Gancharov.html> (accessed: 25.07.2019).
7. Dikan V. (2013). Perspektivy razvitiya ekonomiki Ukrainy v usloviyakh formirovaniya mezhdunarodnykh transportnykh koridorov v sisteme mirovoy globalizatsii ekonomiki [Prospects for the development of the Ukrainian economy in the context of the formation of international transport corridors in the system of world globalization of the economy]. Newsletter of transport and industry, no. 42, pp. 144–149. (in Ukrainian)
8. Ovchinnikova V. (2017). Stratehichne upravlinnya rozvytkom zaliznychnoho transportu Ukrayiny [Strategic management of outbound travel of Ukraine]. Kh. : UkrDUZT, 427 p. (in Ukrainian)
9. Dikan O. (2016). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy instrumentariy zabezpechennya konkurentospromozhnosti promyslovykh pidpryyemstv zaliznychnoho transportu [Organizational and economic tools for ensuring the competitiveness of industrial and public transport]. Kh. : UkrDUZT, 443 p. (in Ukrainian)
10. Tokmakova I. (2015). Zabezpechennya harmoniynoho rozvytku zaliznychnoho transportu Ukrayiny [Provision of harmonious development of railway transport of Ukraine]. Kh. : UkrDUZT, 403 p. (in Ukrainian)
11. Zavlin P., Kazantseva A., Mindel L. (1998). Ynnovatsyonnyy menedzhment [Innovative management]. M. : CIST, 173 p. (in Russian)
12. Doyle P. (1999). Menedzhment: strategiya i taktika [Management: strategy and tactics]. SPb. : Peter, 560 p. (in Russian)
13. Naumenko E. K voprosu o modelyakh upravleniya innovatsionnym protsessom predpriyatij v sovremennykh usloviyakh [To the question of models for managing the innovative process of an enterprise in modern conditions]. URL: <http://ej.kubagro.ru/2006/04/pdf/03.pdf> (accessed: 27.07.2019).
14. Kodama F. (1995). Emerging patterns of innovation sources of Japan's technological edge. Harvard Business School. 254 p. (in English)
15. Mamaev G. (2018). IT-resheniya dlya tsifrovoy transformatsii biznesa. [IT solutions for digital business transformation]. The era of science, no. 13, pp. 81–86. (in Russian)
16. Metody i sistemy podderzhki prinyatiya upravlencheskikh resheniy [Methods and systems for supporting management decision-making]. URL: <http://i-intellect.ru/articles/45> (accessed: 11.07.2019).

17. *Intellektual'nyye informatsionnyye sistemy v upravlenii* [Intelligent information systems in management]. URL: <https://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/23986/%D0%A2....B8.pdf?sequence=11> (accessed: 25.07.2019).

ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА

В статье установлено, что в условиях диджитализации транспортно-логистического бизнеса, активного развития транснациональных интернет-ресурсов, сближения поставщиков транспортно-логистических услуг и потребителей, появления новых каналов дистрибуции, а также изменения модели потребления только наукоемкая, высокопроизводительная эксплуатационная деятельность железнодорожного транспорта может стать основой и главным условием обеспечения ее конкурентоспособности на внутреннем и международном рынках транспортно-логистических услуг. Проведен подробный анализ существующих в науке моделей инновационного процесса, выделены их базовые компоненты. Установлено, что цифровая трансформация является непрерывным процессом, который имеет огромный потенциал для повышения эффективности и развития отрасли, а также предполагает кардинальные изменения концептуальных положений инновационных бизнес-процессов. Выделен шестой тип модели инновационного процесса (модель цифровых сетей и искусственного интеллекта). Главными особенностями новой модели инновационного процесса являются формирование единой цифровой платформы, применение smart-маркетинга и формирование интегрированной интеллектуально-информационной среды с возможностью оптимизации основных инновационных бизнес-процессов.

Ключевые слова: диджитализация, инновационный процесс, модель, железнодорожный транспорт, цифровая платформа.

DIGITALIZATION OF THE INNOVATION ACTIVITY OF RAILWAY TRANSPORT

In the article it is established that in the conditions of the digitalization of the transport and logistics business, active development of transnational Internet resources, rapprochement of suppliers of transport and logistics services and consumers, the emergence of new distribution channels, as well as changes in the consumption model, only high-tech, high-performance railway transport activity can become the basic and main condition for ensuring its competitiveness in the domestic and international market of transport and logistics services. It is proved that the policy of managing the innovative activity of the railway transport should first and foremost be based on the transformation of the innovation process itself. A detailed analysis of the models of innovation process existing in science and the identification of their basic components has been carried out. It has been established that digital transformation is a continuous process that has enormous potential for increasing the efficiency and development of the industry, as well as envisages dramatic changes in the conceptual provisions of innovative business processes. The sixth type of model of innovation process (model of digital networks and artificial intelligence) is highlighted. The main feature of the new model of innovation process is the formation of a single digital platform, the use of smart marketing and the formation of an integrated intellectual and information environment with the ability to optimize the main innovative business processes. The necessity of creation of an integrated data bank and situational control centers as tools for facilitating the process of making innovative decisions on the basis of a comprehensive analysis of the factors influencing the subjects of the respective system on the process of implementing strategic initiatives of highly intelligent development of railway transport through the use of necessary intellectual information systems and technologies is proved. As coordinating situational centers of innovation, it is advisable to allocate the following: "Investments", "Innovation", "Personal", "Transport-Logistic".

Key words: digitalization, innovation process, model, railway transport, digital platform.

Редька О.З.

кандидат економічних наук, викладач,
Технічний коледж
Тернопільського національного технічного університету
імені Івана Пулюя

Redkva Oksana

Technical College of Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проведено оцінювання ролі та місця сільськогосподарського машинобудування в машинобудівній галузі та промисловості України загалом за вартістю реалізованої продукції у 2014 та 2018 роках, що дає підстави стверджувати, що його питома вага незначна. Проаналізовано динаміку виробництва машин та устаткування для сільського та лісового господарства. Надано оцінку сучасного стану та рівня розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні. Досліджено механізм державної підтримки галузі та концепцію Державної цільової економічної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу до 2020 року, її переваги та недоліки. Визначено, що наявні потужності діючих сільськогосподарських підприємств в Україні мають все необхідне, щоби повністю відновити виробництво техніки на належному рівні, але така ситуація буде можливою лише за рахунок значних інвестицій для переведення галузі на нові технології. Проаналізовано зовнішньоекономічну діяльність сільськогосподарського машинобудування, де Україна володіє потужним аграрним потенціалом і є одним із провідних експортерів сільськогосподарської продукції у світі, однак спостерігаються негативні тенденції функціонування сільськогосподарського машинобудування.

Ключові слова: сільськогосподарське машинобудування, сільське господарство, промисловість, техніка, розвиток, державна підтримка, експорт, імпорт.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку сільське господарство має велике та зростаюче значення в національній економіці. Україна, будучи одним із провідних експортерів сільськогосподарської продукції у світі, володіє потужним аграрним потенціалом, який є основою розвитку стратегічної галузі економіки, а саме аграрної. Рациональне використання такого потенціалу дасть змогу не тільки забезпечувати продовольчу безпеку держави, але й покращувати позиції України на світовому ринку.

Ефективний розвиток сільського господарства зокрема та агропромислового комплексу загалом стає практично неможливим без використання сучасних технологій, відповідного технічного оснащення та забезпечення аграріїв високоякісною сільськогосподарською технікою, тому майбутнє сільського господарства України полягає у використанні високопродуктивних та високорентабельних технологій, які є основою для досягнення конкурентоспроможності вітчизняного продовольства. Забезпеченість сільгосптоваровиробників надійними сільськогосподарськими машинами дасть змогу застосовувати в АПК сучасні агротехнології, отримувати високі врожаї, що, зре-

штою, позитивно відіб'ється на рівні забезпечення продовольчої безпеки країни.

Україна має досить високі можливості для розвитку продукції сільськогосподарського машинобудування, проте, як свідчить аналіз статистичних даних, використовує їх недостатньо ефективно й не може повністю задовольнити потреби сільгосптоваровиробників на внутрішньому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на актуальність та стратегічне значення порушеної проблематики для розвитку національної економіки вона є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних учених. Проблеми розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування в різних аспектах розглядаються в доробках таких вчених, як В.Г. Герасимчук [1], Н.П. Карачина [2], Н.Г. Пігуль [3], О.В. Радченко [4], М.С. Сарибекян [5], Н.Є. Скоробогачова [6]. Віддаючи належне наявним напрацюванням, зазначаємо, що вклад учених-економістів у вирішення актуальних проблем функціонування сільськогосподарського машинобудування є вагомим, однак їх більшість має фрагментарний характер, описуючи тільки певні сторони поставленої проблеми, а загалом дослі-

дженню основних засад функціонування сільськогосподарського машинобудування в Україні, які враховують специфіку його діяльності в сучасних умовах розвитку національної та світової економік, досі приділяється незначна увага. Це обумовлює необхідність подальших наукових досліджень з цієї проблематики.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сучасного стану функціонування та розвитку сільськогосподарського машинобудування, визначення його ролі в машинобудуванні та промисловості України загалом, оцінювання потенціалу розвитку галузі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна соціально-економічна ситуація у світі визначає необхідність ефективного розвитку національного сільськогосподарського виробництва. Враховуючи особливо велике значення функціонування сільськогосподарського машинобудування для аграрної сфери держави, вважаємо за необхідне здійснити комплексний аналіз економічної ситуації в галузі, оцінювання функціонування сільськогосподарського машинобудування в сучасних умовах розвитку України, виявити основні проблеми, що перешкоджають його ефективному розвитку, а також запропонувати певні напрями покращення його стану.

Становлення та розвиток сільськогосподарського машинобудування як галузі промислового виробництва, яка займається виготовленням технічного оснащення та засобів праці для сільськогосподарського виробництва, безпосередньо пов'язані з розвитком науки й техніки та соціально-економічними відносинами в суспільстві, що є необхідною умовою формування потенціалу країни. Машинобудівна галузь в Україні історично завжди мала досить потужний науково-технічний та виробничий потенціал, адже станом на 1991 рік частка машинобудівної промисловості нашої країни у загальному обсязі продукції машинобудування СРСР сягала 22,6%, що було другим результатом після Росії [2].

Сільськогосподарське машинобудування України має велике значення для забезпечення вітчизняної агропромислової сфери технічними засобами, серед яких слід назвати сучасні машини, механізми, обладнання, устаткування, технологічні лінії, які безпосередньо застосовуються аграріями у сільському господарстві, товаровиробниками у харчовій та переробній промисловості для виготовлення, збирання, зберігання та перероблення продукції, а також технічного сервісу.

Здійснене автором оцінювання ролі та місця сільськогосподарського машинобудування в машинобудівній галузі та промисловості України загалом за вартістю реалізованої продукції (табл. 1) у 2014 та 2018 роках дає підстави стверджувати, що його питома вага незначна. Так, станом на 2018 рік частка галузі в промисловості становить лише 0,4%, а вартість реалізованої продукції сільськогосподарського машинобудування дає всього 5% загальної вартості реалізованої продукції машинобудівної галузі країни.

За підсумками 2018 року реалізація продукції сільськогосподарського машинобудування знизилась на 4% (до 8 894,6 млн. грн.) щодо рівня 2017 року (9 264,4 млн. грн.). Незважаючи на те, що наведені дані свідчать про зростання вартості реалізованої продукції сільськогосподарського машинобудування у 2,4 рази (з 3 747,2 млн. грн. у 2014 році до 8 894,6 млн. грн. у 2018 році), фактично ні частка машинобудування в промисловості країни, ні частка сільськогосподарського машинобудування у галузі за період, що досліджувався, майже не змінилися.

Такі тенденції пов'язані передусім зі зміною кон'юнктури ринку та інфляційними процесами в національній економіці. Частка машинобудування у структурі промисловості України становить близько 7,3%, тоді як у динаміці 2011–2018 років найбільше значення частки машинобудування в промисловості України спостерігалось у 2012 році, коли воно дорівнювало 10,32%, а найменше – у 2016 році (6,1%) [8]. Такі результати майже в 3–6 разів нижчі, ніж у країнах, що є лідерами у галузі машинобудування. Так, у Німеччині, Японії, Великобританії, Італії та Китаї частка машинобудування має 30–50% від загального обсягу промислової продукції [3, с. 446].

Нами проведено аналіз динаміки виробництва машин та устаткування для сільського та лісового господарства за 2011–2017 роки, результати якого наведено в табл. 2.

Так, обсяги виробництва тракторів у 2011–2017 роки скоротились на 28%, плугів – на 46%, розпушувачів та культиваторів – на 46%, сівалок – на 31%, ґрунтообробних і машин (борони) – на 34–55%, виробництво комбайнів – на 82%, машин для приготування кормів – на 69%.

Відносно стабільним є виробництво сільськогосподарських та лісогосподарських машин (інших), причепів та напівпричепів; спостерігається навіть зростання

Таблиця 1

Місце галузі сільськогосподарського машинобудування в промисловості України

Галузь/підгалузь економіки України	Обсяг реалізованої продукції		Частка галузі/підгалузі			
	за 2014 рік, млн. грн.	за 2018 рік, млн. грн.	% до промисловості		% до машинобудування	
			у 2014 році	у 2018 році	у 2014 році	у 2018 році
Промисловість України	1 195 592,4	2 508 579,5	100	100	–	–
Машинобудування	94 088,4	18 2103,1	8	7	100	100
Сільськогосподарське машинобудування	3 747,2	8 894,6	0,3	0,4	4	5

Джерело: побудовано на основі даних джерела [8] та розрахунків автора

**Виробництво деяких видів машин та устаткування
для сільського та лісового господарства за 2011–2017 роки, тис. шт.**

Найменування продукції	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2017/2011 роки, %
Трактори для сільського та лісового господарства	6,8	5,3	4,3	4,1	4,2	4,9	4,9	-28
Плуги	6,1	15,4	6,2	4,4	3,7	3,6	2,9	-52
Розпушувачі та культиватори	7,4	4,7	4,4	3,7	3,4	3,8	4,0	-46
Борони дискові	7,4	1,6	2,0	2,0	2,3	2,8	3,3	-55
Борони (крім дискових)	11,1	7,5	7,8	7,9	5,8	8,7	7,3	-34
Сівалки	7,4	4,0	5,6	4,4	4,2	4,8	5,1	-31
Сільськогосподарські, лісгосподарські машини (інші)	2,6	1,7	1,8	2,4	3,1	3,6	3,4	31
Косарки тракторні	1,7	2,2	2,3	2,6	2,5	3,5	3,6	112
Комбайни зернозбиральні, шт.	399	59	68	...*	100	154	70	-82
Розбризувачі та розпилювачі, що встановлюються на тракторі, шт.	844	1 099	831	804	800	883	1 324	57
Причепи та напівпричепи	3 342	2 931	3 135	2 044	1 666	2 738	3 360	1
Машини для приготування кормів для тварин, тис. шт.	161	123	102	98,7	63,2	75,6	49,3	-69

Примітка: дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях;

* дані не оприлюднюються задля забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації

Джерело: складено автором за даними джерела [8]

на 57% виробництва розбризувачів та розпилювачів, а виробництво косарок за аналізований період збільшилось у 2 рази.

За 2017 рік порівняно з 2016 роком виробництво комбайнів зернозбиральних та машин для приготування кормів для тварин різко скоротилось на 58% і 35% відповідно, натомість виробництво розбризувачів та причепів збільшилось на 50% і 22% відповідно.

Деякі науковці, зокрема В.Г. Герасимчук [1], у своїх дослідженнях фокусують увагу на тому, що серед усіх галузей машинобудування підгалузі сільськогосподарського машинобудування властиві найнижчі темпи розвитку, зазвичай вона є дотаційною. Особливістю сільськогосподарського машинобудування в Україні є недостатня конкурентоспроможність на ринку, викликана виробництвом продукції не досить високої якості, а також пряма залежність попиту на сільгосптехніку від розвитку сільського господарства [1, с. 76].

Відповідно до Концепції Державної цільової економічної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу до 2020 року [7] сільськогосподарське машинобудування України є стратегічно важливою галуззю національної економіки. Згідно із Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [10] технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу визначено як стратегічний пріоритетний напрям для розвитку економіки на 2011–2021 роки.

Для ефективного розвитку галузі в сучасних умовах необхідна державна підтримка, що проводиться відповідно до прийнятої державної політики. Слід

зазначити, що за аналізований період створено певну законодавчу базу для оптимізації та стимулювання розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, існувало декілька програм, метою яких була підтримка та ефективне функціонування галузі сільськогосподарського машинобудування. Однак результати аудиту рівня виконання Державної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу попередніх років, що був проведений Рахунковою палатою України, свідчать про те, що сама Державна програма недосконала, а деякі її положення не відповідають вимогам Закону «Про державні цільові програми», оскільки в ній не було чітко визначено практичних механізмів реалізації та шляхів розвитку, а також конкретних завдань, які стосувалися б діяльності органів виконавчої влади [5, с. 26–27].

Щодо нормативного регулювання розвитку сільськогосподарського машинобудування загалом та державної підтримки галузі зокрема, то на сучасному етапі наявна значна кількість чинних нормативно-правових актів. Зокрема, Уряд вживає заходів щодо часткової компенсації вартості за придбану українську сільськогосподарську техніку задля підвищення рівня купівельної спроможності сільгоспвиробників та оновлення технічних парків шляхом здешевлення вартості придбаної техніки та обладнання вітчизняного виробництва, а також стимулювання виробництва техніки та обладнання українськими підприємствами сільськогосподарського машинобудування. Така політика проводиться відповідно до Порядку використання коштів, що передбачені державним бюджетом для часткової компенсації вартості сіль-

ськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, що затверджений Постановою КМУ від 1 березня 2017 року № 130 [4].

Експерти зазначають, що ця програма принципово відрізняється від попередніх, які були чинними до 2011 року, тим, що в ній рішення про купівлю агротехніки, отже, стимулювання її виробництва, приймає сам покупець [4]. Комісією при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі затверджено перелік сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва, до якого увійшли 40 українських виробників, тобто близько 800 видів техніки та обладнання, 25% вартості якої компенсуються за рахунок коштів державного бюджету. Серед виробників слід назвати ПАТ «Харківський тракторний завод», ДП «ВО Південний машинобудівний завод ім. Макарова», ТОВ «НВП БілоцерківМАЗ», ПАТ «Бердянські жнивarki», ТОВ «Оріхівсільмаш», ТОВ «Союз-спецтехніка» [4].

Згідно з офіційними даними щодо фінансування програми часткової компенсації купівлі сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, що опубліковані на сайті Міністерства аграрної політики та продовольства України, за грудень 2017 року та січень-листопад 2018 року (дані станом на 3 січня 2019 року) 7 043 господарства отримали часткову компенсацію в розмірі 912 930,1 тис. грн., придбавши 17 182 одиниці техніки загальною вартістю 4 401 490,7 тис. грн. (з ПДВ) [9].

Безумовно, цей механізм часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання українського виробництва створений для більш ефективного розвитку та покращення функціонування галузі сільськогосподарського машинобудування. Однак існує низка проблем у галузі, серед яких слід назвати рівень сервісу, комфорту, продуктивності роботи вітчизняних агрегатів, що досі не був доведений до інноваційного стандартного рівня, та рівень якості вітчизняної техніки, що є значно нижчим від рівня імпоротної.

Під час дослідження проведено аналіз світових даних, який свідчить про те, що країнами-лідерами з експорту продукції галузі сільськогосподарського машинобудування є країни з високорозвинутою економікою, такі як Німеччина, Італія, Франція, США. Світове виробництво сільськогосподарської техніки концентрується в Північній Америці та Західній Європі, адже ринки цих регіонів є найбільшими, саме ними визначаються світові тенденції розвитку цієї галузі. Основними постачальниками сільськогосподарської техніки, що присутні та функціонують на українському ринку, є такі компанії, як «New Holland», «Valley», «Lindsay», «CASE IH», «Claas», «Massey Fergusson», «Mainero», «MacDon», «AGCO», «Amadas», «Мінський тракторний завод». Ці та низка інших компаній забезпечують вітчизняних аграріїв широким асортиментом необхідної техніки, конкуруючи з національними виробниками та збільшуючи свою частку на українському ринку. Галузь сільськогосподарського машино-

будування в Китаї та Індії більшою мірою зосереджена на задоволенні внутрішніх потреб сільгоспвиробників. Натомість Японія посідає одне із провідних місць у сегменті інноваційної, високотехнологічної, спеціалізованої малопотужної сільгосптехніки (трактори й техніка для виробництва рису), експортуючи свою високоякісну продукцію на ринки європейських країн та Америки [6, с. 28–29].

Варто зазначити, що стійкому розвитку галузі сільськогосподарського машинобудування частково перешкоджає той факт, що сільськогосподарська техніка тривалий період часу імпортується в Україну в більших обсягах, ніж експортується, а це передусім негативно впливає на економічну ситуацію в країні та обмежує обсяги реалізації продукції вітчизняного сільськогосподарського машинобудування.

За результатами проведеного аналізу зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарського машинобудування в динаміці 2013–2018 років варто виділити таке. У 2014 та 2015 роках спостерігалось різке скорочення обсягів імпорту аграрної техніки, причиною чого була політична та економічна нестабільність у країні. Річні обсяги імпорту сільськогосподарської техніки у 2014 та 2015 роках були в середньому вдвічі нижчими від показників 2013 року. Аналіз показав, що ситуація на ринку почала нормалізуватися від 2016 року, адже обсяги імпорту агротехніки почали стрімко зростати, досягнувши та навіть перевищивши показники 2013 року. Показники імпорту сільськогосподарської техніки у 2017 році стали рекордними за останніх 10 років, сягнувши майже 1,5 млрд. дол. США. Найбільшу частку у вартості всього імпорту техніки для АПК становили трактори (за винятком тракторів товарної позиції 8709), маючи 46%, що становить 693,2 млн. дол. США, і машини або механізми для збирання, обмолоту сільськогосподарських культур; газоно- та сінокосарки; машини для сортування яєць, плодів або інших сільськогосподарських продуктів (крім машин 8437), маючи 31,8%, тобто 480,4 млн. дол. США [8].

Експорт сільськогосподарської техніки у 2017 році склав лише 101,2 млн. дол. США. У структурі вітчизняного експорту техніки АПК найбільшу частку мали машини для підготовки або оброблення ґрунту, а саме 43,4% [8].

У 2018 році імпорт сільськогосподарської техніки склав 1,3 млрд. дол. США, що на 14% менше, ніж показник за аналогічний період минулого року. Експортували сільськогосподарської техніки у 2018 році на суму 73,5 млн. дол. США, що на 27% менше, ніж за аналогічний період минулого року [8].

Насамкінець слід зазначити, що для подальшого ефективного розвитку сільськогосподарського машинобудування необхідним видається збільшення обсягів залучення інвестицій. Найбільший обсяг інвестицій в машинобудівну галузь України спостерігався у 2014 році, а саме 1 167,8 млн. дол. Проте спостерігається негативна тенденція, адже за останні чотири роки обсяг інвестицій зменшився на 31,5%, сягнувши 800,2 млн. дол. у 2018 році [8]. Серед країн-лідерів, що інвестують у

галузь, провідні позиції займає Кіпр, однак такі інвестиції можна назвати скоріше реінвестуванням національної економіки, оскільки основний приплив капіталу здійснюється українськими компаніями, що зареєстровані в цій офшорній зоні [1, с. 77]. Передбачається, що залучення інвестицій та ефективна інвестиційна діяльність стануть поштовхами для розвитку галузі сільськогосподарського машинобудування та дадуть змогу збільшити кількість інноваційних розробок у цій галузі.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження основних показників функціонування та розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні можна зробити такі висновки. Україна володіє потужним аграрним потенціалом і є одним із провідних експортерів сільськогосподарської продукції у світі, однак спостерігаються негативні тенденції функціонування сільськогосподарського машинобудування. Вважаємо за необхідне нагадати про те, що технічно розвинуті передові країни у світі змогли досягти високого рівня розвитку технологічного укладу тільки завдяки безпосередній участі та вжиттю реальних заходів підтримки з боку держави саме в розвитку машинобудівних виробництв. В Україні діє Концепція Державної цільової економічної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу до 2020 року, відповідно до якої сільськогосподарське машинобудування визначається стратегічно важливою галуззю національної економіки. Задля стимулювання виробництва техніки та обладнання українськими під-

приємствами сільськогосподарського машинобудування уряд вживає заходів щодо часткової компенсації вартості за придбану українську сільськогосподарську техніку. Механізм часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання українського виробництва має хороші перспективи для розвитку галузі, однак існує низка проблем, які полягають у тому, що вітчизняна агротехніка поступається на ринку імпортній щодо своєї якості та продуктивності роботи, тому агровиробники віддають перевагу імпортній техніці, незважаючи на значно вищу ціну на неї. Аналіз показав, що частка імпорту техніки для потреб сільського господарства в загальному його підсумку займає близько 3%, тоді як в експорті вона має 0,2%. Це означає, що ми сьогодні здебільшого експортуємо сировинні сільськогосподарські культури та продукти первинного їх переділу й обробки, а імпортуємо високотехнологічні машини й обладнання для їх виробництва. Варто наголосити на тому, що Україна має досить високі можливості для розвитку сільськогосподарського машинобудування, проте, як свідчать статистичні дані, використовує їх недостатньо ефективно й не може повністю задовольнити потреби сільгосптоваровиробників на внутрішньому ринку. Наявні потужності діючих сільськогосподарських підприємств в Україні мають все необхідне, щоби повністю відновити виробництво техніки на належному рівні, але така ситуація буде можливою лише за рахунок значних інвестицій для переведення галузі на нові технології.

Список літератури:

1. Герасимчук В.Г., Липищенко А.П. Тенденції розвитку машинобудівного комплексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 19(1). С. 75–79.
2. Карачина Н.П., Гребеньок І.В., Лазарчук О.В. Тенденції та стан соціально-економічного розвитку українського сільськогосподарського машинобудування. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_46 (дата звернення: 10.06.2019).
3. Пігуль Н.Г., Пігуль Є.І. Сучасний стан та перспективи розвитку машинобудівного комплексу України. *Економіка та суспільство*. 2018. № 15. С. 444–449.
4. Радченко О.В. Ринок техніки: чи врятує держпідтримка українське машинобудування? URL: <https://www.growhow.in.ua/gynok-tehniky-chy-vryatuye-derzhpidtrymka-ukrayinske-mashynobuduvannya> (дата звернення: 25.05.2019).
5. Сарибекян М.С. Державна підтримка розвитку ринку сільськогосподарського машинобудування в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2018. № 1(10). С. 26–31. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2018/6/Sarybekian10.pdf> (дата звернення: 19.05.2019).
6. Скоробогатова Н.Є., Кузнецова А.В. Аналіз виробництва та експорту продукції сільськогосподарського машинобудування в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 24(1). С. 27–31.
7. Концепція Державної цільової економічної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу до 2020 року / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-%D1%80> (дата звернення: 19.05.2019).
8. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 02.06.2019).
9. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики і продовольства України URL: http://minagro.gov.ua/uk/support_ark (дата звернення: 26.05.2019).
10. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 8 вересня 2011 року № 3715-VI (із змінами від 16 жовтня 2012 року № 5460-VI) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3.

References:

1. Herasymchuk V.H., Lypysienko A.P. (2018). Tendentsii rozvytku mashynobudivnoho kompleksu Ukrainy [Trends in the Development of Machine-Building Complex of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. Vyp. 19(1). S. 75–79.
2. Karachyna N.P., Hrebenok I.V., Lazarchuk O.V. (2014). Tendentsii ta stan sotsialno-ekonomichnoho rozvytku ukrainskoho silskohospodarskoho mashynobuduvannia [Trends and the State of Socio-Economic Development of Ukrainian Agricultural Machine-Building]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, (electronic journal) № 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_46 (accessed: 10 June 2019).
3. Pihul N.H., Pihul Ye.I. (2018). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mashynobudivnoho kompleksu Ukrainy [Current State and Prospects of Development of the Machine-Building Complex of Ukraine] *Ekonomika ta suspilstvo*, № 15. S. 444–449.
4. Radchenko O.V. Rynok tekhniki: chy vriatuie derzhpidtrymka ukrainske mashynobuduvannia? [Market of Technology: Will the State Support Ukrainian Machine-Building?]. Available at: <https://www.growthow.in.ua/rynok-tehniki-chy-vryatuye-derzhpidtrymka-ukrayinske-mashynobuduvannya> (accessed: 25 May 2019).
5. Sarybekian M.S. (2018). Derzhavna pidtrymka rozvytku rynku silskohospodarskoho mashynobuduvannia v Ukraini [State Support for the Development of the Agricultural Machine-Building Market in Ukraine] *Pravo ta innovatsiine suspilstvo* (electronic journal). № 1(10). S. 26–31. Available at: <http://apir.org.ua/wp-content/ploads/2018/6/Sarybekian10.pdf> (accessed: 19 May 2019).
6. Skorobohatova N.Ye., Kuznetsova A.V. (2017). Analiz vyrobnytstva ta eksportu produktsii silskohospodarskoho mashynobuduvannia v Ukraini [Analysis of Production and Export of Agricultural Machine-Building in Ukraine] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Ekonomika i menedzhment*. Vyp. 24(1). S. 27–31.
7. Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi ekonomichnoi prohramy rozvytku vitchyznianoho mashynobuduvannia dlia ahropromyslovoho kompleksu do 2020 roku (2018). [Concepts of the State Target Economic Program for the Development of Domestic Machine-Building for the Agro-Industrial Complex by 2020]. *Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-%D1%80> (accessed: 19 May 2019).
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). [Official Site of the State Statistics Service]. Available at: http://minagro.gov.ua/uk/support_apk (accessed: 02 June 2019).
9. Ofitsiinyi sait Ministerstva ahraryi polityky i prodovolstva Ukrainy [Official Website of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Available at: http://minagro.gov.ua/uk/support_apk (accessed: 26 May 2019).
10. Pro priorytetni napriamky innovatsiinoi diialnosti v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 08.09.2011 № 3715-VI (iz zminamy vid 16.10.2012 № 5460-VI). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (2016). [On the Priority Directions of Innovation Activity in Ukraine: Law of Ukraine Dated 09/08/2011 № 3715-VI]. № 3.

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО МАШИНОСТРОЕНИЯ В УКРАИНЕ

В статье проведено оценивание роли и места сельскохозяйственного машиностроения в машиностроительной отрасли и промышленности Украины в целом по стоимости реализованной продукции в 2014 и 2018 годах, которое дает основания утверждать, что его удельный вес незначителен. Проанализирована динамика производства машин и оборудования для сельского и лесного хозяйства. Предоставлена оценка современного состояния и уровня развития сельскохозяйственного машиностроения в Украине. Исследованы механизм государственной поддержки отрасли и концепция Государственной целевой экономической программы развития отечественного машиностроения для агропромышленного комплекса до 2020 года, ее преимущества и недостатки. Определено, что существующие мощности действующих сельскохозяйственных предприятий в Украине имеют все необходимое, чтобы полностью восстановить производство техники на должном уровне, но такая ситуация будет возможной лишь за счет значительных инвестиций для перевода отрасли на новые технологии. Проанализирована внешнеэкономическая деятельность сельскохозяйственного машиностроения, где Украина обладает мощным аграрным потенциалом и является одним из ведущих экспортеров сельскохозяйственной продукции в мире, однако наблюдаются негативные тенденции функционирования сельскохозяйственного машиностроения.

Ключевые слова: сельскохозяйственное машиностроение, сельское хозяйство, промышленность, техника, развитие, государственная поддержка, экспорт, импорт.

ANALYSIS OF MAIN INDICES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL MACHINE BUILDING IN UKRAINE

An important place in the economy of each country has always belonged to agriculture, which, first of all, ensures food security of the state and in modern conditions of the development of our economy and determines its role on the world stage. In turn, the development of the agrarian sector is practically impossible without ensuring its high-quality agricultural machinery of its own production. Since agricultural machine building is a potential source of development for the agrarian sector of the economy, it is important in the economic and social development of the state. Recently,

the growing share of GDP in the country is attributable to agricultural products; therefore further development of this sector of the economy will stimulate the transition of the country to the production of high-tech products, which is the main share of agricultural machine building. The author evaluates the role and place of agricultural engineering in the machine-building industry and industry of Ukraine as a whole on the value of sold products in 2014 and 2018, which gives grounds to assert that its share is insignificant. The dynamics of production of machinery and equipment for agriculture and forestry has been analyzed. The current state and level of development of agricultural machine building in Ukraine has been assessed. The mechanism of state support of the industry and the concept of the State Target Economic Program for the Development of Domestic Machine Building for the Agro-Industrial Complex by 2020, its advantages and disadvantages have been explored. It has been defined that the existing capacity of running agricultural enterprises in Ukraine has everything that is necessary to restore completely production of equipment at the appropriate level, but this situation will be possible only at the expense of significant investments for transferring the industry to use new technologies. The foreign economic activity of agricultural machine-building, where Ukraine possesses a powerful agricultural potential and is one of the leading exporters of agricultural products in the world, has been analyzed, however, negative tendencies of agricultural machine-building functioning are observed.

Key words: agricultural machine-building, agriculture, industry, engineering, development, state support, export, import.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-32>

УДК 330.342.3

Стаматін О.В.

кандидат економічних наук,
приватний підприємець

Сухонос М.К.

доктор технічних наук, професор,
Харківський національний університет
міського господарства імені О.М. Бекетова

Stamatyn Oleksandr, Sukhonos Maria

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ ТА СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ АВТОМАТИЗОВАНОЮ СИСТЕМОЮ ОПЛАТИ ПРОЇЗДУ В ГРОМАДСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто основи моделювання та стратегічного управління автоматизованою системою оплати проїзду (АСОП) в громадському транспорті України. Досліджено, обґрунтовано розроблені стратегії та підходи до моделювання. Обґрунтовано доцільність використання безготівкового розрахунку за проїзд у міському громадському транспорті. Доведено, що запровадження подібних систем дасть змогу вирішити питання якомога більш повного збору виручки, розвантажити бюджети міст, зробити міський громадський транспорт менш збитковим, подолати його кризовий стан, а також зробити крок до мультимодальності міського громадського транспорту країни. Зроблено висновок, що наявність чітко структурованої стратегії є необхідним, проте недостатнім фактором успішної реалізації стратегічного управління будь-яким проектом, зокрема управління проектом запровадження АСОП.

Ключові слова: автоматизована система оплати проїзду, міський громадський транспорт, стратегічне управління, моделювання, ієрархія цілей.

Постановка проблеми. Функціонування галузі міського громадського транспорту суттєво впливає на макроекономічну ситуацію в Україні, оскільки в бюджетах міст витрати на її функціонування мають значний відсоток. Водночас фактичне фінансування з усіх джерел становить, як правило, близько 50–70%

від потреби, що ще більше ускладнює непросту ситуацію на громадському транспорті. Через нестачу коштів знижуються обсяги ремонту рухомого складу та інженерної інфраструктури транспорту, не закуповується достатня кількість нових транспортних засобів.

Одним зі шляхів виведення галузі з кризи є впровадження автоматизованої системи оплати проїзду (АСОП) в міському громадському транспорті. Багаторічний досвід зарубіжних компаній та практика вітчизняних підприємств щодо впровадження найбільш різноманітних систем АСОП дали змогу розробити різні стратегії, підходи та напрями у сфері реформування бізнес-процесів збирання виручки від надання транспортних послуг. Як відомо, виникнення кризової ситуації на підприємстві потребує виявлення та ліквідації причин фінансової та конкурентної неспроможності суб'єкта господарювання. Щодо громадського транспорту перш за все йдеться про питання зменшення, а з часом і виведення комунальних транспортних підприємств із фінансової залежності від бюджетних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням застосування безготівкових систем розрахунків в міському електричному транспорті присвячується досить багато статей в періодичних наукових виданнях. Це підкреслює актуальність вибраної теми. Якщо 10 років тому О.Ю. Палант та О.Л. Дивінець [1; 2; 15; 17] були майже першопроходьцями цієї теми на теренах української економічної науки, то з кожним роком нею опікується все більше число вітчизняних [3–7] та світових [8–12] науковців. Так, переваги й недоліки електронної системи оплати за проїзд у громадському транспорті називають Н.О. Паламарчук [3], В.В. Біліченко, С.В. Цимбал та інші вчені, що аналізували проблеми впровадження цієї системи. Я.І. Чайковський [5] доводить, що електронна платіжна картка є інноваційним, отже, перспективним засобом оплати транспортних послуг, Є.Н. Водовозов [6] робить аналіз можливостей впровадження електронного квитка в наземному громадському транспорті нашої країни, а в роботі [7] автори досліджують проблеми створення й функціонування такої електронної системи оплати проїзду. Є наукові праці, що стосуються безконтактної оплати проїзду в суміжному секторі, тобто на приміських залізничних пасажирських перевезеннях [13].

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні та обґрунтуванні розроблених стратегій та методів моделювання автоматизованих систем оплати проїзду в міському громадському транспорті України та стратегічного управління процесом їх запровадження; обґрунтуванні доцільності використання безготівкового розрахунку за проїзд в міському громадському транспорті. Запровадження відповідних систем дасть змогу вирішити питання якомога більш повного збору виручки, розвантажити бюджети міст, зробити міський громадський транспорт менш збитковим, подолати його кризовий стан, а також зробити крок до мультимодальності міського громадського транспорту країни.

Виклад основного матеріалу. Модель, яка розглядається і до якої застосовується стратегічне управління, – це автоматизована система оплати проїзду в громадському транспорті. Сьогодні різновиди АСОП запроваджуються в великих містах України, де є місь-

кий громадський транспорт. Стратегічне управління діяльністю АСОП ґрунтується на вивченні зовнішнього оточення функціонування системи, формулюванні та розробленні шляхів досягнення визначених організаційних цілей та ухваленні розроблених рішень, спрямованих на поступове підвищення прибутковості, а згодом забезпечення прибутку транспортних підприємств.

Сформулюємо ієрархію цілей впровадження АСОП та висвітлимо показники й шляхи їх досягнення.

Верхній рівень. Верховна Рада під час розгляду затвердила проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті» від 22 лютого 2016 р. № 4121, результатом перетворення якого став Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті» від 17 січня 2017 р. № 1812-VIII [14]. Це стратегічний рівень.

Середній рівень. Створення спеціального окремого суб'єкта господарювання, який здатний забезпечити впровадження та функціонування АСОП [15, с. 287]. Ним виявився новостворений суб'єкт, а саме оператор АСОП. В подальшому в ідеалі ним повинен стати єдиний на всю країну оператор. Це тактичний рівень.

Нижній рівень. Визначились юридичні відносини між трьома ланками транспортного процесу [16], а саме між замовником транспортних послуг (органом місцевого самоврядування), перевізником (транспортними підприємствами) та пасажиром. Типовий договір про організацію перевезень пасажирів [17, с. 93] вирішує питання взаємодії між замовником транспортних послуг та перевізником, його характеризують як договір про закупівлю послуг з перевезення пасажирів. Існують публічні договори про організацію перевезень пасажирів (між перевізником та пасажиром) та договір між оператором АСОП та перевізником (з кожним окремо). Це операційний рівень.

Система транспортних послуг має всі ознаки відкритої макросистеми з визначаючим зовнішнім впливом та можливістю самостійного коригування й саморозвитку як у бік розширення, так і в бік перетікання на інші рівні [15, с. 248] з урахуванням зовнішніх факторів впливу. З аналізу всіх рівнів ієрархії можна зробити висновок, що стає функціонування АСОП має бути забезпечене трьома оптимальними зовнішньо-внутрішніми системними складовими, а саме техніко-технологічною, економічною та юридичною.

В основу роботи АСОП, що впроваджуються на транспортних підприємствах країни, покладені Концепції побудови системи, які були створені для кожного міста окремо з огляду на специфіку цих міст, хоча вони мають багато спільних (уніфікованих) положень. Для прикладу розглянемо Концепції створення та функціонування систем АСОП двох найбільших міст України, а саме Києва та Харкова, де, крім наземного громадського транспорту, функціонують метрополітени.

Перша має назву «Система оплати проїзду та обліку пасажирів міським наземним громадським транспортом в м. Києві. Системний проект. Концепція побудови системи» [18], друга – «Концепція системи «Електронний квиток» у міському електротранспорті (метрополітені, трамваї, тролейбусі) м. Харкова» [19]. Обидва документи мають схожі структури та описують саме техніко-технологічні (апаратний та програмний комплекси), економічні та юридичні аспекти побудови системи, акцент також зроблений на соціальних наслідках її впровадження.

В роботі О.Ю. Паланта [15] докладно описані всі ієрархічні зв'язки, зв'язкові функції та відносини в системі «Транспортний комплекс» для всіх її підсистем, тобто учасників процесу пасажироперевезень, а саме замовника, перевізника та пасажирів. З його досліджень випливає висновок, що для сталої роботи системи система повинна бути гнучкою та мати можливість розвитку. АСОП як підсистема системи «Транспортний комплекс» сама може бути розглянута як система, бо має всі ознаки, що властиві системам. Отже, АСОП – це приклад моделі, і для неї може бути застосовано стратегічне управління.

Розуміння системності досліджуваного об'єкта надзвичайно важливо для моделювання, бо модель тільки тоді буде адекватна оригіналу, коли всі її системні властивості будуть відображені в моделі [20]. Саме це простежується для АСОП.

Розглянемо АСОП як систему. Автоматизована система оплати проїзду – це програмно-технічний комплекс, спрямований на здійснення реєстрації та обліку пасажирів шляхом використання електронних систем оплати, що дають право на проїзд у міському громадському транспорті, що має на меті автоматизацію контролю оплати проїзду та застосовує інноваційні технології під час виготовлення та використання електронних (здебільше безконтактних) засобів оплати проїзду та

реєстрації пасажирів і пасажирів, що мають право на пільговий проїзд. АСОП має забезпечувати повноту збору виручки, підвищити точність обліку пасажирів та контроль за перевезенням пільгового контингенту, попереджати незаконне безоплатне користування громадським транспортом. Система АСОП покликана здійснювати збирання, облік та зберігання даних про пасажироперевезення та операції з продажу засобів оплати, а також проводити моніторинг використання засобів, що надають право на проїзд, зокрема пільговий.

АСОП як система складається з елементів (підсистем). В загальному вигляді функціональна модель АСОП зображена на рис. 1.

Ця модель показує основних учасників системи.

1) В ролі емітента виступає інвестор.

2) Функції реалізатора можуть бути делеговані підприємствам перевізників, службам соціального захисту або, наприклад, навчальним закладам. Мережа збуту включає точки реалізації, які належать як інвестору, так і приватним підприємствам.

3) Функції оператора послуг виконують перевізники, тобто комунальні підприємства, приватні перевізники.

4) Функції клірингу реалізовані в межах процесингового центру, до якого надходять усі дані про надані послуги з пасажироперевезень від кожної рухомої одиниці, зареєстрованої у транспортного оператора (перевізника), з яким укладена відповідна угода, а також кожного АКП, що належать перевізникам. Процесинговий центр здійснює облік перевезених пасажирів кожною рухомою одиницею та транспортним оператором загалом. Ці дані надходять емітенту для проведення розрахунків з транспортними операторами.

Модель системи АСОП включає такі підсистеми (суб'єкти):

- користувач (пасажир);
- емітент засобу оплати проїзду (електронний безконтактний засіб оплати);

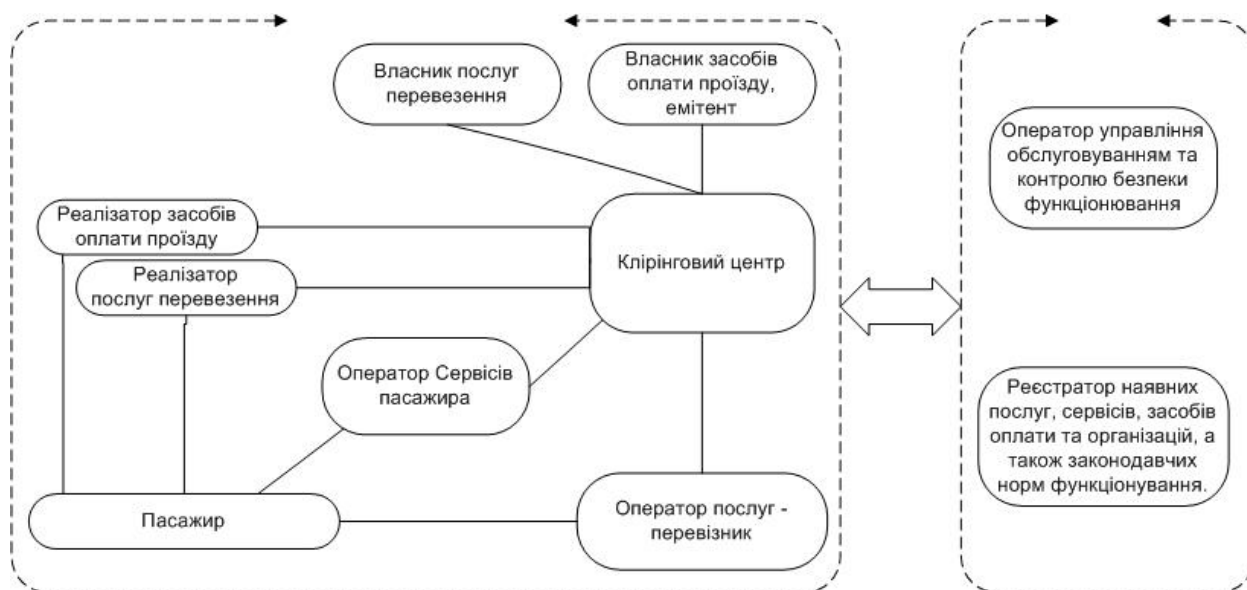

Рис. 1. Функціональна модель АСОП

- продавець проїзного документа;
- розрахунковий центр.

Охарактеризуємо кожну підсистему системи АСОП.

Користувач (пасажир) – це фізична особа, що користується послугами транспорту та сплачує послугу за допомогою одного із засобів оплати проїзду, який є легітимним для цього транспортного підприємства (виду транспорту).

Емітент засобу оплати проїзду – це інвестор АСОП. Саме він є власником засобу оплати проїзду та здійснює його обслуговування протягом усього життєвого циклу кожного із засобів. Його основна функція полягає у забезпеченні емісії та обігу засобів оплати проїзду.

Продавець проїзних документів – це підприємство (організація, установа тощо), тобто юридична особа, яка несе відповідальність за продаж засобів оплати проїзду кінцевому користувачу, тобто пасажиру. Його основна функція полягає у забезпеченні продажу засобів оплати проїзду (проїзних документів).

Розрахунковий центр – це структура, що несе відповідальність за інформаційний обмін між усіма суб'єктами системи АСОП. Його основними функціями є збирання, зберігання та оброблення інформації про емісію та обіг засобів оплати проїзду; збирання, зберігання та оброблення інформації про фактично зареєстровані поїздки.

Представлений варіант моделі системи – це одно-емітентна багатофункціональна відкрита.

Одноемітентна АСОП – система, в якій функції транспортного оператора, емітента засобів оплати проїзду, власника та продавця проїзних документів, розрахункового центру виконує один суб'єкт, тобто інвестор. Емітовані ним засоби оплати проїзду приймаються всіма транспортними підприємствами для оплати проїзду пасажирів, тобто транспортні підприємства (перевізники) виступають у ролі акцептантів засобів оплати проїзду.

Для забезпечення можливості перспектив розвитку система, що розглядається, надалі повинна розвиватися щодо переходу до багатоемітентної багатофункціональної відкритої системи, де емітентами зможуть виступати інші установи, наприклад банки.

Розглянемо різновид системи АСОП, а саме систему «Електронний квиток», що впроваджується в м. Харкові.

Для сталого функціонування системи «Електронний квиток» необхідно забезпечити стале функціонування її підсистем, а саме:

- програмно-апаратної бази, що здійснює розроблення та впровадження спеціального програмного забезпечення; оснащення кожної одиниці рухомого

складу комплексом пристроїв, а саме валідаторами, локальними бортовими комп'ютерами та засобами зв'язку; налагодження інфраструктури (засобів зв'язку тощо); оснащення підрозділів інвестора необхідними апаратними засобами; налагоджену емісію засобів оплати проїзду;

- організаційної та нормативно-правової бази, а саме напрацювання пропозицій щодо змін у законодавчих та нормативних актах усіх рівнів щодо впровадження системи «Електронний квиток»; проведення структурної перебудови транспортних підприємств (перевізників); організація навчання кадрового складу перевізників.

У загальному вигляді умови функціонування системи «Електронний квиток» представлені на рис. 2.

Структурна модель системи «Електронний квиток» (зі схемами інформаційних потоків) представлена на рис. 3.

Система, що розглядається, має всі ознаки та властивості, що висуваються для систем:

- працездатність системи загалом не залежить від працездатності підсистем;
- система передбачає виключення втрати її підсистем (наприклад, підсистем, відповідальних за фінансову та технологічну інформацію);
- система виконана за ієрархічною архітектурою, тобто обладнання різних рівнів з'єднується за допомогою комунікаційних мереж, що призначені забезпечити надійні швидкі канали передачі інформації між усіма її модулями;
- процесинговий центр є найважливішою підсистемою системи, яка сама може розглядатися як система, бо призначена для забезпечення цілісності функціонування системи, а також відповідальна за сталу роботу всіх інших підсистем (пристроїв та апаратів, програмного комплексу, формування фінансової, статистичної та технологічної звітності тощо).

Структура системи «Електронний квиток» в місті Харкові побудована таким чином, що здатна максимально бути інтегрованою з наявною системою та повністю використовувати апаратні засоби АСОП КП «Харківський метрополітен», що побудована за принципами трирівневої архітектури.

Верхній рівень складають центр управління і розрахунків (центральный сервер та АРМ), резервний центр управління і розрахунків, один чи декілька центрів діагностики та ремонту пристроїв пасажирської автоматики (АРМ діагностики та ремонту).

Середній рівень складають сервери вестибюлів станцій метрополітену.

Рис. 2. Загальні умови функціонування системи «Електронний квиток»

Інша підсистема системи «Електронний квиток», яку можна розглядати як окрему систему, – це система обігу безконтактних електронних карток. Учасниками обігу є виробники, емітент, реалізатори, пасажери, контролери та рухомий склад транспортних підприємств-перевізників.

Виробник відповідає за виготовлення безконтактних електронних карток відповідно до встановленого стандарту та інших умов договору з емітентом.

Реалізатори виконують посередницьку функцію між емітентом та пасажиром, поширюючи картки. Правила та список продуктів реалізації зберігаються в процесинговому центрі. Існує якнайменше дві стратегії підготовки електронних карток до реалізації. Згідно з першою продукт завантажується емітентом, а потім передається на реалізацію. Згідно з другою пункти продажу, що мають відповідне обладнання та програмні засоби, самостійно завантажують (або перезавантажують) продукт. Така операція проводиться реалізатором однократно на замовлення кожного з пасажирів, що звернувся до відповідного пункту реалізації. Пасажири мають можливість під заставну вартість придбати без-

контактну електронну картку та завантажити на неї довільну суму грошей. Після використання всіх грошей з рахунку картки пасажир має можливість знову завантажити довільну суму на цю ж саму картку, процедура може бути проведена будь-яку кількість разів в межах строку дії картки. За кожною виконаною операцією реалізатор формує та видає пасажирові чек. Передбачена процедура повернення карток, при цьому її застава вартість повертається пасажирові.

Контролер здійснює контроль оплати проїзду всередині транспортного засобу (трамвай, тролейбус тощо, але це не стосується метрополітену). Для виконання функції контролю в розпорядженні контролера перебуває мобільний пристрій (комп'ютер з обмеженими функціями), який, окрім функції перевірки наявності оплати за проїзд та її коректності, перевіряє легітимність карток, що передаються на перевірку. В разі пред'явлення картки, що зафіксована як така, що перебуває в розшуку (наприклад, була загублена, про що сповістив її власник через пункти продажу карток), вона буде вилучена контролером з обігу.

Процесінговий центр у схемі обігу безконтактних електронних карток виконує функцію збирання, накопичення та зберігання інформації про стан усіх засобів оплати проїзду, що перебувають в обігу, в режимі реального часу, а також здійснює контроль достовірності даних, що постійно змінюються, згідно зі встановленими правилами.

Отже, впровадження в Україні новітніх систем оплати проїзду в міському громадському транспорті відбувається еволюційним шляхом, тобто поступово, з переходом від діючих, працюючих до інноваційних впроваджуваних електронних технологій оплати проїзду.

Система згодом, і це враховувалось під час моделювання, повинна стати єдиною системою оплати проїзду на всіх видах міського пасажирського громадського транспорту (трамвай, тролейбус, метрополітен, автобуси та всі інші види, що почали бурно розвиватися останніми роками), а в більш віддаленій перспективі – на всю країну, всі міста, де працює міський громадський транспорт. Наявна система має можливості щодо розширення на інші види громадського транспорту, на

інших транспортних операторів та на всі регіони. Ще одна можливість розширення системи полягає в інтеграції з банківськими платіжними системами “Visa”, “MasterCard” тощо. Всі ці перетворення повинні стати запорукою того, що міський транспорт України нарешті подолає тривалу кризу, покращить становище зі зношеним рухомим складом та застарілою транспортною інфраструктурою, вирішить інші свої болючі питання. Це, безумовно, підвищить його привабливість серед користувачів та приверне увагу нових пасажирів. Міський громадський транспорт нарешті стане мультимодальним. На користь того, що система згодом повинна стати єдиною для всіх видів громадського транспорту, а її дія поширяться на всю територію країни працює й той факт, що будь-яка система АСОП складається з уніфікованих компонентів, отже, пристосування відбується без особливих проблем.

Висновки. Системи АСОП, що розглядаються, мають усі ознаки відкритої системи, схильної до розвитку, адже система відкрита для впровадження нових (новітніх) технологій та програмних комплексів; пристосована для збільшення переліку засобів оплати проїзду, наприклад, з використанням QR-кодів за допомогою мобільних телефонів та інших електронних пристроїв; до неї легко можуть бути приєднані нові транспортні оператори, що висловили бажання увійти «в сім'ю» підприємств-перевізників, які вже використовують АСОП, наприклад комерційні автобуси перевізники; вона може бути інтегрована з банківськими платіжними системами; кінцева мета полягає у створенні єдиної для всієї країни системи оплати проїзду в міському пасажирському транспорті.

Таким чином, запропонований підхід до досягнення сталого функціонування системи АСОП задля вдосконалення стратегічного управління великою та складною системою «Транспортний комплекс» задовольнить усіх учасників пасажироперевезень, а саме замовника, перевізників, пасажирів. Однак підхід до наявності чітко структурованої стратегії управління АСОП є необхідним, проте недостатнім фактором успішної реалізації стратегічного управління всім транспортним комплексом країни.

Список літератури:

1. Дивынец О.Л., Карпенко А.Ю., Палант А.Ю. Концепция применения автоматизированной оплаты проезда в крупных городах Украины. *Транспортные системы мегаполисов и крупных городов. Концепция перспективного развития транспортной системы г. Харькова* : материалы международной научно-практической конференции, г. Харьков, 24-25 марта 2010 г. Харьков : ХНАГХ, 2010. С. 97–102.
2. Палант О.Ю. Логістика транспортного комплексу регіону (перспективи інвестування та інноваційного розвитку) : монографія. Харків : Золоті сторінки, 2012. 168 с.
3. Паламарчук Н.О. Переваги та недоліки електронної сплати за проїзд у громадському транспорті. *Конкурентоспроможність вітчизняних підприємств-надавачів послуг громадського транспорту: актуальні проблеми та європейський досвід їх вирішення* : збірник тез доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених з міжнародною участю, м. Тернопіль, 19 квітня 2018 р. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. С. 86–89.
4. Біліченко В.В., Цимбал С.В., Цимбал О.В., Чумак В.Ю. Аналіз проблем при впровадженні єдиного електронного квитка на громадському транспорті. *Проблеми і перспективи розвитку автомобільного транспорту* : матеріали VI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Вінниця, 12-13 квітня 2018 р. Вінниця : ВНТУ, 2018. С. 25–27. URL: <http://atmconf.vntu.edu.ua/material2018.pdf> (дата звернення: 10.07.2019).

5. Чайковський Я.І. Платіжна картка як інноваційний засіб оплати транспортних послуг. *Конкурентоспроможність вітчизняних підприємств-надавачів послуг громадського транспорту: актуальні проблеми та європейський досвід їх вирішення* : збірник тез доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених з міжнародною участю, м. Тернопіль, 19 квітня 2018 р. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. С. 122–125.
6. Водозовов Є.Н., Палант О.Ю. Аналіз можливостей впровадження е-квитка в наземному громадському транспорті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка*. 2018. Вип. 1(51). С. 182–185.
7. Палант О.Ю., Стаматін О.В. Інноваційна система оплати проїзду в громадському транспорті: проблеми створення і функціонування. *Підтримка підприємництва та інноваційної економіки в праві ЄС, Латвії та України* : збірник наукових праць за матеріалами II міжнародної міжгалузевої конференції, м. Рига, 24 травня 2019 р. Рига, 2019. С. 22–26.
8. The Potential of E-ticketing for Public Transport Planning: The Piedmont Region Case Study. Maurizio Arnone et al. / *Transportation Research Procedia* 18 (2016). P. 3–10. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146516307542> (дата звернення: 11.07.2019).
9. Who uses smart card? Understanding public transport payment preference in developing contexts, a case study of Manila's LRT-1. Y. Lu et al. / *IATSS Research* 43 (2019). P. 60–68. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0386111218300670> (дата звернення: 11.07.2019).
- 10.7. Integrated Urban E-ticketing Schemes – Conflicting Objectives of Corresponding Stakeholders. Maïke Puhe / *Transportation Research Procedia* 4 (2014). P. 494–504. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146514003214> (дата звернення: 12.07.2019).
11. Comparison and Evaluation of Fare Collection Technologies in the Public Transport. Ivana Olivková / *Procedia Engineering* 178 (2017). P. 515–525. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817300991> (дата звернення: 12.07.2019).
12. Mobile payments adoption in public transport. Tânia Fontes et al. / *Transportation Research Procedia* 24 (2017). P. 410–417. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146517303745> (дата звернення: 16.07.2019).
13. Дикань В.Л., Єлагін Ю.В. Інноваційні тенденції розвитку бізнес-процесів приміських пасажирських перевезень. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2016. № 53. С. 9–14.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті : Закон України від 17 січня 2017 р. № 1812-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1812-19> (дата звернення: 01.07.2019).
15. Палант О.Ю. Стратегія системної модернізації міського електричного транспорту : монографія. Харків : Золоті сторінки, 2016. 360 с.
16. Про міський електричний транспорт : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1914-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-15> (дата звернення: 04.07.2019).
17. Дивінець О.Л., Палант О.Ю. Економіко-правові аспекти впровадження автоматизованих систем оплати проїзду в наземному електротранспорті України : монографія. Львів : Ліга-прес, 2015. 192 с.
18. Про затвердження Порядку функціонування автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті міста Києва незалежно від форм власності : Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 22 жовтня 2018 р. № 1887. URL: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/5051/doc/1540835133.html> (дата звернення: 08.07.2019).
19. Про створення системи «Електронний квиток» у міському електротранспорті (метрополітені, трамваї, тролейбусі) м. Харкова : Рішення Харківської міської ради від 20 грудня 2017 р. № 958/17. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/665395> (дата звернення: 08.07.2019).
20. Основные положения теории систем / под общ. ред. С.В. Лялькова. Минск : Изд-во Белорусск. гос. ун-та информатики и радиоэлектроники, 1999. 72 с.

References:

1. Dyvynets O.L., Karpenko A. Yu., Palant A. Yu. (2010). Kontseptsiya primeneniya avtomatizirovannoy opłaty proyezda v krupnykh gorodakh Ukrainy [The concept of using automated fare payment in large cities of Ukraine] *Transportnyye sistemy megapolisov i krupnykh gorodov. Kontseptsiya perspektivnogo razvitiya transportnoy sistemy g. Kharkova : materialy mezhdunar. nauch.-praktich. konf. – Transport systems of megacities and large cities. The Concept of perspective development of the transport system of Kharkov: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Kharkiv : KNAGH, pp. 97–102. (in Ukrainian)
2. Palant O. Yu. (2012). Lohistyka transportnoho kompleksu rehionu (perspektyvy investuvannya ta innovatsiinoho rozvytku) [Logistics of the transport complex of the region (prospects of investment and innovation development)]. Kharkiv : Zoloti storinky. (in Ukrainian)
3. Palamarchuk N.O. (2018). Perevahy ta nedoliky elektronnoi splaty za proezd u hromadskomu transporti [Advantages and disadvantages of electronic payment for public transport]. *Konkurentospromozhnist vitchyznianskykh pidpriemstv-nadavachiv posluh hromadskoho transportu: aktualni problemy ta yevropeyskyi dosvid yikh vyrishennia : zb. tez dop. I vseukrain. nauk.-prakt. konf. stud., aspir. ta molodykh vchen. z mizhnar. uchastiu – Competitiveness of domestic enterprises – providers of public transport services: current problems and European experience in solving them: collection of abstracts of reports of 1st All-Ukrainian scientific and practical. conf. of students, graduate students and young scientists with international participation*. Ternopil : TNEU, pp. 86–89. (in Ukrainian)

4. Bilichenko V.V., Tsymbal S.V., Tsymbal O.V., Chumak V.Yu. (2018). Analiz problem pry vprovadzhenni yedynoho elektronnoho kvytka na hromadskomu transporti [Analysis of problems with the introduction of a single electronic ticket on public transport]. *Problemy i perspektyvy rozvytku avtomobilnoho transportu: materialy VI mizhnar. nauk.-prakt. inter-net-konf. – Problems and prospects for the development of road transport: proceedings of the Sixth International scientific and practical conference*. Vinnytsia : VNTU, pp. 25–27. Retrieved from: <http://atmconf.vntu.edu.ua/material2018.pdf> (assessed: 11 July 2019). (in Ukrainian)
5. Chaikovskiy Ya. (2018). Platizhna kartka yak innovatsiyni zasib opłaty transportnykh posluh [Payment card as an innovative means of payment for transport services]. *Konkurentospromozhnist vitchyznianskykh pidpriemstv-nadavachiv posluh hromadskoho transportu: aktualni problemy ta yevropeyskyi dosvid yikh vyrishennia: zb. tez dop. i vseukrain. nauk.-prakt. konf. stud., aspir. ta molodykh vchen. z mizhnar. uchastiu – Competitiveness of domestic enterprises – providers of public transport services: current problems and European experience in solving them: collection of abstracts of reports of 1st All-Ukrainian scientific and practical conf. of students, graduate students and young scientists with international participation*. Ternopil : TNEU, pp. 122–125. (in Ukrainian)
6. Vodovozov Ye.N., Palant O.Yu. (2018). Analiz mozhlyvosti vprovadzhennia e-kvytka v nazemnomu hromadskomu transporti [Analysis of the possibilities of introduction of an e-ticket in the ground-based public transport]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Ekonomika. – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series “Economics”*, 1(51), pp. 182–185. (in Ukrainian)
7. Palant O.Yu., Stamatina O.V. (2019). Innovatsiina systema opłaty proizdu v hromadskomu transporti: problemy stvorennia i funktsionuvannia [Innovative payment system for public transport: problems of creation and functioning]. *Pidtrymka pidpriemnytstva ta innovatsiinoi ekonomiky v pravi YeS, Latvii ta Ukrainy – Support for entrepreneurship and innovative economy in the law of the EU, Latvia and Ukraine: collection of scientific works based on materials of the II International intersectoral conf*. Ryha, pp. 22–26. (in Latvian)
8. The Potential of E-ticketing for Public Transport Planning: The Piedmont Region Case Study. Maurizio Arnone et al. / *Transportation Research Procedia* 18 (2016). 3–10. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146516307542> (assessed: 11 July 2019).
9. Who uses smart card? Understanding public transport payment preference in developing contexts, a case study of Manila's LRT-1. Y. Lu et al. / *IATSS Research* 43 (2019). 60–68. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0386111218300670> (assessed: 11 July 2019).
10. Integrated Urban E-ticketing Schemes – Conflicting Objectives of Corresponding Stakeholders. Maik Puhe / *Transportation Research Procedia* 4 (2014). 494–504. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146514003214> (assessed: 12 July 2019).
11. Comparison and Evaluation of Fare Collection Technologies in the Public Transport. Ivana Olivková / *Procedia Engineering* 178 (2017). 515–525. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817300991> (assessed: 12 July 2019).
12. Mobile payments adoption in public transport. Tânia Fontes et al. / *Transportation Research Procedia* 24 (2017). 410–417. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146517303745> (assessed: 16 July 2019).
13. Dykan V.L., Elagin Yu.V. (2016). Innovatsiini tendentsii rozvytku biznes-protsesiv prymyskykh pasazhyrskykh perev-ezen [Innovative trends in the development of business processes of suburban passenger transportation]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – The bulletin of transport and industry economics*, 53, 9–14. (in Ukrainian)
14. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo vprovadzhennia avtomatyzovanoi systemy obliku opłaty proizdu v miskomu pasazhyrskomu transporti” vid 17 sichnia 2017 r. № 1812-VIII [Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine regarding the introduction of automated system of accounting for payment of fares in urban passenger transport” from January 17, 2017 № 1812-VIII]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1812-19> (assessed: 01 July 2019). (in Ukrainian)
15. Palant O. (2016). Stratehiya systemnoyi modernizatsiyi mis'koho elektrychnoho transportu [Strategy of system modernization of urban electric transport]. Kharkiv : Golden Pages, 360 p.
16. Zakon Ukrainy “Pro miskyi elektrychnyi transport” vid 29 chervnia 2004 r. № 1914-IV [Law of Ukraine “About urban electric transport” from June 29, 2004, No. 1914-IV] (2004). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-15> [in Ukrainian] (assessed: 04 July 2019).
17. Dyvinets O.L., Palant O.Yu. (2015). *Ekonomiko-pravovi aspekty vprovadzhennia avtomatyzovanykh system opłaty proizdu v nazemnomu elektrotransporti Ukrainy [Economic and legal aspects of the introduction of automated systems of payment of fare ground electric transport of Ukraine]*. Lviv : Liha-pres. (in Ukrainian)
18. Rozporiadzhennia vykonavchoho orhanu Kyivskoi miskoi rady (Kyivskoi miskoi derzhavnoi administratsii) “Pro zat-verdzhennia Poriadku funktsionuvannia avtomatyzovanoi systemy obliku opłaty proizdu v miskomu pasazhyrskomu transporti mista Kyieva nezalezhno vid form vlasnosti” vid 22 zhovtnia 2018 roku № 1887 [The order of the executive body of the Kiev city council (Kiev city state administration) “On Approval of the Procedure for the functioning automated system of accounting for fare in urban passenger transport in Kiev, regardless of ownership” from October 22, 2018 No. 1887] (2018). Retrieved from: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/5051/doc/1540835133.html> (assessed: 08 July 2019). (in Ukrainian)
19. Rishennia Kharkivskoi miskoi rady “Pro stvorennia systemy “Elektronnyi kvytok” u miskomu elektrotransporti (metropoliteni, tramvai, troleibusi) m. Kharkova” : vid 20 hrudnia 2017 r. № 958/17 [The decision of the Kharkiv City Council “On the creation of “e-ticket” system in the urban electric transport (metro, tram, trolleybus) in Kharkov” from December 20 2017 No. 958/17] (2017). Retrieved from: <http://kharkiv.rocks/reestr/665395> (assessed: 08 July 2019). (in Ukrainian)
20. Lyalkov S.V. (Ed.) (1999). *Osnovnyye polozheniya teorii sistem [The main provisions of the theory of systems]*. Minsk : izd-vo Belorussk. gos. un-ta informatiki i radioelektroniki. (in Belarus)

ОСНОВЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ И СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМОЙ ОПЛАТЫ ПРОЕЗДА В ОБЩЕСТВЕННОМ ТРАНСПОРТЕ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены основы моделирования и стратегического управления автоматизированной системой оплаты проезда (АСОП) в общественном транспорте Украины. Исследованы, обоснованы разработанные стратегии и подходы к моделированию. Обоснована целесообразность использования безналичного расчета за проезд в городском общественном транспорте. Доказано, что внедрение подобных систем позволит решить вопрос как можно более полного сбора выручки, разгрузить бюджеты городов, сделать городской общественный транспорт менее убыточным, преодолеть его затянувшееся кризисное состояние, а также сделать шаг к мультимодальности городского общественного транспорта страны. Сделан вывод, что наличие четко структурированной стратегии является необходимым, но недостаточным фактором успешной реализации стратегического управления любым проектом, в частности управления проектом внедрения АСОП.

Ключевые слова: автоматизированная система оплаты проезда, городской общественный транспорт, стратегическое управление, моделирование, иерархия целей.

BASES OF MODELING AND STRATEGIC MANAGEMENT OF AUTOMATED FARE COLLECTION SYSTEMS IN PUBLIC TRANSPORT OF UKRAINE

The article reviewed the bases of modeling and strategic management of an automated fare collection system (AFCS) in public transport in Ukraine. The developed strategies and approaches to modeling are investigated and substantiated. The expediency of using non-cash payment for travel in urban public transport is justified. It is proved that the introduction of such systems will provide an opportunity to resolve the issue of a more complete collection of proceeds, thereby relieving the budgets of cities, bringing urban public transport to the break-even level, overcoming its protracted crisis state, and also taking a step towards the multimodality of the country's urban public transport. The hierarchy of the objectives of the implementation of AFCS (strategic, tactical and operational levels) is formulated; the ways of their achievement are shown. It is shown that the system of transport services has all the signs of an open macro system with a determining external influence and the possibility of self-correction and self-development both in the direction of expansion and in the direction of flowing to other levels, and that other levels (components) of this system can themselves be considered as systems, since all their properties and characteristics are inherent in them. The Conception of the construction and operation of AFCS systems for the two largest cities of Ukraine – Kyiv and Kharkiv, where in addition to ground public transport, passengers are transported by underground, are considered in detail. And by the example of the operating AFCS in the Kharkiv Metro, it is shown how it can be integrated into the unified system of fare collection for public transport that is being created in the city. The characteristics of each of the subsystems of the AFCS system – passenger; issuer; seller; clearing center are also given. It is indicated that the presented model of the system is a single-issuer multifunctional open. And for further development, it will have to become a multi-issuer multifunctional open. It was concluded that the presence of a clearly structured strategy is a necessary but insufficient condition for the successful implementation of the strategic management of any project, including the management of the AFCS integration project.

Key words: automated fare collection system, urban public transport, strategic management, modeling, hierarchy of the objectives.

Музика П.М.

доктор економічних наук, професор,
Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Урба С.І.

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Гончаренко Л.В.

тимчасово виконуючий обов'язки директора
департаменту агропромислового розвитку,
Львівська обласна державна адміністрація

Muzyka Pavlo

Stepan Gzhytskyi National University of
Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv

Urba Svitlana

Ivan Franko National University of Lviv

Goncharenko Ludmyla

Lviv Regional State Administration

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено стан та ефективність використання земельних ресурсів держави. Проаналізовано структуру земельних ресурсів в Україні та в окремих країнах світу. Визначено, що найбільшу площу у структурі земельного фонду становлять сільськогосподарські угіддя, підтверджено значний рівень розораності цієї території. Охарактеризовано земельні ресурси найбільших агрохолдингів України, а також визначено структуру діючих сільськогосподарських підприємств за розміром угідь. Досліджено рівень ефективності використання сільськогосподарських угідь в регіонах України на основі аналізу їх площ та рівня розораності, що дало змогу провести їх групування. Запропоновано стратегічні пріоритети, наведено комплекс заходів щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів держави.

Ключові слова: земельні ресурси, землі сільськогосподарського призначення, сільськогосподарські угіддя, рівень розораності, ринок, сільське господарство.

Постановка проблеми. Сільське господарство як важливий та невід'ємний напрям економіки країни посідає провідне місце серед інших видів економічної діяльності. В сучасних умовах реалізацію потенціалу сільського господарства в Україні стримує низька ефективність використання земельних ресурсів насамперед через відсутність раціонально організованого ринку земель сільськогосподарського призначення. Це формує спектр дестабілізуючого впливу ризиків та загроз, серед яких слід назвати поглиблення процесів ірраціонального використання сільськогосподарських угідь та зниження рівня їх родючості, перешкоджання впровадженню довгострокових інвестиційних проєктів в аграрній сфері, реалізацію корупційних схем зміни цільового призначення сільськогосподарських угідь, розвиток тіньового ринку землі, використання інструмента емфітевзису для фактичного придбання сільськогосподарських угідь.

Проблема відсутності сформованості ринку обігу земель сільськогосподарського призначення дестабілізує процеси забезпечення не лише економічної, але й національної безпеки держави у зв'язку з ризиками надмірної концентрації площ сільськогосподарських угідь у власності однієї особи, придбання землі іноземцями, часткової монополізація окремих сегментів аграрного ринку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вирішення економічної проблеми дослідження ефективності використання земельних ресурсів зробили Д.І. Бабміндра, П.І. Гайдуцький, М.В. Гладій, Б.М. Данилишин, І.Г. Кириленко, М.Ф. Кропивко, І.І. Лукінов, І.Р. Михасюк, В.М. Трегобчук, В.В. Юрчишин, А.Е. Юзефович та інші вчені. Проте, незважаючи на значну кількість робіт у цьому напрямі, недостатньо вивченими залишаються проблеми оцінювання ефективності використання земельних ресурсів України в

умовах Євроінтеграції, що зумовлює необхідність продовження наукових розвідок для визначення методологічних та прикладних векторів цього процесу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану та оцінювання ефективності використання земельних ресурсів України задля формування основних стратегічних пріоритетів підвищення їх раціонального використання в умовах наявних дисбалансів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Земельного кодексу України всі землі поділяються на категорії з різним цільовим призначенням. Землі, що використовуються для аграрного виробництва, є землями сільськогосподарського призначення, які додатково поділяються на сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги) та несільськогосподарські угіддя (землі під господарськими будівлями та інфраструктурними елементами господарства) [3].

В Україні переважають ресурси сільськогосподарського використання. Основним ресурсом аграрного виробництва є земля. Згідно з даними Державної служби статистики України у 2017 році загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні дорівнювала 41 489,3 тис. га (з неї 32 544,3 тис. га складає рілля), що становить 68,7% від загальної площі території держави

[8, с. 306]. У структурі площ сільськогосподарських угідь 78,4% займає рілля, 13,1% – пасовища, 5,8% – сіножаті (табл. 1).

Як показують дані табл. 1, динаміка земельних ресурсів за 2010–2017 рр., зокрема площа сільськогосподарських угідь, характеризується тенденцією до скорочення на 0,2%, проте для ріллі характерне зростання на 0,2%. Попри зменшення обсягів земельних ресурсів, Україна продовжує займати одну з лідируючих позицій у світі за показником площі сільськогосподарських угідь та ріллі на одного жителя (рис. 1). Так, за площею сільськогосподарських угідь на одного жителя лідером є Канада з показником 1,73 га, другу позицію займає Росія (1,51 га), третю – США (1,26 га). Україна посідає четверте місце у світі за обсягом сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного жителя з показником 0,93 га, а за обсягом ріллі на одного жителя – друге місце (0,74 га). Зазначимо, що наведенні показники, з одного боку, свідчать про забезпеченість великими обсягами землі всіх жителів країни та достатність сільськогосподарських угідь для розвитку сімейного фермерства, а з іншого боку, про відсутність резервів для зростання земельних ресурсів.

В результаті проведення земельної реформи в Україні сформовано основи нових земельних відносин та

нового земельного устрою. Останній передбачав поступову передачу державної та колективної власності на землю у приватну власність, що впродовж кількох наступних років привело до суттєвих змін у структурі власності земельного фонду. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Іноземні громадяни можуть набувати права власності лише на землі несільськогосподарського призначення. Обіг земель сільськогосподарського призначення в Україні є досить статичним через діючу заборону на відчуження земель сільськогосподарського призначення (мораторій), що була встановлена у 2002 р. Зазначимо, що через діючий в Укра-

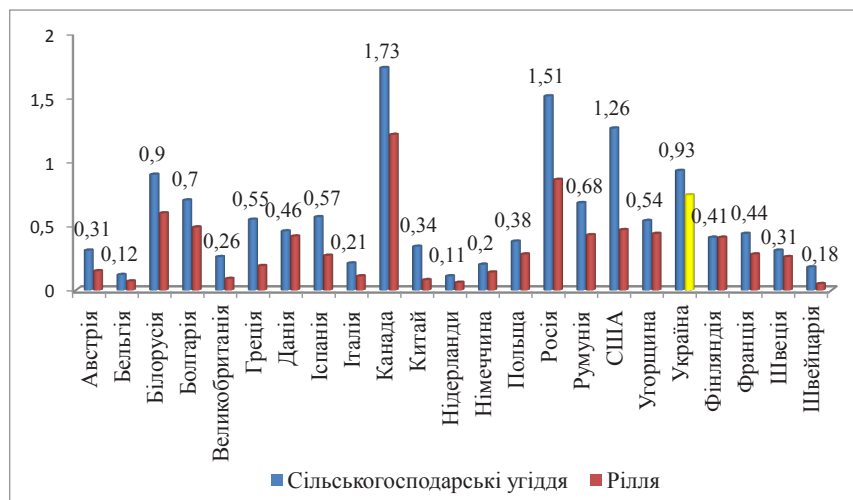

Рис. 1. Площа сільськогосподарських угідь на одного жителя в окремих країнах світу та в Україні, га

Джерело: розраховано, побудовано авторами згідно з даними джерел [9; 10; 12]

Таблиця 1

Динаміка земельних ресурсів України у 2010–2017 рр., тис. га

Вид земельних угідь	Роки							2017 р. у % до 2010 р.
	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Сільськогосподарські угіддя, всього:	41 576,0	41 536,3	41 525,8	41 511,7	41 507,9	41 504,9	41 489,3	99,8
зокрема, рілля	32 476,5	32 518,4	32 525,5	32 531,1	32 541,3	32 543,4	32 544,3	100,2
багаторічні насадження	896,5	894,3	893,5	892,9	892,4	897,1	894,8	99,8
перелоги	310,2	253,5	251,2	239,4	233,7	230,6	229,3	73,9
сіножаті	2 410,9	2 410,5	2 408,8	2 407,3	2 406,4	2 402,9	2 399,4	99,5
пасовища	5 481,9	5 459,6	5 446,8	5 441,0	5 434,1	5 430,9	5 421,5	98,9

Джерело: розраховано, побудовано авторами згідно з даними джерела [8, с. 306]

їні мораторій заборонено здійснювати продаж, дарування, передачу в заставу або інші способи відчуження 96% усіх земель сільськогосподарського призначення, що перебувають в усіх формах власності.

У загальній структурі власності на землю на початку 2018 р. у приватній власності перебували 74,9%, державній – 24,1%, комунальній – 1,06%, а лише 0,04% припадали на колективну власність на землі сільськогосподарського призначення (рис. 2).

Значний вплив на структуру земельного фонду України має динаміка перерозподілу площі сільськогосподарських угідь серед діючих сільськогосподарських підприємств щодо великих інтегрованих компаній, тобто агрохолдингів. Варто зазначити, що за останні дев'ять років кількість підприємств, земельний банк яких становить понад 10 000 га, збільшився на 97 одиниць, а їхній земельний банк – на 2 622 тис. га, дорівнюючи у 2017 р. 3 528 тис. га. Так, якщо у 2007 р. частка земельного банку у структурі загальної площі сільськогосподарських угідь становила 4,4%, то у 2017 р. вона зросла до 17% [2].

Сьогодні в Україні нараховується більше 100 великих агрохолдингів, які обробляють більше 6 329,05 тис. га землі. Такі структури активно інвестують фінансові активи в аграрний сектор економіки України (табл. 2).

Проведений аналіз даних табл. 1 показує, що у 2017 р. загальна площа ста агрохолдингів становила 6 329,1 тис. га, тобто зменшилась на 52,1 тис. га порівняно з 2012 р.

Агрохолдинги відіграють важливу роль у формуванні сільськогосподарського ринку України. Так, частка холдингів у загальному обсязі експорту є вищою, ніж інших сільськогосподарських підприємств у загальному виробництві цих культур (за винятком сої). У 2017 р. обсяг валового виробництва сільськогосподарської продукції агрохолдингів дорівнював 55,9 млрд грн., що складає 22% від загального обсягу виробництва продукції в країні, що на 1% менше показника 2016 року [2].

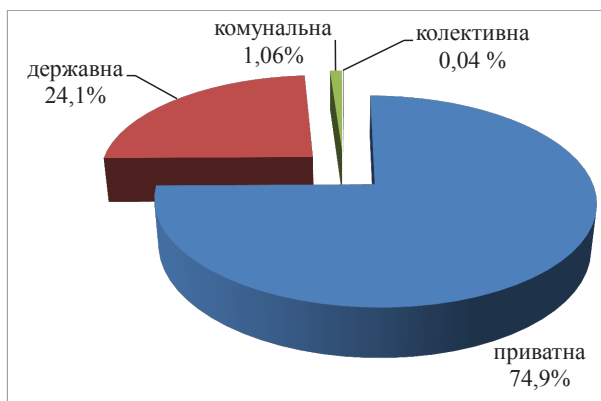

Рис. 2. Структура власності на землі сільськогосподарського призначення (станом на початок 2018 року), %

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [3]

Велике значення в дослідженні ефективності використання земельних ресурсів мають сільськогосподарські підприємства. Аналіз структури сільськогосподарських підприємств України свідчить про те, що їх більшість має невелику площу землекористування (табл. 3).

Так, на 1 листопада 2017 р. в Україні налічувалося 20 932 сільськогосподарських підприємства з площею сільськогосподарських угідь до 50 га, що складає 45,9% їх загальної кількості, які використовували 516,3 тис. га сільськогосподарських угідь. Тим часом у 304 сільськогосподарських підприємствах, які склали 0,7% їх загальної кількості, використовувалося більше 7 000 га сільськогосподарських угідь. Відповідно, на такі підприємства припадали 24% загальної площі сільськогосподарських угідь.

Отже, дослідження параметрів розвитку аграрної структури в Україні дає змогу відзначити її особливості, які характеризуються переорієнтацією в структурі виробництва продукції сільського господарства на особисті селянські господарства, а також значним подібненням землекористування сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2

Земельні ресурси 10 найбільших агрохолдингів України за 2012–2017 рр.

Назва агрохолдингу	Площа земельного банку, тис. га					
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Ukrlandfarming	532	670	670	654	605	605
Агропросперіс	400	405	405	430	430	602,5
Кернел груп	369	400	400	390	385	430
Мрія Агрохолдинг	295	315	320	360	370	370
Миронівський хлібопродукт	280	295	261	261	250	250
Українські аграрні інвестиції	260	260	320	245	220	185
Астарт – Київ	245	245	245	180	185	151
HarvEast	220	204	197	150	151	137
Агротон	209	160	151	136,7	137	127
Sintal Agriculture	150	150	150	130	127	122
Загальна земельна площа ста найбільших агрохолдингів	6 381,2	6 593,1	5 956,1	6 425,2	6 326,3	6 329,1

Джерело: сформовано авторами на основі даних джерела [2]

Структура діючих сільськогосподарських підприємств України за розміром сільськогосподарських угідь на 1 листопада 2017 р.

Розміри сільськогосподарських підприємств	Кількість підприємств	Відсоток до загальної кількості	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Відсоток до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	40 735	89,4	19 960,2	100,0
зокрема, площею (га) до 5,0	3 138	6,9	10,1	0,1
5,1–10,0	2 594	5,7	20,3	0,1
10,1–20,0	3 937	8,6	61,0	0,3
20,1–50,0	11 263	24,7	424,9	2,1
50,1–100,0	4 903	10,8	354,3	1,8
100,1–500,0	7 372	16,2	1 797,1	9,0
500,1–1 000,0	2 651	5,8	1 891,4	9,5
1 000,1–2 000,0	2 481	5,4	3 570,9	17,8
2 000,1–3 000,0	1 084	2,4	2 649,2	13,3
3 000,1–4 000,0	471	1,0	1 635,4	8,2
4 000,1–5 000,0	276	0,6	1 236,1	6,2
5 000,1–7 000,0	261	0,6	1 526,3	7,6
7 000,1–10 000,0	138	0,3	1 140,1	5,7
більше 10 000,0	166	0,4	3 643,1	18,3
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	4 823	10,6	–	–

Джерело: розраховано авторами на основі джерела [7, с. 173]

Зазначимо, що за останні 5 років у сільськогосподарських підприємствах середньорічне скорочення сільськогосподарських угідь складало 23,5 тис. га, у господарствах населення спостерігався середньорічний приріст, який складав 3,2 тис. га. У 2017 р. площа сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств становила 20 759,1 тис. га, що на 12,1 тис. га, тобто на 1,7%, більше, ніж у попередньому році. З цієї площі 20 012,1 тис. га ріллі, тобто її частка в площі сільськогосподарських угідь склала 96,4% [6].

Україна має надзвичайно високий рівень освоєння земельного фонду та розораності сільськогосподарських угідь. За розораністю вона посідає перше місце у світі, що в середньому становить 78,2%. Надмірна розораність приводить до збільшення площі еродованих сільськогосподарських угідь, яких у нашій державі вже близько 15 млн. га. Саме тому за нерационального використання орних земель поширюються процеси деградації ґрунтів, поверхня яких піддається ерозії, перезволоженню, підвищується кислотність тощо. Сформовані негативні тенденції потребують оптимізації земельного фонду України, зокрема вжиття заходів щодо вилучення з інтенсивного обробітку деградованих та малопродуктивних земель, до яких належать сільськогосподарські угіддя, які мають низьку родючість, господарське використання яких за призначенням стало економічно неефективним [1].

Рівень ефективності використання сільськогосподарських угідь характеризує коефіцієнт розораності, який визначається відношенням площі ріллі до площі сільськогосподарських угідь.

Проведений аналіз регіонів за площею сільськогосподарських угідь та рівнем розораності показує, що найбільші площі сільськогосподарських угідь мають Одеська (6,1% загальної площі сільськогосподарських угідь України), Дніпропетровська (6,0%), Харківська (6,0%), Запорізька (5,8%), Вінницька (5,0%) та Полтавська (5,0%) області. Рівень розораності для цих регіонів не є найвищим (рис. 3).

Для зручності проведення аналізу доцільно здійснити групування регіонів України за показниками площі сільськогосподарських угідь та рівнем розораності. Як групувальна ознака вибрана площа сільськогосподарських угідь.

Задля визначення необхідної кількості груп використано формулу Стерджесса:

$$n = 1 + 13.322 \ln N = 1 + 13.322 \ln 24 = 5.4. \quad (1)$$

Отже, приймаємо, що $n = 5$.

Результати проведених розрахунків показують, що необхідно формувати п'ять груп з рівними інтервалами. Додатковим показником для проведення аналізу є коефіцієнт розораності, який визначено для кожної групи за формулою середньої арифметичної зваженої.

Отже, за результатами обчислень здійснено групування регіонів України, які представлено в табл. 4.

Як показують дані табл. 4, зі збільшенням площі сільськогосподарських угідь по регіонах також зростає ефективність їхнього використання. Оцінюючи розподіл щодо географічного розташування регіонів, зазначаємо, що південні та південно-східні регіони спеціалізуються на вирощуванні зернових культур. Західні та центральні області володіють значним земельним

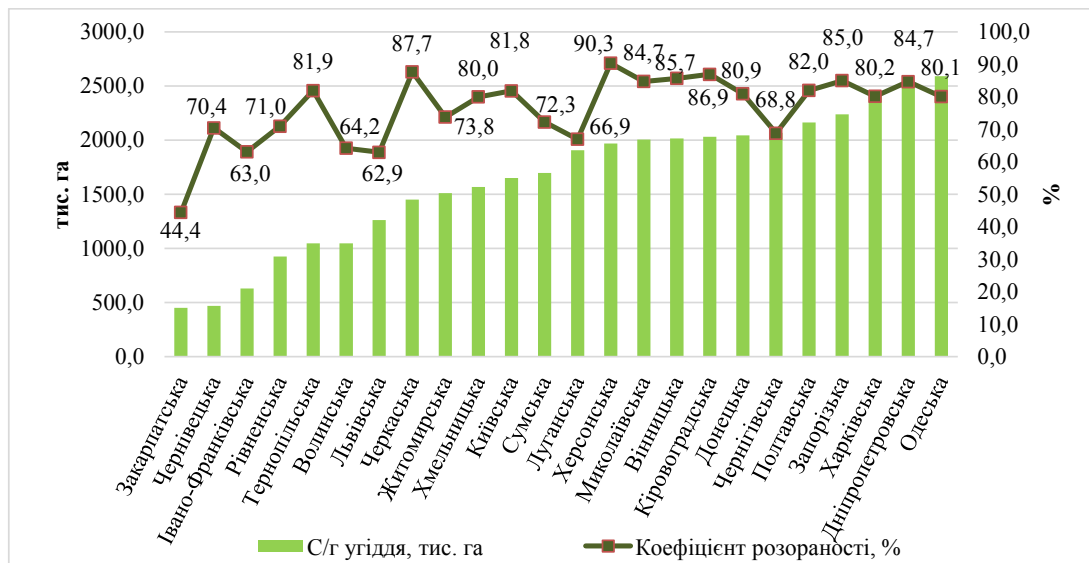

Рис. 3. Площа сільськогосподарських угідь та рівень розораності в регіонах України (станом на 1 січня 2018 р.)

Джерело: розраховано, побудовано авторами за даними джерел [7; 8]

потенціалом, який дасть змогу зі збільшенням площ під сівбу сільськогосподарських культур наростити обсяги валової продукції сільського господарства.

У 2017 р. посівні площі сільськогосподарських культур в Україні зросли на 1,5% порівняно з 2016 р. У регіональному розрізі позитивний приріст спостерігався в усіх областях України (в межах від 0,1% до 5,9%), окрім Вінницької, Закарпатської та Черкаської областей. Найбільший приріст був характерний для посівів технічних культур, зокрема ріпаку (на 79,2%), сої (на 8,6%), а також таких зернових, як горох (на 71,4%), гречка (на 18,9%), жито (на 17,5%) [8].

Збільшення площ посівів в Україні у 2017 р. привело до отримання більшого врожаю. Проте варто відзначити, що збільшення валових зборів відбулось переважно за рахунок екстенсивного чинника, а саме зростання площ, і лише для окремих культур за рахунок зростання урожайності. Дані про збирання врожаю

за окремими видами сільськогосподарських культур у господарствах усіх категорій представлено в табл. 5.

Задля проведення більш ґрунтовного дослідження результатів здійснено міжнародні порівняння урожайності основних сільськогосподарських культур. Це дало змогу відзначити, що Україна недостатньо ефективно вживає агротехнічних заходів, які мають бути спрямовані на підвищення врожайності та отримання урожаю. Показники врожайності пшениці, соняшника, цукрового буряка та картоплі в окремих країнах світу у 2017 р. показують, що в Україні рівень урожайності є одним з найнижчих (рис. 4).

Аналіз урожайності основних сільськогосподарських культур в Україні за категоріями виробників показав, що найменш ефективно використовується земля господарствами населення. Так, у 2017 р. рівень урожайності зернових та зернобобових культур у господарствах населення був на 24% нижчим, ніж у сіль-

Таблиця 4

Групування регіонів України за площею сільськогосподарських угідь та рівнем розораності (станом на 1 січня 2018 р.)

Розмір сільськогосподарських угідь, тис. га	Області	Середня площа сільськогосподарських угідь, га	Коефіцієнт розораності, %
451,3–879,4	Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська.	517,0	59,9
879,4–1 307,4	Рівненська, Волинська, Тернопільська, Львівська.	1 069,7	69,6
1 307,4–1 735,5	Черкаська, Житомирська, Хмельницька, Київська, Сумська.	1 575,6	78,9
1 735,5–2 163,5	Луганська, Херсонська, Миколаївська, Вінницька, Кіровоградська, Донецька, Чернігівська.	2 005,7	80,6
2 163,5–2 591,6	Полтавська, Запорізька, Харківська, Дніпропетровська, Одеська.	2 383,4	82,3

Джерело: розраховано авторами на основі даних джерела [7]

Збирання врожаю за окремими видами сільськогосподарських культур в Україні в усіх категоріях господарств

Сільськогосподарські культури	Зібрана площа, тис. га		Обсяг виробництва, тис. ц		Урожайність, ц з 1 га	
	2017 р.	2017 р. у % до 2016 р.	2017 р.	2017 у % до 2016 р.	2017 р.	2017 у % до 2016 р.
Пшениця яра	199,4	106,5	7 774,4	104,0	39,0	97,5
Жито озиме	169,5	119,4	5 191,0	128,2	30,6	107,4
Гречка	173,8	117,9	1 928,7	101,0	11,1	85,4
Горох	411,9	173,0	11 387,1	147,1	27,6	84,9
Кукурудза на зерно	2 975,5	106,5	147 043,7	85,3	49,4	80,1
Соя	1 691,9	101,6	33 447,5	85,3	19,8	83,9
Ріпак озимий та ярий	780,5	173,1	22 233,5	188,1	28,5	108,8

Джерело: розраховано авторами на основі даних джерела [7]

ськогосподарських підприємств, цукрового буряка та картоплі – на 30%, овочевих культур – на 58% (рис. 5).

Проблемою для України залишається нерациональне та виснажливе використання сільськогосподарських земель. Для подолання неефективного використання сільськогосподарських земель в Україні ще у 2003 р. затверджено Концепцію збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 р. У Концепції представлено заходи, вжиття яких сприятиме формуванню збалансованої (сталі) системи природокористування в сільському господарстві та забезпеченню розбудови екомережі [5].

Сьогодні загострює проблему становлення засад раціонального використання сільськогосподарських угідь посилення екологічних дисбалансів, що зумовлене порушенням науково обґрунтованих положень господарювання та виробництва сільськогосподарської продукції (агротехнічні вимоги вирощування сільськогосподарських культур, система сівозмін, інноваційні технології обробітку ґрунту та догляду за посівами), дисбалансами розвитку рослинницької та тваринницької галузей, що обмежує параметри внесення органічних добрив у ґрунт і стримує відтворення природної родючості останнього,

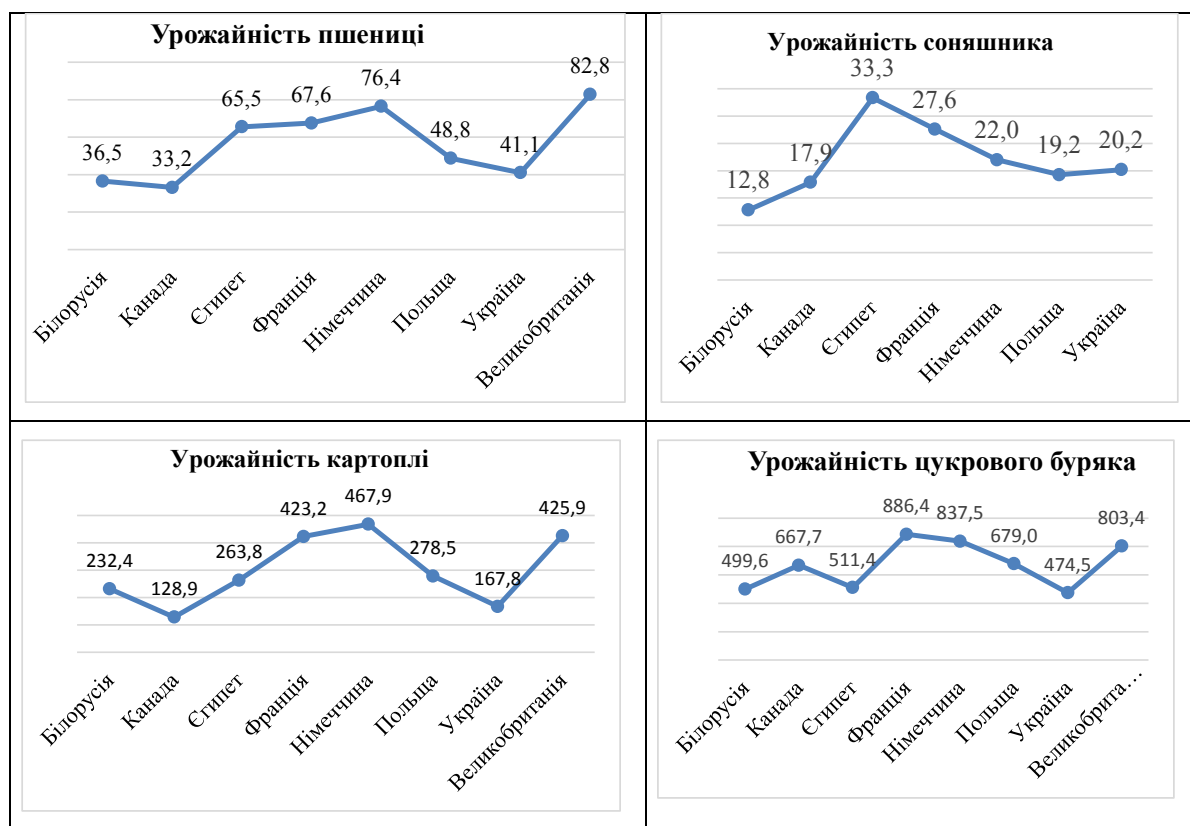

Рис. 4. Урожайність пшениці, соняшника, цукрового буряка та картоплі в Україні та окремих країнах світу, ц/га

Джерело: побудовано авторами за даними джерела [11]

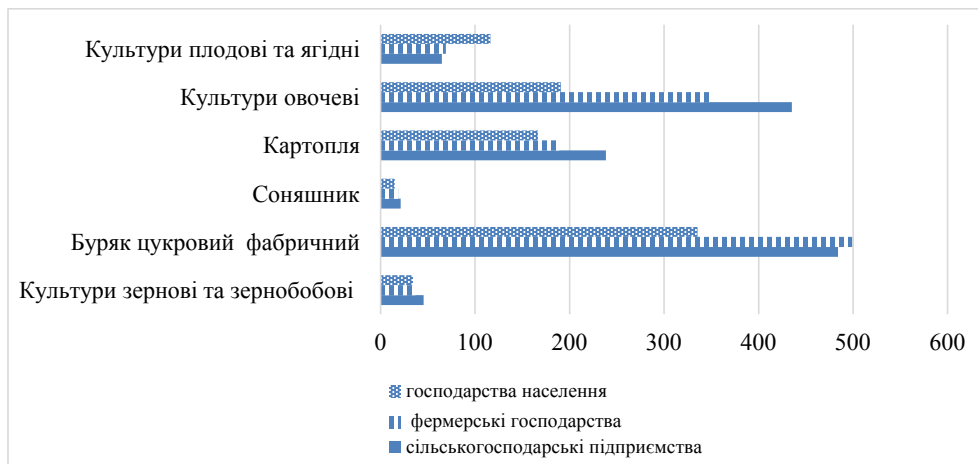

Рис. 5. Урожайність основних сільськогосподарських культур та їх груп в Україні у 2017 р. за категоріями виробників, ц/га

Джерело: побудовано авторами за даними джерела [7]

тотальною інтенсифікацією виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі, посиленням антропогенного навантаження на екосистеми сільських територій, недостатнім рівнем відповідальності власників суб'єктів господарювання в аграрному секторі за можливі наслідки поглиблення економічних дисбалансів, мізерними розмірами штрафів та санкцій за порушення норм екологічного законодавства.

На наш погляд, підвищення ефективності використання земельних ресурсів передбачає доцільність дотримання стратегічної орієнтації на досягнення таких пріоритетів, як формування інституційного базису для поетапного впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, подолання проявів практики тіньового обігу сільськогосподарських угідь, мінімізація ризиків надмірної концентрації землі у користуванні одного власника, усунення екологічних дисбалансів розвитку аграрного сектору України, узгодження ресурсних потужностей з екологічними ризиками функціонування, організація засад раціонального природокористування в сільському господарстві, посилення охорони земель сільськогосподарського призначення, запобігання процесам деградації ґрунтового покриву, забезпечення відтворення та збереження родючості сільськогосподарських угідь.

Досягнення визначених стратегічних пріоритетів передбачає доцільність комплексного вжиття таких заходів:

- системне подолання інституційних бар'єрів та інституційних пасток на шляху впровадження ринку обігу земель сільськогосподарського призначення шляхом завершення процесу інвентаризації та кадастрового оцінювання сільськогосподарських угідь, формування комплексного інституційного базису регулювання земельних відносин в аграрному секторі економіки, проведення інформаційної кампанії серед населення щодо наявності дестабілізуючого впливу ризиків та загроз відсутності сформованості ринку

земель сільськогосподарського призначення, усунення інституційних прогалин щодо врегулювання земельних спорів між суб'єктами аграрних відносин, подолання наявного лобі в органах державної влади щодо блокування поетапного впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення;

- проектування та розроблення пріоритетної компромісної моделі функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, яка б максимально задовольняла інтереси всіх суб'єктів аграрного сектору економіки, гарантувала формування базисних передумов для нівелювання загроз національній безпеці на засадах врахування таких структурних аспектів, як унеможливлення купівлі сільськогосподарської землі іноземцями, обов'язкове встановлення максимального обсягу володіння земельним банком, реалізація механізмів моніторингу й контролю використання сільськогосподарських угідь на умовах дотримання вимог раціонального природокористування;

- протидія системним проявам функціонування незаконного тіньового ринку обігу сільськогосподарських угідь шляхом унеможливлення зміни цільового призначення останніх, боротьби з практикою фактичної прихованої купівлі-продажу земельних ділянок на засадах використання інструментів емфітевзису та довгострокових договорів оренди, вжиття правоохоронних заходів та впровадження практики доведення до судових рішень справ, пов'язаних із незаконним захопленням землі сільськогосподарського призначення, впровадження практики обов'язкового нотаріального оформлення договорів оренди сільськогосподарських угідь у населення, протидії поширенню усталеної практики натуральної форми розрахунків за користування сільськогосподарськими паями, вилучення в судовому порядку земельних ділянок, що були передані у власність шляхом порушення норм чинного законодавства;

- у сфері землекористування сільськогосподарських угідь на засадах оптимізації структури посівних площ

відповідно до вимог і специфіки розташування виробничо-господарських потужностей в конкретній природно-кліматичній зоні вжиття зрошувальних, осушувальних та меліоративних заходів, оптимізація рівня розораності сільськогосподарських угідь, посилення моніторингу за використанням у процесі господарської діяльності отрутохімікатів, забезпечення балансу під час внесення мінеральних та органічних добрив, організації системного агрохімічного обстеження ґрунтів, що розташовані в потенційних зонах ризику, використання інструментів консервації сільськогосподарських угідь, здійснення агрохімічної паспортизації земель сільсько-

господарського призначення, впровадження дієвих механізмів громадського контролю за дотримання законодавства у сфері охорони земельних ресурсів.

Висновки. Таким чином, забезпечення орієнтації на досягнення визначених стратегічних пріоритетів підвищення ефективності використання земельних ресурсів України сформує передумови зростання параметрів ефективності реалізації природно-ресурсного потенціалу аграрного сектору, підвищення конкурентних позицій як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, активізації темпів розширеного відтворення сільського господарства.

Список літератури:

1. Бабміндра Д.І. Класифікація ґрунтів України як наукова передумова екологічнобезпечного землекористування для покращення міжнародної інвестиційної діяльності : монографія. Київ, 2010. 780 с.
2. Бондарь К.М. ТОП-100 латифундистов Украины. 2017. *Національний агропортал "Latifundist"*. URL: <http://latifundist.com/rating/top100latifundistov-ukrainy> (дата звернення: 30.07.2019).
3. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua> (дата звернення: 06.08.2019).
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012768.html (дата звернення: 30.07.2019).
5. Концепція збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 р. : Наказ Міністерства аграрної політики України від 20 серпня 2003 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0280555-03> (дата звернення: 06.08.2019).
6. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай 2017 р. : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Київ, 2017. 49 с.
7. Сільське господарство України за 2017 р. : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 245 с.
8. Статистичний щорічник України за 2017 р. : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 541 с.
9. Agricultural area. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RL> (дата звернення: 05.08.2019).
10. Arable land. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RL> (дата звернення: 05.08.2019).
11. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/faostat> (дата звернення: 05.08.2019).
12. Population. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA> (дата звернення: 05.08.2019).

References:

1. Babmindra D.I. (2010). *Klasyfikatsiya gruntiv Ukrayiny, yak naukova peredumova ekolohobezpechnoho zemlekorystuvannya dlya pokrashchennya mizhnarodnoyi investytsynoyi diyalnosti* [Classification of soils of Ukraine as a scientific prerequisite for green using land for Improving international investment activity]. Kyiv.
2. Bondar K.M. TOP-100 latyfundystov Ukrayny 2017 [TOP-100 latifundists of Ukraine 2017]. *Natsionalnyy ahroportal "Latifundist"*. Retrieved from: <http://latifundist.com/rating/top100latifundistov-ukrainy> (accessed: 30.07.2019).
3. Derzhavna sluzhba Ukrayiny z pytan heodeziyi, kartohrafiyi ta kadastru [State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre]. Retrieved from: <https://land.gov.ua> (accessed: 06.08.2019).
4. Zemelnyi Kodeks Ukrayiny [Land Code of Ukraine] (2001, October 25). Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012768.html (accessed: 30.07.2019).
5. Nakaz Ministerstva ahrarynoyi polityky Ukrayiny "Kontseptsiya zbalansovanoho rozvytku ahroekosystem v Ukrayini na period do 2025 r." vid 20 serp. 2003 r. № 280 [Order of the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine Concept of balanced development of agroecosystems in Ukraine for the period up to 2025 activity from August 20 2003, № 280]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0280555-03> (accessed: 06.08.2019).
6. Posivni ploschchi silskohospodarskykh kultur pid urozhay 2017 r. : statystychnyi biuleten [The acreage crops under the crop in 2017 : Statistical Yearbook]. (2017). Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
7. Silske hospodarstvo Ukrainy za 2017 r. : statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine over 2017 : Statistical Yearbook] (2018). Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
8. Statystychnyi shchorichnyk Ukrayiny za 2017 r. : statystychnyi zbirnyk [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017 : Statistical Yearbook] (2018). Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
9. Agricultural area. Retrieved from <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RL> (accessed: 05.08.2019). (in Ukrainian)
10. Arable land. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RL> (accessed: 05.08.2019).
11. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat> (accessed: 05.08.2019).
12. Population. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA> (accessed: 05.08.2019).

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В УКРАИНЕ

В статье исследованы состояние и эффективность использования земельных ресурсов государства. Проанализирована структура земельных ресурсов в Украине и в отдельных странах мира. Определено, что наибольшую площадь в структуре земельного фонда составляют сельскохозяйственные угодья, подтвержден значительный уровень распаханности этой территории. Охарактеризованы земельные ресурсы крупнейших аграрных холдингов Украины, а также определена структура действующих сельскохозяйственных предприятий по размеру угодий. Исследован уровень эффективности использования сельскохозяйственных угодий в регионах Украины на основе анализа их площадей и уровня распаханности, что позволило провести их группировки. Предложены стратегические приоритеты, приведен комплекс мер по повышению эффективности использования земельных ресурсов государства.

Ключевые слова: земельные ресурсы, земли сельскохозяйственного назначения, сельскохозяйственные угодья, уровень распаханности, рынок, сельское хозяйство.

ANALYSIS AND EFFICIENCY OF USING LAND RESOURCES IN UKRAINE

The state and efficiency of using land resources of the state are researched in the article. It is noted that the largest area in the structure of the land fund of Ukraine is occupied by agricultural lands, the level of plowing of which the state occupies the first place in the world. The structures of land resources in Ukraine and in some countries of the world are analyzed. It has been determined that Canada, Russia and the USA are the leaders in the area of agricultural land and arable land per capita. In the overall rating, Ukraine ranks 4th with 0.93 ha, this confirms the high level of availability of land resources. It is proved that the dynamics of the redistribution of agricultural land area among the existing agricultural enterprises in the direction of agrarian holdings, whose land bank is more than 10 thousand ha, has a significant impact on the structure of the farmland of Ukraine. The land resources are characterized and the structure of operating agricultural enterprises by size of lands is defined. The level of utilization of agricultural land in the regions of Ukraine on the basis of their area and the level of plowing, which made it possible to group them are investigated. The gross collection of certain types of crops in Ukraine in all categories of farms, which is characterized by a tendency for growth are analyzed. For the purpose of a thorough study, the yield comparisons of major crops of some countries of the world were compared, the results of which confirm that in Ukraine the yield of such basic crops as wheat, sunflower, sugar beet and potatoes is one of the lowest. In addition, the productivity of basic agricultural crops by category of producers has been investigated, the indicators of which confirm the inefficient use of agricultural land by households with lower yields than agricultural enterprises. In order to balance the existing disparities of using agricultural land, strategic priorities have been proposed and a set of measures to increase the efficiency of utilization of the state's land resources potential has been outlined.

Key words: land resources, agricultural land, farmland, level of plowing, market, agriculture.

Юхновська Ю.О.

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри «Фінанси та економічна безпека»,
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

Yukhnovska Yulia

Dnipropetrovsk National University of Railway Transport
named after academician V. Lazaryan

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ТА РЕГІОНІВ

У статті проаналізовано публікації вітчизняних та іноземних науковців щодо методичних підходів до оцінювання туристичного потенціалу України та регіонів; досліджено фактори, які впливають на конкуренцію в туристичній галузі; узагальнено, охарактеризовано основні фактори, що визначають туристичну привабливість регіонів України; наведено фактори оцінювання потенціалу туристичної галузі країни та регіонів, до яких належать історико-культурна спадщина, природно-рекреаційні умови та ресурси, інфраструктура, інформація, фінанси, інвестиції, управління, соціальні умови, кадрове забезпечення, екологічні умови та архітектурно-естетичні умови; виявлено основні проблеми комплексного оцінювання туристичного потенціалу країни та регіонів; доведено доцільність та необхідність кількісного оцінювання туристичної привабливості на рівні країни, сфери чи певного регіону; запропоновано модель оцінювання потенціалу туристичної галузі на різних рівнях його реалізації.

Ключові слова: туризм, туристичний потенціал, оцінка туристичного потенціалу, комплексне оцінювання, туристична галузь.

Постановка проблеми. Оцінювання туристичного потенціалу країни та її регіонів є першочерговим завданням забезпечення розвитку туристичної галузі та важливою передумовою її планування на національному й регіональному рівнях, оптимізації просторової та господарської організації територіальних туристичних комплексів. Без даних об'єктивної оцінки туристичного потенціалу виникають складності залучення інвесторів, які допоможуть щодо модернізації інфраструктури туристичної та курортно-рекреаційної галузі. Тематиці дослідження оцінювання туристичного (рекреаційного) потенціалу країни та окремих регіонів присвячено безліч наукових праць, однак оцінювання рівня туристичного потенціалу регіонів та їх забезпеченості туристичними ресурсами є проблематичним та лише частково вирішене в оціночних економічних чи географічних параметрах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням методології оцінювання туристичного потенціалу присвячували свої праці такі провідні науковці, як І. Бережна, З. Герасимчук, І. Зелінський, В. Мацала, В. Мацола, Г. Михайліченко, М. Нудельман, В. Руденко, Л. Черчик, Ю. Шабардіна. Ресурсно-географічному оцінюванню присвячено праці А.Ю. Александрової, Е.О. Байкова, М.Г. Бойко, А.В. Бураченко, О.С. Віханського, М.Г. Воронцової, Ю.Б. Забалдіної, І.В. Зоріна, О.М. Ільїної, Д.К. Ісмаєва, Г.О. Карпової, А.М. Лапи-

ної, О.О. Любіцевої, Я.Б. Олійника, В.С. Сеніна та інших учених. Формуванню складових інноваційного потенціалу підприємств та параметрам його оцінювання присвячено публікації В.М. Гейця, Т.І. Тищенко, А.М. Тихонова, В.О. Василенка, В.Г. Шматка, Л.І. Скібіцької, Л.І. Федулової. Всі ці праці збагачують теоретико-методологічний інструментарій інноваційного розвитку, сталого використання обмежених ресурсів в практиці господарювання суб'єктів туристичного бізнесу, однак не вирішують питання реальної вартості туристичного потенціалу відповідно до цінності, унікальності, ієрархічності, значущості, а також як ресурсу туристичного виробництва та джерела залучення туристів до споживання туристичного продукту.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження теоретичних підходів до оцінювання туристичного потенціалу України та її регіонів, вивчення складових компонентів туристичного потенціалу, етапів та показників його оцінювання, а також методів визначення.

Виклад основного матеріалу. Дослідження туристичного потенціалу туристичної галузі країни та її регіонів полягає у визначенні ефективності використання ресурсів, визначенні потенційної спроможності конкурувати на ринку, виставляючи всі свої пропозиції на ринок, а також у визначенні попиту на ці пропозиції. Навіть за наявності чудових природно-кліматичних, культурно-історичних ресурсів можна мати низький рівень попиту,

а це означає, що стратегія чітко не визначена, туристична галузь не є пріоритетною галуззю регіону.

Крім того, на конкурентну боротьбу в туристичній сфері регіонів впливають попит на туристичні послуги, сезонність, поява конкуруючих підприємств в інших регіонах (відмінність застосування стратегій), наявність кваліфікованого персоналу. Автором на основі аналізу літературних джерел [4; 5; 6] узагальнено, охарактеризовано основні фактори, що визначають туристичну привабливість регіонів України:

- екологічний (загальний екологічний стан, що склався у регіоні та характеризується такими показниками, як наявність природних ресурсів, екологічна складова та кліматичні умови, ризики катастроф, рівень розвитку сільського господарства, обсяги споживання свіжої води, скидання забруднених зворотних вод без очищення або недостатньо очищені природні поверхневі водні об'єкти, викиди забруднюючих речовин до атмосфери);

- політичний (показники, що містять інформацію щодо правого регулювання розвитку туристичної діяльності в країні, рівня криміногенності);

- економічний (показники, що відображають рівень інфляції, безробіття, прибутки та ціни на туристичні товари й послуги, обсяг інвестицій в основний капітал, вклад туристичної сфери в макроекономічних показниках);

- інфраструктура (показник, що свідчить про стан автошляхів і зв'язку, готельних комплексів, закладів харчування та проведення дозвілля, застосування комп'ютерних технологій, мережі Інтернет, комунікаційних технологій, транспорту (швидкісні поїзди, паромі, літаки));

- соціальний (показники, що характеризують демографічний стан у регіоні та країні, тобто рівень природного приросту, наявність субкультур у регіоні та країні загалом, кількість безробітного населення до працездатного, працездатного та непрацездатного віку);

- культурний (кількість загальноосвітніх навчальних закладів, ВНЗ, книжковий фонд бібліотек, кількість місць для глядачів у залах демонстрування фільмів, кількість місць у клубних закладах).

Наявність зазначених факторів зумовлює необхідність можливості оцінювання туристичної привабливості українських регіонів для виявлення найперспективніших напрямів розвитку туристичної галузі, що дасть змогу сформулювати в майбутньому ефективну стратегію розвитку туризму в регіонах шляхом її підтримки та стимулювання на державному рівні.

Доцільність та необхідність кількісного оцінювання туристичної привабливості на рівні країни, галузі чи певного регіону пояснюються виявленням тих територій, стимулювання розвитку яких приведе до можливості отримання якнайшвидших економічних результатів, тобто сукупності ефектів. Під час оцінювання туристичного потенціалу слід урахувувати всю сукупність внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних) факторів, що обумовлюють пріоритети та перспективи розвитку туризму в цьому регіоні території [7] (табл. 1).

За допомогою такої послідовності аналізу можна найбільш повно описати та проаналізувати сучас-

ний стан потенціалу туристичної галузі України та її регіонів. До того ж це дає змогу поетапно та всебічно зібрати матеріал та оцінити туристичний потенціал не відокремленим чином від усіх факторів, тобто оцінити туризм області як важливу частину розвитку, що значно впливає на всі фактори життя населення та економічного розвитку. Такий підхід до оцінювання туристичного потенціалу демонструє важливість та перспективність туристичної галузі будь-якого регіону.

Таким чином, на основі опрацьованих джерел ми можемо зробити висновок, що основною проблемою в комплексному оцінюванні туристичних ресурсів є їх розмежування під час оцінювання. Відзначимо, що перешкодами формування єдиної (універсальної) методики оцінювання ресурсів території для розвитку сфери туризму є не тільки відмінність у фізико-географічних умовах регіонів та їх соціально-економічному розвитку, що визначають набір параметрів оцінювання, але й сама форма проведення оцінювання. Запропоновані методичні підходи науковцями спрямовані на визначення рейтингу туристичних регіонів, порівняння цих показників, але така система підрахунку сама по собі не забезпечує аргументованого та об'єктивного вибору стратегії розвитку туристичного комплексу, визначення пріоритетних напрямів та можливостей.

Зазначимо, що оцінка окремих ресурсних складових туристичної галузі не може бути використана сама по собі, тому що вона є суб'єктивною. Основною проблемою щодо визначення єдиної методики оцінювання туристичного потенціалу є те, що до галузі туризму належать підприємства, що входять до різних інших економічних галузей, у межах діяльності яких важко визначити те, яка частина доходів отримана саме від туристів, а яка – від інших споживачів. Абсолютні статичні показники не дають правильної відповіді про те, наскільки ефективно працює туристична галузь у певній країні або регіоні.

Для отримання достовірних результатів щодо оцінювання туристичного потенціалу країни або регіону необхідно використовувати комплексні методики, які надають інтегрований результат за декількома показниками. Іншою ситуацією, яку треба враховувати під час таких досліджень, є ефективність використання тих ресурсів, які має країна або регіон і які впливають на загальну привабливість туристичного напрямку.

Третій аспект, якому сучасні вчені, приділяють недостатньо уваги, – це наявність певних факторів, дія яких має суттєвий (переважно негативний) вплив на загальну затребуваність туристичного напрямку в контексті загальної соціальної, економічної чи політичної ситуації.

Аналіз наявних методів та проблем оцінювання туристичного потенціалу країни або регіону, необхідних для розвитку галузі туризму, дає змогу зробити такі висновки. В методиках оцінювання туристичних ресурсів використовується обмежена кількість параметрів оцінювання, що не дає повного уявлення про стан ресурсного потенціалу розвитку туризму та рекреації регіону (зазвичай використовують параметри оцінювання окремих ресурсів, а саме природних, рекреа-

Групи факторів для оцінювання потенціалу туристичної галузі регіону

Група	Фактори
Історико-культурна спадщина	– Насиченість території історико-культурними пам'ятками; – рівень значущості історико-культурних пам'яток (світове, національне, державне надбання); – кількість необхідного та достатнього часу для огляду цінностей, що розраховується задля порівняння різних територій для розвитку історико-культурного туризму; – історична, культурна, інша цінність пам'яток; – сучасний стан та рівень збереженості історико-культурних ресурсів.
Природно-рекреаційні умови та ресурси	Рельєф, водні об'єкти, ландшафти та зонування територій, ґрунти, гідромінеральні ресурси, сільськогосподарські угіддя, корисні копалини, ліси, клімат та біоклімат тощо.
Інфраструктура	– Забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів та рекреантів; – кількість місць у засобах розміщення; – коефіцієнт завантаження засобів розміщення; – прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення; – кількість працівників означеної галузі; – середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце, м²; – кількість підприємств ресторанного господарства; – кількість посадочних місць у підприємствах ресторанного господарства в розрахунку на тисячу жителів регіону; – товарообіг підприємств ресторанного господарства.
Інформація	– Законодавча база щодо питань розвитку та використання засобів масової інформації; – рівень розвитку засобів масової інформації, інформаційних систем та технологій; – технологічні можливості використання інформаційних систем та технологій суб'єктами туристично-рекреаційної діяльності; – наявність спеціалізованих інформаційних продуктів для туристично-рекреаційної сфери.
Фінанси	– Державні дотації у сферу туризму та рекреації; – кошти споживачів, сплачені за туристично-рекреаційні послуги; – кошти суб'єктів господарювання, спрямовані на розроблення та впровадження нових технологій використання туристичних ресурсів; – фінансування заходів, вжиття яких спрямоване на підвищення рівня обслуговування туристів та якості послуг, що надаються.
Інвестиції	– Обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; – обсяг реальних та портфельних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу; – кількість укладених договорів з інвесторами; – кошти інвесторів, спрямовані на будівництво, реконструкцію та модернізацію туристично-рекреаційних підприємств; – кошти інвесторів, спрямовані на створення або розвиток підприємств туристично-рекреаційної інфраструктури; – кількість новоутворених підприємств завдяки інвестиційній діяльності.
Управління	– Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність туристично-рекреаційної сфери; – показники ефективності управлінської праці; – коефіцієнт оперативності роботи апарату управління; – надійність системи управління; – стабільність системи управління.
Соціальні умови	– Кількість працівників туристично-рекреаційної сфери; – кількість навчальних закладів усіх видів, які здійснюють підготовку спеціалістів туристичного профіля; – ліцензійний обсяг навчальних закладів усіх видів для підготовки спеціалістів туристичного профіля.
Кадрове забезпечення	– Ринок робочої сили, який забезпечує туристично-рекреаційні підприємства обслуговуючим персоналом; – експерти та консультанти з підбору кадрів; – навчальні заклади різних рівнів, які забезпечують підготовку спеціалістів для сфери туризму та рекреації; – навчальні заклади, які забезпечують підготовку спеціалістів економічного та юридичного профілів.
Екологічні умови	Рівень забрудненості повітряного басейну, водних об'єктів, забруднення ґрунтів, наявність електромагнітних хвиль, шум, радіаційне забруднення.
Архітектурно-естетичні умови	Наявність заповідників, пам'яток архітектури та містобудування, археології, історії, природи, культури.

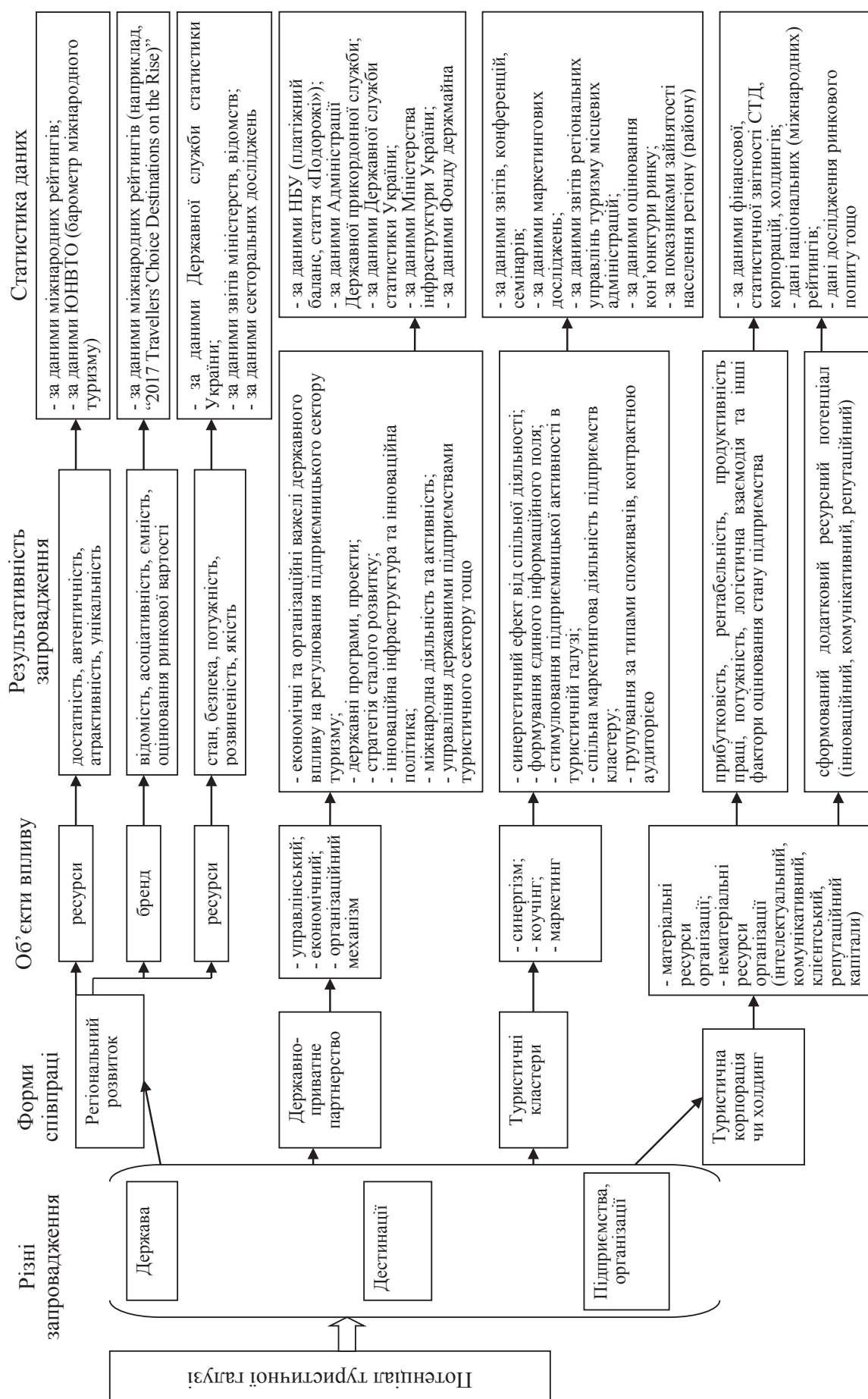

Рис. 1. Модель оцінювання потенціалу туристичної галузі на різних рівнях його реалізації

ційних ресурсів, історико-культурних, рідше – інфраструктурних); в параметрах оцінювання виявлено відсутність показників ефективності використання ресурсів туризму (наприклад, стан туристського попиту та пропозиції, технологічність освоєння ресурсів, державне регулювання туристичної діяльності); будь-яка пропонується сучасними авторами методика комплексної оцінки ресурсів туризму обов'язково вимагає уточнення критеріальної основи відповідно до природно-кліматичних, ландшафтних умов та особливостей історичного й соціально-економічного розвитку території; існує проблема збирання інформації, необхідної для проведення комплексного оцінювання ресурсів розвитку туризму та рекреації; часто надана оцінка є суб'єктивною.

Все це підкреслює необхідність не тільки обліку територіальних особливостей розподілу туристичних ресурсів та економічних процесів, що відбуваються в межах країни та регіонів, але й формування стратегії розвитку регіональних туристичних комплексів залежно від їх ресурсної складової та потреб сучасного туризму з можливістю запровадження нових форм відпочинку та забезпечення інформаційної підтримки їх просування як в межах, так і за межами регіону.

Доцільність та необхідність кількісного оцінювання туристичної привабливості на рівні країни, сфери чи певного регіону пояснюються виявленням тих територій, стимулювання розвитку яких приведе до можливості отримання якнайшвидших економічних результатів, тобто сукупності ефектів. Вказаний підхід до формування оцінної бази враховує не лише ресурсну складову (за В.І. Захарченком) [1], процесну складову (за С.М. Ілляшенком) [2], але й змістовну складову наповнення інноваційного потенціалу підприємства.

Узагальнюючи різні підходи до оцінювання туристичного потенціалу, ми можемо констатувати, що він розглядається як ресурсний потенціал організації, що повинен бути використаний максимально (за умов операційного менеджменту), ресурсоощадно та оптимально (за умов логістичного менеджменту), а також креативно (за умов інноваційного менеджменту).

Доведено, що у сфері послуг першочергову роль відіграє не розмір підприємства, а його репутація та досвід в обслуговуванні [3]. Особливо за умов нестабільності

ринкового попиту, зменшення активності подорожуючих, поширення системи електронного продажу туристичних послуг значення репутації, повноцінності виконання взятих зобов'язань формують складові «ціни іміджу» підприємства, коли за інших рівних значень продуктового асортименту споживач віддає перевагу тій організації, яка має позитивний бренд, схвальні відгуки про свою роботу, стабільний фінансовий стан.

Запропонована модель оцінювання, наведена на рис. 1, повинна бути доповнена результатами оцінювання туристичного балансу, потенціалу (ресурсів) країни відвідування (в'їзду/виїзду) на рівні дестинацій або кластеру; клієнтського потенціалу (шкали потреб туристів), репутаційного потенціалу та інтелектуального капіталу на рівні туристичного підприємства як сервісної організації з високою якістю обслуговування та довірою до продукту підприємства.

Висновки. Сьогодні багато проведено досліджень та запропоновано методик оцінювання потенціалу туристичної галузі, але їх більшість теоретично обґрунтована, а на практиці існує багато невирішених проблем. Головними проблемами досліджень, на нашу думку, є прозорість та достовірність отриманих даних усієї туристичної галузі України, перебування значної частини доходів (результатів) туристичної діяльності суб'єктів у тіні, недосконалість законодавчої бази, яка би регулювала надходження в бюджет країни, а також можливість маніпулювання результатами таких досліджень, причому це може спостерігатись на рівні оцінювання ефективності роботи окремого підприємства, туристичного комплексу регіону та на рівні держави загалом. Ще однією проблемою є те, що не завжди є доцільним порівняння результатів туристичної діяльності, отриманих різними методами, тому що ці результати можуть бути викривлені та заважати формуванню правильного та коректного напрямку розвитку потенціалу туристичної галузі країни та її регіонів.

Слід відзначити, що отримати максимально точні результати майже не можливо під час оцінювання туристичної галузі, тому що до сфери впливу належать підприємства, які входять до різних економічних галузей, вкрай важко визначити те, яка саме частина доходів отримана саме від туристів, а яка – від інших категорій споживачів.

Список літератури:

1. Захарченко В.І., Корсікова Н.М., Меркулов М.М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 448 с.
2. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи : навчальний посібник. Суми : Управлінська книга, 2003. 278 с.
3. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / за ред. Л.І. Федулової. Київ : УкрІНТЕІ, 2007. 812 с.
4. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. Київ : Альтапрес, 2002. 436 с.
5. Мокляк А.В. Туристські ресурси для потреб іноземного туризму в Україні (в контексті українсько-польських туристичних зв'язків) : дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02. Київ, 2004. 206 с.
6. Савчук Л.Н., Сокиринская И.Г. Информационно-аналитическая система оценки инвестиционной привлекательности предприятий. *Персонал*. 2000. № 1 (55). С. 138–141.
7. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму : навчальний посібник. Запоріжжя, 2002. 347 с.

References:

1. Zakharchenko V.I., Korsikova N.M., Merkulov M.M. (2012) *Innovatsiyni menedzhment: teoriia i praktyka v umovakh transformatsii ekonomiky* [Innovation Management: Theory and Practice in the transformation of the economy]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury (in Ukrainian).
2. Illiashenko S.M. (2003) *Upravlinnia innovatsiynym rozvytkom: problemy, kontseptsii, metody* [Management of innovation development: problems, concepts, methods]. Sumy : Upravlinska knyha (in Ukrainian).
3. Fedulova L.I. (2007) *Korporatyvni struktury v natsionalnii innovatsiynii systemi Ukrainy* [Corporate structure in the national innovation system of Ukraine]. Kyiv : UkrINTEI (in Ukrainian).
4. Lyubiceva O.O. (2002) *Ry'nok tury'sty'chny'x poslug* [Tourist services market]. Ky'yiv : Al'tapres. 436 p. (in Ukrainian).
5. Moklyak A.V. (2004) *Tury'sts'ki resursy' dlya potreb inozemnogo tury'zmu v Ukrayini (v konteksti ukraïns'ko-pol's'ky'x tury'sty'chny'x zv'yazkiv)* [Tourism Resources for Foreign Tourism in Ukraine (in the Context of Ukrainian-Polish Tourism Relations)] (PhD Thesis), Ky'yiv (in Ukrainian).
6. Savchuk L.N. (2000) *Informatsionno-analiticheskaya sistema otsenki investitsionnoy privlekatel'nosti predpriyatiy* [Information-analytical system of estimation of investment attractiveness of enterprises]. Personal, no. 1 (55), pp. 138–141 (in Russian).
7. Smal' I.V. (2002) *Osnovy' geografiiy rekreacii i tury'zmu* [Basics of recreation and tourism geography] Zaporizhzhya (in Ukrainian).

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНИВАНИЮ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ И РЕГИОНОВ

В статье проанализированы публикации отечественных и зарубежных ученых о методических подходах к оцениванию туристического потенциала Украины и регионов; исследованы факторы, влияющие на конкуренцию в туристической отрасли; обобщены, охарактеризованы основные факторы, характеризующие туристическую привлекательность регионов Украины; приведены факторы оценивания потенциала туристической отрасли страны и регионов, к которым относятся историко-культурное наследие, естественно-рекреационные условия и ресурсы, инфраструктура, информация, финансы, инвестиции, управление, социальные условия, кадровое обеспечение, экологические условия и архитектурно-эстетические условия; выявлены основные проблемы комплексного оценивания туристического потенциала страны и регионов; доказаны целесообразность и необходимость количественного оценивания туристической привлекательности на уровне страны, сферы или определенного региона, предложена модель оценивания потенциала туристической отрасли на разных уровнях его реализации.

Ключевые слова: туризм, туристический потенциал, оценка туристического потенциала, комплексное оценивание, туристическая отрасль.

METHODICAL APPROACHES TO ESTIMATE THE TOURIST POTENTIAL OF UKRAINE AND THE REGIONS

The article analyzes the publications of domestic and foreign scientists on the methodological approaches to assess the tourism potential of Ukraine and regions, investigates the factors that influence competition in the tourism industry; The main factors characterizing the tourist attractiveness of Ukrainian regions are summarized and characterized, factors for assessing the potential of the tourism industry of the country and regions, including: historical and cultural heritage, natural and recreational conditions and resources, infrastructure, information, finances, investments, management, social conditions, staffing, environmental conditions and architectural and aesthetic conditions; The main problems of complex estimation of tourist potential of the country and regions have been identified, namely that the main problem of the unique method of estimation of tourist potential is that enterprises belonging to different other economic branches within the activity of which it is difficult to determine what part of the income is received it is from tourists and what from other consumers; the expediency and necessity of quantitative assessment of tourist attractiveness at the level of a country, sphere or a certain region is proved, the model of estimation of potential of tourism industry at different levels of its realization is offered, which should be supplemented by the results of estimation of tourist balance, potential (resources) of the country of visit (entry-exit)) – at the destination or cluster level; customer potential (scale of tourist needs), reputation potential and intellectual capital – at the level of the tourist enterprise, as a service organization with high quality of service and trust in the product of the enterprise; it is concluded that obtaining the most accurate results is almost impossible in the evaluation of the tourism industry, because the sphere of influence are enterprises belonging to different economic sectors, it is extremely difficult to determine what part of the income received from tourists and what from other categories of consumers.

Key words: tourism, tourism potential, evaluation of tourism potential, complex evaluation, tourism industry.

3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-35>

УДК 338.001.36/65.004

Миськовець Н.П.

кандидат економічних наук,
начальник відділу з наукової роботи та аспірантури,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука

Myskovets Nataliia

Academician Stepan Demianchuk International University
of Economics and Humanities

ЦИФРОВІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

У статті досліджено основні компоненти цифрової економіки. Розкрито понятійний апарат цифровізації. Наведено дані по країнах із найбільш розвинутою цифровою економікою світу. Охарактеризовано індекс цифрової економіки та суспільства (Індекс DESI) та основні країни Європейського Союзу з найвищим індексом. Проаналізовано використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України та наведено рейтинг підприємств галузей України, в яких застосовано найбільше інформаційно-комунікаційних технологій. Виокремлено принципи побудови цифрової економіки на основі аналізу Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. Вивчено два сценарії розвитку цифрової економіки в Україні – інерційний (еволюційний) та цільовий (форсований). Окреслено позитивні зміни від упровадження цифровізації в Україні.

Ключові слова: цифрова економіка, цифровізація, потенціал, Індекс DESI, інформаційно-комунікаційні технології, прогрес, сценарій.

Постановка проблеми. Актуальною темою в економіці нашої країни та світу загалом є економічне зростання та процвітання, на яке нині суттєво впливає цифровізація. Цифрові технології, що з'явилися протягом останнього десятиліття, допомагають знайти джерела підвищення ефективності та можливості стрімкого конкурентного розвитку підприємств. Водночас вони вимагають змінити наявні моделі управління, організаційні структури, потребують удосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, формування нових цінностей, окреслення та втілення нових стратегій та пріоритетів.

Державні органи влади, а саме Кабінет міністрів України, трактує цифровізацію як фізичне насичення суспільства електронно-цифровими пристроями та прискорений обмін інформацією між ними, що дозволяє поступово стерти межу між віртуальним та фізичним світом.

Тому актуальність дослідження цифрової економіки нині і на майбутнє не викликає сумніву, та потребує глибоких всесторонніх досліджень з використанням світових практик впровадження цифровізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку, просування цифрової економіки займаються вчені та фахівці зі всього світу: Р.Акофф, Б. Кінг, Т. Мезенбург, А. Томпсон, Е. Тоффлер, В. Тру-

білін, Т. Халімон, К. Шваб та ін. Серед вітчизняних учених найбільш глибоко та різнобічно досліджують проблематику впровадження та адаптації цифрової економіки в економіку України В.Б. Гройсман, О.Є. Гудзь, О.В. Данніков, Д.В. Огородня, В.А. Опенько, Г.Т. Карчева, І.Я. Карчева, І.С. Клименко, Г.Б. Соколова, К.О. Січкаренко, М.В. Руденко, О.В. Федорук та інші. Однак ця проблема потребує подальших досліджень та виявлення нових рішень і пропозицій у трансформаційних процесах впровадження цифровізації в економіку, окреслення передумов, можливостей та обґрунтування завдань і заходів щодо зміни цінностей, пріоритетів та орієнтирів у переході на цифровізацію.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити основні пріоритети розвитку цифрової економіки, виявити труднощі, що виникають на шляху впровадження цифровізації та на основі статистичної інформації визначити стан упровадження цифровізації в світі та Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «цифрова економіка» ввів у 1995 р. Дон Тапскотт. Це – економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях, яку іноді називають інтернет-економікою, новою економікою або веб-економікою. Під цифровою економі-

кою розуміють виробництво, продаж і постачання продуктів за допомогою комп'ютерних мереж [1, с. 93].

Учений Томас Мезенбург виділяє три основні компоненти цифрової економіки [2, с. 74]:

- підтримуюча інфраструктура (апаратне та програмне забезпечення, телекомунікації, мережі та ін.);
- електронний бізнес, або e-business (ведення господарської діяльності та будь-яких інших бізнес-процесів через комп'ютерні мережі);
- електронна комерція або e-commerce (дистрибуція товарів через Інтернет).

Принципи цифровізації економіки – основні закони, положення й рушійні сили просування інформаційно-комунікаційних технологій в повсякденне життя держави, підприємств та соціуму. Єдиним фундаментальним принципом цифровізації є ідея покращення процесів життєдіяльності людей за рахунок застосування сучасних технологій у різних сферах суспільного життя. Основою діяльності економічних суб'єктів, які функціонують з використанням основних принципів цифровізації, є необхідність задоволення суспільних потреб найбільш ефективним – цифровим способом [2, с. 74].

Цифровою економікою (цифровізацією) ми вважаємо економічну діяльність, яка, на відміну від традиційної економіки, визначається мережевою свідомістю та залежністю від віртуальних технологій.

Розвинена цифрова інфраструктура є основою розвитку цифрової економіки. Однак сама цифрова інфраструктура – це не лише телекомунікації. У загальному розумінні цифрова інфраструктура являє собою комплекс технологій, продуктів та процесів, котрі забезпечують обчислювальні, телекомунікаційні та мережеві можливості і працюють на цифровій (а не на аналоговій) основі [3, с. 135].

Доцільно згадати про розвиток цифрової економіки в країнах Європейського Союзу, оцінку якого здійснюють

за Індексом цифрової економіки та суспільства (Індекс DESI (The Digital Economy and Society Index)), що являє собою зведений індекс, що узагальнює відповідні показники щодо цифрових показників в Європі і відстежує еволюцію країн-членів ЄС у сфері цифрової конкурентоспроможності. Індекс формується на основі оцінки показників обсягу людського капіталу, цифрових громадських послуг, інтеграції цифрових технологій, якості засобів зв'язку та використання Інтернету (рис. 1).

Згідно з офіційними даними Європейської комісії, за минулий рік всі країни ЄС покращили свої цифрові показники. Фінляндія, Швеція, Нідерланди і Данія отримали найвищі оцінки в DESI 2019 і є одними зі світових лідерів у сфері цифровізації. За цими країнами йдуть Великобританія, Люксембург, Ірландія, Естонія та Бельгія, тобто в ТОП-10 країн-лідерів ввійшли в основному невеликі країни ЄС [4].

Як слушно зауважують Г.Т. Карчева, Д.В. Огородня, В.А. Опенько, для ТОП-10 країн-лідерів ЄС із розвитку цифрової економіки загальний індекс DESI та його складники приймають значно вищі значення, ніж у середньому для Євросоюзу. До лідерів в розвитку цифрової економіки не ввійшли такі країни, як Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, а це ще раз свідчить про особливість нової хвилі глобалізації та Четвертої промислової революції: малі та середні підприємства та малі країни можуть бути успішними і конкурентоспроможними, якщо активно впроваджують цифрові технології та розвивають економіку [5, с. 15].

На жаль, Україна не є членом ЄС, і для неї офіційно не визначається індекс DESI. Відсутність інформації для проведення аналогічної статистики виникла з причин відсутності відповідної інформації та звітності. Неодноразово науковцями і практиками порушувалося питання про вдосконалення інформаційного забезпечення, статистичної звітності з врахуванням змін, що

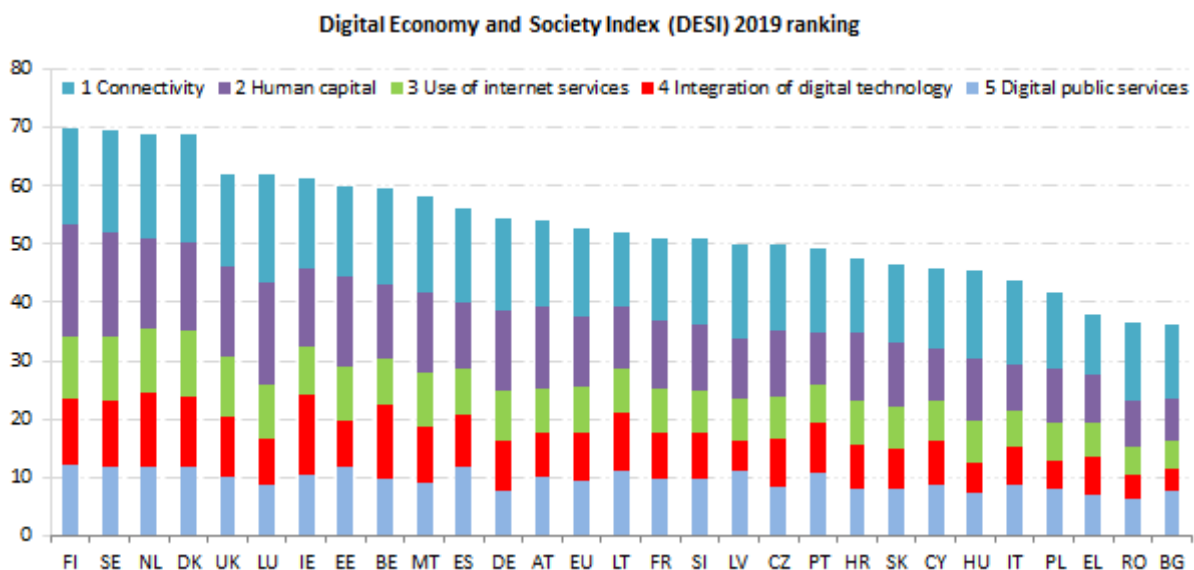

Рис. 1. Індекс цифрової економіки та суспільства, 2019 р.

Джерело: складено за даними [4]

відбуваються в умовах цифрових перетворень, відсутність натепер такої звітності не дає змоги оцінити рівень цифровізації нашої країни [6].

На сайті Державної служби статистики України [7] в розділі “Інформаційне суспільство” міститься інформація стосовно кількості засобів фіксованого телефонного зв’язку, обсягу реалізованих послуг у сфері телекомунікацій та поштового зв’язку, кількості абонентів зв’язку, кількості поштових відправлень, стану і розвитку зв’язку, і лише в одному підрозділі згадується про використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах.

Відповідно до проведених досліджень, ми виділили з галузей національної економіки лише п’ять, які можуть конкурувати у використанні інформаційно-комунікаційних технологій. Найбільш інформаційно-комунікаційні технології використовують підприємства оптової та роздрібної торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (табл. 1). Галузь інформації та телекомунікації посідає лише третє місце, інші галузі ми не наводимо, адже за показниками використання фіксованого широкосмугового з’єднання з мережею Інтернет, кількості підприємств, що мали веб-сайт, який функціонував у мережі Інтернет, кількості підприємств, що отримували замовлення через мережу Інтернет на продаж товарів або послуг, кількості підприємств, які мали фахівців у сфері ІКТ, вони є не зіставлюваними.

Однак, як наголошувалося раніше, даних для визначення індексу DESI статистика не збирає і не веде, а тому говорити про оцінку розвитку цифрової економіки нині в Україні не можна.

Проте основою розвитку цифрової економіки є підтримка її на законодавчому рівні, тобто стимулювання, розвиток та впровадження зосереджуються в руках державної влади, що регламентує нормативно-правову основу. Таким чином, прийнята Концепція роз-

витку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, яка ухвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р, стає основоположним документом у просуванні цифровізації в країні.

Головною метою Концепції є реалізація прискореного сценарію цифрового розвитку як найбільш релевантного для України з погляду викликів, потреб та можливостей. Цифрова економіка – скорочено цифровізація. Концепція побудована на восьми принципах (табл. 2). [8].

Цифровий розвиток передбачає виконання комплексу завдань, що позитивно вплинуть на економіку, бізнес, суспільство та життєдіяльність країни загалом. У концепції виділено 18 напрямів цифрового розвитку.

Реалізація намічених планів стосовно прискореного сценарію цифрового розвитку дасть змогу:

- розвивати електронний облік й електронне управління;
- пришвидшити доступ до інформації через всевітню мережу – Інтернет;
- впроваджувати системи Інтернет-банкінгу;
- розвивати електронну торгівлю (eCommerce, eCustoms i eLogistics);
- вдихнути нове бачення екосистеми ІКТ інновацій та стартапів;
- реалізувати програми електронного здоров’я, розвитку електронних карток, медичних он-лайн консультацій;
- розвивати діджиталізацію;
- сприяти доступності освіти та освітніх послуг;
- виховувати відповідальне відношення до навколишнього середовища та його охорони;
- сприяти побудові відносин з європейськими та світовими науковими ініціативами.

Проте для прискореного розвитку цифровізації насамперед необхідно забезпечити доступність та покриття мережі Інтернет, що сприятиме налагодженню функціонування національних твердих циф-

Таблиця 1

**Рейтинг підприємств галузей України,
в яких застосовано найбільше інформаційно-комунікаційних технологій, одиниць.**

№ з/п	Галузь	Використання фіксованого широко-смугового з’єднання з мережею Інтернет	Кількість підприємств, що мали веб-сайт, який функціонував у мережі Інтернет	Кількість підприємств, що отримували замовлення через мережу Інтернет на продаж товарів або послуг	Кількість підприємств, які мали фахівців у сфері ІКТ
1	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	7817	6110	914	2918
2	Переробна промисловість	7672	5500	673	2732
3	Інформація та телекомунікації	1631	1236	204	1274
4	Професійна, наукова та технічна діяльність	2012	1478	88	954
5	Транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність	2288	1746	131	668
	Усього	30539	22331	2476	10973

Джерело: складено за даними [7]

Принципи побудови цифрової економіки

Принцип	Характеристика
Принцип 1.	Цифровізація повинна забезпечувати кожному громадянину рівний доступ до послуг, інформації та знань, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.
Принцип 2.	Цифровізація повинна бути спрямована на створення переваг у різноманітних сферах повсякденного життя.
Принцип 3.	Цифровізація здійснюється через механізм економічного зростання шляхом підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоздатності від використання цифрових технологій.
Принцип 4.	Цифровізація повинна сприяти розвитку інформаційного суспільства та засобів масової інформації.
Принцип 5.	Цифровізація повинна орієнтуватися на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво з метою інтеграції України до ЄС, виходу на європейський і світовий ринок.
Принцип 6.	Стандартизація є основою цифровізації, одним з головних чинників її успішної реалізації.
Принцип 7.	Цифровізація повинна супроводжуватися підвищенням рівня довіри і безпеки.
Принцип 8.	Цифровізація як об'єкт фокусного та комплексного державного управління.

Джерело: складено за даними [8]

рових інфраструктур, зокрема широкосмугової фіксованої телекомунікаційної інфраструктури та мобільної (рухомої) телекомунікаційної інфраструктури, інфраструктури цифрового телебачення, радіо- та технологічної інфраструктури, віртуалізації та збереження даних (хмарних та туманних), інфраструктури кібербезпеки, спеціалізованих інфраструктур [8].

В економічній стратегії України – 2030, розроблений Українським інститутом майбутнього [9], йдеться про два сценарії розвитку цифрової економіки в Україні залежно від оцінки критичності та необхідності здійснення швидких та глибоких змін у традиційному економічному укладі – інерційний (еволюційний) та цільовий (форсований).

Інерційний (еволюційний) сценарій передбачає інерційне продовження тенденцій минулого, тобто сприйняття як неперіоритетних технологізації та цифровізації економіки та використання людського капіталу. У разі реалізації інерційного сценарію українська економіка залишиться неефективною, триватимуть трудова міграція та «відтік мізків», українська продукція програє конкуренцію на зовнішніх ринках. Якщо держава і здійснюватиме стандартні та формальні кроки, то для відчутного зростання їх буде не досить [9].

Цільовий (форсований) сценарій передбачає перехід української економіки протягом 5–10 років до розвитку та появи в її структурі значної частки цифрової економіки (до 65% ВВП), досягнення у 2030 р. номінального ВВП України 1 трлн дол. США. Цей сценарій включає: забезпечення верховенства права та усунення інституційних (законодавчих, податкових тощо) бар'єрів, що перешкоджають розвитку цифрової та інноваційної економіки; системне державне стимулювання цифровізації секторів економіки та бізнесу; ініціацію державою масштабних трансформаційних ініціатив та проєктів цифровізації, зокрема на базі сучасних моделей державно-приватного партнерства. Згідно з цільовим сценарієм, ключовою стратегією України щодо цифровізації має стати фокус на внутрішньому ринку, а ключовими ініціативами – формування у споживачів (бізнес, держава, громадяни) мотивацій, попиту та потреб у цифрових технологіях [9].

Розвиток цифрової економіки в Україні стикається з великими труднощами. Серед них: нестача фахівців; перманентна проблема з використанням нелегального і піратського програмного забезпечення; порушення авторських прав та інтелектуальної власності; повільне впровадження в життя нових інформаційних і фінансових технологій; повільна реакція держави на нові перетворення в економіці з використанням ІТ в правовій площині, нівелювання ціни цифрового продукту та інтелектуальної власності загалом; відсутність орієнтації виробників програмного забезпечення й інших видів економічної діяльності, періодичний політичний та економічний тиск з боку провідних економічно розвинених держав [10, с. 6].

Цифрові перетворення є складним завданням. Країнам, які досягли найвищого рівня цифрової зрілості, довелося вирішувати складні культурні, організаційні, технічні проблеми, і лише облік всіх цих факторів зробив ці трансформації успішними. Для того щоби стати сьогодні цифровими лідерами в конкретних сферах економіки, потрібно виділяти пріоритетні цифрові проєкти, які реалізують конкретні організаційні команди. Цифрові команди мають зосереджуватися на трьох ключових функціональних видах діяльності: розвивати цифрову стратегію, управляти цифровою діяльністю через їхні національні компанії, а також перетворювати в операційну перевагу їх цифрове виконання [11, с. 26–27].

Висновки. Україні є в кого вчитися, вітчизняні науковці та практики багато зусиль прикладають для дослідження й адаптації досвіду країн із розвиненими цифровими економіками. Успішність будь-якої справи залежить від людського капіталу, вміння та інтелекту людей. Об'єднання зусиль держави (на законодавчому рівні), досвіду (людський капітал та інтелект) і фінансів (фінансові капіталовкладення підприємств, інвесторів, держави) дасть змогу гармонійно і швидкими темпами впроваджувати цифровізацію в намічені напрями розвитку та зменшити цифровий розрив. Окрім того, слід приділити увагу удосконаленню системи моніторингу та обліковості статистичної інформації, що стосується цифровізації країни.

Список літератури:

1. Соколова Г.Б. Деякі аспекти розвитку цифрової економіки в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 92–96.
2. Данніков О.В., Січкаренко К.О. Концептуальні засади цифровізації економіки України. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. Вип. 17. С.73–79.
3. Клименко І.С., Федорук О.В. Вплив цифрової економіки на економічний розвиток світу. *Економіка та управління на транспорті : наук. журн.* 2018. № 7. С. 133–139.
4. Digital Economy and Society Index 2019. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi> (дата звернення: 02.08.2019).
5. Карчева Г.Т., Огородня Д.В., Опенько В.А. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. *Фінансовий простір*. 2017. № 3(27) С. 13–21.
6. Карчева І.Я. Нові підходи до статистичної звітності банків в умовах активізації інноваційної діяльності. *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики. Зб. наук. пр.* 2011. Вип. 9. С. 356–362.
7. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.08.2019).
8. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення: 08.08.2019).
9. Економічна стратегія України 2030. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/> (дата звернення: 09.08.2019).
10. Гудзь О.Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 2(24), С. 4–12.
11. Куприяновский В.П., Добрынин А.П., Синягов С.А., Намиот Д.Е. Целосная модель трансформации в цифровой экономике – как стать цифровыми лидерами. *International Journal of Open Information Technologies*. 2017. vol. 5, no. 1. С. 26–33.

References:

1. Sokolova H.B. (2018). Deyaki aspekty rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky v Ukraini [Some aspects of digital economy development in Ukraine]. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, №1 (51), pp. 92–96. (in Ukrainian)
2. Dannikov O.V., Sichkarenko K.O. (2018). Kontseptual'ni zasady tsyfrovizatsiyi ekonomiky Ukrainy [Conceptual bases of digitalization of economy of Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnya natsional'nym hospodarstvom*, №17, pp. 73–79. (in Ukrainian)
3. Klymenko I.S., Fedoruk O.V. (2018). Vplyv tsyfrovoyi ekonomiky na ekonomichnyy rozvytok svitu [The impact of the digital economy on the economic development of the world]. *Ekonomika ta upravlinnya na transporti : nauk. zhurn*, № 7, pp. 133–139. (in Ukrainian)
4. Digital Economy and Society Index 2019. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi> (accessed: 02.08.2019). (in English)
5. Karcheva H.T., Ohorodnya D.V., Open'ko V.A. (2017). Tsyfrova ekonomika ta yiyi vplyv na rozvytok natsional'noyi ta mizhnarodnoyi ekonomiky [The digital economy and its impact on the development of national and international economies]. *Finansovyy prostir*, № 3(27), pp. 13–21. (in Ukrainian)
6. Karcheva I.Ya. (2011). Novi pidkhody do statystychnoyi zvitnosti bankiv v umovakh aktyvizatsiyi innovatsiynoi diyal'nosti [New approaches to the statistical reporting of banks in the context of innovative activity activation]. *Prykladna statystyka: problemy teorii ta praktyky. Zb. nauk. pr.*, № 9, pp. 356–362. (in Ukrainian)
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). Vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy na pidpryyemstvakh [Use of information and communication technologies at enterprises]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 04.08.2019). (in Ukrainian)
8. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnya 2018. № 67-r (2018). Kontseptsiya rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspil'stva Ukrainy na 2018-2020 roky [Concept of development of digital economy and society of Ukraine for 2018-2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (accessed: 08.08.2019). (in Ukrainian)
9. Ukrayins'kyi instytut maybutn'oho. Ekonomichna stratehiya Ukrainy 2030 [Economic Strategy of Ukraine 2030]. URL: <https://strategy.uifuture.org/> (accessed: 09.08.2019). (in Ukrainian)
10. Hudz' O.Ye. (2018). Tsyfrova ekonomika: zmina tsinnostey ta oriyentyriv upravlinnya pidpryyemstvamy [Digital Economy: Changing the Values and Guidelines of Enterprise Management]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, № 2(24), pp. 4–12. (in Ukrainian)
11. Kupryyanovskyy V.P., Dobrynyn A.P., Synyahov S.A., Namyot D.E. (2017). Tselosnaya model' transformatsy v tsyfrovoy ekonomike – kak stat' tsyfrovymy lideramy [The integral model of transformation in the digital economy – how to become a digital leader]. *International Journal of Open Information Technologies*. № 5(1), pp. 26–33. (in Russian)

ЦИФРОВИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ І МИРІ

В статье исследованы основные компоненты цифровой экономики. Раскрыт понятийный аппарат цифровизации. Приведены данные по странам с наиболее развитой цифровой экономикой мира. Охарактеризованы индекс цифровой экономики и общества (Индекс DESI) и основные страны Европейского союза с самым высоким индексом. Проанализировано использование информационно-коммуникационных технологий на предприятиях Украины и приведены рейтинги предприятий отраслей Украины, в которых применены наиболее информационно-коммуникационные технологии. Выделены принципы построения цифровой экономики на основе анализа Концепции развития цифровой экономики и общества Украины на 2018-2020 годы. Изучено два сценария развития цифровой экономики в Украине – инерционный (эволюционный) и целевой (форсированный). Определены положительные изменения, которые даст цифровизация в Украине.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, потенциал, Индекс DESI, информационно-коммуникационные технологии, прогресс, сценарий.

DIGITALIZATION IN UKRAINE AND THE WORLD

The main components of the digital economy, including supportive infrastructure (hardware and software, telecommunications, networks); e-business (conducting business activities and any other business processes through computer networks); e-commerce (distribution of goods via the Internet) are explored in the article. The conceptual apparatus of digitalization is disclosed, the author proposes to consider the digital economy as an economic activity, which, unlike the traditional economy, is determined by network consciousness and dependence on virtual technologies. Data are presented for countries with the most developed digital economies in the world, with Singapore at the first place and Japan at the tenth place. The digital economy and society index (DESI Index, which is calculated on the basis of five indicators: human capital, digital technology integration, digital public services, quality of communications and Internet use) are characterized. It was determined that Finland, Sweden, and the Netherlands occupy the top three in the Top 10 EU countries with a developed digital economy with high DESI indexes. The use of information and communication technologies at the enterprises of Ukraine is analyzed and the rating of enterprises in the industries of Ukraine in which the most information and communication technologies are applied is given, this is, in particular, the wholesale and retail industry; repair of motor vehicles and motorcycles. The principles of building a digital economy based on the analysis of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 are highlighted. The concept is built on eight principles and contains 18 directions of digital development. The main goal of the Concept is to implement an accelerated scenario of digital development, as the most relevant for Ukraine in terms of challenges, needs and opportunities. Two scenarios of the development of the digital economy in Ukraine are studied – inertial (evolutionary) and target (forced). The positive changes that digitalization will give to the country's economy are identified and will allow solving the problems in Ukraine.

Key words: digital economy, digitalization, potential, DESI index, information and communication technologies, progress, scenario.

Петрик І.В.

доктор економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування,
ПВНЗ «Львівський університет бізнесу і права»

Пинда Ю.В.

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування,
ПВНЗ «Львівський університет бізнесу і права»

Petryk Iona, Pynda Yuriy

Lviv University of Business and Law

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ МЕРЕЖІ ПОСТАВОК ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті підтверджено, що реструктуризація бізнес-процесів в мережі поставок полягає в ідентифікації тих бізнес-процесів, які справляють істотний вплив на параметри результативності мережі поставок. Виділено основні етапи реструктуризації бізнес-процесів у мережі поставок. Сформовано поняття «логістична мережа», що об'єднує бізнес-процеси логістичного характеру. Подано ключові переваги реінжинірингу в логістичних бізнес-процесах для вітчизняних підприємств, що застосовуються в рамках Євроінтеграції. Проаналізовано процеси, які потрібно вдосконалювати для їх відповідності сучасним вимогам якості, сервісу, гнучкості та низької вартості, а також простоти та зрозумілості. Запропоновано шляхи об'єднання та оптимізації основних бізнес-процесів мережі поставок для збільшення ефективності та результативності роботи.

Ключові слова: реструктуризація, реінжиніринг, бізнес-процеси, мережа поставок, Євроінтеграція, підприємства.

Постановка проблеми. Логістичні бізнес-процеси спрямовані на всі сфери діяльності суб'єктів мережі та функціонують у тісному контакті з матеріальними, інформаційними та людськими потоками, між усіма суб'єктами господарювання, які так чи інакше спрямовані на розвиток мережі. Ідентифікацію бізнес-процесів у мережі поставок доцільно здійснювати на основі їх кореспонденції та впливу на результативність мережі поставок. Результативність мережі поставок за аналогією з більш строго організованим ланцюгом поставок можна оцінити за допомогою таких критеріїв, як внутрішня рентабельність мережі, рівень обслуговування клієнтів (доступність продуктів) [5, с. 86–91], еластичність відносно попиту, розвиток продуктів (інноваційність), екологічність мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реструктуризації бізнес-процесів мережі поставок досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема Є.В. Крикавський [1; 6], О.А. Похильченко [2], М.А. Окландер [3], А.О. Старостіна [4], О.Є. Шандрівська [5], Л.М. Малярець [7], Дж. Вітковські [8]. Проте особливості механізму реструктуризації бізнес-процесів мережі поставок ще мають багато недосліджених аспектів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей реструктуризації бізнес-

процесів у мережі поставок, пропозиція етапів та регламенту її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Механізм реструктуризації бізнес-процесів у мережі поставок полягає в ідентифікації тих бізнес-процесів, які справляють істотний вплив на параметри результативності мережі поставок, та здійсненні щодо них процедури реінжинірингу/вдосконалення, що дає змогу оцінити стійкість/керованість мережі поставок на основі порівняння з допустимим рівнем аутсорсингу.

Графічна інтерпретація механізму реструктуризації бізнес-процесів у мережі поставок подана на рис. 1.

Перший етап реструктуризації бізнес-процесів у мережі поставок – це виокремлення бізнес-процесів з орієнтацією на досягнення окремих критеріїв оцінювання результативності мережі поставок. Другий етап полягає у здійсненні технічної реструктуризації ідентифікованих бізнес-процесів, результатами якого можуть бути рекомпенсація [2, с. 105–118] щодо вдосконалення структури та відносин в окремому бізнес-процесі; радикальних змін (перебудови) структури та відносин у реструктуризованому бізнес-процесі. Третій етап містить творчу компонентну й полягає в удосконаленні бізнес-процесу щодо реалізації всього потенціалу наявних інноваційних інструментів на

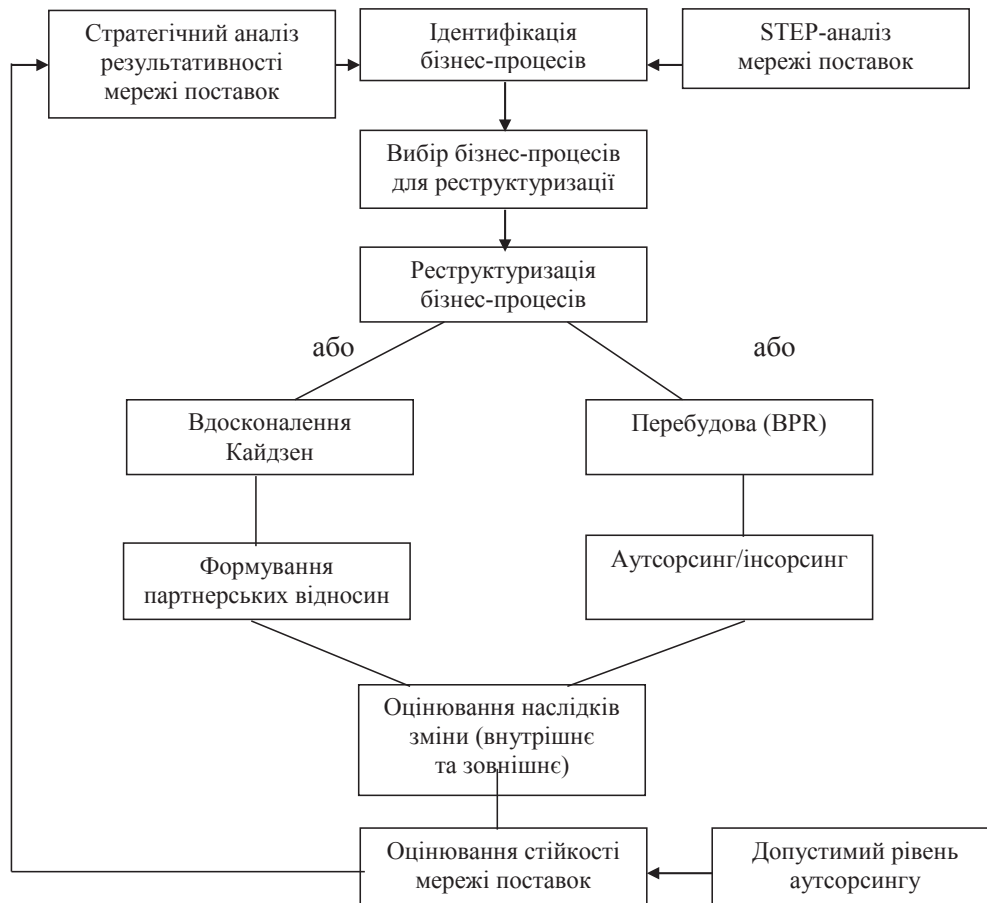

Рис. 1. Механізм реструктуризації бізнес-процесів у мережі поставок

Джерело: розроблено авторами

кшталт концепції постійного вдосконалення Кайдзен та теорії партнерських відносин; радикальний перебудові бізнес-процесу задля реалізації процедури реінжинірингу з переважним використанням аутсорсингу/інсорсингу. Четвертий етап полягає у верифікації наслідків реалізації відповідних змін на функціонування інших бізнес-процесів та формування показників результативності мережі поставок. Нарешті, п'ятий етап полягає у формуванні висновку про те, що запроваджені реструктуризаційні зміни не погіршать стан керованості мережі, зокрема шляхи збільшення частки аутсорсингу мережі поставок.

Таке трактування заключного етапу вимагає встановлення потреби зворотного зв'язку в разі перевищення допустимого рівня аутсорсингу, що створює загрозу стійкості та керованості мережі поставок.

Логістичні мережі об'єднують суб'єктів логістичної системи в ролі елементів генераторів руху матеріальних, фінансових, інформаційних та людських потоків. Логістика бізнес-процесів як складний комплекс об'єднаних в одну систему дій, метою яких є досягнення з урахуванням фактору оптимальності логістичних цілей, завжди є надзвичайно інтеграційною. Інтеграція в єдину систему дає змогу компанії з мінімальними втратами вирішувати конфлікти учасни-

ків логістичної мережі, додатково залучати фінанси на більш ефективних засадах [7, с. 154–159].

Реінжиніринг логістичних процесів – це застосування процесів зворотної логістики, таких як розпізнання й реєстрація всіх переміщень, отримання матеріалів та повернення їх постачальникам, рециклінг та повторне максимально можливе використання матеріалів, скорочення відходів, огляд і перепроєктування або відновлення системи зворотної логістики.

Застосування реінжинірингу в логістичних бізнес-процесах дасть змогу знизити собівартість продукції за рахунок ефективності управління; підвищити якість продуктів чи послуг; мінімізувати час реакції підприємства для забезпечення швидкого оброблення замовлень клієнтів та швидкого розроблення нової продукції; уніфікувати операції ділового циклу; ефективно використовувати як складні системи класу MRP/ERP, так і простіші системи автоматизації управління підприємством; ефективніше виявляти та задовольняти потреби споживачів, а саме переглянути та реконструювати процеси виконання замовлень задля покращення показників системи обслуговування, а також розробити систему обслуговування щодо процесів створення доданої вартості для споживачів [1, с. 142–147].

Практика функціонування логістичних бізнес-процесів та систем вітчизняних підприємств показує, що саме перехід від функціонального управління до управління на засадах підходу системної інтеграції забезпечить оптимізацію строків постачання, підвищення якості виготовленої продукції та надання логістичних послуг, оптимізацію збуту, підвищення рівня надійності транспортування, вдосконалення системи складування.

Особливості реструктуризації бізнес-процесів визначають врахування низки важливих вимог. Отже, процеси, які вдосконалюються, повинні відповідати сучасним вимогам до якості, сервісу, гнучкості та низької вартості, а також бути зрозумілими (рис. 2). Незважаючи на інтеграцію робіт, у бізнес-процесах зберігається вимога простоти конкретного завдання; декілька робіт об'єднуються в одну, тобто різні раніше роботи (завдання) інтегруються.

Функції декількох фахівців, що входили до різних підрозділів, об'єднуються в роботу, яку виконує одна людина, яка має доступ до експертної системи з базою даних. Клієнт процесу повинен брати участь у

змінюваному процесі, що передбачає, що клієнт процесу повинен бути більше залучений у процес, ніж раніше [6, с. 205–209]. Роль постачальника (постачальників) процесу повинна бути такою, ніби він (вони) є частиною змінюваного процесу або організації. Зміна ролі постачальника процесу досягається в результаті встановлення партнерських відносин з учасниками процесу або залучення зовнішніх постачальників для виконання окремих частин процесу, створюються різні версії процесів. Кожен варіант процесу орієнтований на одну відповідну йому ситуацію (випадок) [3, с. 125–134]. Створення різних версій або варіантів процесів є найважливішим етапом удосконалення; він досягається моделюванням процесу, а орієнтація на підвищення автономності процесів відбувається за допомогою розширення децентралізації з одночасним поглибленням централізації обміну інформацією. Шляхом розширення децентралізації під час удосконалення бізнес-процесів збільшуються повноваження щодо прийняття рішень відповідальних за процес, що приводить до підвищення автономності та зниження бюрократизації в управлінні.

Рис. 2. Регламент реструктуризації логістичних бізнес-процесів у мережі поставок

Джерело: розроблено авторами

Такий підхід дає змогу здійснювати не тільки горизонтальне, але й вертикальне стискання процесів. Вертикальне стискання відбувається в результаті того, що в точках процесу, де за традиційної організації робіт виконавець має звертатися до вищих управлінських рівнів, які приймають рішення, тут виконавець робить це самостійно. Відбувається створення централізованої бази даних, яка забезпечує оперативність доступу керівникам чи учасникам процесів, а також розширює можливості використання інформаційних технологій, щоби забезпечити прийняття ефективних управлінських рішень. Слід відзначити спрямованість на зменшення часових параметрів процесу [8, с. 69–75].

Скорочення тривалості процесу – це важливий критерій оптимізації бізнес-процесів, спрямований передусім на підвищення продуктивності та результативності процесу, ліквідацію зайвих або довгих потоків, що усуває непотрібну, непродуктивну роботу [4, с. 45–49], залучення до бізнес-процес якомога меншої кількості ресурсів, що передбачає скорочення якомога більшого числа ресурсів через таке поєднання завдань, щоби працівник виконував найбільшу їх кількість. Ключовими завданнями тут є вивільнення працівників та суміщення різних функцій, в результаті чого цілі підрозділи виводяться за межі процесу.

Висновки. Таким чином, зі зростанням попиту на спеціалізованість, що продиктовано ефективністю виконання поставлених завдань, все більшої ваги в країнах Європи набуває реструктуризація бізнес-процесів у мережі поставок як процес підвищення еластичності

діяльності підприємства. Значна кількість підприємств вбачає тренд у більшій готовності до зміни партнерів, а не до внутрішніх бізнес процесів. У такій структурі ринкових трендів важливо зосередити увагу на роботі зі спеціалізованими компаніями, що використовують партнерські підходи. Реінжиніринг за таких умов буде органічним процесом, адже під час інтеграції підприємств у мережу поставок відбуватиметься потік знань, технологій та цінностей, які стануть генераторами змін, що є вагомим фактором адаптивності та стабільності розвитку підприємства.

Формат співпраці може бути різним залежно від того, в якій сфері відбуваються передача функцій, ступінь інтеграції підприємства тощо. Виключним синергічним ефектом може стати кооперація з компанією, яка дасть змогу інтегрувати логістичні бізнес-процеси в єдину систему, знизивши рівень недовіри суб'єктів кооперації, а також підвищити додану вартість кожної фази логістики (постачання, виробництво та збут).

Зазвичай реструктуризація бізнес-процесів – це тривалий процес, який докорінно змінює функціонування підприємства, та партнерів, які залучені до формування мереж поставок. Однак досить часто у зв'язку з високими ризиками та значними витратами на впровадження реструктуризації всіх логістичних бізнес-процесів підприємства зосереджуються на локальних (дрібних) процесах, які можна здійснити в короткі періоди часу за відносно невеликих витрат, а також оцінити спроможність кооперувати з партнером у форматі змін.

Список літератури:

1. Крикавський Є.В., Похильченко О.А. Концепція кластера у формуванні потенціалу конкурентоздатності дерево-обробних підприємств : монографія. Львів : Львівська політехніка, 2012. 352 с.
2. Krykavskyy Y., Pokhylchenko E. In search of ways for the improvement of the existing supply chains. *Current problems in management*. University of Bielsko-Biala Press. Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, 2017. P. 105–118.
3. Oklander M., Yashkin D. Methodological approaches to logistic risk assessment. *Innovativeness and entrepreneurship* : monograph / ed. by E. Bojar, K. Pylak. Lublin : Politechnika Lubelska, 2014. P. 125–134.
4. Старостіна А.О. Маркетингові дослідження. Практичний аспект. Київ : видавничий дім «Вільямс», 2016. 262 с.
5. Шандрівська О.Є., Куязк В.В., Хтей Н.І. Логістичний менеджмент : практикум / за наук. ред. Є.В. Крикавського. Львів : Львівська політехніка, 2014. 191 с.
6. Крикавський Є.В., Косар Н.С., Мних О.Б., Сорока О.А. Маркетингові дослідження / за наук. ред. Є.В. Крикавського. Львів : НУ «Львівська політехніка» ; Інтелект-Захід, 2014. 288 с.
7. Малярець Л.М., Матвієнко Г.Л. Формалізація задач контролінгу логістичної діяльності підприємства : монографія. Харків : вид. ХНЕУ, 2015. 227 с.
8. Witkowski J. Zarządzanie łańcuchem dostaw. Koncepcje, procedury, doświadczenia. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2010. S. 69–75.

References:

1. Krykavskyy Y.V. (2012). Kontseptsia klastera u formuvanni potentsialu konkurentozdatnosti derevo-obrobnykh pidpryyemst : monography [The concept of a cluster in the formation of competitive potential of wood-processing enterprises]. Lviv : Vydavnytstvo Lvivska politechnika, 352 p.
2. Krykavskyy Y. (2017). In search of ways for the improvement of the existing supply chains. *Current problems in management*. University of Bielsko-Biala Press. P. 105–118.
3. Oklander M. (2014). Methodological approaches to logistic risk assessment / In book: *Innovativeness and entrepreneurship* : monography. Lublin : Politechnika Lubelska. P. 125–134.

4. Starostina A.O. (2016). Marketyngovi doslidzennya. Praktychnyy aspekt [Marketing researches. Practical aspect]. Kyiv : Vydavnychyj dim "Viliams", 262 p.
5. Shandariivska V.V. (2014). Logistychnyy menedzment. Логістичний менеджмент [Logistics management]. Lviv : Vydavnytstvo Lvivska Politehnika, 191 p.
6. Krykavskyy Y.V. (2014). Marketyngovi doslidzennya [Marketing researches]. Lviv : "Intelekt-zahid", 288 p.
7. Malyarets L.M. (2015). Formalizatsia zadach kontrolyngu logistychnoi diyalnosti pidpryyemstva. [Formalization of tasks of controlling the logistic activity of the enterprise]. Kharkiv : Vydavnytstvo HNEU, 227 p.
8. Witkowski J. (2010). Zarzondzanie lancuchen dostav. Kontseptsie, procedury, dosviadchenia [Supply chain management. Concepts, procedures, experiences]. Varshava : Polskie vydavnytstvo Ekonomichne, pp. 69–75.

ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ СЕТИ ПОСТАВОК ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

В статье подтверждено, что реструктуризация бизнес-процессов в сети поставок заключается в идентификации тех бизнес-процессов, которые оказывают существенное влияние на параметры результативности сети поставок. Выделены основные этапы реструктуризации бизнес-процессов в сети поставок. Сформировано понятие «логистическая сеть», которое объединяет бизнес-процессы логистического характера. Предоставлены ключевые преимущества реинжиниринга в логистических бизнес-процессах для отечественных предприятий, применяемые в рамках Евроинтеграции. Проанализированы процессы, которые нужно совершенствовать для их соответствия современным требованиям качества, сервиса, гибкости и низкой стоимости, а также простоты и понятности. Предложены пути объединения и оптимизации основных бизнес-процессов сети поставок для увеличения эффективности и результативности работы.

Ключевые слова: реструктуризация, реинжиниринг, бизнес-процессы, сеть поставок, Евроинтеграция, предприятия.

FEATURES OF THE RESTRUCTURING MECHANISM OF THE DOMESTIC BUSINESS PROCESSES OF THE SUPPLY NETWORK ENTERPRISES IN THE EUROPEAN INTEGRATION CONDITIONS

Relevance of the article due to the desire of Ukrainian enterprises is to achieve an international level of business and European integration. The article confirms that the restructuring of business processes in the supply chain is to identify those business processes that have a significant impact on the performance parameters of the supply network. The supply chain business process restructuring mechanism consists of strategic analysis of the supply chain performance, identification of business processes, STEP analysis of the supply chain, selection of business processes for restructuring, business process restructuring, Kaizen improvement, partnerships, restructuring (BPR), outsourcing or insourcing, assessing the impact of the change (internal and external), evaluating the sustainability of the supply chain. The main stages of restructuring business processes in the supply chain are highlighted. The concept of "logistic network" is formed, which integrates business processes of logistical nature. Practice of functioning of logistic business processes and systems of domestic enterprises shows that the transition from functional management to management on the basis of system integration approach will provide optimization of terms of delivery, improvement of quality of manufactured products and provision of logistics services, optimization of reliability of transportation, warehousing. Key advantages of reengineering in logistic business processes for domestic enterprises used in the framework of European integration are presented. The processes that need to be refined to meet current requirements of quality, service, flexibility and low cost, as well as simplicity and clarity are analyzed. Reducing the duration of the process is an important criterion for optimizing business processes, aimed primarily at improving the productivity and efficiency of the process; eliminating unnecessary or long streams that eliminates unnecessary, unproductive work; involvement in the business process with as few resources as possible, which involves reducing as many resources as possible through a combination of tasks so that the employee performs the greatest number of resources. Ways to integrate and optimize the core business processes of the supply chain to increase efficiency and effectiveness.

Key words: restructuring, reengineering, business processes, supply chain, European integration, enterprises.

Продіус О.І.

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту,
Одеський національний політехнічний університет

Prodius Oksana

Odessa National Polytechnic University

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено, визначено сутність інклюзивного розвитку в умовах глобалізації економіки. Проаналізовано особливості концепції інклюзивного розвитку та передумови її виникнення. З'ясовано, що в Україні за останні роки поняття інклюзії перейшло зі сфери виключно освітніх послуг на новий загальноекономічний та соціально орієнтований рівень. Обґрунтовано, що інклюзивний розвиток передбачає курс на модернізацію, трансформацію економічного зростання в розвиток країни та підвищення добробуту широких мас населення, що, зрештою, дасть змогу досягти якісних змін на макро- та мікрорівнях. З урахуванням національного та світового досвіду сформовано низку механізмів щодо скорочення нерівності, які можуть бути застосовані у вітчизняній парадигмі інклюзивного розвитку. Виявлено, що, незважаючи на те, що інтерес науковців до питань інклюзивного розвитку з кожним роком зростає, питання формування напрямів інклюзивності економіки все ще залишаються відкритими та потребують подальших досліджень.

Ключові слова: інклюзивний розвиток, сталий розвиток, соціальна інклюзія, особи з обмеженими можливостями, міжнародні порівняння, соціальна справедливість, соціальна політика.

Постановка проблеми. За останній час у світі відбулося стрімке зростання нерівності доходів, причому як у країнах, що розвиваються, так і в економічно розвинених державах. Прірва між найбагатшими групами населення й найбіднішими збільшилась, що передбачає загрозу соціальної напруженості та небезпеку уповільнення темпів економічного розвитку. У зв'язку з цим політики та економісти сприймають подібні тренди як виклик, який можна буде вирішити за рахунок упровадження інклюзивного розвитку, що сприяє наданню широким масам населення доступу до базових соціальних та економічних благ. У центрі інклюзивного розвитку стоїть людина, тому пріоритетними напрямками тут є всі аспекти її життя та діяльності, включаючи культуру, освіту, охорону здоров'я, науку, працевлаштування, соціальне забезпечення.

Сьогодні питання інклюзивного розвитку набули великого поширення в науково-практичному дискурсі як на національному, так і на глобальному рівнях. Інклюзія входить у стратегічні завдання багатьох міжурядових організацій, а також є імперативом соціальної політики на регіональному рівні й визнається однією з ключових умов забезпечення добробуту людей, якості життя та розширення можливостей розвитку [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теоретичне обґрунтування сутності розвитку економіки належить таким зарубіжним ученим, як І. Ансофф, Д. Гвішіані, Г. Мюрдаль, М. Тодаро.

Теоретичним аспектам, проблемам та перспективам інклюзивного розвитку присвячено праці переважно закордонних учених, таких як Д. Асмоглоу, Д. Робінсон, С. Голандер, Р. Болінг, Дж. Подест, Е. Дуфлю, Е. Райнерт, З. Бедос. Серед українських науковців можна виділити таких, як А. Базілюк, О. Жулин, Т. Затонацька, С. Кожемякіна, Л. Федулова, С. Філіппова, О. Продіус, І. Тараненко [1–7].

Теорія інклюзивного розвитку є відносно новим поглядом на економічний розвиток, що досліджують такі вчені, як Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон, В. Кондратьєв, а останнім часом значну увагу цій проблематиці приділяють такі українські науковці, як А. Базілюк, О. Жулин, О. Прогнімак, Л. Федулова, які визначають різні підходи до обґрунтування важливості інклюзивного зростання як основи соціально-економічного розвитку країни через інклюзію всіх членів суспільства. Проте наявна структура вітчизняної економіки не відповідає сучасним моделям інклюзивного розвитку, тому виникає потреба розроблення нового підходу до формування інклюзивного розвитку в Україні, де одним з аспектів є скорочення нерівності як основної загрози стабільному розвитку [7–11].

Незважаючи на численні напрацювання й здобутки вітчизняних та зарубіжних учених, існує потреба деталізації поняття «інклюзивний розвиток» з огляду на наявність значної кількості теоретичних підходів, а також виокремлення його місця й ролі у загальному економічному розвитку країни.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення основних соціально-економічних аспектів інклюзивного розвитку та визначення основних детермінантів соціально-економічної нерівності й методів регулювання щодо формування парадигми інклюзивного розвитку в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. В узагальненому розумінні інклюзивний (від англ. “inclusiveness” – «залучення») є новітнім трактуванням сучасного розвитку, сутність якого полягає в необхідності посилення залучення до вирішення проблем соціально-економічного розвитку всіх верств населення та різних за статусом груп, а також включення до цього процесу всіх територій.

Безумовно, питання інклюзивної орієнтації та зростання хвилює науковців та практиків світової наукової спільноти протягом останнього десятиріччя. У країнах Європи концепції інклюзивного розвитку вже включено у стратегічні програми розвитку окремих країн. В Україні за останні п'ять років поняття інклюзії перейшло зі сфери виключно освітніх послуг на новий загальноекономічний та соціально орієнтований рівень. Сьогодні науковці та практики, такі як Л. Федулова, А. Базилук, О. Жулин, Т. Затонацька, О. Прогнімак, схилиються до думки про те, що саме інклюзивна орієнтація здатна забезпечити стійкий та збалансований розвиток економіки, уникаючи збільшення диспропорційного розриву між її секторами [1–5].

На фоні наявних проблем глобалізації, таких як прояви серйозних розривів, нестабільність та турбулентність соціально-економічних процесів, неефективність функціонування економічних та політичних інститутів, які вказують на відсутність суттєвих змін у розвитку світової економічної системи останнім десятиріччям, все більше країн та міжнародних лідерів наголошують на необхідності вибору політики так званої інклюзивної глобалізації, що передбачає курс на модернізацію, трансформацію економічного зростання в розвиток країни та підвищення добробуту широких мас населення, що, зрештою, дасть змогу досягти якісних змін, заявлених у програмах економічного розвитку.

З досвіду економічного розвитку країн можна констатувати, що високий рівень диференціації доходів населення в країні, значна частка бідного населення знижують сукупний попит на товари й послуги, гальмують економічне зростання та здійснюють руйнівний вплив на економіку. Зміна соціально-економічного простору на сучасному етапі ставить перед державою набагато складніші завдання, ніж це було декілька років тому. Саме тому визначення ролі та можливостей упровадження інклюзивного розвитку в Україні як інструмента пом'якшення соціально-економічної нерівності в умовах нестабільності є надзвичайно актуальним завданням.

В Україні сьогодні вже існує законодавча ініціатива, яку можна вважати першим кроком до інклюзивної економіки. У 2017 р. розроблено проект «Стратегії сталого розвитку України до 2030 р.», а у 2018 р. розроблено проект закону з аналогічною назвою. У документі декілька підрозділів присвячено інклюзивному

збалансованому зростанню, інклюзивним спільнотам та інклюзивним інституціям, проте чітко не зазначено інструменти та механізми створення відповідного правового поля для інклюзивного зростання.

Слід зазначити, що прийняті закони ще не сприяють пожевженню інклюзивного розвитку нашої держави, отже, українська економіка стала найгіршою серед країн Європи відповідно до індексу інклюзивного розвитку держав від Всесвітнього економічного форуму. Серед країн, що розвиваються, Україна посіла 49 місце із 74, розмістившись між Танзанією та Йорданією. Краща економіка серед усіх країн світу в Норвегії, а серед країн, що розвиваються, – в Литві. Всього в рейтингу представлено 74 країни, що розвивають економіку. У першу п'ятірку потрапили Литва, Угорщина, Азербайджан, Латвія та Польща. Згідно зі звітом в поточному році в Україні погіршилася ситуація з низки показників, а саме на 1,4% скоротився рівень ВВП на душу населення (до \$2 906), відбулося зниження продуктивності праці на 3,2%, чистий дохід і чисті заощадження українців скоротилися на 0,6% і 0,7% відповідно, при цьому відзначаються значне зростання викидів вуглецю й збільшення державного боргу. Спостерігається досить повільний прогрес щодо зростання економіки, загострення політичної поляризації, збільшення розриву між рівнем життя бідних та багатих, зменшення соціальної згуртованості [9–11]. Таким чином, зазначені фактори свідчать про те, що сьогодні необхідно застосувати нові, більш всеосяжні та стійкі моделі зростання й розвитку, націлені перш за все на підвищення рівня життя людей. Саме тому у світі декларується та застосовується ідея про те, що збільшення виробництва товарів та послуг саме по собі не може стати самоціллю розвитку, а пріоритетом є стійке підвищення рівня життя населення.

Досвід країн, що розвиваються, демонструє, що з початку 2000-х рр. ними розробляються стратегії розвитку на новому рівні й зачіпаються проблеми модернізації та ролі державного проектування, соціальної політики, солідаризму та соціального консенсусу [1–6]. Отже, з урахуванням світового досвіду пропонуємо розглянути деякі механізми щодо скорочення нерівності в суспільстві, які можуть бути застосовані в парадигмі вітчизняного інклюзивного розвитку (табл. 1).

Наведені приклади демонструють, що проекти інклюзивного розвитку включають велику кількість малозабезпеченого населення як виробників, малих підприємців, клієнтів та споживачів. Викликом для нашої держави на розгортання процесу формування інклюзивної глобалізації мають бути формування й розвиток інклюзивних ринків як складової реалізації цілісної концепції системи соціального захисту населення, акцентованої на зниження соціальних ризиків для незаможних та вразливих верств населення. У цьому контексті необхідно створити умови для скорочення малозабезпеченості, сприяння формуванню активної політики зайнятості та скорочення безробіття, включаючи, зокрема, організацію суспільних робіт, розвиток автоматизованої

Передумови інклюзивного розвитку в інших країнах

Країна	Передумови інклюзивного розвитку
Бразилія	Дослідники характеризують нову стратегію розвитку як економічний націоналізм разом з великою соціально орієнтованою політикою і навіть як соціальну модернізацію. Однією з найбільш великомасштабних та обговорюваних соціальних програм у світі став «Сімейний посібник», тобто програма обумовлених грошових трансфертів, спрямована на розширення доступу до освіти та охорони здоров'я дітей та підлітків з бідних сімей. Однак бразильський досвід демонструє також обмеження державної інтервенції в економічні процеси в умовах глобалізації. Податкова й земельна політика також залишалися загалом консервативними. На хвилі загальносвітового підйому протестних настроїв як новий політичний суб'єкт проявляє себе молодий міський середній клас. Міська молодь має високі стандарти споживання й політичної участі і водночас вона дуже вразлива перед соціально-економічною нестабільністю, характерною для глобалізованої економіки.
Індія	Інклюзивне зростання фігурує в більшості програмних документів індійського уряду. Відзначається активізація соціальної політики, адже відбуваються суттєве зростання вкладень на охорону здоров'я, більш селективна спрямованість на ущемлені групи населення, збільшення частки центрального фінансування, яке орієнтоване на перерозподіл ресурсів на користь відстаючих регіонів. Міжнародну популярність набула національна програма сільської зайнятості, що є найбільшою у світі.
Китай	Доктрина інклюзивного розвитку досліджується в серії взаємопов'язаних політичних концептів, таких як гармонійне суспільство, наукова концепція розвитку. Істотно збільшилося дотування сільської освіти та інфраструктури, сформована нова система медичного страхування в селі. Інтенсифікувалося субсидування західних та центральних провінцій. Реалізовано декілька законодавчих та ресурсних проєктів, спрямованих проти гендерної дискримінації демографічного дисбалансу, підвищення пенсійних виплат.
Норвегія	Політика держави спрямована на освіту та інновації, що забезпечує найменшу нерівність доходів у світі. Крім того, Норвегія має найбільший у світі фонд національного добробуту, який забезпечується доходами від продажу нафти й газу. Кошти цього фонду спрямовані на довгострокове економічне планування. ВВП на душу населення в цій країні склав \$89,741, що набагато вище за середній рівень у 30 розвинених країнах. Незважаючи на високу вартість життя в Норвегії, середній дохід у цій країні становить \$60,4 на людину на день. Норвегія не встановлює мінімальну заробітну плату, але 70% працівників у цій країні охоплені колективними договорами, що регулюють оплату праці. Крім того, 54% найманих працівників є членами профспілок. Норвегія лідирує в рейтингу соціальної інклюзії, що підтверджує високий рівень соціально-економічної різноманітності норвезьких шкіл. Уряд приділяє особливу увагу освіті, вважаючи її засобом диверсифікації економіки та всебічного зростання. Ставка робиться на просування наукових, інженерних, математичних та технологічних дисциплін разом з розвитком професійних та підприємницьких навичок. Аналогічним чином система податкових відрхувань пропонує норвезьким компаніям податкові пільги для заохочення вкладень у дослідження та розробки. Норвегія послідовно домагається усунення гендерної нерівності щодо доступу до освіти, роботи або рівня доходу. Ще у 2003 р. Норвегія ввела гендерні квоти, які зобов'язують компанії забезпечити жінкам не менше 40% керівних посад. Ключовим фактором усунення гендерної нерівності та зростання інклюзії є політика підтримки батьківства. 98% енергії надходять з поновлюваних джерел переважно за допомогою гідроенергетики. Економіка Норвегії має й слабкі сторони, зокрема вона залежить від коливань цін на нафту. Усвідомлюючи це, уряд використовує природні запаси країни для забезпечення всебічного зростання економіки, рівня зайнятості населення та стандартів життя за допомогою довгострокового планування.
Данія	В основі економічного розвитку лежить концепція держави загального добробуту, яка передбачає ключову роль держави в економічному регулюванні та забезпеченні соціального благополуччя жителів. Значні інвестиції в людський капітал і соціальний захист забезпечуються державою за рахунок високих податкових надходжень до бюджету. Це разом з національними культурними особливостями дало змогу країні створити розвинену інноваційну економіку. Для неї характерна розвинена система соціального захисту, яка включає ефективну співпрацю між роботодавцем, профспілкою та урядом, високі виплати по безробіттю й пенсійні виплати. Державні витрати на освіту в Данії істотно перевищують середньосвітове значення показника. Джерелом економічного зростання є поєднання високих темпів зростання переважної в економіці сфери послуг за збереження досить високих темпів зростання промислового сектору, продукція якого складає основу експорту. Проведена політика загального добробуту привела до того, що рівень соціальної нерівності став одним з найнижчих у світі. Проблема бідності практично не характерна для цієї країни. Так, згідно з даними Євростату, частка населення, що проживає за національною межею бідності, не перевищує 5–7%, що є одним з найнижчих значень показника у світі. Негативний внесок у динаміку бідності роблять такі чинники, як збільшення потоку мігрантів та недостатнє підвищення соціальних виплат.

системи інформації з локальних ринків праці насамперед щодо банку вакансій, організацію обміну інформацією, професійну підготовку й перепідготовку незайнятих на основі договорів між службами зайнятості, роботодавцями та навчальними закладами. Для цього бізнесу доцільно розробляти інклюзивні бізнес-моделі як елемент загальної ділової стратегії, спрямованої на залучення всіх груп населення в підприємницьку діяльність у різних секторах національного господарства.

Інклюзивна економіка є одним з пунктів глобальних цілей до 2030 р., які Україна адаптує до своїх умов, тому, крім розвитку малого та середнього бізнесу, слід стимулювати залучення працівників до результатів роботи підприємств. Це серйозний резерв України, щоби вирішити питання економічного зростання та розвитку промисловості. Інклюзивність економіки дає можливість робити з людини інвестора. Водночас це не буде працювати без чітких правил, тому важливо роз-

робити комплексне законодавство в цій сфері. Необхідно запровадити інструмент, який дасть змогу найнятим працівникам стати співвласниками бізнесу, не витрачаючи власні кошти. Така модель спільної власності працівників та інвесторів – це реальний шлях до інклюзивної економіки, де еліта й народ вже не є противниками, а стають союзниками, що мають одну мету, а саме розвиток бізнесу й держави загалом.

Висновки. Таким чином, у майбутньому головна проблема України буде полягати не в тому, щоби досягти високого зростання в наступному році або протягом декількох років, а, скоріше, в тому, щоби зробити економічне зростання швидшим, тривалим і більш інклюзивним. Для України єдиний шанс подолання прірви сировинної економіки, залежної від міжнародних фінансових інститутів, – це перехід від екстрактивної до інклюзивної економіки, за якої в економічних процесах будуть задіяні широкі верстви населення, які зможуть вільно проявляти свої таланти й підприємницьку ініціативу.

З урахуванням сучасних викликів глобалізації політика держави повинна бути спрямована на забез-

печення довгострокової, стійкої, інклюзивної та гендерно чутливої політики, орієнтованої на розвиток, та формування відповідальних інститутів, які підтримують диверсифікацію, виробничу діяльність, створення гідних робочих місць, технологічну модернізацію та інновації. Необхідна підтримка органам місцевого самоврядування в цільових регіонах, містах та поселеннях щодо проведення та реалізації інтегрованої політики й планів регіонального та місцевого розвитку задля забезпечення інклюзивного економічного зростання; ефективного ресурсокористування, зокрема енергоефективності; пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них; стійкості до стихійних лих. Потенціал органів місцевого самоврядування буде й далі зміцнюватися для більшої взаємодії з громадянами та надання більш якісних послуг, зокрема з використанням інтелектуальних рішень. У рамках програмних заходів більше уваги необхідно приділяти жінкам, молоді, людям з обмеженими можливостями, щоби вони могли користуватися поліпшеними послугами та інфраструктурою, професійною освітою та навчанням, доступом до ресурсів, а також робочими місцями.

Список літератури:

1. Федулова Л. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. *Економіка: реалії часу*. 2016. № 3(25). С. 56–65.
2. Інклюзивний розвиток національної економіки: глобальні тенденції, можливості України та роль агропродовольчого сектору : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 9 листопада 2017 р.). Київ, 2017. 311 с.
3. Продіус О. Інклюзивні інновації в контексті соціальної відповідальності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 14. С. 84–87.
4. Затонацька Т. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. Вип. 1(28). Т. 2. С. 102–112.
5. Тараненко І. Модифікація глобалізаційно-інноваційної моделі світової економіки на засадах сталого розвитку: нові виміри конкурентоспроможності. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2013. Вип. 1(12). С. 172–185.
6. Базиліук А. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29.
7. Хакимов Х. Методические подходы к оценке инклюзивного роста. *Science and world*. 2016. № 5(33). Т. 2. С. 159–162.
8. Філіппова С. Соціальна відповідальність у стратегії управління вітчизняним підприємством: проблемні питання інтегрування механізму. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 2(30). С. 5–17.
9. Darvas Z. An anatomy of inclusive growth in Europe. Bruegel, 2016. URL: http://bruegel.org/wp-content/uploads/2016/10/BP-26-26_10_16-final-web.pdf (дата звернення: 10.08.2019).
10. The Inclusive Growth and Development Report 2017. *Insight Report the World Economic Forum*. January 2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf (дата звернення: 10.08.2019).
11. Gupta J. Sustainable development goals and inclusive development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. June 2016, Vol. 16. Iss. 3. P. 433–448. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z> (дата звернення: 10.08.2019).

References:

1. Fedulova L. (2016). Inkluzivni innovaciyi v systemi socialno-ekonomichnogo rozvytku [Inclusive innovations in the system of socio-economic development]. *Ekonomika: realiyi chasu*, vol. 3(25), pp. 56–65.
2. Inkluzivnyy rozvytok nacionalnoyi ekonomiky: globalni tendenciyi, mozhlyvosti Ukrainy ta rolj aghroprodovoljchogho sektoru (2017). [Inclusive development of the national economy: global trends, opportunities of Ukraine and the role of the agro-food sector] : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyjiv, 9 lystopada 2017 r.). Kyjiv, 2017. P. 311.
3. Prodius O. (2017). Inkluzivni innovaciyi v konteksti socialnoyi vidpovidalnosti pidpryemstva [Inclusive innovation in the context of corporate social responsibility]. *Naukovyy visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogho universytetu*, vol. 14, pp. 84–87.
4. Zatonacjka T. (2014). Finansove zabezpechennja inkluzivnogho zrostantnja ta podolannja bidnosti v Ukraini: isnujucha praktyka ta perspektyvy [Financing Inclusive Growth and Poverty in Ukraine: Current Practices and Perspectives]. *Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky*, vol. 1(28), pp. 102–112.

5. Taranenko I. (2013). Modyfikacija globalizacijno-innovacijnoji modeli svitovoji ekonomiky na zasadakh stalogo rozvytku: novi vymiry konkurentospromozhnosti [Modification of the globalization-innovation model of the world economy on the principles of sustainable development: new dimensions of competitiveness]. *Jevropejskijj vektor ekonomichnogho rozvytku*, vol. 1(12), pp. 172–185.
6. Bazyljuk A. (2015). Inkljuzyvne zrostantnja jak osnova socialjno-ekonomichnogho rozvytku [Inclusive growth as the basis of socio-economic development]. *Ekonomika ta upravlinnja na transporti*, vol. 1, pp. 19–29.
7. Khakymov Kh. (2016). Metodicheskye podkhodu k ocenke ynklyuzyvnoho rosta [Methodological approaches to assessing inclusive growth]. *Science and world*, vol. 5(33), pp. 159–162.
8. Filyppova S. (2017). Socialjna vidpovidalnistj u strategiji upravlinnja vitchyznjanym pidpryjemstvom: problemni pytannja integruvannja mekhanizmu [Social responsibility in the strategy of management of a domestic enterprise: problematic issues of mechanism integration]. *Ekonomika: realiji chasu*, vol. 2(30), pp. 5–17.
9. Darvas Z. (2016). An anatomy of inclusive growth in Europe. Bruegel, Available at: http://bruegel.org/wp-content/uploads/2016/10/BP-26-26_10_16-final-web.pdf (accessed: 10 August 2019).
10. The Inclusive Growth and Development Report 2017 (2017). *Insight Report the World Economic Forum*. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf (accessed: 10 August 2019).
11. Gupta J. (2016). Sustainable development goals and inclusive development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, vol. 16, pp. 433–448. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z> (accessed: 10 August 2019).

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье исследована, определена сущность инклюзивного развития в условиях глобализации экономики. Проанализированы особенности концепции инклюзивного развития и предпосылки ее возникновения. Выяснено, что в Украине за последние годы понятие инклюзии перешло из сферы исключительно образовательных услуг на новый общеэкономический и социально ориентированный уровень. Обосновано, что инклюзивное развитие предполагает курс на модернизацию, трансформацию экономического роста в развитие страны и повышение благосостояния широких масс населения, что, в конце концов, позволит достичь качественных изменений на макро- и микроуровнях. С учетом национального и мирового опыта сформирован ряд механизмов по сокращению неравенства, которые могут быть применены в отечественной парадигме инклюзивного развития. Выявлено, что, несмотря на то, что интерес ученых к вопросам инклюзивного развития с каждым годом растет, вопросы формирования основных направлений инклюзивности экономики все еще остаются открытыми и требуют дальнейших исследований.

Ключевые слова: инклюзивное развитие, устойчивое развитие, социальная инклюзия, лица с ограниченными возможностями, международные сравнения, социальная справедливость, социальная политика.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF INCLUSIVE DEVELOPMENT IN GLOBALIZATION

In recent years, inclusive development issues have become widespread in scientific and practical discourse, both nationally and globally. At present, there has been relatively slow progress in the growth of the economy in both developed and developing countries. Political polarization, widening the gap between the living standards of the poor and the rich, reducing social cohesion are far from a complete list of global processes. That is why there is a need to apply new, more comprehensive and sustainable growth and development models aimed primarily at improving people's living standards. Inclusion is part of the strategic objectives of many intergovernmental organizations, and is an imperative for social policy at the regional level, and is recognized as one of the key conditions for ensuring human well-being, quality of life and empowerment. The essence of inclusive development in the conditions of economy globalization is investigated and determined. The features of the concept of inclusive development and the prerequisites for its occurrence are analyzed. It has been found that in recent years the concept of inclusion has moved from the sphere of exclusively educational services to a new general economic and socially-oriented level in Ukraine. It is substantiated that inclusive development implies a course for modernization, transformation of economic growth into development of the country and improvement of well-being of the masses of the population, which will eventually allow achieving qualitative changes. From the experience of the economic development of the countries it can be stated that the high level of differentiation of the incomes of the population in the country, a considerable part of the poor population reduce the aggregate demand for goods and services, inhibit economic growth and have a devastating impact on the economy. That is why defining the role and opportunities of inclusive development in Ukraine as a tool to mitigate socio-economic inequality in times of fragility is an urgent task. Taking into account national and world experience, some mechanisms have been formed to reduce inequalities that can be applied in the domestic paradigm of inclusive development.

Key words: inclusive development, sustainable development, social inclusion, people with disabilities, international comparisons, social justice, social policy.

Харчук Т.В.

кандидат економічних наук, доцент,
ПВНЗ «Європейський університет»

Kharchuk Tetiana

European University

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВОЇ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті висвітлено основні етапи застосування методичного підходу до оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування в системі економічного управління. Оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу здійснено за 2008–2017 роки на основі даних фінансової звітності тридцяти одного підприємства машинобудування, які за класифікатором видів економічної діяльності віднесено до групи «Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань». Визначено еталонні значення формування та використання фінансових ресурсів підприємствами машинобудування за досліджуваний період. Розраховано відстані від еталонного значення, здійснено розподіл підприємств машинобудування за узагальнюючим показником фінансової складової конкурентного потенціалу за рівнями на підставі розробленої шкали формування та використання фінансових ресурсів. Запропонований методичний підхід дасть змогу порівняти реальні та необхідні ресурсні можливості досягнення економічних цілей та виконання завдань підприємства в конкурентному середовищі.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, конкурентний потенціал, конкурентні переваги, економічне управління підприємством, фінансові ресурси, фінансова складова конкурентного потенціалу, підприємства машинобудування.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання конкурентний потенціал розглядається як один з найважливіших об'єктів управління у системі економічного управління підприємством, що «не просто опікується проблематикою управління залученням та використанням окремих видів ресурсів, а концентрує увагу на збалансованості наявних ресурсів, цілеспрямованості формування їхньої системи, створенні умов для оптимального використання наявної системи ресурсів» [1, с. 11].

Конкурентний потенціал у системі економічного управління підприємством відображає сукупність економічних ресурсів, компетенцій та можливостей, які вже використовуються або можуть використовуватись як у поточній економічній діяльності, так і в довгостроковій перспективі, а також є основою формування стійких конкурентних переваг. При цьому формування конкурентної переваги щодо інших учасників ринку безпосередньо залежить від ідентифікації стану насамперед фінансової складової конкурентного потенціалу, яка відображає наявність у підприємства можливостей, здатностей, конкурентної сили щодо формування та використання фінансових ресурсів, їх раціонального розподілу та правильної комбінації (з урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища), а також створює передумови для підвищення його конкурентоспроможності.

Формування обсягу фінансових ресурсів, достатнього для вирішення завдань економічного управління машинобудівними підприємствами щодо забезпечення їхнього довгострокового стійкого функціонування (життєздатності), потребує розроблення методичного підходу до оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу, що дасть змогу окреслити напрями вдосконалення системи економічного управління підприємством, визначити засоби перетворення наявних фінансових ресурсів на конкурентні переваги та віднайти резерви формування нових ресурсів для забезпечення стійких конкурентних переваг у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло питань, пов'язаних із дослідженням сутності та оцінювання конкурентного потенціалу підприємства, висвітлено в працях таких учених, як О.Є. Бабіна, Л.В. Балабанова, О.В. Березін, Н.С. Беляєва, С.В. Близнюк, А.Є. Воронкова, О.Д. Гудзинський, П.В. Забелін, Н.П. Карачина, І.М. Кирчата, В.В. Лисевич, Я.В. Лісун, О.В. Малик, Т.С. Мельник, Й.М. Петрович, Г.С. Рахімова, І.М. Репіна, С.Б. Романішин, О.І. Смагач, Т.В. Смельянець, Р.О. Толпежніков, Х.А. Фасхiev, О.С. Федонін, З.Е. Шершньова, О.Г. Янковий. Попри запропонований досить різноманітний методичний інструментарій щодо оцінювання конкурентного потенціалу підприємства у зарубіжній та вітчизняній економічній науці, актуальним залишається пошук нових,

удосконалених, сучасних методів, які б не лише дали змогу визначити наявність, розміщення та використання фінансових ресурсів для забезпечення розширеного відтворення на основі перевищення доходів над видатками, але й слугували основою розроблення заходів, спрямованих на досягнення цілей економічного управління підприємством.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розробленні методичного підходу до оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування, що дасть змогу порівняти реальні та необхідні ресурсні можливості, спрямовані на реалізацію економічних цілей та завдань підприємства в конкурентному середовищі, а також окреслити напрями вдосконалення системи економічного управління підприємством, визначити засоби перетворення наявних фінансових ресурсів на конкурентні переваги.

Виклад основного матеріалу. Необхідною передумовою розвитку машинобудівних підприємств є збалансованість фінансових ресурсів, задіяних в економічній діяльності (їх кількісна оцінка ґрунтується на показниках, які значною мірою відображають наявність та стан фінансових ресурсів), ефективне використання яких дає змогу забезпечувати самофінансування та виробництво конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Серед різноманіття методик та методів оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу підприємства, на наш погляд, на особливу увагу заслуговує метод таксономії, який дає змогу уникнути необхідності поєднання або моделювання декількох методів і, відповідно, подвійного врахування показників, що, безумовно, підвищить вірогідність отриманих результатів.

Оскільки фінансова складова конкурентного потенціалу формує передумови забезпечення конкурентоспроможності підприємства завдяки вдалому поєднанню фінансових ресурсів і ключових компетенцій для створення унікально привабливих товарів і послуг, які важко скопіювати іншим підприємствам, на наш погляд, доцільно порівняти рівні формування та використання фінансових ресурсів підприємств машинобудування з еталонним значенням (максимально можливим), що відповідає значенню 1 (або 100%) залежно від одиниць виміру, які використовуються під час розрахунку.

Оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу здійснене на основі даних фінансової звітності тридцяти одного підприємства машинобудування, які за класифікатором видів економічної діяльності віднесено до групи «Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань», які виробляють машини й устаткування для сільського та лісового господарства, а також виготовлення харчових продуктів і напоїв, перероблення тютюну.

Послідовність застосування методу таксономічного аналізу для оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування, в основу якого покладено сукупність показників, що максимально повно розкривають стан фінансових ресурсів підприємства, представлена у вигляді семи етапів дослідження.

На першому етапі оцінювання для характеристики цілеспрямовано сформованої сукупності фінансових ресурсів у системі економічного управління підприємствами машинобудування за 2008–2017 роки обчислено 23 показники, що характеризують стан акумулювання та використання фінансових ресурсів, а саме показники фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності та ділової активності.

На другому етапі оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу побудовано матриці значень визначених показників:

$$x = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} \end{bmatrix}, \quad (1)$$

де i – порядковий номер досліджуваного об'єкта від 1 до n ; j – порядковий номер досліджуваної ознаки за кожним об'єктом від 1 до p .

На третьому етапі оцінювання для проведення подальших розрахунків необхідна стандартизація, яка дає змогу звести всю одиницю виміру до безрозмірної величини, тобто вирівняти значення ознак [2], що передбачає визначення середнього значення за кожним показником:

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij}}{\bar{X}_j}, \quad (2)$$

де Z_{ij} – стандартизоване значення j для одиниці i ; X_{ij} – елементи матриці стандартизованих значень; $\bar{X}_j$ – середнє значення.

На четвертому етапі сформовано матрицю відстаней, на підставі якої визначено місце розташування кожного конкретного об'єкта в усій сукупності досліджуваних об'єктів:

$$C_{io} = |Z_{ij} - Z_{oj}|, \quad (3)$$

де Z_{ij} – значення стандартизованої j -ї ознаки для i -го об'єкта; Z_{oj} – значення стандартизованої j -ї ознаки для об'єкта-бази.

На п'ятому етапі здійснено диференціацію ознак на стимулятори та дестимулятори. Підставою такого поділу є характерний вплив кожного з показників на рівень розвитку досліджуваного об'єкта. Ознаки, які надають позитивний (стимулюючий) вплив на загальний рівень розвитку об'єкта, є стимуляторами, а ознаки, що уповільнюють розвиток підприємства, – дестимуляторами. Поділ ознак на стимулятори та дестимулятори є основою побудови вектору-еталона, який має координати X_{oi} та формується зі значень таких показників [2]: $Z_{oi} = \max Z_{ij}$, якщо показник j є стимулятором; $Z_{oi} = \min Z_{ij}$, якщо показник j є дестимулятором.

На шостому етапі після розподілу ознак на стимулятори та дестимулятори на основі елементів матриці Z сформовано вектор-еталон (P_o) для досліджуваних машинобудівних підприємств. Відстань між точкою-одиницею та точкою P_o розраховано за формулою:

$$C_{io} = \sqrt{\sum_{j=1}^m (Z_{ij} - Z_{oj})^2}. \quad (4)$$

На сьомому етапі для визначення показника таксономії розраховано середню відстань від об'єкта до еталона, нормовану відстань від об'єкта до еталона для кожного року за формулами:

$$K_i = 1 - d_i, \text{ де } d_i = \frac{C_{io}}{C_o}, \quad C_o = \overline{C_o} + 2S_o, \\ S_o = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (C_{io} - \overline{C_o})^2}. \quad (5)$$

Отримані значення фінансової складової конкурентного потенціалу за всіма досліджуваними підприємствами машинобудування наведені в табл. 1.

Таким чином, серед досліджуваних підприємств машинобудування, еталон показників фінансової складової конкурентного потенціалу у 2008–2009 роках мав значення 0,999 і 0,987 та належав ПАТ «Вібро сепаратор», що свідчить про те, що підприємство функціонувало переважно за рахунок

власних джерел фінансових ресурсів, а частина залучених коштів за коефіцієнтом фінансування є незначною.

Відстань від еталонного значення фінансової складової конкурентного потенціалу решти підприємств, яке у 2017 році належало ПрАТ «Хорольський механічний завод» (0,964), мала такі показники: ПАТ «Карлівський машинобудівний завод» – 0,662; ПрАТ «Харківпродмаш» – 0,949; ПрАТ «Автоелектроапаратура» – 0,187; ПрАТ «Дніпрополімермаш» – 0,393; ПАТ «Красилівський машинобудівний завод» – 0,941.

Для подальшої інтерпретації зазначених відстаней показників фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування розроблено шкалу значень узагальнюючого показника рівня формування та використання фінансових ресурсів підприємствами машинобудування з використанням формули Стерджеса, яку наведено на рис. 1.

Таблиця 1

Значення фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування

Підприємство	Рік									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ПАТ «Карлівський машинобудівний завод»	0,83	0,51	0,60	0,49	0,15	0,41	0,05	0,40	0,57	0,30
ПрАТ «Харківпродмаш»	0,90	0,68	0,65	0,28	0,32	0,23	0,31	0,21	0,12	0,02
ПрАТ «Автоелектроапаратура»	0,77	0,78	0,26	0,68	0,66	0,48	0,66	0,79	0,87	0,78
ПрАТ «Дніпро-полімермаш»	0,21	0,59	0,70	0,67	0,38	0,57	0,58	0,56	0,56	0,57
ПАТ «Красилівський машинобудівний завод»	0,81	0,72	0,71	0,75	0,93	0,99	0,95	0,26	0,33	0,02
ПрАТ «Ремтехсільмаш»	0,29	0,30	0,30	0,30	0,32	0,37	0,51	0,79	1,00	0,44
ПАТ «Харвест»	0,80	0,48	0,00	0,46	0,92	0,91	0,75	0,99	0,96	0,23
ПАТ «Дніпропетровський агрегатний завод»	0,21	0,19	0,15	0,12	0,23	0,20	0,03	0,03	0,26	0,10
ПрАТ Калинівське РП «Агромаш»	0,74	0,70	0,85	0,76	0,96	0,32	0,14	0,67	0,61	0,50
ПрАТ «Барський машинобудівний завод»	0,33	0,26	0,24	0,23	0,26	0,31	0,28	0,36	0,37	0,85
ПрАТ «Калинівський машинобудівний завод»	0,10	0,14	0,19	0,39	0,32	0,25	0,21	0,47	0,30	0,60
ПрАТ «Каховський експериментальний механічний завод»	0,75	0,73	0,22	0,44	0,46	0,79	0,20	0,14	0,30	0,57
ПрАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод»	0,16	0,24	0,36	0,28	0,72	0,57	0,59	0,48	0,19	0,19
ПрАТ «Хорольський механічний завод»	0,99	0,99	0,90	0,95	0,95	0,95	0,95	0,86	0,97	0,96
ПАТ «Вібро сепаратор»	1,00	0,99	0,90	0,95	0,95	0,95	0,95	0,86	0,97	0,96
ПрАТ «Гребінківський машинобудівний завод»	0,06	0,25	0,30	0,33	0,33	0,01	0,18	0,19	0,22	0,20
ПрАТ «Куп'янський машинобудівний завод»	0,04	0,03	0,21	0,15	0,14	0,14	0,18	0,14	0,29	0,12
ПрАТ «Полтавський машинобудівний завод»	0,39	0,35	0,31	0,29	0,13	0,15	0,12	0,15	0,16	0,07
ПрАТ «Бердянські жнивarki»	0,10	0,35	0,34	0,25	0,16	0,06	0,45	0,45	0,48	0,52
ПрАТ «Богуславська сільгосптехніка»	0,18	0,47	0,48	0,46	0,45	0,42	0,43	0,38	0,38	0,41
ПрАТ ВО «Восход»	0,63	0,41	0,20	0,35	0,48	0,12	0,63	0,45	0,10	0,26
ПАТ «Корсунь-Шевченківський верстатобудівний завод ім. Б. Хмельницького»	0,40	0,89	0,93	0,18	0,91	0,82	0,59	0,58	0,61	0,02
ПрАТ «Ніжинський завод сільськогосподарського машинобудування»	0,16	0,35	0,16	0,15	0,36	0,13	0,13	0,37	0,12	0,12
ПрАТ «Промінь»	0,37	0,96	0,98	0,76	0,91	0,15	0,70	0,87	0,03	0,76
ПрАТ «Уманьфермаш»	0,77	0,71	0,79	0,05	0,90	0,90	0,59	0,49	0,59	0,07
ПрАТ «Фрегат»	0,62	0,96	0,94	0,14	0,98	0,96	0,38	0,75	0,88	0,07
ПАТ «Хмільниксільмаш»	0,17	0,98	0,97	0,18	1,00	0,82	0,80	0,98	0,80	0,17
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	0,69	0,84	0,88	0,54	0,88	0,90	0,51	0,69	0,76	0,24
ПАТ «Ельворті»	0,63	0,63	0,28	0,63	0,64	0,66	0,63	0,64	0,69	0,67
ПАТ «Кам'янець-Подільськиймаш»	0,79	0,79	0,80	0,80	0,12	0,15	0,20	0,58	0,59	0,55
ПАТ «Гідросила»	0,10	0,32	0,71	0,36	0,54	0,36	0,40	0,35	0,50	0,51

Стан конкурентного потенціалу (за фінансовою складовою)	Шкала значень узагальнюючого показника рівня формування та використання фінансових ресурсів підприємствами машинобудування*								
	0,001–0,110	0,111–0,220	0,221–0,330	0,331–0,450	0,451–0,560	0,561–0,670	0,671–0,780	0,781–0,890	0,891–1,00
Критичний									
Допустимий									
Низький									
Середній									
Високий									

Рис. 1. Карта оцінювання стану конкурентного потенціалу (за фінансовою складовою)

* діапазон значень 0,001–0,110 визначає стан фінансових ресурсів як катастрофічний; 0,111–0,220 – як кризовий; 0,221–0,330 є мінімальним значенням стану фінансових ресурсів для забезпечення фінансової стійкості; 0,331–0,450 визначає стан фінансових ресурсів як низький; 0,451–0,560 – як нижчий за середній; 0,561–0,670 – як середній; 0,671–0,780 – як вищий за середній; 0,781–0,890 – як достатній; 0,891–1,00 – як оптимальний

Джерело: розробка автора (з використанням формули Стерджеса)

Протягом аналізованого періоду значення узагальнюючого показника фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування, яке визначає стан фінансових ресурсів як катастрофічний (0,00–0,11), мали такі підприємства: ПАТ «Дніпропетровський агрегатний завод» у 2015 році; ПрАТ ВО «Восход», ПрАТ «Промінь» у 2016 році; ПрАТ «Харківпродмаш», ПАТ «Красилівський машинобудівний завод», ПрАТ «Полтавський машинобудівний завод», ПАТ «Корсунь-Шевченківський верстатобудівний завод ім. Б. Хмельницького», ПрАТ «Уманьферммаш» та ПрАТ «Фрегат» у 2017 році, що свідчить про катастрофічно низьку якість фінансової структури підприємства, зокрема відсутність виваженої структури капіталу, яка б відповідала вимогам підприємства та забезпечувала мінімальні фінансові ризики за умови досить високої ринкової вартості.

Протягом аналізованого періоду у кризовому стані за рівнем формування та використання фінансових ресурсів підприємств машинобудування (0,11–0,22) перебували у 2015 році ПрАТ «Харківпродмаш» (0,207), ПрАТ «Каховський експериментальний механічний завод» (0,144), ПрАТ «Гребінківський машинобудівний завод» (0,193), ПрАТ «Куп'янський машинобудівний завод» (0,136), ПрАТ «Полтавський машинобудівний завод» (0,145); у 2016 році ПрАТ «Харківпродмаш» (0,117), ПрАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод» (0,190), ПрАТ «Гребінківський машинобудівний завод» (0,218), ПрАТ «Полтавський машинобудівний завод» (0,164), ПрАТ «Ніжинський завод сільськогосподарського машинобудування» (0,118); у 2017 році ПрАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод» (0,192), ПрАТ «Гребінківський машинобудівний завод» (0,195), ПрАТ «Куп'янський машинобудівний завод» (0,123), ПрАТ «Ніжинський завод сільськогосподарського машинобудування» (0,117), ПАТ «Хмільниксільмаш» (0,174), що обумовлене неспроможністю підприємств до забезпечення ефективної діяльності та нормалізації фінансового стану власними ресурсами і, відповідно, підвищення конкурентоспроможності. Крім того, має місце криза прибут-

ковості, адже на підприємствах витрати перевищують доходи, спостерігаються втрата капіталу та криза ліквідності (підприємство не здатне за допомогою своїх активів погасити заборгованість), що приводить до високої фінансової залежності, втрати платоспроможності.

Значення узагальнюючого показника фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування, яке визначає стан фінансових ресурсів як мінімальний для забезпечення фінансової стійкості (0,22–0,33) мали у 2015 році ПрАТ «Харківпродмаш» (0,207), ПАТ «Красилівський машинобудівний завод» (0,264); у 2016 році ПАТ «Красилівський машинобудівний завод» (0,326), ПАТ «Дніпропетровський агрегатний завод» (0,260), ПрАТ «Калинівський машинобудівний завод» (0,299), ПрАТ «Каховський експериментальний механічний завод» (0,300), ПрАТ «Гребінківський машинобудівний завод» (0,218), ПрАТ «Куп'янський машинобудівний завод» (0,287); у 2017 році ПАТ «Карлівський машинобудівний завод» (0,302), ПАТ «Харвест» (0,225), ПрАТ ВО «Восход» (0,264), ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» (0,238), що свідчить про відсутність ефективної системи формування та використання фінансових ресурсів підприємства, а також зниження фінансової стійкості через великий обсяг капіталу, що приводить до підвищення ризику банкрутства, відповідно до чого кредитори змушені підвищувати рівень ставки відсотків за кредит з урахуванням додаткового фінансового ризику.

На низькому рівні формування та використання фінансових ресурсів підприємств машинобудування (0,33–0,45) були у 2015 році ПАТ «Карлівський машинобудівний завод» (0,398), ПрАТ «Барський машинобудівний завод» (0,358), ПрАТ ВО «Восход» (0,450), ПрАТ «Ніжинський завод сільськогосподарського машинобудування» (0,370), ПАТ «Гідросила» (0,351); у 2016 році ПрАТ «Барський машинобудівний завод» (0,373), ПрАТ «Богуславська сільгосптехніка» (0,380); у 2017 році ПрАТ «Ремтехсільмаш» (0,439), ПрАТ «Богуславська сільгосптехніка» (0,414), що обумовлене перш за все низьким рівнем управління

дебіторською заборгованістю, що приводить до вилучення коштів з обігу, виникнення витрат на управління дебіторською заборгованістю та ризику неповернення, втрат від інфляції та зниження прибутку. Крім того, невиправданий розмір дебіторської заборгованості є іммобілізацією власного капіталу, а перевищення його певного рівня може привести до втрати ліквідності й навіть зупинки виробництва.

Значення узагальнюючого показника фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування, яке визначає стан фінансових ресурсів як нижчий за середній (0,45–0,56) мали у 2015 році ПрАТ «Калинівський машинобудівний завод» (0,473), ПрАТ «Могилів-Подільський машинобудівний завод» (0,480), ПрАТ «Бердянські жниварки» (0,452), ПрАТ ВО «Восход» (0,450), ПрАТ «Уманьфермаш» (0,487); у 2016 році ПрАТ «Бердянські жниварки» (0,477), ПАТ «Гідросила» (0,501); у 2017 році ПрАТ Калинівське РП «Агромаш» (0,496), ПрАТ «Бердянські жниварки» (0,522), ПАТ «Кам'янець-Подільськільмаш» (0,551), ПАТ «Гідросила» (0,514), що свідчить про те, що структура внутрішніх фінансових ресурсів цих підприємств не є оптимальною, оскільки велику частку становлять амортизаційні відрахування, а незначну частку – фінансові ресурси, які формуються за рахунок прибутку. Крім того, у підприємств великий обсяг позикового капіталу, використання якого приводить до фінансових труднощів через обмеження термінів позики здебільшого кредитним договором та високою відсотковою ставкою.

На середньому рівні формування та використання фінансових ресурсів підприємств машинобудування (0,56–0,67) перебували у 2015 році ПрАТ «Дніпрополімермаш» (0,561), ПрАТ Калинівське РП «Агромаш» (0,667), ПАТ «Корсунь-Шевченківський верстатобудівний завод ім. Б. Хмельницького» (0,576), ПАТ «Ельворті» (0,644), ПАТ «Кам'янець-Подільськільмаш» (0,579), ПАТ «Карлівський машинобудівний завод» (0,572), ПрАТ «Дніпрополімермаш» (0,561), ПрАТ Калинівське РП «Агромаш» (0,607), ПАТ «Корсунь-Шевченківський верстатобудівний завод ім. Б. Хмельницького» (0,608), ПрАТ «Уманьфермаш» (0,591), ПАТ «Кам'янець-Подільськільмаш» (0,590); у 2017 році ПрАТ «Дніпрополімермаш» (0,571), ПрАТ «Каховський експериментальний механічний завод» (0,566), що обумовлене недостатньою ефективністю акумулювання фінансових ресурсів, оскільки досліджувані підприємства здебільшого фінансуються за рахунок залучених коштів, наслідком чого є неспроможність підприємств за рахунок власних джерел забезпечити ефективний розвиток і, відповідно, конкурентоспроможність. Невиправданий обсяг кредиторської заборгованості унеможливує своєчасний розрахунок підприємствами за своїми зобов'язаннями, що негативно позначається на ліквідності підприємства загалом. Крім того, перевищення позикових коштів над власними свідчить про недостатній рівень фінансової стійкості підприємства та його залежність від зовнішніх джерел фінансування.

Значення узагальнюючого показника фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування, яке визначає стан фінансових ресурсів як вищий за середній (0,67–0,78) мали у 2015 році ПрАТ Калинівське РП «Агромаш» (0,667), ПрАТ «Фрегат» (0,747), ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» (0,691); у 2016 році ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе» (0,757), ПАТ «Ельворті» (0,694); у 2017 році ПрАТ «Автоелектроапаратура» (0,777), ПрАТ «Промінь» (0,757), ПАТ «Ельворті» (0,672) унаслідок недосконалої системи управління фінансовими ресурсами підприємства, оскільки короткострокові фінансові ресурси підприємств майже на 60% сформовані за рахунок кредиторської заборгованості за товари та послуги. Також на досить низькому рівні залишається фінансова активність підприємств з управління тимчасово вільними грошовими коштами, що приводить до неспроможності підприємств забезпечувати конкурентоспроможність.

Достатній рівень формування та використання фінансових ресурсів підприємств машинобудування (0,78–0,89) мали у 2015 році ПрАТ «Автоелектроапаратура» (0,787), ПрАТ «Ремтехсільмаш» (0,785), ПрАТ «Хорольський механічний завод» (0,860), ПАТ «Вібросепаратор» (0,861), ПрАТ «Промінь» (0,874); у 2016 році ПрАТ «Автоелектроапаратура» (0,872), ПрАТ «Фрегат» (0,876), ПАТ «Хмільниксільмаш» (0,800); у 2017 році ПрАТ «Барський машинобудівний завод» (0,854), що свідчить про достатній обсяг фінансових ресурсів у підприємств, а їхня структура дає змогу досягти планового рівня прибутковості, зміцнення фінансової стійкості, забезпечення достатнього рівня платоспроможності, зростання ринкової вартості та забезпечення конкурентоспроможності.

На оптимальному рівні формування та використання фінансових ресурсів підприємств машинобудування (0,89–1,00) перебували у 2015 році ПАТ «Харвест» (0,990), ПАТ «Хмільниксільмаш» (0,984); у 2016 році ПрАТ «Ремтехсільмаш» (0,998), ПАТ «Харвест» (0,960), ПрАТ «Хорольський механічний завод» (0,967), ПАТ «Вібросепаратор» (0,965); у 2017 році ПрАТ «Хорольський механічний завод» (0,964), ПАТ «Вібросепаратор» (0,963), що підтверджує ефективність наявної на підприємствах системи формування, розподілу та використання фінансових ресурсів, яка спроможна забезпечити підтримку оптимальної структури і нарощування конкурентного потенціалу підприємства, забезпечення поточної економічної діяльності. Інакше кажучи, система управління фінансовими ресурсами цих підприємств дає змогу забезпечити стійкий фінансовий стан підприємства.

Висновки. Результати оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування із застосуванням методу таксономії дали змогу визначити стан формування, акумулювання, забезпеченості та використання фінансових ресурсів, що дасть можливість підтримувати підприємства у бажаному конкурентному стані, формувати, утримувати та зміцнювати тривалі конкурентні переваги. Попри те, що представ-

лена методика оцінювання фінансової складової конкурентного потенціалу підприємств машинобудування в системі економічного управління є універсальною (дає змогу оцінити конкурентний потенціал як загалом, так і в розрізі його складових), у подальшому вона може доповнюватись новими підходами, методами та відповідними моделями, зокрема, щодо врахування впливу

факторів на забезпечення конкурентоспроможності підприємств машинобудування за рахунок здатності внутрішньої структури підприємства вчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища, відслідковувати зміни у структурі потреб споживачів, розбіжності між вимогами ринку та можливостями підприємств загалом задля підвищення економічних результатів їхньої діяльності.

Список літератури:

1. Лігоненко Л.О. Концептуальні засади економічного управління підприємством. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2013. № 3. С. 5–17.
2. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях. Методы таксономии и факторного анализа. Москва : Статистика, 1980. 151 с.

References:

1. Lihonenko L. (2013). Kontseptualni zasady ekonomichnoho upravlinnia pidpriemstvom [Conceptual foundations of economic management of an enterprise]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, no. 3, pp. 5–17.
2. Pliuta V. (1980) *Sravnytelny'i mnohomerny'i analiz v e'konomicheskikh yssledovaniyakh. Metody' taksonomyy u faktornoho analiza. [Comparative multivariate analysis in economic research. Taxonomy and factor analysis methods]*. Moscow : Statystyka, 151. (in Russian)

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНИВАНИЮ ФИНАНСОВОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ МАШИНОСТРОЕНИЯ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье отражены основные этапы применения методического подхода к оцениванию финансовой составляющей конкурентного потенциала предприятий машиностроения в системе экономического управления. Оценивание финансовой составляющей конкурентного потенциала осуществлено за 2008–2017 годы на основе данных финансовой отчетности тридцати одного предприятия машиностроения, которые по классификатору видов экономической деятельности отнесены к группе «Производство машин и оборудования, не отнесенных к другим категориям». Определены эталонные значения формирования и использования финансовых ресурсов предприятиями машиностроения за исследуемый период. Рассчитано расстояние от эталонного значения, осуществлено распределение предприятий машиностроения по обобщающему показателю финансовой составляющей конкурентного потенциала по уровням на основе разработанной шкалы формирования и использования финансовых ресурсов. Предложенный методический подход позволит сравнить реальные и необходимые ресурсные возможности достижения экономических целей и выполнения задний предприятия в конкурентной среде.

Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, конкурентный потенциал, конкурентные преимущества, экономическое управление предприятием, финансовые ресурсы, финансовая составляющая конкурентного потенциала, предприятия машиностроения.

METHODICAL APPROACH TO THE ESTIMATION OF THE FINANCIAL COMPONENT OF COMPETITIVE POTENTIAL OF MACHINE BUILDING ENTERPRISES IN THE ECONOMIC MANAGEMENT SYSTEM

It is established that the financial component of competitive potential reflects the availability of the enterprise capabilities, abilities, competitive strength in the formation and use of financial resources, their rational allocation and the right combination (taking into account the influence of external factors) and creates preconditions for increasing the competitiveness of the enterprise. The main stages of application of the methodical approach to the estimation of the financial component of competitive potential of machine-building enterprises in the system of economic management are explained in the article. The assessment of the financial component of competitive potential was made for the period 2008–2017 on the basis of the financial statements of thirty-one machine-building enterprises which according to the classifier of economic activities are classified in the group “Manufacture of machinery and equipment not elsewhere classified”, that produce machinery and equipment for agriculture and forestry and for the production of food and beverages, tobacco processing. The method of taxonomic analysis, which avoids or a combination of several methods of

modeling and therefore double counting of indicators that will increase the probability of the results, was used to evaluate the financial component of the competitive potential of machine-building enterprises. The method is based on a set of indicators characterizing the state of financial resources of machine-building enterprises. Reference values of formation and use of financial resources by machine-building enterprises for the studied period are determined. Distances from the reference value are calculated and the division of machine-building enterprises according to the aggregate indicator of the financial component of competitive potential according to the levels based on the developed scale of formation and use of financial resources is made. The proposed methodical approach will allow comparing real and necessary resource possibilities of achievement of economic goals and tasks of the enterprise in a competitive environment.

Key words: *enterprise competitiveness, competitive potential, competitive advantages, economic management of an enterprise, financial resources, financial component of competitive potential, machine-building enterprises.*

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-39>

УДК 331.108

Шановал О.А.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та військового господарства,
Національна академія Національної гвардії України

Shapoval Olena

National Academy of National Guard of Ukraine

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто сутність управління персоналом в єдності його складових частин як інтегрованої цілісної системи та застосування системного підходу до комплексного розгляду кадрового менеджменту підприємства. Проаналізовано процес управління персоналом у єдності управлінських завдань зі стратегічними цілями підприємства та специфіка форм прояву управлінських функцій залежно від прийнятої концепції управління персоналом. Визначено поняття «система» та «системне управління персоналом». Розглянуто сутність та основні відмінності керуючої та керованої систем, а також основні принципи системи управління персоналом. Сформовано найбільш важливі завдання системи управління персоналом підприємства, а також обґрунтовано використання системного підходу до кадрового менеджменту. Наведено перспективні напрями розвитку системного підходу до управління персоналом.

Ключові слова: *персонал, управління, система, підсистема, системний аналіз.*

Постановка проблеми. Розвиток глобалізаційних процесів, які відбуваються сьогодні, супроводжується становленням якісно нових умов ринкового господарства й передбачає формування єдиного світового ринкового простору. На фоні цих трансформаційних процесів відбуваються серйозні зміни в усіх сферах діяльності, розвиваються принципово нові економічні зв'язки та виробничі відносини.

Складні умови періоду ринкових перетворень, які переживає Україна, актуалізують роль людського фактору у виробничому процесі, що вимагає нового підходу до управління персоналом на підприємствах.

Для сучасної економіки України характерні деякі особливості, які необхідно враховувати під час фор-

мування системи управління персоналом. По-перше, нестача корпоративних фінансових ресурсів значно обмежує діапазон засобів та інструментів управління загалом та персоналу зокрема. По-друге, з введенням технологій виробництва товарів та послуг у відповідність до розвитку НТП ускладнився менталітет працівника, зокрема його емоційна та психологічна сфера все більшою мірою здійснює вплив на кінцевий результат діяльності. По-третє, загальний стан економіки України змінюється настільки швидко, що його важко прогнозувати та вчасно вживати превентивних заходів. Додатковий динамізм у системі управління сповіщає загострення конкуренції в різних сферах бізнесу. Ці та інші обставини дають змогу визначати сучасну управ-

лінську діяльність як одну з найскладніших технологій, які сприяють досягненню цілей підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління персоналом як одного з найважливіших напрямів роботи підприємств постійно привертають увагу вчених-економістів. Значний внесок у розвиток теорії управління персоналом зробили зарубіжні вчені, такі як І. Ансофф, Ф. Беккер, П. Друкер, Г. Кунц, М. Мескон, Ф. Хедоурі, С. Оддонел, Т. Пітерс, Г. Саймон.

Процес соціально-економічних перетворень ініціював зростання дослідницького інтересу в цьому напрямі багатьох вітчизняних науковців, результатом якого стали роботи таких учених, як С.І. Бандура, Д.П. Богиня, О.А. Грішнова, В.М. Данюк, А.В. Калина, А.М. Колот, І.Д. Крижка, Н.Д. Лук'яненко, В.М. Нижник, І.Л. Петрова, М.В. Семикіна, О.М. Уманський, у яких обґрунтовано теоретико-прикладні аспекти управління персоналом на підприємстві.

Водночас за наявної великої кількості слушних думок, пропозицій, узагальнень, висловлених у науковій літературі, поки що відсутні комплексні розробки щодо системного вирішення проблеми управління персоналом на підприємстві, що обумовлює необхідність комплексного аналізу цієї проблеми та визначає її актуальність.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження системного підходу до управління персоналом підприємства.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобальних соціально-економічних перетворень в Україні виникає необхідність розроблення принципово нових підходів до пріоритетів цінностей в управлінні персоналом з усвідомленням того, що головним резервом підприємства є його працівники. Ефективне управління персоналом неможливе без створення на підприємстві атмосфери зацікавленості всіх працівників у досягненні загального успіху, формування відчуття причетності кожного до цих успіхів. В умовах ринкової економіки успіх чи невдача підприємств великою мірою залежить від творчої активності її персоналу, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення, максимального виявлення трудового потенціалу кожного працівника.

Застосування системного підходу вирішує завдання комплексного розгляду управління персоналом в єдності її складових частин як інтегрованої цілісної системи. Управління персоналом не зводиться до обмеженого набору дій, який традиційно використовувався кадровими службами на підприємствах та в організаціях України. Стратегічна лінія в цьому напрямі полягає у створенні єдиних служб управління персоналом, які виконують весь комплекс притаманних їм функцій, включаючи власну організацію трудового процесу [3, с. 54].

Процес управління персоналом відбувається в поєдженні єдності та тісної взаємодії з лінійними керівниками та іншими функціональними службами підприємства щодо реалізації стратегічних завдань у здійсненні загальних управлінських функцій, які включають планування, розподілення, організацію, координування й кон-

троль. Однак конкретні форми їх прояву та реалізації на кожному підприємстві мають свою специфіку залежно від прийнятої концепції управління персоналом.

Системне управління персоналом передбачає спільне функціонування та взаємодію синергетично поєднаних його підсистем. Управління персоналом є системоутворювальною категорією, тому за наукового підходу її необхідно співвідносити з поняттями системи, системного аналізу, структури, організованості. У формуванні нового розуміння управління персоналом переважають його системно-структурні характеристики. Отже, розгляд управління персоналом за системного підходу потребує визначення поняття системи та її елементів.

У загальному й широкому значенні під системою розуміють сукупність елементів цілісного утворення. Однак таке визначення застосовують лише для характеристики систем, які складаються з однорідних частин і мають цілком визначену структуру. На практиці нерідко до систем відносять сукупність різнорідних об'єктів, які об'єднані в одне ціле для досягнення певної мети. Головним, що визначає систему, є взаємозв'язок і взаємодія частин в цілому.

Отже, поняття «система» означає, що всі її підсистеми взаємопогоджені й мають різноманітні зв'язки із зовнішнім середовищем. Підприємство є комплексом взаємозалежних елементів, причому його внутрішня структура припускає відносну автономність підсистем, які утворюють певну ієрархію.

Управління персоналом забезпечується взаємодією керуючої та керованої систем [1].

Керуюча система (суб'єкт) – це сукупність органів управління та управлінських працівників з певними масштабами своєї діяльності, компетенцією та специфікою виконуючих функцій. Вона може змінюватись під впливом організуючих та дезорганізуючих факторів. Керуюча система представлена лінійними керівниками, які розробляють комплекс економічних та організаційних заходів щодо відтворення та використання персоналу.

Керована система (об'єкт) – це система соціально-економічних відносин щодо процесу відтворення й використання персоналу.

Головними елементами системи управління є люди, які одночасно виступають об'єктом та суб'єктом управління. Здатність людських ресурсів одночасно виступати як об'єктом, так і суб'єктом управління – це основна специфічна особливість управління [2].

Отже, соціально-економічна система є єдністю керуючої та керованої систем, а механізм управління – сукупністю відносин, форм та методів впливу на формування, розподіл та використання трудових ресурсів у державі.

Кожна система управління персоналом повинна будуватись на відповідних принципах, які можна умовно поділити на дві групи:

- принципи, які характеризують вимоги до системи управління персоналом;
- принципи, які визначають напрями розвитку системи управління персоналом.

Всі принципи системи управління персоналом реалізуються у взаємодії, їх співвідношення залежать від конкретних умов функціонування організації.

Система управління персоналом в організації складається з комплексу взаємопов'язаних підсистем (елементів).

Підсистема – це виділені за функціональними елементами або організаційними ознаками частини системи, кожний з яких виконує певні завдання, працює автономним чином, але спрямований на вирішення загальної мети.

Традиційно виділяють підсистеми, що відповідають основним функціям управління людськими ресурсами. Залежно від розміру організації склад підсистеми змінюється: в малих організаціях в одну підсистему включають функції декількох підсистем, а у великих організаціях функції кожної підсистеми виконують окремі підрозділи.

Комбінація цих підсистем унікальна для кожної організації та визначає її специфіку.

Завдання системи управління персоналом – це самостійні, функціонально визначені процеси управління, цільова спрямованість яких детермінована соціальною стратегією, що є складовою частиною основної стратегії підприємства.

До основних завдань системи управління персоналом можна віднести [3, с. 42]:

- допомогу організації в досягненні її цілей;
- забезпечення організації кваліфікованими та зацікавленими співробітниками;
- ефективне використання майстерності та здібностей персоналу;
- удосконалення мотиваційної системи;
- підвищення рівня задоволеності працею всіх категорій персоналу;
- розвиток і підтримку на високому рівні системи підвищення кваліфікації персоналу та професійної освіти;
- зберігання сприятливого морального клімату;
- управління внутрішньо організаційним рухом персоналу до взаємної вигоди співробітників та організації, суспільства;
- планування кар'єри (просування по службі);
- вплив на творчу активність персоналу, допомога щодо реалізації інноваційних планів організації;
- удосконалення методів оцінювання діяльності персоналу та атестацію управлінського й виробничого персоналу, зв'язок управлінського персоналу з усіма співробітниками;
- забезпечення високого рівня життя, що робить бажаною роботу в певній організації.

Вищезазнані завдання є найбільш важливими для управління персоналом на конкретному підприємстві.

Задля вивчення й подальшого вдосконалення управління персоналом застосовують системний аналіз. З теоретичної точки зору системний аналіз – це спосіб розгляду групи взаємопов'язаних елементів, який може бути застосований в різних областях науки, як природних, так і соціальних. Згідно з теорією сис-

тем деяку групу взаємопов'язаних елементів можна розглядати як відкриту або (рідше) як закриту систему. Закритою є автономна функціонуюча система, яка не піддається впливу ззовні. В реальності цього досягти практично неможливо, тому більшість систем є відкритими. Це означає, що вони мають певні межі, які визначають систему, а також мають входи й виходи, що пов'язують їх із зовнішнім світом.

Для системного підходу характерні розгляд та дослідження взаємозв'язків складових частин та елементів сукупності як єдиного цілого, тобто він є таким, за якого неможливо звести властивості цілого до властивостей частин. Головним, що визначає систему, є взаємозв'язок і взаємодія частин в межах цілого.

Якщо така взаємодія існує, то можна говорити про систему, хоча ступінь взаємодії її частин буває різним. Слід звернути увагу на те, що кожний окремий об'єкт, явище або процес розглядається як певна цілісність, що складається з частин і досліджується як система.

Системний підхід вимагає інтелектуального стрибка, якого не завжди досягають менеджери. Структура сучасних підприємств є настільки складною, що проведення повного аналізу у всіх їх підсистемах досить трудомістке й займає багато часу. Можливо, через це системний підхід став широко застосовуватися лише в епоху комп'ютеризації.

Висновки. Отже, сутність управління персоналом полягає в тому, що люди розглядаються як конкурентна цінність підприємства, чий трудовий потенціал необхідно максимально використовувати, розвивати, мотивувати разом з іншими ресурсами задля досягнення високої якості праці та стратегічної мети підприємства.

З таких позицій можна стверджувати, що система управління персоналом є складною, цілеспрямованою системою, оскільки створюється задля отримання бажаного вихідного результату або досягнення бажаного стану цієї системи (в цьому разі бажаним результатом є забезпечення високого рівня якості праці та досягнення загальної мети підприємства).

До того ж вона є відкритою системою, в якій відбувається безперервний процес обміну енергією, інформацією з навколишнім середовищем, що сприяє ефективному управлінню. Особливе значення обмін інформацією набуває в соціально-трудових системах, де він слугує основою для всієї комунікативної діяльності. Ще однією властивістю системи управління персоналом є її організованість. Без цієї властивості всі елементи системи є ізольованими, що негативно впливає на прояв їхніх системних характеристик. Завдяки відкритості та активному якісному вдосконаленню система управління персоналом має безліч можливостей для безперервності інноваційного розвитку, творчого пошуку та професійного вдосконалення. Як уже зазначалось, управління персоналом як системоутворювальна категорія містить різні елементи, які є динамічними за своїм характером, тому необхідно прагнути до забезпечення постійного динамічного розвитку системи для підвищення активності її функціонування.

Список літератури:

1. Шаповал О.А., Коробко А.В. Систематизація теоретичних аспектів мотивації праці персоналу підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 33. С. 137–140.
2. Шаповал О., Іваній А., Гальченко А. Кадрова політика підприємства як інструмент системи управління персоналом. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. № 5(17). С. 149–151.
3. Шаповал О. Управління персоналом : навчальний посібник. Харків : НАНГУ, 2015. 295 с.

References:

1. Shapoval O., Korobko A. (2018). Systematyzacija teoretychnykh aspektiv motyvacii pracj personalu pidpryjemstva [Systematization of theoretical aspects of motivation of work of the personnel of the enterprise]. *Black Sea Economic Studies*, no. 33, pp. 137–140.
2. Shapoval O., Ivaniy A., Galchenyuk A. (2018). Kadrova polityka pidpryjemstva jak instrument systemy upravlinnja personalom [Personnel policy as a tool of the personnel management system]. *Economic Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*, no. 5(17), pp. 149–151.
3. Shapoval O. (2015). *Upravlinnja personalom* [Managing staff]. Kharkiv : National Academy of National Guard of Ukraine. (in Ukrainian)

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ ПЕРСОНАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены сущность управления персоналом в единстве его составляющих частей как интегрированной целостной системы и использование системного подхода в комплексном рассмотрении кадрового менеджмента предприятия. Проанализированы процесс управления персоналом в единстве управленческих заданий со стратегическими целями предприятия и специфика форм проявления управленческих функций в зависимости от принятой концепции управления персоналом. Определены понятия «система» и «системное управление персоналом». Рассмотрены сущность и основные отличия руководящей и руководимой систем, а также основные принципы системы управления персоналом. Сформированы наиболее важные задания системы управления персоналом предприятия, а также обосновано использование системного подхода к кадровому менеджменту. Приведены перспективные направления развития системного подхода к управлению персоналом.

Ключевые слова: персонал, управление, система, подсистема, системный анализ.

SYSTEM APPROACH TO ENTERPRISE MANAGEMENT

In this article the essence of personnel management and application of the system approach in complex consideration of personnel management of the enterprise are considered. The process of personnel management in the unity of management tasks with the strategic goals of the enterprise and the specifics of the forms of manifestation of managerial functions depending on the accepted concept of personnel management are analyzed. The concepts of “system” and “system management of personnel” are defined. The essence and main differences of the control and control systems, as well as the basic principles of the personnel management system are considered. The most important tasks of the personnel management system of the enterprise are formed, as well as the substantiated use of the systematic approach in personnel management. The perspective directions of development of the system approach to personnel management are given. The essence of personnel management is that people are seen as the competitive value of an enterprise whose labor potential needs to be maximally used, developed, motivated, along with other resources, in order to achieve high quality of work and the strategic goal of the enterprise. From such positions it can be argued that the HR system is a complex, purposeful system, since it is created with the purpose of obtaining the desired outcome or achieving the desired state of the given system (in this case, the desired result is to ensure a high level of quality of work and achieve the overall goal of the enterprise). In addition, it is an open system in which there is a continuous process of energy exchange, information with the environment that promotes effective management. Of particular importance is the exchange of information becomes in social labor systems, where it serves as the basis for all communicative activities. Another property of the HR system is its organization. Without this property, all elements of the system are isolated, which negatively affects the manifestation of their system characteristics. The implementation of the systematic approach to HR management requires the creation of new, effective HR management services, which are typically based on traditional services. In this regard, they begin to expand their range of functions and from the direct resolution of personnel issues go to the development of systems for stimulating labor activities, introduction of personnel audit, management of professional promotion, conflict prevention, study of labor market, etc.

Key words: personnel, management, system, subsystem, system analysis.

4. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-40>

УДК 339.543

Желізько Ю.М.

магістр,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Zhelizko Yuliia

Taras Shevchenko National University of Kyiv

КЛЮЧОВІ ВІДМІННОСТІ СИСТЕМИ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ ТА ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВ СВІТУ

Досліджено специфіку організації митного контролю, що включає створення зон митного контролю; дотримання переміщення вантажів у встановлених пунктах; контроль за дотриманням маршрутів руху транспортних засобів, встановлених державою, яка переміщує товари; забезпечення контролю за доставкою товарів, переміщених під митним контролем у митниці прибуття; ведення митного оформлення переміщених транспортних засобів, товарів та інших предметів; забезпечення контролю за дотриманням митних режимів. Проаналізовано товарну та географічну структуру українського експорту. Досліджено специфіку оподаткування та митного контролю товарів залежно від вибраного митного режиму. Встановлено, що є відмінності системи експортного контролю України та провідних держав світу (інституційні та організаційні). Обґрунтовано, що, враховуючи євроінтеграційні прагнення України, адаптацію митного контролю потрібно здійснювати до норм Європейського Союзу.

Ключові слова: митний контроль, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, ефективність, транзит, електронна митниця, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Товари, транспортні засоби та інші предмети, які переміщуються через митний кордон України, підлягають обов'язковому митному контролю. Метою митного контролю є дотримання законодавства України з державними органами, підприємствами та їхніми посадовими особами, а також дотримання порядку переміщення через митний кордон України товарів, транспортних засобів та інших суб'єктів [12].

Організація митного контролю передбачає для митних органів певний комплекс організаційних дій: створення зон митного контролю; дотримання переміщення вантажів у встановлених пунктах пропуску; контроль за дотриманням маршрутів руху транспортних засобів, встановлених державою, яка переміщує товари під митний контроль; забезпечення контролю за доставкою товарів, переміщених під митним контролем у митниці прибуття; ведення митного оформлення переміщених транспортних засобів, товарів та інших предметів тощо.

Статтею 24 Митного кодексу України встановлено, що товари та інші суб'єкти, які переміщуються через митний кордон України, залишаються під митним контролем [12]. Оформлення декларації є основою для переміщення

вантажів під митним контролем через митну територію України. Період митного контролю закінчується після фактичного вивезення товарів за межі України.

Знання, які документи необхідні для оформлення товарів, дозволить уникнути затримок і заощадити гроші. Перед тим, як імпортувати чи експортувати, слід розглянути багато практичних питань. Підприємства повинні подумати, скільки часу, коштів та зусиль знадобиться для управління імпоротною та експортною діяльністю. Водночас кожна країна має свої особливості, які необхідно враховувати. Тому питання ключових відмінностей системи експортного контролю України та провідних держав світу є надто актуальним із теоретичної та практичної позицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання системи експортного контролю України та провідних держав світу є досить актуальним. Відповідно, є значна кількість публікацій вітчизняних та зарубіжних дослідників про цю проблематику. Так, І.Г. Бережнюк досліджував митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти [1]. А.О. Брачук вивчав особливості забезпечення митної безпеки та митних інтересів

в умовах спрощення митних процедур [2]. О.М. Вакульчик досліджував специфіку використання досвіду ЄС у побудові системи законодавчого та методичного забезпечення митного пост-аудиту в Україні [3]. Данкевич В. Є. досліджував особливості митного регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції в умовах асоціації з ЄС [4, 22]. О.М. Десятнюк та М.О. Харкавий досліджували новітню парадигму реалізації митного контролю в умовах спрощення митних процедур [6]. І. Івашук вивчав напрями та перспективи конвергенції митних відносин у глобальному просторі [7]. Система експортного контролю України зазнала змін під час імплементації Угоди про асоціацію [8]. О.О. Книшек досліджував особливості управління ризиками як основу проведення успішного митного пост-аудиту: зарубіжний досвід та українські перспективи [9]. С.П. Коляда та В.І. Рябой вивчали удосконалення “е-митниці” як запоруку розвитку митної справи в Україні [10]. Т.М. Мельник та О.В. Дьяченко досліджували інституціональне забезпечення митного регулювання України в умовах євроінтеграції [11]. Митний контроль в Україні регулюється відповідно до міжнародних угод, провідне місце серед яких належить Міжнародній конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур [13]. І. Муратов та І. Месеча досліджували електронне декларування товарів [14]. П.В. Пашко вивчав митні інформаційні технології [16]. О. Федотов, Ю. Федчишин та інші вивчали

специфіку єдиного вікна намитниці [17–20]. Т.В. Шталь досліджував електронну митницю як якісно новий етап надання митних послуг в Україні [21]. Водночас питання ключових відмінностей системи експортного контролю України та провідних держав світу є надто актуальним та потребує подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз ключових відмінностей системи експортного контролю України та провідних держав світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна має розвинену промислову базу та багаті сільськогосподарські угіддя. У країні також є досить багато мінеральних ресурсів, які використовуються як для місцевого використання, так і для експорту. Так, за 2018 рік Україна експортувала товарів на суму 47,4 млрд доларів США. Ця сума в доларі відображає зниження на 12,1% з 2014 року, але на 9,1% покращення з 2017 по 2018 рік. У таблиці 1 представлена товарна структура експорту у січні-травні 2019 року.

З континентального погляду 55,8% українського експорту за вартістю було поставлено в інші європейські країни, а 31,7% – на азіатські. Україна відвантажила ще 8,7% товарів за вартістю до Африки. Менший відсоток припадає на Північну Америку (2,8%), Латинську Америку (0,6%), виключаючи Мексику, але включаючи Карибське море. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами України у 2018 році наведена у таблиці 2.

Таблиця 1

Товарна структура експорту у січні-травні 2019 року*

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт		
	тис. дол. США	у % до січня-травня 2018	у % до загального обсягу
Усього	20895133,7	107,4	100,0
у тому числі			
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	552852,9	117,0	2,6
II. Продукти рослинного походження	4924525,4	135,3	23,6
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	2030691,4	103,2	9,7
IV. Готові харчові продукти	1384557,5	113,9	6,6
V. Мінеральні продукти	2027934,4	117,5	9,7
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	752302,7	101,0	3,6
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	282473,5	95,7	1,4
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичинена	62457,0	84,2	0,3
IX. Деревина і вироби з деревини	624394,4	98,6	3,0
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	352853,2	103,9	1,7
XII. Взуття, головні убори, парасольки	86114,4	91,5	0,4
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	167595,9	106,7	0,8
XIV. 71 Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	27623,2	155,5	0,1
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	4709863,8	91,6	22,5
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	1833660,5	93,5	8,8
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	332773,2	132,3	1,6
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	72141,3	132,6	0,3
XX. Різні промислові товари	352738,4	102,1	1,7
XXI. Твори мистецтва	185,9	140,0	0,0

Джерело: [5]

*Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2018 році*

	Експорт		Імпорт		Сальдо
	тис.дол. США	у % до2017	тис.дол. США	у % до2017	
Усього	47334987,0	109,4	57187578,0	115,3	-9852591,0
Російська Федерація	3652603,7	92,8	8090391,3	112,3	-4437787,6
Польща	3257248,5	119,6	3641921,5	105,4	-384673,0
Італія	2628763,8	106,5	2033022,5	125,1	595741,3
Туреччина	2352356,0	93,4	1714301,8	135,8	638054,2
Німеччина	2208355,5	125,9	5983348,8	109,9	-3774993,3
Китай	2200147,4	107,9	7608356,0	134,7	-5408208,6
Індія	2175941,3	98,7	616700,2	109,9	1559241,1
Угорщина	1646045,9	124,1	1260239,9	109,4	385806,1
Нідерланди	1603531,1	95,7	776491,0	120,6	827040,0
Єгипет	1556938,4	85,0	96783,0	125,6	1460155,4
Іспанія	1369890,1	108,7	636756,2	110,0	733133,9
Білорусь	1304196,7	114,1	3786929,0	118,1	-2482732,3
США	1111359,4	134,2	2962372,5	117,3	-1851013,1
Румунія	932648,6	110,8	511105,4	111,6	421543,2
Чехія	878035,7	122,8	1034786,6	119,0	-156750,9
Словаччина	863926,4	131,7	525879,4	103,4	338047,0
Молдова, Республіка	789204,3	111,5	118076,0	110,6	671128,3
Саудівська Аравія	749022,5	144,8	186888,0	102,2	562134,5
Ірак	644070,3	134,4	22,0	12,4	644048,3
Індонезія	616238,4	155,1	259889,2	99,7	356349,2
Бельгія	603521,1	132,3	553841,2	105,9	49679,9
Велика Британія	584229,9	121,7	892120,1	111,7	-307890,1
Ізраїль	580002,9	95,9	212631,0	126,7	367371,9
Австрія	553191,6	103,4	607884,1	125,5	-54692,5
Франція	537647,1	128,3	1480571,5	94,7	-942924,4
Болгарія	513862,3	119,5	259422,0	136,6	254440,3
Об'єднані Арабські Емірати	486162,9	126,4	79227,0	133,4	406935,9
Грузія	479992,2	114,0	133632,7	161,4	346359,6

Джерело: [5]

*Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Враховуючи чисельність населення України в 44 мільйони людей, його загальний експорт в 47,4 мільярда доларів в 2018 році становить приблизно 1100 доларів США для кожного жителя країни. У макроекономічному відношенні загальний експортний товар України становить 12,1% від загального валового внутрішнього продукту за 2018 рік. Слід відмітити, що експорт України до ЄС продовжує зростати набагато швидше, ніж експорт до решти світу. Тоді як експорт до ЄС у 2018 році збільшився на 15% у річному обчисленні, приріст експорту в інший світ був значно менший.

Ключовим фактором, що сприяв уповільненню експорту, став розвиток вітчизняного виробництва, насамперед агропродовольчої продукції. Сільськогосподарські та харчові продукти займають близько третини всього експорту товарів, тому мінливість внутрішніх врожаїв майже неминуче впливає на експорт. У 2017 році Україна збрала менше зерна, насіння соняшнику та сої, що негативно впливає на показники експорту у 2017/2018 маркетинговому році. Напри-

клад, урожай насіння соняшнику в 2017 році знизився на 10%, що призвело до зниження на 8% внутрішнього виробництва соняшникової олії у 2018 році та підризу експорту. Аналогічно, зменшення врожаю сої та ячменю у 2017 році перевело на менший експорт у 2018 році. Коливання глобальних цін було ще одним фактором, що впливав на експорт 2018 року, хоча вплив різнився залежно від продукції. Експортерам пшениці пощастило, компенсувавши менші обсяги експорту високими цінами, тому вартість експорту продовжувала зростати.

Слід відмітити, що обсяги та динаміка експорту також залежить від роботи митниці та політики митного контролю. Усі митні процедури виконує Державна митна служба України. Це спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері митної практики, який був створений у 1991 р. із завданням керувати, координувати та контролювати діяльність митних органів, спеціалізованих митних установ та організацій щодо виконання законів України з питань митної практики.

Специфіка оподаткування товарів залежно від вибраного митного режиму

Режим	Нарахування та сплата митних платежів		
	Мито	Акцизний податок	Податок на додану вартість
Експорт	Вивізне мито нараховується і сплачується відповідно до ст. 27 частини сьомої ст. 280 та частини четвертої ст. 286 МКУ. Ставки вивізного мита на українські товари, що вивозяться за межі митної території України, встановлюються окремими законами.	Не сплачується відповідно до п.п. 213.2.1 п. 213.2 ст. 213 ПКУ.	Не сплачується відповідно до п.п. а) п.п. 195.1.1 п. 195.1 ст. 195 ПКУ.
Реекспорт	Вивізне мито не сплачується відповідно до п. 2 частини першої ст. 283 та абзацу першого частини п'ятої ст. 286 МКУ, при дотриманні вимог та обмежень, встановлених главою 16 МКУ.	Не сплачується відповідно до п.п. 213.2.1, п. 213.2 ст. 213 ПКУ.	Не сплачується відповідально до п.п. б) п.п. 195.1.1 п. 195.1 ст. 195 ПКУ.

Джерело: [12]

Відповідно до законодавчих та нормативно-правових актів в Україні є декілька органів, що впливають на митну політику держави: Міністерство фінансів України, яке є основним органом у системі центральні органи виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію єдиної державної податкової та митної політики, та Державна фіскальна служба України. Ці інституції формують політику щодо специфіки оподаткування товарів залежно від вибраного митного режиму (табл. 3).

Відповідно до чинного законодавства (з урахуванням вимог СОТ) в Україні на 99 відсотків товарів встановлюються пільгові адвалорні ставки мита. Це правило поширюється на 162 країни СОТ, 12 країн, з якими укладено Угоду про вільну торгівлю (країни колишнього СРСР) та 55 найбільш прихильних національних держав. Крім того, з 1 січня 2016 року Україна почала поступово знижувати ставки мита на імпорту відповідно до вимог Закону України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII; з 1 січня 2018 року – знижені ставки ввізного мита на нові автомобілі з країн ЄС. Специфіка оподаткування товарів залежно від вибраного митного режиму є одним із ключових питань перевірки під час митного контролю експорту.

Під час здійснення митного контролю посадовими особами митних органів форми митного контролю, встановлені Митним кодексом, є: перевірка документів та даних, необхідних для здійснення митного контролю; митний огляд; повторне дослідження; облік товарів, транспортних засобів та інших предметів, переміщених через митний кордон; інші форми, які не суперечать законам України [12].

Відповідно до міжнародних норм, головною метою експортного контролю сьогодні є нерозповсюдження зброї масового знищення, запобігання контрабанді, протидія незаконному переміщенню товарів та послуг, протидія тероризму шляхом встановлення належного державного контролю за здійсненням міжнародних передач товарів, регулювання міжнародної торгівлі. Для досягнення головної мети експортного контролю більшістю провідних держав світу узгоджені керівні принципи контролю за міжнародними потоками товарів, робіт та послуг.

Однією з провідних практик експортного контролю вважається практика експортного контролю США. Основними ознаками цієї системи митного регулювання є:

- 1) дієвість державного контролю, що забезпечується участю в процесі митного регулювання законодавчої і виконавчої гілок влади;
- 2) створення ефективної законодавчої бази, яка адекватно враховує інтереси держави і суспільства під час формування експортної та імпоротної політики країни;
- 3) виключення можливостей реалізації апаратом виконавчої влади вузьковідомчих інтересів, що не відповідають інтересам держави і суспільства загалом під час експорту чи імпорту певної продукції.

Європейський досвід митного регулювання засвідчує, що митна політика держави може бути як стимулюючою, так і обмежувальною. Стимулювання може мати місце на пільгових умовах оподаткування (звільнення від оподаткування, зниження ставок мита, тарифні квоти). Обмежувальний характер можуть мати пільги із визначеним терміном; перелік товарів, які можуть бути ввезені на територію країни в певній кількості без сплати мита; необхідність підтвердження цілеспрямованого використання товарів, які були ввезені на пільгових умовах.

Вивчення специфіки експортного контролю у країнах-членах ЄС дозволяє стверджувати, що ці країни застосовують низку принципів, відмінних від України, а саме: обов'язковість сплати мита; обмеження або заборона ввезення товарів на митну територію; фіскальна достатність; стійкість та інші. Нині необхідно, щоб Україна та країни члени ЄС не просто обмінювались інформацією з митними органами, щоб результати контролю, які провела українська митниця, визнавала європейська митниця.

В умовах сучасних глобальних викликів системи експортного контролю України та провідних держав світу мають суттєві відмінності: інституційні (нормативно-правове регулювання) та організаційні (митні процедури). Так, в Україні не визначено перелік уповноважених економічних операторів, нормативно-правові акти у сфері митного регулювання не завжди відповідають кращій світовій практиці, значного доопрацювання потребує митний режим транзит, проект електронна митниця реалізується лише на окремих ділянках митниці.

Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, адаптацію митного контролю потрібно здійснювати до норм Європейського Союзу. Гармонізація вітчизняного митного контролю до вимог Європейського Союзу можлива за умови реалізації певних дій: по-перше, визнання зі боку ЄС та України уповноважених економічних операторів; по-друге, Україна має гармонізувати та адаптувати своє митне законодавство та нормативно-правові акти із законодавством ЄС, забезпечити належний контроль за роботою митниці; по-третє, запровадити спільну транзитну систему з можливістю обміну інформацією та базами даних; по-четверте, запровадити автоматизоване митне середовище; по-п'яте, забезпечити взаємне визнання результатів окремих форм митного контролю.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Митна політика України в сучасній ситуації багато в чому залежить від євроінтеграційного вектору розвитку країни. Хоча імплементація законодавства ЄС до національного митного законодавства відбувається повільно. Одним із дестимулюючих факторів цього процесу є нерозвиненість митної інфраструктури. При цьому митна політика може нести стимулюючі та обмежувальні цілі. З одного боку, можуть встановлюватися пільгові ставки мита або нульові ставки мита, а з іншого – встановлюються чіткі критерії, невиконання яких зумовлює скасування пільгових режимів. Одним із важливих питань при цьому залишається розмір митного тарифу, який впливає на податкові надходження до бюджету країни.

Іншим чинником, який впливає на ефективність роботи митниці, є експортний контроль. Експортний контроль на митниці передбачає сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції, з метою забезпечення дотримання наявних внутрішніх та міжнародних нормативно-правових актів. Однією з провідних практик експортного контролю вважається практика США, де на законодавчому рівні передбачений захист вітчизняних товаровиробників та чітко простежується протекціоністська політика, яка сприяє налагодженню внутрішнього виробництва.

Враховуючи зарубіжний досвід митного контролю, вітчизняні принципи митної справи потрібно переглянути, оскільки вони не відображають суть усіх економічних і політичних процесів, що відбуваються в митній сфері. Нині системи експортного контролю України та провідних держав світу мають суттєві відмінності: інституційні (нормативно-правове регулювання) та організаційні (митні процедури). Так, в Україні не визначено перелік уповноважених економічних операторів, нормативно-правові акти у сфері митного регулювання не завжди відповідають кращій світовій практиці, значного доопрацювання потребує митний режим транзиту, проект «електронна митниця» реалізується лише на окремих ділянках митниці.

Перспективним напрямом майбутніх досліджень є інституціональне забезпечення митного контролю України в умовах євроінтеграції.

Список літератури:

1. Бережнюк І.Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти. Дніпропетровськ : Акад. мит. служби України, 2009. 543 с.
2. Брачук А.О. Особливості забезпечення митної безпеки та митних інтересів в умовах спрощення митних процедур. *Lex Portus* : юрид. наук. журн. 2017. № 1. С. 156–167. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7798> (дата звернення: 18.09.2019).
3. Вакульчик О.М. Використання досвіду ЄС у побудові системи законодавчого та методичного забезпечення митного пост-аудиту в Україні. *Економічні науки*. 2012. № 2. С. 11–22.
4. Данкевич В.Є. Митне регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції в умовах асоціації з ЄС. *Глобальні та національні проблеми економіки*: електрон. журн. 2015. № 4. С. 57–60. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/12.pdf> (дата звернення: 10.09.2019).
5. Держстат України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 01.08.2019).
6. Десятнюк О.М., Харкавий М.О. Новітня парадигма реалізації митного контролю в умовах спрощення митних процедур. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2015. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_4 (дата звернення: 20.07.2019).
7. Іващук І. Напрями та перспективи конвергенції митних відносин у глобальному просторі. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 4(29). С. 24–30.
8. Імплементація Угоди про асоціацію: результати та подальші кроки. URL: <http://dia.dp.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Імплементація-Угоди-про-асоціацію-Україна-ЄС.pdf> (дата звернення: 06.07.2019).
9. Книшек О.О., Дяченко Є.С., Білан Ю.О. Управління ризиками як основа проведення успішного митного пост-аудиту: зарубіжний досвід та українські перспективи. *Економічні науки*. 2012. № 2. С. 68–75. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsue_2012_2_11.pdf (дата звернення: 13.07.2019).
10. Коляда С.П., Рябой В.І. Удосконалення е-митниці – запорука розвитку митної справи в Україні. *Бізнес Інформ*. 2016. № 3. С. 238–243.
11. Мельник Т.М., Дяченко О.В. Інституціональне забезпечення митного регулювання України в умовах євроінтеграції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 4(93). С. 5–15.
12. Митний кодекс України (від 13 березня 2012 року № 4495-VI). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/> (дата звернення: 15.06.2019).
13. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур від 18.05.1973 року (редакція на 26 червня 1999 року). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_6431 (дата звернення: 22.07.2019).

14. Муратов І., Месеча І. Електронне декларування товарів. *Вісник. Офіційно про податки*. 2014. № 27. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/7257> (дата звернення: 25.05.2019).
15. Офіційний веб-сайт Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 21.06.2019).
16. Пашко П.В. Митні інформаційні технології. Київ : Знання, 2011. 391 с.
17. Федотов О.П. Єдине вікно – локальне рішення. *Молодий вчений*. 2016. № 2. С. 217–220.
18. Федчишин Ю. Єдине митне вікно: не зупинятися на досягнутому. URL: <https://dt.ua/macrolevel/yedine-mitne-vikno-ne-zupinyatisya-na-dosyagnutomu-.html> (дата звернення: 26.07.2019).
19. Форми митного контролю. URL: http://revolution.allbest.ru/custom/00232416_0.html (дата звернення: 30.07.2019).
20. Формування системи митного аудиту в Україні : монографія / за заг. ред. О.М. Вакулячик. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2014. 208 с. (Митна справа в Україні. Том 25).
21. Шталь Т.В. «Електронна митниця» – якісний новий етап надання митних послуг в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 1. С. 101–105.
22. Dankevych V., Dankevych Y., Pyvovar P. Clustering of the international agricultural trade between Ukraine and the EU. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. № 3. P. 307–319.

References:

1. Berezniuk I.H. (2009). Mytne rehulivannia Ukrainy: natsionalni ta mizhnarodni aspekty [Customs regulation of Ukraine: national and international aspects]. Dnipropetrovsk : Akad. myt. sluzhby Ukrainy. (in Ukrainian)
2. Brachuk A.O. (2017). Osoblyvosti zabezpechennia mytnoi bezpeky ta mytnykh interesiv v umovakh sproshchennia mytnykh protsedur [Features of customs security and customs interests in the conditions of simplification of customs procedures]. *Lex Portus : yurydychn. nauk. zhurn.* (electronic journal), № 1, pp. 156–167. Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7798> (accessed: 18.09.2019).
3. Vakulchuk O.M. (2012). Vykorystannia dosvidu yes u pobudovi systemy zakonodavchoho ta metodychnoho zabezpechennia mytnoho post-audytu v Ukraini [Using EU experience in building a system of legislative and methodological support for customs post-audit in Ukraine]. *Ekonomichni nauky*, № 2, pp. 11–22.
4. Dankevych V.Ye (2015). Mytne rehulivannia eksportu ta importu silskohospodarskoi produktsii v umovakh asotsiatsii z YeS [Customs regulation of export and import of agricultural products under the association with the EU]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* (electronic journal), № 4, pp. 57–60. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/12.pdf> (accessed: 10.09.2019).
5. Derzhstat Ukrainy [State Statistics Committee of Ukraine.]. Ofitsiyni Sait. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 1.08.2019).
6. Desiatniuk O.M., Kharkavyi M.O. (2015). Novitnia paradyhma realizatsii mytnoho kontroliu v umovakh sproshchennia mytnykh protsedur [The newest paradigm for the implementation of customs control in the context of simplification of customs procedures]. *Elektronne naukovе fakhove vydannia «Efektivna ekonomika»*. № 3. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_4 (accessed: 20.07.2019).
7. Ivashchuk I. (2010). Napriamy ta perspektyvy konverhentsii mytnykh vidnosyn u hlobalnomu prostori. [Directions and prospects of convergence of customs relations in the global space]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. № 4(29). pp. 24–30.
8. Implementatsiia uhody pro asotsiatsiiu rezultaty ta podalshi kroky [Implementation of the Association Agreement: results and next steps]. Available at: <http://dia.dp.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Імплементація-Угоди-про-асоціацію-Україна-ЄС.pdf> (accessed: 06.07.2019).
9. Knyshchuk O.O., Diachenko Ye.S., Bilan Yu.O. (2012). Upravlinnia ryzykamy yak osnova provedennia uspishnoho mytnoho post-audytu zarubizhnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy [Risk management as a basis for successful customs post-audit: foreign experience and Ukrainian prospects]. *Ekonomichni nauky*, № 2, pp. 68–75. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsue_2012_2_11.pdf (accessed: 13.07.2019).
10. Koliada S.P., Riaboi V.I. (2016). Udoshkonalennia e-mytnytsi – zaporuka rozvytku mytnoi spravy v Ukraini [Improving e-customs is the key to the development of customs in Ukraine]. *Biznes inform*, № 3, pp. 238–243.
11. Melnyk T.M., Diachenko O.V. (2017). Instytutsionalne zabezpechennia mytnoho rehulivannia Ukrainy v umovakh yevrointehratsii. [Institutional support of customs regulation of Ukraine in the context of European integration.]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 4(93), pp. 5–15.
12. Mytnyi kodeks Ukrainy (vid 13 bereznia 2012 roku № 4495-VI) [The Customs Code of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/> (accessed: 15.06.2019).
13. Mizhnarodna konventsiiia pro sproshchennia i harmonizatsiiu mytnykh protsedur (vid 18.05.1973 roku (redaktsiia na 26 chervnia 1999 roku) [International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures of 18 May 1973 (revised 26 June 1999)]. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_6431 (accessed: 22.07.2019).
14. Muratov I., Mesecha I. (2014). Elektronne deklaruvannia tovariv [Electronic declaration of goods]. *Visnyk. Ofitsiino pro podatky* (electronic journal), № 27. Available at: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/7257> (accessed: 25.05.2019).
15. Ofitsiyni veb-sait derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [Official Website of the State Fiscal Service of Ukraine]. Available at: <http://sfs.gov.ua> (accessed: 21.06.2019).
16. Pashko P.V. (2011). Mytni informatsiini tekhnolohii. [Customs information technology. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)
17. Fedotov O.P. (2016). Yedine Vikno – Lokalne Rishennia [The only window is a local solution]. *Molodyi vchenyi*, № 2, pp. 217–220.

18. Fedchyshyn Yu. Yedynie mytne vikno ne zupyniatysia na dosiahnutomu [The only customs window: do not stop there]. Available at: <https://dt.ua/macrolevel/yedine-mitne-vikno-ne-zupinyatisya-na-dosyagnutomu-.html> (accessed: 26.07.2019).
19. Formy mytnoho kontroliu [Forms of customs control]. Available at: http://revolution.allbest.ru/custom/00232416_0.html (accessed: 30.07.2019).
20. Vakulchuk O.M. (ed.) (2014). Formuvannia systemy mytnoho audytu v Ukraini [Formation of the customs audit system in Ukraine] : monohrafiia. Khmelnytskyi : PP Melnyk A.A. (Mytna sprava v Ukraini. Tom 25).
21. Shtal T.V. (2013). «Elektronna mytnytisia» – yakisno novyi etap nadannia mytnykh posluh v Ukraini [Electronic Customs is a new stage of customs services in Ukraine]. *Naukovyi visnyk poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, № 1, pp. 101–105.
22. Dankevych V., Dankevych Y., Pyvovar P. (2018). Clustering of the international agricultural trade between Ukraine and the EU. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 40, no 3. pp. 307–319.

КЛЮЧЕВЫЕ ОТЛИЧИЯ СИСТЕМЫ ЭКСПОРТНОГО КОНТРОЛЯ УКРАИНЫ И ВЕДУЩИХ СТРАН МИРА

Исследована специфика организации таможенного контроля, включая создание зон таможенного контроля; соблюдение грузов в установленных пунктах; контроль за соблюдением маршрутов движения транспортных средств, установленных государством, перемещение товаров; обеспечение контроля за доставкой товаров, перемещенных под таможенным контролем к таможене прибытия; ведение таможенного оформления перемещенных транспортных средств, товаров и других предметов; обеспечение контроля за соблюдением таможенных режимов. Проанализирована товарная и географическая структура украинского экспорта. Исследована специфика налогообложения и таможенного контроля товаров в зависимости от избранного таможенного режима. Установлены различия системы экспортного контроля Украины и ведущих государств мира (институциональные и организационные). Обосновано, что, учитывая евроинтеграционные стремления Украины, адаптацию таможенного контроля нужно осуществлять с нормами Европейского Союза.

Ключевые слова: таможенный контроль, внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, эффективность, транзит, "электронная таможня", зарубежный опыт.

KEY DIFFERENCES OF THE UKRAINE'S EXPORT CONTROL SYSTEM AND THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD

In the article we investigate the specifics of customs control organization, which includes the creation of customs control zones; observance of movement of goods in the established points; control over the observance of the traffic routes of the vehicles established by the moving state; ensuring control over the delivery of goods transferred under customs control at the customs office of arrival; maintaining customs clearance of displaced vehicles, goods and other objects; ensuring compliance with customs regimes. We have analyzed the commodity and geographical structure of Ukrainian exports. The specificity of taxation and customs control of goods, depending on the selected customs regime, is investigated. It is established that there are differences between the export control system of Ukraine and the leading countries of the world (institutional and organizational). It is justified that given the European aspirations of Ukraine, the adaptation of customs control should be carried out to the norms of the European Union. The legal conditions for export control are specified at the state and enterprise levels in the form of orders, instructions and procedures for carrying out export control procedures. In a narrow sense, at a pharmaceutical company export control involves having the regulatory, technical documentation for the production of pharmaceutical products verified to comply with international standards and GMP, licensing, certification and to obtain authorizations for the activity and production. The internal and external types of export control are aimed at ensuring reduction of the number of non-observances in the conditions of production of pharmaceutical products and meet the strategic goal, which is to ensure the international competitiveness of Ukrainian pharmaceutical products. We have justified that the harmonization of domestic customs control and customs procedures to the requirements of the European Union is proposed to be implemented at the expense of: recognition by the EU and Ukraine of authorized economic operators; harmonization and adaptation of the legislation and regulations of Ukraine with the EU legislation, ensuring proper control over the work of customs; introduction of a common transit system with the possibility of exchange of information and databases; introduction of automated customs environment; ensuring mutual recognition of the results of individual forms of customs control.

Key words: customs control, foreign economic activity, export, import, efficiency, transit, "e-customs" foreign experience.

Коротя М.І.аспірант кафедри аналітичної економіки та природокористування,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки**Korotya Myroslav**

Lesya Ukrainka Eastern European National University

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ: РОЗПОДІЛ, ТРАНСПОРТУВАННЯ

У статті досліджено шляхи та підходи до регулювання діяльності газотранспортних та газорозподільних підприємств у країнах Європи. Окреслено нормативний та правовий базис функціонування ринку природного газу, а також газорозподільних і газотранспортних підприємств. Здійснено огляд теоретичних підходів до регулювання діяльності ринку природного газу та основних засад його функціонування. Визначено нормативно-правовий базис та низку принципів регулювання ринку природного газу, а також тих, якими керуються суб'єкти газотранспортної системи під час отримання доступу до її використання, таких як: безпечність та безперервність роботи газотранспортної системи; рівноправ'я щодо надання та споживання серед усіх учасників газового ринку; дотримання якісних показників наданих послуг оператором газотранспортної системи; своєчасне погашення боргового зобов'язання суб'єктами газотранспортного ринку.

Ключові слова: регулювання, ринок газу, природний газ, газорозподіл, газотранспортування, газова сфера, транспортування природного газу, природний газ, регіональне газорозподільне підприємство.

Постановка проблеми. Відомо, що нині у сфері енергетики мають місце постійні зміни структурного характеру. Це спричинене насамперед коливанням цін на енергетичні носії, в т.ч. і вуглеводні, відчутним сповільненням темпів підвищення рівня попиту, конкурентним загостренням тощо. У зв'язку з цим виникла необхідність у вивченні підходів до регулювання функціонування ринку природного газу в країнах Європи з метою їх подальшої імплементації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням базису нормативно-правового регулювання ринку природного газу займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Г. Бурлак, Д. Ергин, К. Павлов, О. Павлова, Р. Шерстюк, А. Шидловський. Водночас питання щодо регулювання ринку природного газу Європи саме у сфері його розподілу та транспортування досліджено не досить.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження досвіду країн Європи в питанні регулювання діяльності ринку природного газу, в тому числі і нормативно-правових підходів до регулювання процесів газорозподілу та газотранспортування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до прогнозних показників, що було розраховано Всесвітньою Енергетичною Радою (ВЕР), за період 2000–2030 років показники глобального споживання енергії на 55% перевищуватимуть сьогоденний рівень, а обсяги інвестування в енергетичні проекти сягнуть понад 16 трильйонів доларів США. Показники попиту на природний газ характеризуватимуться суттєво вищими темпами в порівнянні з

вугіллям чи нафтою, приблизно близько 1,5% на рік. Ця тенденція зберігатиметься аж до 2035 року [9].

Вже сьогодні видно, що адміністративні заходи щодо економічних та екологічних покращень вже спрямовано на зміну структури попиту на ринку енергогенерації та промисловостей шляхом стимулювання процесів заміщення видобувного вугілля природним газом.

Нині в країнах Європи відбувається постійне збільшення рівня споживання природного газу, а відповідно, і частки його імпорту. За попередніми прогнозами, значення показника споживання до 2035 року зросте аж на 80%. У планах на майбутнє стоїть завдання активізації видобутку сланцевих порід газу, видобуток скрапленого газу забезпечить рівномірний процес формування інтегрованого ринку газу в світі [9; 10].

Загалом тема щодо забезпечення енергетичної безпеки на території Європейського Союзу вперше з'явилася після вступу країн Східної та Центральної частини Європи, що мало місце в 2004 році. Потреба у заходах щодо диверсифікації джерел та шляхів постачання енергетичних ресурсів виникла в період 2006–2009 років. У той час транзитне транспортування природного газу територією нашої держави було заблоковано нашим східним сусідом – Російською Федерацією. У результаті цього європейська частина світу відчула гострий дефіцит у зимовий період природного газу, що потягнуло за собою відповідні наслідки та складнощі соціально-гуманітарного характеру. У підсумку за результатами саботажних дій Російської Федерації стало очевидним те, що саме енергетичні ресурси та їх носії можна використати як

важелі геополітичного шантажу щодо реалізації та досягнення політичних цілей у стратегічному вимірі.

Натепер Європейський Союз є одним із найбільших споживачів природного газу в світі, попит на який постійно зростає. Водночас родовища природного газу, що розміщено на території країн ЄС, перебувають у майже виснаженому стані, що спричиняє поетапне зменшення показників видобутку на них природного газу. Процес постачання природного газу до країн Європейського Союзу більшою мірою забезпечується Україною та трубопровідним транспортуванням.

Зауважимо, що високі показники темпів підвищення рівня попиту на природний газ щодо нафти свідчать про його висококонкурентні товарні характеристики. Створення, впровадження в дію та забезпечення діяльності європейського ринку природного газу реалізується на основі Єдиної спільної енергетичної політики Європейського Союзу. Адже питання енергетичного забезпечення мають пряме стратегічне значення для національної безпеки країн-учасників. У результаті цього держави-члени Європейського Союзу в різний спосіб перешкоджають делегуванню вирішення національних енергетичних питань на наднаціональний-загальноєвропейський рівень. Водночас є потреба в постійному узгодженні «інтересів» інших країн Європи, що не входять до складу Європейського Союзу, як споживачів.

Європейським Союзом було досягнуто певних успіхів у питанні уніфікації та лібералізації на газовому ринку держав-учасників, як наслідок було встановлено спільні норми та засади їхнього функціонування, що слугувало базисом для утворення спільного ринку газу в Європі за участю інших держав із суміжними кордонами до ЄС.

Водночас слід визнати, що утворення ринку газу в Європейському Союзі було б неможливо досягнути без збалансованої інституційної структури та нормативно-правового базису. Відповідно, організаційний базис у процесі запровадження засад енергетичної безпеки на території ЄС забезпечують такі інституції: Європейський Парламент; Рада Європейського Союзу; Європейська Комісія. В основу забезпечення діяльності

ринку газу покладено різні нормативно-правові акти та інші документи інформаційного та політичного змісту. Коротку класифікацію їх відображено в таблиці 1.

Як уже було відзначено, в Європейському Союзі не було єдиного підходу до реалізації спільної енергетичної політики серед країн його учасників, в результаті чого Європейською Комісією в 2010 році було прийнято Стратегію «Енергетика 2020», в якій відображено основні засади реалізації сталої та безпечної енергії [22]. У цій стратегії було запропоновано пріоритетні напрями її реалізації, серед яких: досягнення Європейської енергетичної ефективності; організація загального для Європи інтегрованого ринку енергетики; значне розширення спектру можливостей реалізації інтересів та прав споживачів; підсилення значення Європи в інноваціях та технологіях у сфері енергетики; підсилення зовнішньої політики та впливу енергетичного ринку Європейського Союзу. Можемо виокремити три основні етапи, на яких було запроваджено такі енергетичні пакети: заходи з реформування енергетичного (газового) ринку Європи; створення відповідного нормативно-правового базису.

Здійснивши аналіз базису нормативних документів, що слугували підвалинами для здійснення реформування енергетичного ринку в Європі, бачимо, що зазначений процес було почато саме з лібералізаційних процесів на національних ринках природного газу в країнах Європи. Потреба в цих нормативно-правових документах викликана тим, що сектори природного газу в країнах ЄС за своїм змістом являють собою природні монополії, що регулюються вертикально інтегрованими структурно-організаційними елементами, результати роботи яких не створюють сприятливих умов для зниження тарифів на послуги та підвищення рівня конкурентної спроможності економіки, а також запровадження дієвих механізмів створення кращих умов для постачання природного газу.

У результаті реалізації *1 енергетичного пакету в період 1990–2002 років* знайшли своє підтвердження переваги результату лібералізації ринків природного газу, а саме було створено прозоре конкурентне середовище, підвищення рівня функціональної ефективності газових

Таблиця 1

Класифікація нормативно-правових актів, що регулюють процес забезпечення діяльності ринку газу в країнах Європейського Союзу

Класифікаційна одиниця	Типологічні особливості нормативно правових документів
<i>Директиви</i>	є обов'язковими до виконання в процесі визначення «мети», в той же час залишаються рекомендаційними в процесі здійсненні вибору шляхів та методів її досягнення.
<i>Регламенти</i>	є обов'язковими до виконання усіма країнами Європейського Союзу різні нормативні та правові акти прямої дії.
<i>Міждержавні угоди</i>	ратифіковані окремими державними законодавчими органами країн Європейського Союзу конвенції та різного змісту договори.
<i>Рішення</i>	є обов'язковими до виконання нормативно-правові акти адміністративного змісту.
<i>Політичні документи</i>	Відображають принципи та кінцеві цілі співробітництва між членами Європейського Союзу в політичній площині.
<i>Програми співпраці</i>	є обов'язковими до виконання усіма країнами Європейського Союзу документи та визначають порядок виконання та джерела фінансування проектів.
<i>Рекомендації та пропозиції</i>	не є обов'язковими до виконання, але мають юридичну вагу.

Джерело: розроблено автором з використанням [1–23]

ринків; забезпечено прозорість процесу тарифоутворення. Водночас виникли деякі ризики, що полягають у транспортно-постачальній сфері природного газу; можливості злиття конкуруючих газових компаній – прояви монополізації ринків природного газу [3; 5; 6; 8; 11; 18].

У *II енергетичному пакеті в період 2003–2008 років* було взято до уваги недоліки попереднього та передбачено заходи щодо попереднього узгодження рішень для максимізації синхронності та узгодженості інтересів для зацікавлених учасників; чітко визначено послідовність та пріоритетні напрями перехідних етапів з метою пристосування до нових правил; чіткий механізм практичної реалізації та постійний контроль. Цим енергетичним пакетом було передбачено подальший процес реалізації лібералізаційних процесів в енергетичному секторі, що відображено в таких аспектах: реалізовано обов'язкове до виконання правило поділу бухгалтерського обліку та звітності за видами діяльності у інтегрованих компаніях за вертикальною схемою; створено базис для розвитку конкурентних відносин у сфері оптових та роздрібних поставок природного газу; передбачено необхідність в управлінні доступом третіх сторін до енергетичної інфраструктури з наступним обов'язковим утворенням органу регулювання так контролю в кожній державі-учаснику [3; 5; 6; 8; 11; 18]. Отже, в I та II енергетичних пакетах було сформовано необхідні підвалини для формування внутрішнього енергетичного ринку як в країнах-учасниках, так і в самому Європейському Союзі.

III енергетичний пакет реалізації енергетичної політики Європейського Союзу, що було запроваджено в період 2009–2016 років, розпочався з моменту прийняття Європейським Парламентом наступного енергетичного законодавства з усе тією ж метою – реалізації подальших лібералізаційних процесів на енергетичному ринку Європи, в тому числі і в газовій сфері. Метою цього пакету було створення відкритих конкурентних умов для функціонування енергетичного ринку в Європі, яким було передбачено можливість безперешкодного вибору з боку споживача постачальника природного газу; максимально прозорий процес ціноутворення; належну безпеку постачання розмежування функцій з видобутку; транспортування та продажу енергетичних ресурсів; забезпечення надійної транскордонної співпраці в частині транскордонного транспортування та торгівлі енергетичними ресурсами; підвищення рівня ефективності діяльності регуляторів держав-учасників [4].

Відзначимо, що ринок природного газу в Європі – це своєрідна сукупність його секторів, що регулюються та не регулюються. Сферою регулювання цього ринку є оператори магістралей-газопроводів, їх ремонт та подальше технічне обслуговування в державах, на території яких їх розташовано. Найбільш нестабільним аспектом у структурі газової сфери Європейського Союзу, як і багатьох інших держав, що не входять до його структури, є питання тарифного утворення на послуги з транспортування природного газу, подальший розвиток та розширення мереж газотранспортних

магістралей, а також пошук із наступним залученням інвестиційних ресурсів для його реалізації [18].

Узагальнюючи, відмітимо, що європейський ринок природного газу реально складався з окремих, адміністративно відокремлених регіональних ринків природного газу, для уніфікації діяльності яких слід було подолати перешкоди, серед яких мала місце відмінність технічних характеристик та систем функціонування газотранспортних мереж серед країн Європейського Союзу; відсутність уніфікованої системи керування та спрямування газових потоків, єдиної для всіх держав-учасників системи для оплати за можливість доступу до магістральних газопроводів з боку третіх учасників [21].

Усі процеси щодо вдосконалення-реформування ринку природного отримали величезний супротив з боку компаній та підприємств, що працюють в газовій сфері, у зв'язку з чим цей процес трансформаційних змін у газовій сфері характеризувався як «революційний». Уся діяльність у газовій сфері, як і сьогодні, базувалася на дії контрактів довгострокової дії, а не на «біржових» засадах. Організації, що діяли в газовій сфері, переслідували ідею реалізації своєї діяльності та інтеграційних процесів за вертикальним принципом, з якими в свою чергу вела боротьбу Європейська комісія. Адже навіть за умов вільних конкурентних відносин на ринку природного газу немає можливості гарантувати те, що всі споживачі купуватимуть природний газ у нових постачальників газової продукції, а постачальники в свою чергу – здійснювати заходи щодо виходу на нові ринки збуту.

Отже, реалізація III енергетичного пакету створила умови для безперебійного постачання енергетичних ресурсів до країн Європейського Союзу. Як наслідок, у період з 2000-ого року кількість компаній, що постачають природний газ, збільшилася з 14 до 25 одиниць. А діяльність терміналів з прийому скрапленого газу, що було введено в дію, сприяла зменшенню рівня енергетичної залежності від Російської Федерації [9; 21].

З початку 2017 року Європейською Комісією було представлено для огляду та подальшого обговорення проєктні матеріали для формування в найближчому майбутньому IV енергетичного пакету, концептуальні положення якого полягають у можливих варіантах розвитку подій та шляхах переходу Європейського Союзу до нового «інноваційного» енергетичного майбутнього. У цьому проєкті представлено такі можливі цілі: пріоритетність розвитку за широкою реалізації енергетичної ефективності; досягнення лідируючих позицій в сфері генерації енергетики з використанням відновлювальних джерел енергії; створення найкращих умов для споживачів енергетичної продукції.

Висновки. Резюмуючи, відзначимо, що аналіз нормативно-правового базису функціонування енергетичної сфери в Європейському Союзі щодо створення уніфікованого енергетичного ринку в його межах засвідчує те, що за період починаючи з 1990 року мали місце комплексні підходи до реформування сектору енергетики, кінцевою метою яких були створення прозорих конкурентних відносин, лібералізація, прозорі процеси цінового утворення.

Список літератури:

1. Директива 2003/55/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу стосовно спільних правил для внутрішнього ринку природного газу, яка скасовує Директиву 98/30/ЄС. "Інформаційний бюлетень НКРЕ", № 3, березень, 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_380/print (дата звернення: 27.07.2019).
2. Директива 2004/67/ЄС «Про забезпечення надійності постачань природного газу», (2004 р.) Веб-сайт «Енергетичні реформи». URL: <http://enref.org/wp-content/uploads/2015/01/Directive-2004-67.pdf> (дата звернення: 27.07.2019).
3. Директива 98/30/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу "Про єдині правила для внутрішнього ринку природного газу" від 22 червня 1998 року. *Офіційний Журнал L* 204, 27.07.1998 р., р. 0001–0012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_499/print (дата звернення: 27.07.2019).
4. Директива європейського парламенту та ради 2009/73/ЄС від 13 липня 2009 року про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245025615> (дата звернення: 27.07.2019).
5. Директива Ради 90/377/ЄЕС "Стосовно порядку, прийнятого в Співтоваристві для підвищення прозорості цін на газ та електроенергію, впроваджених для кінцевого промислового користувача" від 29 червня 199. *Офіційний часопис L* 185, 17/07/1990 стор. 0016–0024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/994_195/print (дата звернення: 27.07.2019). – Назва з екрана.
6. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. Редакція від 24.04.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056 (дата звернення: 27.07.2019).
7. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056 (дата звернення: 27.07.2019).
8. Європейська енергетична хартія // Юридична енциклопедія [в 6-ти т.] / ред.кол. Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2. 744 с. ISBN 966-7492-00-8 (дата звернення: 27.07.2019).
9. Європейський енергоринок: як забезпечити конкуренцію. *Dixi group. analytics on duty*. URL: http://dixigroup.org/storage/files/2016-11-09/eu-ua_market_study_4_sompetition_2.pdf (дата звернення: 27.07.2019).
10. Стуконог Я.П. Особливості механізму регулювання ринку природного газу ЄС. *Actual problems of international relations. Release 118 (part I)*. 2014. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2303/2023> (дата звернення: 27.07.2019).
11. Керівний документ стосовно транс'європейських енергетичних мереж TEN-E 2006. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD102_2008_ukr.pdf (дата звернення: 27.07.2019).
12. Коротя М.І. Етапи становлення нафтогазової промисловості в Україні. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал* / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. № 1(9). С. 76–81.
13. Коротя М.І. Тарифоутворення на послуги транспортування газу та його розподілу серед газорозподільних підприємств України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал* / уклад. Любов Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. № 2(10). С. 63–71.
14. Павлов К.В. Застосування методів нормування показників та нечіткої логіки при оцінці рівня еколого-безпечного природокористування / К.В. Павлов // *Структурні зміни в економіці природокористування: теоретичні основи та прикладні аспекти* : кол. моногр. / за заг. ред д-ра екон. наук, проф О.М. Стрішенець. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. С. 46–63.
15. Павлов К.В. Нормативно-правові основи конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Вип. 23. Ч. 2. 2017. С. 148–150.
16. Павлов К.В. Проблеми екологічної безпеки як складової частини енергетичної безпеки України. *Актуальні проблеми прикладної економіки* : кол. моногр. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф О.М. Стрішенець. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 85–98.
17. Павлов К.В. Сутність та загрози фінансово-економічній безпеці України. *Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції*. Збірник наукових праць. Випуск XX, № 2. Ювілейний. Київ : СЕУ; Рівне : НУВГП, 2014. С. 104–110.
18. Регламент (ЄС) № 715/2009 Європейського парламенту та ради від 13 липня 2009 року про умови доступу до мереж транспортування природного газу та яким скасовується Регламент (ЄС) No 1775/2005. URL: <http://reform.energy/media/209/e8d7f3816b9d32188f2f454906fcfd0d.pdf> (дата звернення: 27.07.2019).
19. Регламент 1775/2005 про умови доступу до систем транспортування природного газу. Веб-сайт «Енергетичні реформи». URL: <http://enref.org/docs/rehlament-1775-2005-pro-umovy-dostupu-do-system-transportuvannya-prirodnoho-hazu/> (дата звернення: 27.07.2019).
20. Стрішенець О.М. До питання про майбутнє теорії ринкового фундаменталізму. *Науковий вісник. Серія : Економічні науки*. Буковинський держ. фінанс. ун-т. Чернівці. БДФУ, 2012. Вип. 1. С. 386–391.
21. Стуконог Я.П. Особливості механізму регулювання ринку природного газу ЄС. *Actual problems of international relations. Release 118 (part I)*. 2014. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2303/2023> (дата звернення: 27.07.2019).
22. European Commission (2010). *Europe 2020. A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*. Brussels, 3 march 2010. Енергетична Дорожня Карта 2015. 2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0885&from=EN>. (дата звернення: 27.07.2019).
23. Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <http://www.oecd.org> (дата звернення: 27.07.2019).

References:

1. Direktiva (2003)/55/EU Evropeyskogo Parlamentu ta Radi Evropeyskogo Soyuzu stosovno spilnih pravil dlya vnutrishnogo rinku prirodnogo gazu, yaka skasovuE Direktivu 98/30/EU [Directive 2003/55 / EC of the European Parliament and of the Council on common rules for the internal market in natural gas repealing Directive 98/30 / EC]. *Informatsiyniy byuleten NKRE-Newsletter of the NERC*, (3). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_380/print (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
2. Direktiva (2004)/67/EU «Pro zabezpechennya nadiynosti postachan prirodnogo gazu» [Directive 2004/67 / EU "On ensuring the reliability of natural gas supply"]. «Energetichni reformi» – Energy reforms. Available at: <http://enref.org/wp-content/uploads/2015/01/Directive-2004-67.pdf> (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
3. Direktiva 98/30/EU Evropeyskogo Parlamentu ta Radi Evropeyskogo Soyuzu "Pro Edini pravila dlya vnutrishnogo rinku prirodnogo gazu" [Directive 98/30 / EU of the European Parliament and of the Council of the European Union on uniform rules for the internal market for natural gas]. *Ofitsiyniy Zhurnal L 204-Official Journal L 204*, (0001–0012). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_499/print (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
4. Direktiva evropeyskogo parlamentu ta radi (2009)/73/EU pro spilni pravila vnutrishnogo rinku prirodnogo gazu ta pro skasuvannya Direktivi 2003/55/ES [Directive of the european parliament and council of 2009/73 / EU on common rules for the internal market for natural gas and on the repeal of Directive 2003/55 / EU]. Available at: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245025615> (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
5. Direktiva Radi 90/377/EES "Stosovno poryadku, priynyatogo v Spivtovaristvi dlya pidvischennya prozorosti tsin na gaz ta elektroenergiyu, vprovadzenih dlya kintseвого promislavogo koristuvacha" [Council Directive 90/377 / EEC "Concerning the Community-wide Order for Increasing the Transparency of Gas and Electricity Prices Introduced to End-User Industrial Users"]. *Ofitsiyniy chasopis L 185, 17/07/1990 – Official Journal L 185, 17/07/1990*. (0016-0024). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/994_195/print (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
6. Dogovir do Energetichnoyi Hartiyi ta Zaklyuchniy akt do neyi [The Energy Charter Treaty and the Final Act to it]. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056 (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
7. Dogovir do Energetichnoyi Hartiyi ta Zaklyuchniy akt do neyi. Protokol do Energetichnoyi Hartiyi z pitan energetichnoyi effektivnosti i sumizhnykh ekologichnykh aspektiv [The Energy Charter Treaty and the Final Act to it. Protocol to the Energy Charter on Energy Efficiency and Related Environmental Issues]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056 (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
8. Y.S. Shemshuchenko (1998). *Evropeyska energetichna hartiya [European Energy Charter]. Yuridichna entsyklopediya-Legal Encyclopedia*, 2, pp. 744. Kyiv : Ukrainian encyclopedia M.P. Bazhana. (in Ukrainian)
9. Evropeyskiy energorinok: "yak zabezpechiti konkurentsuyu" [European energy market: "how to secure competition"]. *Dixi group. chergova analitika-Dixi group. analytics on duty*. Available at: http://dixigroup.org/storage/files/2016-11-09/eu-ua_market_study_4_sompetition_2.pdf (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
10. Y.P. Stukonog (2014). Osoblivosti mehanizmu reguluvannya rinku prirodnogo gazu ES [Features of the eu market regulation mechanism for natural gas]. Aktualni problemi mizhnarodnykh vidnosin. Vipusk 118 (I). – *Actual problems of international relations*. Release 118 (I). Available at: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2303/2023> (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
11. Kerivniy dokument stosovno trans'Evropeyskikh energetichnykh merezh TEN-E (2006). [Guidance document for Trans-European Energy Networks TEN-E]. Available at: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD102_2008_ukr.pdf (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
12. M.I. Korotya, Lyubov Grigorivna Lipich, Miroslava Bogdanivna Kulinich (2017). *Etapi stanovlennya naftogazovoyi promislovosti v Ukrayini [Stages of the formation of the oil and gas industry in Ukraine]*. *Economic Journal of Lesya Ukrainka East-European National University*, 1(9), pp. 76–81. Zhurnal Lutsk : Vezha-Druk. (in Ukrainian)
13. M.I. Korotya, Lyubov Grigorivna Lipich, Miroslava Bogdanivna Kulinich (2017). *Tarifoutvorennya na poslugi transportuvannya gazu ta yogo rozpodilu sered gazorozpodilchih pidpriemstv Ukrayini [Tariff formation for gas transportation services and their distribution among gas distribution companies of Ukraine]*. *Economic Journal of the East European National University named after Lesia Ukrainka : journal / layout*. 2(10), pp. 63–71. Lutsk : Vezha-Druk. (in Ukrainian)
14. K.V. Pavlov, O.M. Strishenets (Eds.) (2016). *Zastosuvannya metodiv normuvannya pokaznikov ta nechitkoyi logiki pri otsintsi rivnya ekologo-bezpechnogo prirodokoristuvannya [Application of the methods of valuation of indicators and fuzzy logic in assessing the level of ecologically safe nature management]*. *Strukturni zmini v ekonomitsi prirodokoristuvannya: teoretichni osnovi ta prikladni aspekti-Structural Changes in the Economics of Natural Resources: Theoretical Foundations and Applied Aspects*. Lutsk : Vezha-Druk, pp. 46–63. (in Ukrainian)
15. K.V. Pavlov (2017). *Normativno-pravovi osnovi konkurentnykh vidnosin na regionalnykh rinkakh neruhomosti [Regulatory and legal bases of competitive relations in the regional real estate markets]*. *Naukoviy visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Series: «Ekonomichni nauki»*, 23, vols. 2. Kherson, pp. 148–150. (in Ukrainian)
16. K.V. Pavlov, K.M. Fedina, O.M. Strishenets (Eds.) (2017). *Problemi ekologichnoyi bezpeki yak skladovoyi chastini energetichnoyi bezpeki Ukrayini [Problems of ecological safety as an integral part of Ukraine's energy security]*. *Aktualni problemi prikladnoyi ekonomiki-Actual problems of applied economics*. Lutsk : Vezha-Druk. (in Ukrainian)
17. K.V. Pavlov (2014). *Sutnist ta zagrozi finansovo-ekonomichniy bezpetsi Ukrayini [Essence and threats to financial and economic security of Ukraine]*. *Problemi ratsionalnogo vikoristannya sotsialno-ekonomichnogo ta prirodno-resursnogo potentsialu regionu: finansova politika ta Investitsiyi – Problems of rational use of socio-economic and natural-resource potential of the region: financial policy and investments* : zb. nauk. prats – Collected papers, 22, vols. 2, pp. 104–110. Kiyiv, SEU / Rivne, NUVGP. (in Ukrainian)

18. Regulation (EU) number 715/2009 of the European Parliament and of the Council (July 13th 2009). *On conditions for access to natural gas transmission networks and repealed by Regulation (EU) Number 1775/2005*. Available at: <http://reform.energy/media/209/e8d7f3816b9d32188f2f454906fcfd0d.pdf> (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
19. Regulation number 1775/2005 pro umovi dostupu do sistem transportuvannya prirodnogo gazu [*On conditions of access to natural gas transportation systems*]. Available at: <http://reform.energy/media/209/e8d7f3816b9d32188f2f454906fcfd0d.pdf> (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
20. O.M. Strishenets (2012). *Do pitannya pro maybutnE teoriiy rinkovogo fundamentalizmu* [To the question of the future of the theory of market fundamentalism]. *Naukoviy visnik. Seriya : Ekonomichni nauki / Bukovinskiy derzh. finans. un-t, 1*, pp. 386–391. Chernivtsi : Vid-vo BDFU. (in Ukrainian)
21. Y.P. Stukonog (2014). *Osoblivosti mehanizmu reguluvannya rinku prirodnogo gazu eu* [Features of the eu market regulation mechanism for natural gas]. *Actual problems of international relations*. Release 118 (part I). Available at: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2303/2023> (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
22. European Commission (2010). *Europe 2020. A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*. Brussels (3 March 2010). *Energetichna Dorozhna Karta (2015) – Energy Roadmap (2015)*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0885&from=EN> (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)
23. Organizatsiya ekonomichnogo spivrobitnitstva ta rozvitku [Organisation for Economic Cooperation and Development]. Available at: <http://www.oecd.org> (accessed 29 July 2019). (in Ukrainian)

ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ПРИРОДНОГО ГАЗА: РАСПРЕДЕЛЕНИЕ, ТРАНСПОРТИРОВКА

В статье исследованы пути и подходы к регулированию деятельности газотранспортных и газораспределительных предприятий в странах Европы. Определены нормативный и правовой базис функционирования рынка природного газа, а также газораспределительных и газотранспортных предприятий. Осуществлен обзор теоретических подходов к регулированию деятельности рынка природного газа и основных принципов его функционирования. Определен нормативно-правовой базис и ряд принципов регулирования рынка природного газа, а также тех, которыми руководствуются субъекты газотранспортной системы при получении доступа к ее использованию, таких как: безопасность и бесперебойность работы газотранспортной системы; равноправие в предоставлении и потреблении среди всех участников газового рынка; соблюдение качественных показателей предоставляемых услуг оператором газотранспортной системы; своевременное погашение долгового обязательства субъектами газотранспортного рынка.

Ключевые слова: регулирование, рынок газа, природный газ, газораспределение, газотранспортировка, газовая сфера, транспортировка природного газа, природный газ.

EUROPEAN EXPERIENCE IN REGULATING NATURAL GAS MARKET: DISTRIBUTING, TRANSPORTING

In this article the ways and approaches to regulating the activities of gas transportation and gas distribution enterprises in Europe are thoroughly investigated. outlined the normative and legal basis for the functioning of the natural Gas distribution and gas transportation companies. Theoretical approaches to regulation of natural gas market activity and basic principles of its functioning are carried out. Normative and legal basis, A number of principles for regulation of the natural gas market, as well as those which are governed by the subjects of the gas transmission system in obtaining access to its use, among Which are the following: safety and uninterrupted operation of the gas transmission system; For the provision and consumption among all participants in the gas market; Adherence to qualitative indicators of services provided by the gas transmission system operator; Timely repayment of the debt obligation by the subjects of gas transport market. The purpose of the research in this article is to study the general aspects of international experience and the normative-legal basis of the natural gas market functioning, as well as regulating the activity of the subjects of this market. It is not a secret that today in the field of energy there are permanent changes in the structural nature. This is caused by fluctuations in the prices of energy carriers in the first place, including hydrocarbons, tangible slowdown in the level of demand, competitive exacerbation. Even today, you can observe the fact that administrative measures for economic and environmental improvements are already aimed at changing the structure of demand in the market of energy generation and industry by stimulating the processes Charcoal substitution with natural gas. Summarizing, we note that the analysis of the regulatory basis of the energy sector in the European Union on the creation of a unified and single energy market within its limits is that for the period since 1990 But to date , there have been complex approaches to reforming the energy sector; the ultimate goal of which is the creation of transparent competitive relations, liberalization, transparent processes Price formation , etc.

Key words: regulation, gas market, natural gas, gas distribution, gas transportation, gas sphere, transportation.

Мороз С.Р.

аспірантка кафедри готельно-ресторанного бізнесу,
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

Феленчак Ю.Б.

кандидат економічних наук, доцент кафедри спортивного туризму,
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

Moroz Solomiia, Felenchak Yuliia

Ivan Boberskyi Lviv State University of Physical Culture

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА У ТУРИСТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу сучасних тенденцій розвитку та структурних особливостей санаторно-курортного господарства у туристичному комплексі України. Розраховано інтегральні показники розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України. Здійснено порівняльний аналіз стану санаторно-курортного господарства у 2014 і 2017 роках та виявлено, що санаторно-курортне господарство більшості регіонів України характеризується позитивними тенденціями, а отже, може бути актуальним напрямом їхнього соціально-економічного розвитку. Найбільш прогресивні тенденції розвитку санаторно-курортного господарства у 2014–2017 роках були характерними переважно для регіонів із високим природним рекреаційно-туристичним потенціалом – приморських та гірських. Основною передумовою ефективного розвитку санаторно-курортного господарства має бути раціональне використання природних лікувальних ресурсів.

Ключові слова: туристичний комплекс, санаторно-курортне господарство, тенденції, структура, регіональні відмінності.

Постановка проблеми. Санаторно-курортна діяльність базується на використанні природних лікувальних ресурсів та лікувально-оздоровчих методах, що підвищує ефективність системи охорони здоров'я держави. Санаторно-курортне господарство таким чином передбачає поєднання взаємопов'язаних компонентів, які спрямовані на надання лікувально-оздоровчих та рекреаційних послуг, що мають на меті цілеспрямоване покращення функціональних можливостей організму людини.

Санаторно-курортне господарство є невід'ємною частиною туристичного комплексу України, а також одним із пріоритетних напрямів формування соціальної політики держави. Очевидно, що аналіз тенденцій розвитку санаторно-курортного господарства дасть змогу не лише виокремити головні проблеми туристичного комплексу держави на сучасному етапі, але й окреслити пріоритети стратегій регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із розвитком санаторно-курортного господарства України, висвітлювалися в працях таких учених, як В. Безносук [1], І. Волкова [2], А. Голод [3], О. Дудкіна [5], Г. Костенко [8], В. Новикова [10] та ін. Проте мінливий характер ринку санаторно-курортних послуг, особливо в контексті соціально-економічних і політичних трансформацій останніх років, потребує подальших ґрунтовніших досліджень.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в аналізі на основі актуальних статистичних даних сучасних тенденцій розвитку та структурних особливостей санаторно-курортного господарства у туристичному комплексі України. Важливим завданням також є розрахунок інтегрального показника розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Досвід розвинених країн підтверджує необхідність розвитку санаторно-курортної галузі, яка створює істотні економічні переваги і сприяє вирішенню багатьох соціальних завдань. Перспективи розвитку санаторно-курортної галузі в Україні значні, адже ця сфера є одним з основних соціальних інститутів, що вирішує проблему підвищення якості здоров'я населення (одного з найважливіших показників оцінки людського потенціалу як основи для розвитку економіки країни).

Впродовж багатьох років відбувається розвиток та вдосконалення стану санаторно-курортного господарства України, цьому сприяє вигідне географічне розташування та наявність природних лікувальних ресурсів. Санаторно-курортні заклади є популярними об'єктами для покращення здоров'я населення [9]. Попит на санаторно-курортне лікування з кожним роком збільшується, що пов'язано із підвищенням інтересу до здорового способу життя та відпочинку на екологічно чистих територіях.

Основна перевага санаторно-курортного господарства України – наявність значного природно-ресурсного потенціалу. Різноманітність природних лікувальних ресурсів представлена мінеральними водами різного складу, лікувальними грязями, озокеритом та м'якими кліматичними умовами. Завдяки розмаїттю природних лікувальних ресурсів Україна є сприятливим місцем для лікування та оздоровлення.

Необхідність розвитку санаторно-курортного господарства полягає не лише у медичній та соціальній необхідності. У сучасних умовах можливість доступного високоефективного лікування та оздоровлення на українських курортах є зручною альтернативою виїзному лікувально-оздоровчому туризму. Санаторно-курортні комплекси розташовані по всій країні, і для багатьох міст, районів і навіть регіонів вони можуть стати основою для розвитку економіки,

удосконалення транспортної доступності, інфраструктури [4].

Санаторно-курортний комплекс України представлений санаторно-курортними закладами, які належать до спеціалізованих засобів розміщення і включають: санаторії та пансіонати з лікуванням; санаторії-профілакторії; будинки і пансіонати відпочинку; бази та інші заклади відпочинку; дитячі заклади оздоровлення та відпочинку. Ключове місце в структурі санаторно-курортних закладів України належить санаторіям, які здійснюють лікування на основі наявних природних лікувальних ресурсів.

Санаторно-курортні заклади – це заклади охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів [6]. Ціль функціонування санаторно-курортних закладів

Таблиця 1

Індекси розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України у 2014 році

Region	Показники (х)				Індекси (І)				Сумарний індекс
	Кількість санаторно-курортних закладів, од.	Кількість місць у санаторно-курортних закладах тис. од.	Кількість осіб, що перебували в санаторно-курортних закладах тис. осіб	Доходи санаторно-курортних закладів, тис. грн	Кількість санаторно-курортних закладів	Кількість місць у санаторно-курортних закладах	Кількість осіб, що перебували в санаторно-курортних закладах	Доходи санаторно-курортних закладів	
Вінницька	25	5,0	61	241	0,09	0,12	0,25	0,34	0,80
Волинська	70	4,0	30	46	0,33	0,09	0,12	0,06	0,60
Дніпропетровська	112	17,1	230	122	0,54	0,48	1,00	0,17	2,19
Донецька	53	21,7	44	112	0,24	0,62	0,18	0,16	1,20
Житомирська	17	2,1	11	40	0,05	0,03	0,03	0,05	0,16
Закарпатська	46	7,2	67	287	0,2	0,19	0,28	0,41	1,08
Запорізька	155	24,2	145	230	0,77	0,70	0,62	0,33	2,42
Івано-Франківська	30	3,6	33	39	0,12	0,07	0,13	0,05	0,37
Київська	74	11,5	48	50	0,35	0,32	0,2	0,07	0,94
Кіровоградська	28	1,8	17	14	0,11	0,02	0,06	0,01	0,20
Луганська	7	1,0	4	14	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01
Львівська	67	16,0	171	691	0,31	0,45	0,74	1,00	2,50
Миколаївська	125	20,0	73	118	0,61	0,57	0,31	0,17	1,66
Одеська	200	34,2	158	360	1,00	1,00	0,68	0,52	3,20
Полтавська	31	5,4	59	190	0,12	0,16	0,25	0,27	0,80
Рівненська	15	2,5	22	46	0,04	0,04	0,08	0,06	0,22
Сумська	19	2,1	14	16	0,06	0,03	0,05	0,02	0,22
Тернопільська	11	1,5	13	36	0,02	0,01	0,04	0,05	0,12
Харківська	71	10,1	52	123	0,33	0,3	0,21	0,17	1,01
Херсонська	130	24,4	104	123	0,62	0,7	0,44	0,17	1,93
Хмельницька	16	1,6	18	50	0,05	0,01	0,07	0,07	0,20
Черкаська	49	5,5	25	28	0,21	0,13	0,09	0,04	0,47
Чернівецька	9	1,1	3	3	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01
Чернігівська	29	3,1	8	4	0,11	0,06	0,02	0,00	0,20
м. Київ	37	6,0	42	99	0,15	0,15	0,17	0,14	1,01

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4]

полягає у наданні лікувальних, оздоровчих, профілактичних та рекреаційних послуг.

Розвиток санаторно-курортного господарства є одним із пріоритетних напрямів туристично-рекреаційної діяльності в Україні. Проте останніми роками простежується тенденція до зниження кількості санаторно-курортних закладів насамперед через нестабільну фінансову ситуацію на внутрішньому ринку країни. У 2014 році важливим чинником, який вплинув на зниження кількості санаторно-курортних закладів та кількості осіб, що оздоровлювалися в них, стала окупація АР Крим. Аналогічні проблеми виникли і на території Донецької та Луганської областей, де у зв'язку з окупацією територій і воєнними діями припинено функціонування значної кількості оздоровчих закладів [7].

Для того, щоб на основі даних офіційної статистики мати змогу не лише оцінити регіональні відмінності розвитку санаторно-курортного господарства у певному часовому зрізі, але й здійснити аналіз

його тенденцій у визначеному часовому проміжку (2014–2017 роки), ми пропонуємо використовувати індексний метод. Індеси окремих показників розвитку санаторно-курортного господарства ми розраховували за методикою, запропонованою А. Голодом [3], відповідно до формули:

$$I = \frac{x_n - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}},$$

де x_n – конкретне значення показника, $x_{\min}$ – мінімальне, а $x_{\max}$ – максимальне значення із ряду даних. Для інтегральної оцінки рівня розвитку санаторно-курортного господарства в регіоні використовувався сумарний індекс (сума чотирьох окремих індексів для кожного з регіонів).

У таблицях 1 і 2 наведено числові значення показників та результати розрахунку індексів розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України у 2014 та 2017 роках.

Таблиця 2

Індеси розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України у 2017 році

Region	Показники (x)				Індеси (I)				Сумарний індекс
	Кількість санаторно-курортних закладів, од.	Кількість місць у санаторно-курортних закладах, тис. од.	Кількість осіб, що перебували в санаторно-курортних закладах, тис. осіб	Доходи санаторно-курортних закладів, тис. грн	Кількість санаторно-курортних закладів	Кількість місць у санаторно-курортних закладах	Кількість осіб, що перебували в санаторно-курортних закладах	Доходи санаторно-курортних закладів	
Вінницька	19	4,0	55	305	0,10	0,18	0,26	0,41	0,95
Волинська	64	3,6	27	56	0,41	0,16	0,12	0,07	0,76
Дніпропетровська	96	14,2	200	120	0,64	0,68	1,00	0,17	2,49
Донецька	68	14,6	51	180	0,44	0,70	0,24	0,24	1,62
Житомирська	11	1,7	10	43	0,05	0,07	0,03	0,05	0,20
Закарпатська	31	4,7	73	415	0,19	0,22	0,35	0,56	1,32
Запорізька	126	20,7	150	376	0,85	1,00	0,75	0,20	2,80
Івано-Франківська	29	3,5	38	53	0,17	0,16	0,18	0,06	0,57
Київська	48	7,5	39	63	0,30	0,35	0,18	0,08	0,91
Кіровоградська	17	1,1	9	16	0,10	0,04	0,03	0,01	0,18
Луганська	4	0,3	4	14	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01
Львівська	60	14,6	116	731	0,39	0,70	0,57	1,00	2,66
Миколаївська	91	15,3	75	117	0,60	0,73	0,36	0,15	1,84
Одеська	148	20,0	154	467	1,00	0,96	0,09	0,61	2,66
Полтавська	23	4,5	60	295	0,13	0,21	0,29	0,40	1,03
Рівненська	9	2,0	14	44	0,03	0,08	0,05	0,05	0,21
Сумська	17	1,7	11	16	0,09	0,07	0,04	0,01	0,21
Тернопільська	8	1,0	7	20	0,03	0,03	0,02	0,02	0,08
Харківська	56	8,1	38	120	0,36	0,40	0,18	0,16	1,10
Херсонська	101	20,2	103	206	0,67	1,00	0,50	0,28	2,45
Хмельницька	16	1,8	13	21	0,08	0,07	0,05	0,02	0,22
Черкаська	39	3,9	22	20	0,24	0,2	0,09	0,02	0,55
Чернівецька	6	0,71	3	6	0,01	0,02	0,00	0,00	0,03
Чернігівська	18	2,3	6	4	0,10	0,10	0,01	0,00	0,21
м. Київ	19	4,0	33	127	0,10	0,18	0,15	0,17	0,60

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4]

Рис. 1. Сумарний індекс розвитку санаторно-курортного господарства регіонів України у 2017 році

Таблиця 3

Сумарні індекси розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України у 2014 та 2017 роках

Регіон	2014 рік	2017 рік	Різниця індексів у 2014–2017 роках
Вінницька	0,80	0,95	0,15
Волинська	0,60	0,76	0,16
Дніпропетровська	2,19	2,49	0,30
Донецька	1,20	1,62	0,42
Житомирська	0,16	0,20	0,04
Закарпатська	1,08	1,32	0,24
Запорізька	2,42	2,80	0,38
Івано-Франківська	0,37	0,57	0,20
Київська	0,94	0,91	-0,03
Кіровоградська	0,20	0,18	-0,02
Луганська	0,01	0,01	0,00
Львівська	2,50	2,66	0,16
Миколаївська	1,66	1,84	0,18
Одеська	3,20	2,66	-0,54
Полтавська	0,80	1,03	0,23
Рівненська	0,22	0,21	-0,01
Сумська	0,22	0,21	-0,01
Тернопільська	0,12	0,08	-0,04
Харківська	1,01	1,10	0,09
Херсонська	1,93	2,45	0,52
Хмельницька	0,20	0,22	0,02
Черкаська	0,47	0,55	0,08
Чернівецька	0,01	0,03	0,02
Чернігівська	0,20	0,21	0,01
м. Київ	1,01	0,60	-0,41

Аналізуючи результати розрахунків, можна дійти висновку, що найвищі значення сумарного індексу розвитку санаторно-курортного господарства у 2014 році були характерні для Львівської та Одеської областей, що закономірно пояснюється наявністю на територіях цих регіонів значних запасів природних лікувальних ресурсів. До наступної групи за рівнем розвитку санаторно-курортного господарства належать Дніпропетровська, Запорізька, Закарпатська, Херсонська та Миколаївська області. Найнижчі значення сумарного індексу простежуються у Луганській та Чернівецькій областях.

У 2017 році ситуація дещо змінилася. Лідерами за значеннями сумарних індексів розвитку санаторно-курортного господарства виявилися Запорізька, Львівська та Одеська області. Дещо нижчі показники були характерні для Дніпропетровської, Херсонської та Миколаївської областей. Мінімальні значення сумарних індексів залишилися у тих же регіонів, що і в 2014 році.

З метою узагальнення регіональних відмінностей розрахованих сумарних індексів розвитку санаторно-курортного господарства у 2017 році була розроблена картосхема (рис. 1).

Помітно, що найбільш прогресивні тенденції розвитку санаторно-курортного господарства у 2014–2017 роках були характерними переважно для регіонів із високим природним рекреаційно-туристичним потенціалом – приморських та гірських.

Порівняльний аналіз сумарних індексів розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах у 2014 та 2017 рр. (табл. 3) свідчить про його неоднорідність. Най-

більше зростання індексів розвитку санаторно-курортного господарства простежується у Херсонській, Донецькій та Запорізькій областях. В Одеській, Кіровоградській, Тернопільській, Рівненській, Сумській, Київській областях та у м. Київ спостерігається зниження відповідних показників.

Водночас загалом помітною є позитивна динаміка у розвитку санаторно-курортного господарства більшості регіонів України. Це свідчить як про стабілізацію ситуації на ринку рекреаційно-оздоровчих та туристичних послуг, так і про збереження попиту на лікувально-оздоровчі послуги українських курортів.

Висновки. За результатами проведеного аналізу виявлено, що санаторно-курортне господарство біль-

шості регіонів України характеризується прогресивними тенденціями, а отже, може бути актуальним напрямом їхнього соціально-економічного розвитку. Водночас санаторно-курортні заклади у своїй практичній діяльності стикаються з низкою проблем, що мають негативний вплив на регіональний економічний розвиток. Основною передумовою ефективного розвитку санаторно-курортного господарства має бути раціональне використання природних лікувальних ресурсів. Для цього на підставі подальших досліджень доцільно розробити диференційовані заходи для оптимізації розвитку санаторно-курортного господарства в регіонах України.

Список літератури:

1. Безносюк В.Д. Організаційно-економічне та інформаційне забезпечення розвитку туристично-оздоровчого комплексу в регіонах України : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01. Львів, 2001. 189 с.
2. Волкова І.І. Розвиток санаторно-курортних закладів України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2013. № 1086, вип. 2. С.120–125.
3. Голод А. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування : монографія. Львів : ЛДУФК, 2017. 340 с.
4. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.07.2019).
5. Дудкіна О.П. Регіональні особливості розвитку рекреаційних зон (методичні та організаційно-економічні основи) : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01. Тернопіль, 1999. 202 с.
6. Закон України «Про курорти». *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 50. Ст. 435.
7. Коваленко Н.О. Аналіз ринку санаторно-курортних послуг України. *Економіка харчової промисловості*. 2015. Т. 7, вип. 4. С. 21–27.
8. Костенко Г.П. Державне регулювання розвитку санаторно-курортних закладів. *Вісник ДІТБ. Серія : Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому*. 2009. № 13. С. 70–74.
9. Лозова О.А., Мамотенко Д.Ю. Сучасний стан та тенденції розвитку санаторно-курортної галузі України. *Зб. наук. праць Уманського національного університету садівництва*. 2017. Вип. 91, ч. 2. С. 143–151.
10. Новикова В.І. Санаторно-курортна сфера: інфраструктурна складова, стан розвитку в Україні. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 16. С.93–101.

References:

1. Beznosiuk, V.D. (2001). *Orhanizatsiino-ekonomichne ta informatsiine zabezpechennia rozvytku turystychno-ozdorovchoho kompleksu v rehionakh Ukrainy* [Organizational, economic and informational support for the development of the tourist and health complex in the regions of Ukraine] (PhD Thesis). Lviv. (in Ukrainian)
2. Volkova, I.I. (2013). Rozvytok sanatorno-kurortnykh zakladiv Ukrainy [Development of Ukrainian spa resorts]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii : Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm* [Bulletin of the Karazin Kharkiv National University. Series : International Relations. Economy. Country Studies. Tourism], 1086(2), 120–125. (in Ukrainian)
3. Holod, A.P. (2017). *Bezpeka rehional'nykh turystychnykh system: teoriya, metodolohiya ta problemy harantuvannya* [Security of regional tourism systems: theory, methodology and problems of guarantee]. Lviv: LDUFK. (in Ukrainian)
4. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (2019, July, 20). (in Ukrainian)
5. Dudkina, O.P. (1999). *Rehionalni osoblyvosti rozvytku rekreatsiynykh zon (metodychni ta orhanizatsiino-ekonomichni osnovy)* [Regional features of the development of recreational zones (methodological and organizational-economic basis)]. (PhD Thesis). Ternopil. (in Ukrainian)
6. Zakon Ukrainy «Pro kurorty» 2000 [Law of Ukraine "On resorts" 2000]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 50, 435. (in Ukrainian)
7. Kovalenko, N.O. (2015). Analiz rynku sanatorno-kurortnykh posluh Ukrainy [Analysis of the spa services market in Ukraine]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti* [Economics of the food industry], 7(4), 21–27. (in Ukrainian)
8. Kostenko, H.P. (2009). *Derzhavne rehuliuвання rozvytku sanatorno-kurortnykh zakladiv* [State regulation of the development of sanatorium and resort establishments]. *Visnyk DITB. Serii : Ekonomika, orhanizatsiia ta upravlinnia pidpriemstvamy turystychnoi industrii ta turystychnoi haluzi v tsilomu* [DITB Newsletter. Series: Economy, Organization and Management of Tourism Industry Enterprises and Tourism Industry as a whole], 13, 70–74. (in Ukrainian)

9. Lozova, O.A., Mamotenko, D.Yu. (2017). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku sanatorno-kurortnoi haluzi Ukrainy [The current state and development trends of Ukraine's spa industry]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva* [Proceedings of the Uman National University of Horticulture], 91(2), 143–151. (in Ukrainian)

10. Novykova, V.I. (2011). Sanatorno-kurortna sfera: infrastruktura skladova, stan rozvytku v Ukraini [Spa sphere: infrastructure component, state of development in Ukraine]. *Heohrafiia ta turyzm* [Geography and Tourism], 16, 93–101. (in Ukrainian)

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ХОЗЯЙСТВА В ТУРИСТИЧЕСКОМ КОМПЛЕКСЕ УКРАИНЫ

Статья посвящена анализу современных тенденций развития и структурных особенностей санаторно-курортного хозяйства в туристическом комплексе Украины. Рассчитаны интегральные показатели развития санаторно-курортного хозяйства в регионах Украины. Осуществлен сравнительный анализ санаторно-курортного хозяйства в 2014 и 2017 годах и определено, что санаторно-курортное хозяйство большинства регионов Украины характеризуется положительными тенденциями, а значит, может быть актуальным направлением их социально-экономического развития. Наиболее прогрессивные тенденции развития санаторно-курортного хозяйства в 2014–2017 годах были характерны преимущественно для регионов с высоким естественным рекреационно-туристическим потенциалом – приморских и горных. Основной предпосылкой эффективного развития санаторно-курортного хозяйства должно быть рациональное использование природных лечебных ресурсов.

Ключевые слова: туристический комплекс, санаторно-курортное хозяйство, тенденции, структура, региональные различия.

THE MODERN TRENDS OF SPA INDUSTRY DEVELOPMENT IN THE TOURISM COMPLEX OF UKRAINE

The paper deals with the actual scientific problem – the analysis of modern development trends and structural features of the spa industry in the tourism complex of Ukraine. The experience of developed countries confirms the need for spa industry development, which creates significant economic benefits and contributes to many social problems. The prospects for spa industry development in Ukraine are significant, as this sphere is one of the main social institutions that solve the problem of improving the population's health quality. The spa industry development is one of the priority directions of tourism and recreational activities in Ukraine. However, in recent years, there is a tendency to decrease the number of spa establishments, primarily because of the unstable financial situation in the domestic market. In 2014, occupation of the Autonomous Republic of Crimea became an important factor influencing the decrease in the number of spa establishments and the number of people who were recovering in them. To estimate the tendencies of spa industry development in the regions of Ukraine, integral indicators calculated using the index method. The comparative analysis of spa industry state in 2014 and 2017 was carried out, and it found that the spa industry of most regions of Ukraine characterized by positive trends and, therefore, may be an actual direction of their socio-economic development. The most progressive trends in the spa industry development in 2014–2017 were observed mainly in the regions with high natural recreational and tourism potential – coastal and mountain. In their practice, spa resorts face many problems that harm regional economic development. The basic prerequisite for the effective spa industry development should be the rational use of natural healing resources. For this purpose, based on further research, it is advisable to develop differentiated measures to optimize the development of spa facilities in the regions of Ukraine. The spa industry is an integral part of Ukraine's tourism complex, as well as one of the priority directions of developing the social policy of the state.

Key words: tourism complex, spa industry, trends, structure, regional differences.

Pozdniakova Anna

Postgraduate Student,

Research Centre for Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine

Позднякова А.М.

аспірант,

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку

Національної академії наук України

ANALYSIS OF SMART CITY ARCHITECTURE MODELS

Urbanization along with the fast ICTs development and its increasing availability for people around the globe lead to the emerging concept of Smart Sustainable Cities. In order to build a successful model, cities must ensure that there is proper infrastructure in place. Thus, the aim of the article is to look at existing architecture models in the academic environment (multi-layered model, data-based model, etc.), as well as at the real-functioning models in smart cities that are considered to be progressive (Chicago, Singapore, Barcelona) and Kyiv, for comparison. And suggest a summary model for Ukrainian cities that will take into account the studied experience. In addition, the article studies the criteria for architecture efficiency provided by international organizations (UNCTAD, ISO). The international experience in developing the architecture of smart cities is important in the context of the active concept development in Ukrainian cities.

Key words: smart sustainable city, architecture, multi-layered model, urbanization, ICTs.

Problem statement. Urbanization along with the fast ICTs development and its increasing availability for people around the globe lead to the emerging concept of Smart Sustainable Cities. The concept aims to connect economic, political, social innovations already happening or just desired in the society with ICTs to solve the pressing urban challenges.

The concept has successfully overcome the limitations of the initial strictly technologically focused model (Smart City 1.0) and currently is focused on creating people-oriented cities with broadening citizens opportunities to affect decision-making process (Smart City 3.0).

Municipalities **aim** to use this model to tackle the issues they encounter on the local level like overpopulation, pollution, traffic, lack of resources and services, etc.

However, to make the model work successfully, it's important to ensure there is an appropriate architecture on the local and national levels to develop and support the model.

The article aims to review different models suggested by academic sector as well as real-life functional city models from Singapore, Chicago, Barcelona, Kyiv, and create a summary model, which can be used as a basis for Ukrainian cities.

Analysis of recent research and publications. The topic is on the agenda of such organizations as UNCTAD, ISO, ITU that contributed greatly to the principles and possible component models of different cities. Also, works of such academics as Anthopoulos and Vakali (connection between urban planning dimensions and smart city layers) [1], Hawkins (data-based framework) [2], Robinson (multi-tier infrastructure) contributed greatly to the topic of our research [3].

Main results of the research. The term “architecture” refers to the art of designing and building structures and their complexes that form a spatial environment for human life and activities. Thus, architecture in general is an abstract idea of a certain system or structure.

Applying the term to smart city concept, the architecture refers to the organization and interconnections between all potential subsystems and elements that allow the provision of all necessary services by a smart city to end users.

Smart city architecture enhances the city's infrastructure and its abilities via the Data layer which previously was not available, see Fig. 1. And right now this layer greatly impacts the quality and the form, in which services are provided to citizens [4].

Taking into account each city tends to develop its own model, the question of common standards and principles development plays an important role in the discussion.

UNCTAD in its Paper on Smart Cities and Infrastructure has outlined the following design principles that are crucial for smart city infrastructure [5]:

- people-centred and inclusive infrastructure, meaning the infrastructure should respond to the needs of people instead of just focusing on “technology-centric” approach. The infrastructure should take into account citizens' lifestyle, culture, behaviour, needs. And it should ensure inclusiveness.

- resilience and sustainability, meaning cities should be able to survive, adapt and thrive in the face of stress and shocks. Moreover, they should be able to transform when conditions require it.

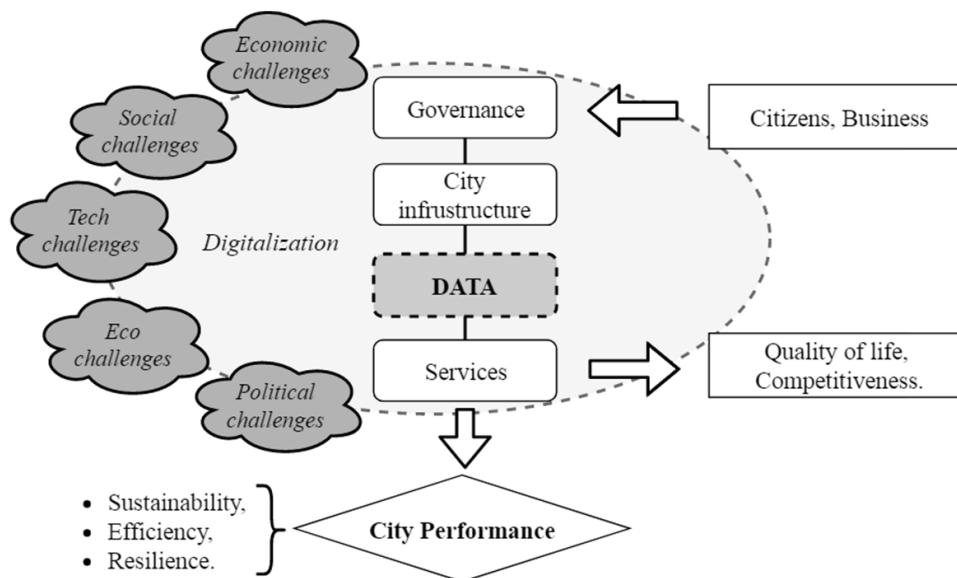

Fig. 1. Smart City Architecture [4]

– interoperability and flexibility should allow in the future easily to replace and enhance smart city infrastructure components.

– managing risks and ensuring safety is important since smart infrastructure can be prone to hacking and illegal access. There are also concerns with regards to citizens' privacy. So, attention should be paid to the development of the needed skills and risk mitigation strategies.

On the other hand, ISO/TS 37151 outlines 14 basic needs that should be met by the efficient city infrastructure, see Fig. 2 [6]. Those can be grouped within 3 dimensions: an ecological, economic, and social perspective. Thus, they aim to cover the needs of citizens, managers, and municipality.

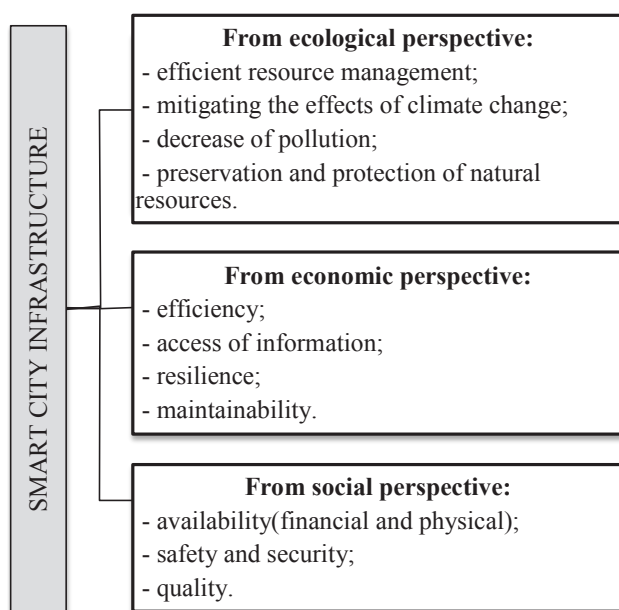

Fig. 2. General principles and requirements for Smart City Infrastructure [6]

Different scholars have contributed greatly to the topic enhancement. For example, Anthopoulos and Vakali (2012) have outlined four levels of a generic multi-tier common architecture:

– users level which includes both those who consume electronic services (end-users) and those who provide/ supervise them;

– services level which covers all the e-services provided by smart city;

– infrastructure level, includes networks, informational systems and supporting objects that are required to deliver the services to the users;

– data level which is needed to accommodate all the produced, gathered and spread information [1].

Hawkins (2014) bases his model on “measuring, transferring, and managing data.” The layers include: hardware (a combination of devices, sensors, networks that allow the elements to become aware of the surrounding environment), smart software (leverages the data coming from physical hardware and includes data management, analytics, optimization, and control) and supporting elements (security, power provision, communication paths, data quality and veracity) [2].

Rick Robinson, IT director of Smart Cities, Infrastructure & Property Leader at Arup, outlines six layers: “Goals”; “People”; “Ecosystem”; “Soft Infrastructures”; “City Systems” and “Hard Infrastructures”. So, as we can see going beyond a simple narrow technical infrastructure term.

The analysis of the real smart cities shows that most of them also rely on multi-tier architecture [3].

McKinsey Global Institute in its research assesses the quality of deployment infrastructure through three dimensions: technology base, applications, public adoption (see Fig. 3) [7].

The assessment is based on three components: the availability of the necessary digital central nervous system; the

amount of applications that have been implemented in each city to date; the perspective of the public.

According to the study, New York, Singapore, Seoul, Amsterdam, and Chicago are among the leading cities in the world [7].

Further on, we would like to review the models accepted by different cities. Chicago has started its journey with two goals: making sure everyone has proper access to the Internet and ensuring they know how to use it. Chicago has run a program with federal funding called Smart Communities (SC). The program works to increase digital access and use by families and businesses in five low-income neighbourhoods. Services include computer training classes, family and business centres, and public computer centres [8].

All the data in the city received through the sensors and networks are accumulated on the Open Data Portal, applying to which predictive analytics, the city provides more effective services. Based on the open data, Chicago has already launched two IoT platforms: Array of Things and Smart Lighting (see Fig. 4).

In Singapore, the Smart Nation Vision comprises urban sectors (such as mobility, environment, health-care, logistics, etc.), supporting ecosystems such as industry and manpower, and Smart Nation Platform. Smart Nation Platform is divided into two layers: Smart Nation Operating System (SN-OS) and Communications & Sensor Network (see Fig. 5). Communications & Sensor Network is foundational infrastructure for deploying essential field facilities such as smart meters, flood sensors, etc. [9]. Based on Communication & Sensor network, Smart Nation Operating System operates in three layers: sensor management, data exchange, and sense-making platform.

Barcelona's approach aims to begin with the citizens' needs at first instead of just solving a technological problem. The city's Chief Technology Officer decided to look into the ways technology can serve people, which includes such components as "democratisation of data", "digital empowerment", and "technology for the people" [10].

Since 2014, a Sentilo sensors platform was launched which allows gathering data from different sensors employed across a city. Barcelona has also developed CityOS, a standardised ontology for data that integrates with Sentilo. It allows having a single API for services to start building AI and machine learning with analysis.

The whole model is based on three components: Digital Transformations, Digital Empowerment and Digital Innovation (Fig. 6).

In the Kyiv Smart City Strategy 2020, which was developed in 2015 and accepted in 2017, we find a connection between digital infrastructure with municipality and citizens' needs. Using sensors, the city aims to collect open data, which serve as a tool to develop the needed apps and services. The key infrastructure components include but not limited to (Fig. 7):

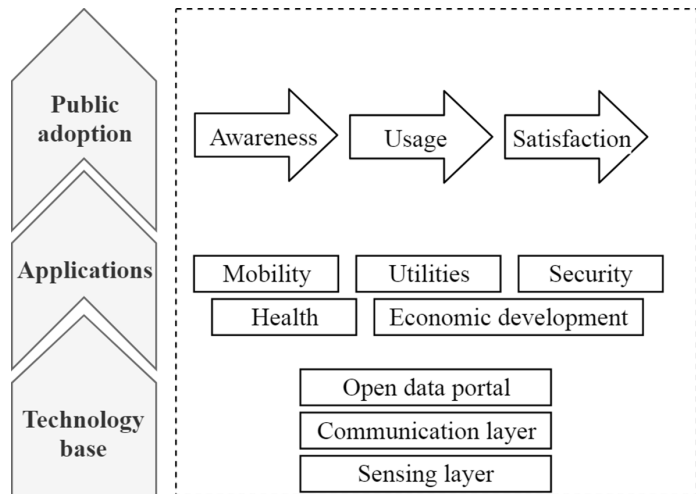

Fig. 3. The quality of deployment infrastructure [7]

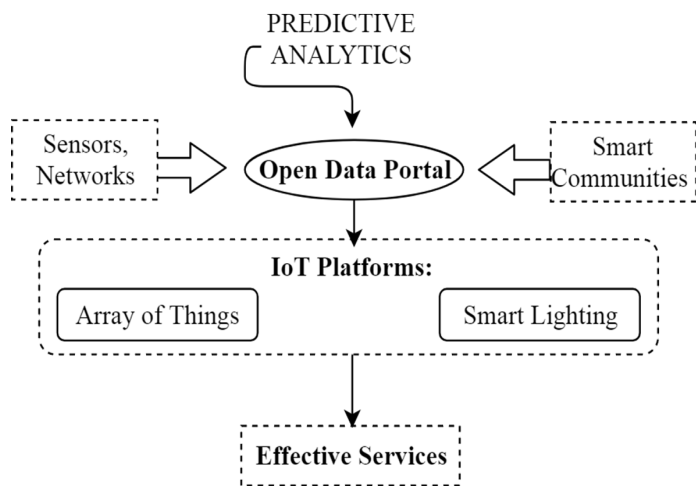

Fig. 4. Chicago Smart City Model

Source: the author's development based on [8]

- broadband connection;
- Internet of Things;
- smart personal devices;
- cloud computations (the city has established a City Data Centre and used cloud computations for the online budget project);
- Big Data Analysis [11].

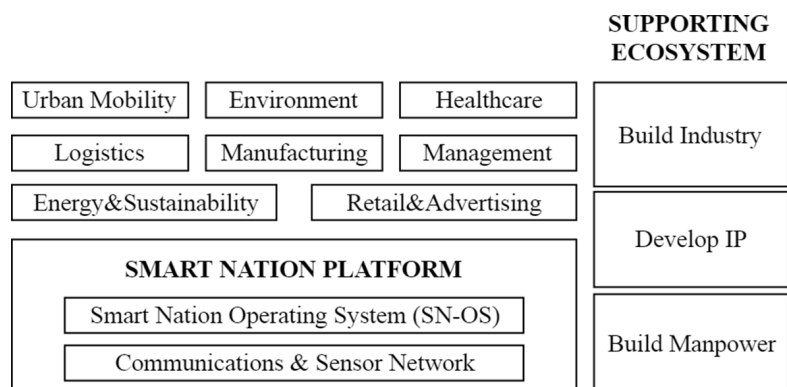

Fig. 5. Singapore Smart City infrastructure [9]

Based on the research performed, we would like to offer the following summary model to be pursued by Ukrainian cities (Fig. 8). The model takes into account not only digital infrastructure but also a physical one. Since for the old cities, this becomes a big issue to connect old physical infrastructure with smart digital infrastructure.

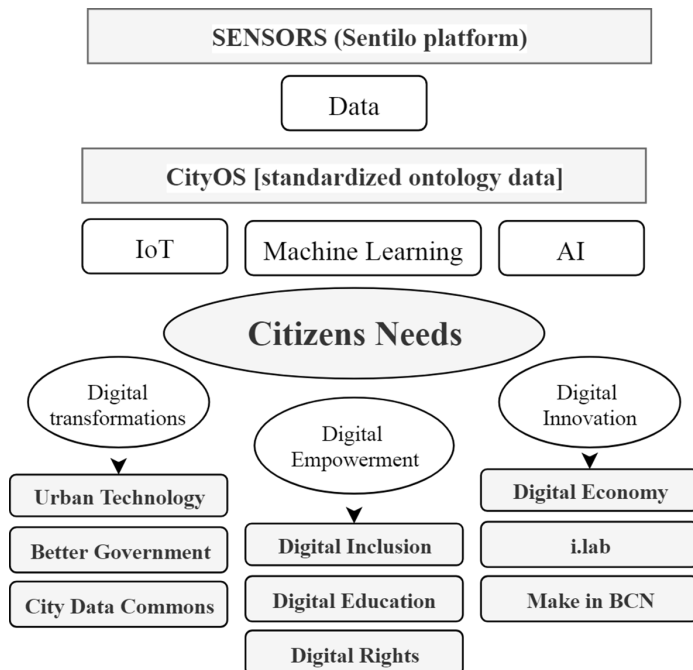

Fig. 6. Barcelona Smart City model

Source: the author's development based on [10]

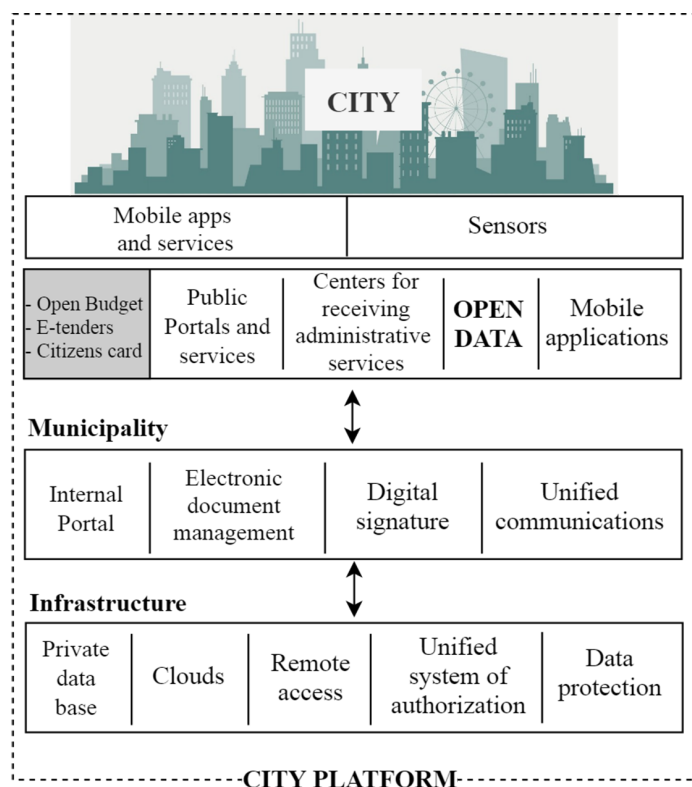

Fig. 7. Kyiv Smart City Model [11]

Fig. 8 also outlines the challenges we expect on the way of integration. Addressing the challenges for each level should contribute greatly to the concept's development success.

Conclusions. The analysis shows that even though cities might have the needed technologies to develop smart cities already available, their deployment is hampered by the technical, social, and administrative challenges [12]. Horizontal integration of infrastructures through technology is essential to reap the benefits of innovation. While the role of nationally and internationally accepted common standards are of high importance here. Since, without common terminology and procedures, stakeholders won't be able to collaborate effectively.

Nowadays the cities are mostly focused on improving the integration of historical verticals, i.e. parts of the existing utilities, improving e.g. energy efficiency or reducing water leakage. While horizontal integration (combined data from different sectors for better management) will be the second step [12].

The results of our study show that smart cities put people along with their needs at the centre of the concept. And use technologies to enhance the possibilities to meet their needs, as a tool and not as a final goal.

All the analysed cities have a pretty similar approach to digital infrastructure, which includes a sensor platform to gather the data, networks to spread it, and open data platform to store the data and use for analysis. IoT platforms are used as a bridge between the digital and physical world for more effective service provision.

In the Ukrainian context, we believe that architecture should cover physical layer, soft component along with the data layer. Material infrastructure very often has quite poor quality while proper skills and communication along with the required expertise seem to be an issue as well. The experience shows that having smart technologies is not enough; cities should also have "smart people" investing in education. And, of course, cities should stay people-focused and ensure citizens approve and understand new approaches and tools. Thus, the main challenges we see are:

- the general acceptance of new services and approaches among the society and what's even more important – inclusiveness;
- the question of integration between the old and new services;
- the level of state intervention into services provision and the question of competition;
- compatibility of the existing infrastructure (usually old) with the new technologies;
- environmental impact;
- funding sources, etc.

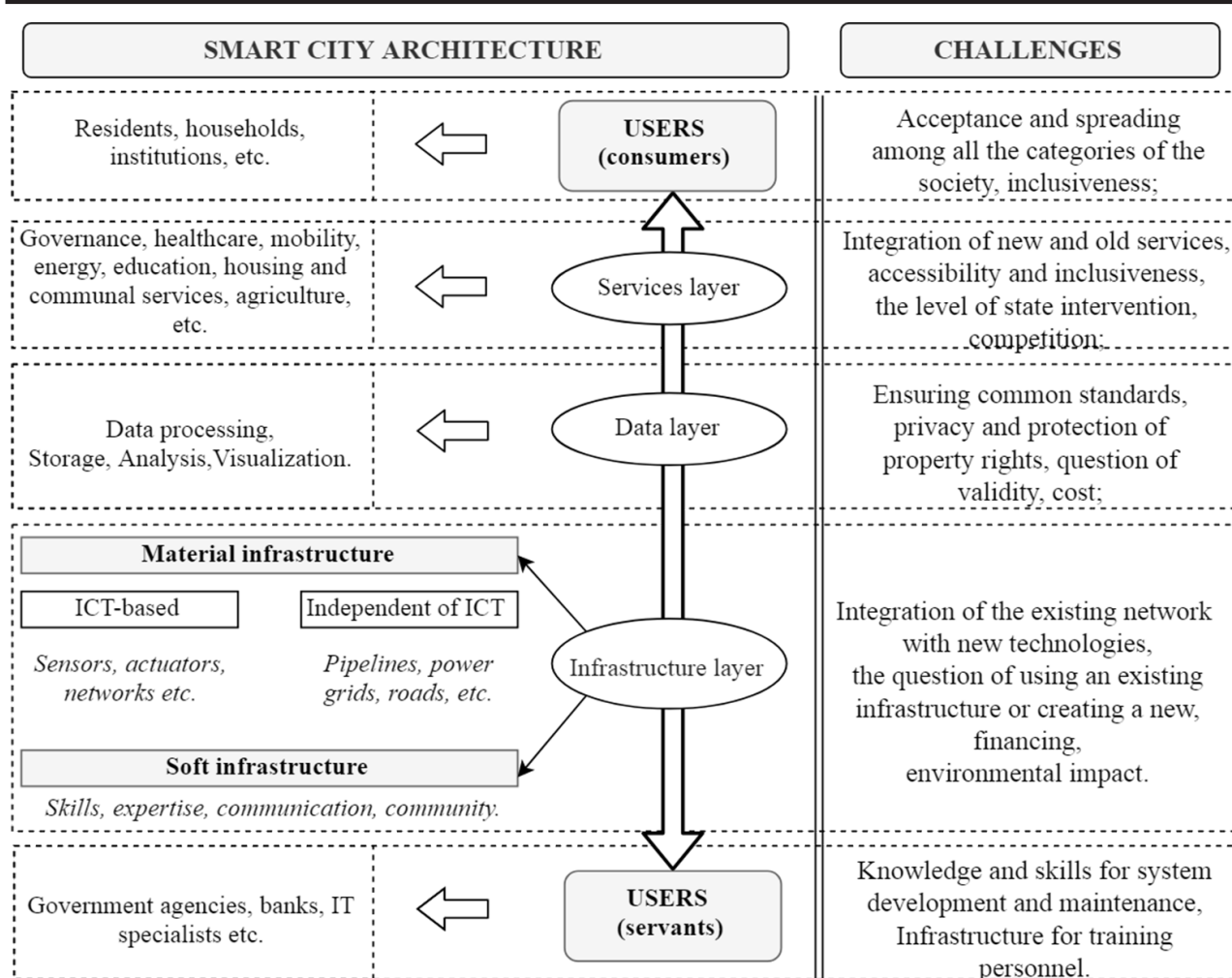

Fig. 8. Smart city infrastructure with challenges

Source: the author's development

References:

1. Anthopoulos L.G., Vakali A. (2012). *Urban Planning and Smart Cities: Interrelations and Reciprocities*. In: Álvarez F. et al. (eds) *The Future Internet. FIA 2012. Lecture Notes in Computer Science*, vol 7281. Springer, Berlin, Heidelberg.
2. National Institute of Urban Affairs (2015). *Explanatory research on smart cities*. Available at: http://cidco-smartcity.niua.org/wp-content/uploads/2015/10/Exploratory_Research_on_Smart_Cities.pdf (accessed August 2019).
3. Robinson R. (2012). *The new architecture of Smart Cities*. Available at: <https://theurbantechnologist.com/2012/09/26/the-new-architecture-of-smart-cities/> (accessed August 2019).
4. Smart Cities – Management of Smart Urban Infrastructures Matthias Finger. Online course. Available at: <https://www.coursera.org/learn/smart-cities> (accessed August 2019).
5. UNCTAD (2016). *Issues Paper On Smart Cities and Infrastructure*. Available at: https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/CSTD_2015_Issuespaper_Theme1_SmartCitiesandInfra_en.pdf (accessed August 2019).
6. ISO/TS 37151 (2015). *Infrastructure of smart community - General principles and requirements for performance indicators*. Available at: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:ts:37151:ed-1:v1:en> (accessed August 2019).
7. McKinsey (2018). *Smart Cities: Digital Solutions for a more livable future*. Available at: <https://www.mckinsey.com/~/media/McKinsey/Industries/Capital%20Projects%20and%20Infrastructure/Our%20Insights/Smart%20cities%20Digital%20solutions%20for%20a%20more%20livable%20future/MGI-Smart-Cities-Full-Report.ashx> (accessed August 2019).
8. Chicago Smart City. Available at: <https://www.govtech.com/data/The-Chicago-Tech-Plan-Building-a-Model-for-Cities.html> (accessed August 2019).
9. Lee, Sang Keon; Kwon, Heeseo Rain (2016). *International Case Studies of Smart Cities Singapore*. Available at: <https://publications.iadb.org/en/international-case-studies-smart-cities-singapore-republic-singapore> (accessed August 2019).
10. How Barcelona's smart city strategy is giving 'power to the people'. Available at: <https://news.itu.int/how-barcelonas-smart-city-strategy-is-giving-power-to-the-people/> (accessed August 2019).

11. Kyiv Smart city strategy. Available at: <https://www.kyivsmartcity.com/concept/> (accessed August 2019).
12. International Electrotechnical Commission (2014). Orchestrating infrastructure for sustainable Smart Cities. Available at: <https://www.iec.ch/whitepaper/pdf/iecWP-smartcities-LR-en.pdf> (accessed August 2019).

АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ АРХІТЕКТУРИ РОЗУМНОГО МІСТА

В умовах стрімкої урбанізації та розвитку ІКТ активного поширення набуває концепція Розумного сталого міста, що має на меті допомогти містам у вирішенні урбаністичних проблем ХХІ ст. (перенаселення, брак ресурсів та послуг, забруднення, старіння населення тощо). Концепція подолала довгий шлях від суто технологічного рішення, що початково просувалося ІТ компаніями до людиноцентричної концепції, що розширює можливості мешканців впливати на розвиток свого міста. Проте для успішної розбудови моделі міста мають забезпечити існування належної інфраструктури на місцях. Особливістю архітектури Розумних міст є поява рівня із даними, що дозволяє більш ефективно реагувати на запити населення, надавати кращі послуги та попереджати критичні ситуації. Дуже часто проблема полягає у можливості поєднання вже наявної старої інфраструктури із новою діджитал надбудовою. А також відсутності єдиних стандартів та процедур, що спростило б процес комунікацій між усіма зацікавленими сторонами. На сьогоднішній день міста більш зосереджені саме на покращенні вертикальної інтеграції частин існуючих систем (енергетичній ефективності, зменшенні ресурсних втрат тощо), горизонтальна ж інтеграція (тобто поєднання даних із різних секторів для кращого управління) відбувається вже на наступному кроці. Стаття має на меті розглянути існуючі моделі архітектури у науковому середовищі (багатошарова модель, модель заснована на даних тощо), а також у концепціях реально функціонуючих розумних міст, що вважаються передовими у напрямку розбудови розумних сталих міст (Чикаго, Сінгапур, Барселона) та Києва, для порівняння. Та у результаті дослідження запропонувати доцільний варіант для українських міст. Що також враховує виклики, що постають на кожному із етапів, зокрема, проблема сприйняття мешканцями нових послуг та питання інклюзивності суспільства, рівень державного втручання у процес надання послуг, питання поєднання існуючої (дуже часто старої) інфраструктури із новими технологіями та діджитал надбудовою, вплив на довкілля, пошук джерел фінансування і т.д. Крім того, у статті наводяться критерії ефективності архітектури за міжнародними стандартами (ЮНКТАД, ISO). Та оцінка якості інфраструктури за методологією McKinsey. Міжнародний досвід розбудови архітектури розумних міст має важливе значення в умовах активного розвитку концепції в українських містах.

Ключові слова: розумне стале місто, архітектура, багатошарова модель, урбанізація, ІКТ.

АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ АРХИТЕКТУРЫ УМНОГО ГОРОДА

В условиях стремительной урбанизации и развития ИКТ активное распространение приобретает концепция умного устойчивого города. Однако для успешного развития модели, города должны обеспечить существование надлежащей инфраструктуры на местах. Статья имеет целью рассмотреть существующие модели архитектуры в научной среде (многошаровая модель, модель основанная на данных и т.п.), а также концепции реально функционирующих умных городов, которые считаются передовыми в направлении развития умных устойчивых городов (Чикаго, Сингапур, Барселона) и Киева, для сравнения. И как результат, предложит модель для украинских городов на основе рассмотренного опыта. Кроме того, в статье приводятся критерии эффективности архитектуры в соответствии с международными стандартами (ЮНКТАД, ISO). Международный опыт развития архитектуры разумных городов имеет важное значение в условиях активного развития концепции в украинских городах.

Ключевые слова: умный устойчивый город, архитектура, многоуровневая модель, урбанизация, ИКТ.

5. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-44>

УДК 331.52

Зуб М.Я.

кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансів,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Zub Mariya

Vinnitsia Trade and Economic Institute
Kiev National Trade and Economic University Ukraine

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО РИНКУ ПРАЦІ

У статті виявлено основні проблеми, які стримують становлення соціально орієнтованого ринку праці в більшості економік світу, зокрема: нерівність у доходах і багатстві, гендерна нерівність, брак робочих місць, наявність неформальної зайнятості, негідні умови праці, безробіття, крайня бідність. Встановлено, що сучасне глобальне трудове право включає 189 конвенцій та 205 рекомендацій, які розроблені Міжнародною організацією праці впродовж ста років з її заснування. З'ясовано, що, незважаючи на поодинокі досягнення, прогрес у напрямі цілі 8 (гідна праця та економічне зростання) як однієї з 17 Цілей сталого розвитку, ухваленої ООН, сповільнюється в багатьох країнах світу. Розкрито основні тенденції, які впливають на трансформацію сучасних інституцій міжнародного ринку праці. Автором проведено оцінку майбутніх трансформацій на міжнародному ринку праці, що впливають на подальший розвиток його інституцій. У статті обґрунтовано доцільність зміни парадигми майбутнього розвитку соціально орієнтованого ринку праці. Набули подальшого розвитку трактування категорії «нова парадигма трансформації інституцій соціально орієнтованого ринку праці». Виокремлено напрями та завдання трансформації інституцій соціально орієнтованого ринку праці до 2030 року.

Ключові слова: соціально орієнтований ринок праці, глобальне трудове право, трансформація, гідна праця, економічне зростання.

Постановка проблеми. Світ праці виглядає по-різному кожен день. Багатовекторні перетворення, зумовлені глобалізацією, технологічними інноваціями, демографією та кліматичними змінами, трансформували майже всі складники сучасного соціально-економічного буття, загострюючи проблему глобальної нерівності в доходах, глибоко модифікуючи форми зайнятості та життя людей. У період безпрецедентних за своїми масштабами, швидкістю та глибиною змін старі моделі управління ринком праці уже не дієві та вимагають розроблення нових стратегій і формування політики, яка би сприяла економічній безпеці, забезпеченню рівних можливостей і соціальній справедливості. У цих умовах проблематика трансформації інституцій соціально орієнтованого ринку праці стає актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних аспектів формування соціально

орієнтованого ринку праці знайшли своє відображення у працях таких учених, як О. Балакірева, В. Близнюк, А. Колот, Л. Лісогор, В. Онікієнко та ін. Однак проблеми трансформації інституцій соціально орієнтованого ринку праці мають бути осмислені сучасною цивілізацією з новітніх позицій, зважаючи на виклики індустрії 4.0 і нестабільну соціально-економічну, екологічну та політичну ситуацію в світі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є ідентифікація категорії «трансформація інституцій соціально орієнтованого ринку праці» та обґрунтування доцільності формування її сучасної парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Істотною рисою ХХІ століття стало поєднання соціальних, економічних та екологічних проблем, які загострили потребу становлення соціально орієнтованого міжнародного ринку праці, з новим акцентом на широкі

можливості людей, їхній людський розвиток. Сутність соціалізації ринку праці сприймається вченими як процес спрямування діяльності його суб'єктів на досягнення високої ефективності економіки і на цій основі забезпечення базових потреб населення за прогресивними соціальними стандартами [1, с. 102].

Становлення сучасного соціально орієнтованого ринку праці у світі відбувалося під впливом різних взаємозв'язаних проблем, нехтування якими може привести до непередбачуваних економічних, соціальних та глобальних катастроф. Новий значний обсяг даних, зібраних фахівцями WID.world, засвідчує, що з 1980 по 2016 р. населення світу отримало 27% від росту світового доходу, тоді як найбільша його частина (50%) отримала тільки 12%. Ріст заробітної плати впродовж 2016–2017 рр. знизився з 2,4% до 1,8%; розрив в оплаті праці між чоловіками та жінками сягнув 20%; 2 млн людей змушені працювати в неформальній економіці; 300 млн робітників живуть в крайній бідності – менш ніж на 1,90 доларів США; 2,7 млн працівників помирають кожен рік у результаті нещасних випадків на виробництві або через професійні захворювання; 36,1% робочої сили в світі працює понадурочно (більше 48 годин на тиждень). У світі – 190 млн безробітних осіб, в тому числі 64,8 млн осіб – молодь [2]. Отже, основними проблемами, які стримують становлення соціально орієнтованого ринку праці в більшості економік світу, є: нерівність у доходах і багатстві, гендерна нерівність, нестабільна робота, неформальна зайнятість, негідні умови праці, безробіття, крайня бідність.

У Сполучених Штатах Америки (США) впродовж сорока років реальна заробітна плата для більшості працівників майже не змінилася, незважаючи на неухильно зростаючу продуктивність. Водночас інтенсивність роботи значно зросла, а заходи безпеки на робочому місці систематично погіршуються. Роль профсоюзів послаблюється. Значна частина населення в найбільш розвинених регіонах світу надмірно експлуатується, що приводить до безпрецедентного накопичення фінансового багатства в центрі світової економіки і загострення бідності на периферії. В кожному регіоні світу в останні десятиліття різко зросла нерівність. Розрив у доходах і багатстві на душу населення між найбагатшими і найбільш бідними країнами швидко збільшується. Три американські мільярдери – Д. Безос, Б. Гейтс і У. Баффет володіють більшим багатством, ніж у половини населення США. Глобальна резервна армія праці є приблизно на 70% більшою порівняно з офіційно зайнятою чисельністю працівників. Охорона здоров'я, житло, освіта, чиста вода і повітря стають недоступними для широких верств населення [3]. Голова Ради економічних консультантів в США, вважає, що зростання нерівності у доходах в США за останні три десятиліття перетворилося на гальмо у реалізації можливостей людей та загрозу для економічного зростання. Відновлення справедливості на ринку праці США буде корисним і для бізнесу, і для економіки, і для країни [4].

Реалізацією глобальних зусиль щодо розроблення правових інструментів, спрямованих на досягнення соціальних та економічних цілей в інтересах чоловіків і жінок, працівників, сімей, підприємств, товариств, общин та народів, займається Міжнародна організація праці (МОП). МОП наділена широкими повноваженнями, які, безперечно, залишаються актуальними натеper для вирішення основних питань сучасної економічної та соціальної політики. МОП була створена з вірою в те, що соціальна справедливість необхідна для загального і міцного миру в світі. Трьохстороння структура (уряди, роботодавці та працівники) МОП пропонує унікальний механізм обговорення та вирішення найважливіших питань, які стосуються досягнення цілей соціальної справедливості та гідної праці на глобальному, регіональному та національному рівнях. Завдання МОП – розроблення нових і удосконалення вже діючих міжнародних стандартів праці та перегляд їх застосування.

Сучасна модель міжнародного соціально орієнтованого ринку праці ґрунтується на так званому глобальному трудовому праві, яке включає насамперед: 189 конвенцій та 205 рекомендацій, що розроблені МОП впродовж ста років з її заснування, а також декларації, хартії, пакти, стандарти і гарантії, угоди та інші документи. За цей період кількість членів МОП зросла з 44 у 1919 р. до 189 у 2019 р. [5].

Цілі МОП тісно переплітаються з ціллю 8 (гідна праця та економічне зростання) як однією із 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) Організації Об'єднаних Націй (ООН) до 2030 року. Ціль 8 закликає міжнародну спільноту сприяти безперервному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх. На думку зарубіжних експертів, незважаючи на поодинокі досягнення, прогрес у напрямі цілі 8 сповільнюється в багатьох країнах світу. За теперішньої швидкості прогрес реалізації ЦСР 8 навряд чи буде досягнуто до 2030 року. Тому варто терміново об'єднати зусилля, щоби внести трансформаційні зміни в підтримку ЦСР 8 у трьох її вимірах: стійке, інклюзивне та стале зростання [6].

Світ, на думку Генерального директора Міжнародного бюро праці (МБП), «опинився на роздоріжжі з економічної, соціальної і природоохоронної точок зору. З одного боку, ми стали свідками трансформативної потужності процесу економічної глобалізації, яка відкриває нові можливості економічного зростання завдяки технологіям, інвестиціям і торгівлі. З іншого боку, ми знову і знову ставимо питання стосовно якості економічного зростання і його наслідків для довкілля, а також для соціальної згуртованості і стабільності, включаючи розширення нерівності. Ми стурбовані впливом фінансів на реальну продуктивну економіку, а надалі й для підприємств і робочих місць» [7, с. 1–2].

Немає ніяких сумнівів в тому, що глобальний ринок праці натеper опинився у вирі бурхливих подій, які пов'язані з боротьбою між силами глобального капіталізму і національно-демократичною політикою. Велика

трансформація сучасного міжнародного ринку праці відбувається під впливом чотирьох тенденцій: глобалізації високих навичок, революції якості-вартості, підйому цифрового тейлоризму та глобальної «війни за таланти» [8].

Збільшення світової пропозиції висококваліфікованих працівників, які, з одного боку, здатні конкурувати, як за ціною, так і за знаннями, дозволяє значно підвищити продуктивність. З іншого боку, зростання висококваліфікованої, низькооплачуваної робочої сили означатиме не тільки збільшення нерівності і незадоволених очікувань, а кидатиме виклик принципам справедливості і ефективності, які пов'язані з освітою, роботою та винагородою. Отже, є загроза руйнації існуючого соціально-економічного порядку та ризик втрати світовою спільнотою таких основоположних цінностей, як демократія, рівність та солідарність.

Сучасна епоха цифрового тейлоризму характеризується перетворенням знань людей у продуктивні знання шляхом вилучення, кодифікації й оцифровки знань у програмні приписи, які можуть передаватися і використовуватися іншими, незалежно від місця розташування. Відповідно, зміни у внутрішній і глобальній конкуренції роблять «найбільш продуктивних людей – ціннішими». Завдяки цьому боротьба за таланти серед компаній стає все більш глобальною і заключається в «сегментації» своєї освіченої робочої сили відповідно не тільки до навичок, повноважень або досвіду, але й до «продуктивності».

Технологічні перетворення, глобальні фактори конкуренції і демографічні зміни будуть постійно впливати на те, як люди працюють, споживають і живуть. Вищезазначені мегатенденції приносять з собою різноманітні форми роботи та нові робочі місця, які регулярно вимагатимуть нових навичок. Вони й надалі вноситимуть свій вклад у посилення нерівності і кидатимуть виклик перевіреним часом інституціям та інститутам. Оцінка майбутніх трансформацій на міжнародному ринку праці наведена на рис. 1.

Зміна клімату і демографічної ситуації, міграція та зміни в організації праці стосуватимуться всіх країн, підприємств та працівників. Водночас напрями цих змін і їх вплив на ринок праці, людський розвиток і прогрес у покращенні рівня життя залежатимуть від політики і дій кожної держави. Отже, «суспільство має законне і переконливе обґрунтування, для використання законів та інституцій для зміни або заміни умов і положень найму, які є негуманними, антигромадськими або порушують основні права людини» [11].

МОП називають «соціальним реформатором» та ініціатором розроблення стратегії майбутнього праці, яка орієнтована на людину, потреби суспільства та збереження навколишнього середовища. На майбутні 100 років діяльності, на думку фахівців МОП, актуальними залишаться такі питання, як: створення нових робочих місць, соціальний захист, право на працю і соціальний діалог.

Таблиця 1

Оцінка майбутніх трансформацій на міжнародному ринку праці

	Джерело	Оцінка
Перехід до стійкого навколишнього середовища	ILO, 2018	Реалізація Паризької кліматичної програми передбачає глобальні втрати робочих місць (приблизно 6 мільйонів)
	ILO, 2019	Перехід до зеленої економіки може забезпечити до 60 млн додаткових робочих місць протягом наступних 15 років.
Інноваційні технології	Frey and Osborne, 2015	Для 47% працівників у США існує ризик заміни місця роботи в процесі автоматизації
	Chang and Phu, 2016	ASEAN-5: 56% робочих місць піддаватимуться ризику автоматизації протягом наступних 20 років
	McKinsey Global Institute, 2017	Поки що, менше 5% усіх професій можна повністю автоматизувати, використовуючи сучасні технології; надалі – у 60% професій принаймні частково можуть бути автоматизовані
	OECD, 2016	В середньому 9% робочих місць в OECD піддаються ризику автоматизації; в майбутньому 50–70% робочих місць будуть частково автоматизовані.
	World Bank, 2016	Дві третини робочих місць у світі, що розвивається, є сприйнятливими до автоматизації.
Демографічні зміни	WEF, 2018	Майже 50% компаній очікують, що автоматизація сприятиме незначному скороченню їх штатних працівників до 2022 року.
	United Nations, 2019	Чисельність населення світу в 2019 р. становила 7,7 млрд осіб, до 2050 р. досягне 9,7 млрд осіб. Частка людей у віці 65 р. і старше у загальній чисельності населення зростатиме: з 19% в Європі і 16% у Північній Америці у 2019 р., до 28% і 23% відповідно у 2050 р.; в Азії, Латинській Америці й Карибському басейні – з нинішніх 8% до 18%. В Африці до 2050 року частка людей похилого віку становитиме 9%.
	ILO, 2018	Для вирішення проблем безробіття до 2030 року необхідно створити 344 млн робочих місць в доповнення до 190 млн, на які існує попит сьогодні

Джерело: сформовано автором на основі даних [2; 5; 9; 10]

Рис. 1. Напрями та завдання трансформації інституцій соціально орієнтованого ринку праці

Джерело: створено автором на основі [10]

Генеральний секретар ООН зазначив, що «МОП допомагає створити світ соціальної справедливості, заснований на інклюзивній моделі, яка об'єднує уряди, профспілки та організації роботодавців для спільного прийняття рішень. МОП розробила ювілейну декларацію, в якій пропонується зміна парадигми майбутнього розвитку в сфері праці, та нову конвенцію про припинення насильства і домагань на робочому місці» [12].

Основними напрямками нової парадигми трансформації інституцій соціально орієнтованого ринку праці, які в сукупності сприятимуть інклюзивному економічному зростанню, соціальній справедливості і стійкості для нинішнього і майбутніх поколінь, мають стати: збільшення інвестицій у можливості людей; збільшення інвестицій в інститути праці; збільшення інвестицій у гідну і стійку працю [10], рис. 1.

МОП визначила кілька ключових секторів, які можуть створити робочі місця в майбутньому: зелена економіка, економіка догляду, сільське господарство, «gig-економіка», глобальні ланцюжки поставок, епоха роботизації та штучного інтелекту [13].

Як бачимо з рис. 1, розбудова соціально орієнтованого ринку праці будь-якої країни залежить від сформованості та активізації роботи інституцій та інститутів ринку праці, що забезпечують основні права працівників на гідну роботу, сприяють формалізації зайнятості, скорочують критичну бідність, збільшують рівень соціального захисту, сприяють більшій автономії працівника впродовж свого робо-

чого часу при одночасному задоволенні потреб підприємства, створюють баланс між роботою та особистим життям.

На наше переконання, нова парадигма трансформації інституцій соціально орієнтованого ринку праці – це складна, динамічна, багаторівнева система механізмів формування й реалізації економічної, соціальної, фінансової й торгівельної політики, яка орієнтована на рішучі дії з боку всіх зацікавлених сторін (урядів, організацій роботодавців та працівників всього світу) і поглиблення комплексної взаємодії міжнародних організацій (ООН, МОП, МОМ, СОТ, МВФ, МБРР та ін.) щодо швидкого реагування на сучасні виклики в контексті розширення можливості побудови справедливого і рівноправного майбутнього праці в XXI столітті.

Висновки. Отже, нова парадигма трансформації інституцій соціально орієнтованого ринку праці, націлена на формування більш справедливої глобалізації, збалансованого і сталого розвитку в поєднанні з економічним зростанням, сприятиме соціальному прогресу в різних країнах світу. Основними орієнтирами розвитку соціально орієнтованого міжнародного ринку праці є: прискорення темпів створення та відновлення робочих місць і надання підтримки підприємствам; створення систем соціального захисту і забезпечення захисту людей; більш суворе дотримання міжнародних трудових норм; зміцнення соціального діалогу: ведення колективних переговорів, визначення пріоритетів, заохочення дій.

Список літератури:

1. Онікієнко В.В. Пріоритети соціалізації ринку праці в умовах ринкової стабілізації та глобалізації національної економіки України. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 2. С. 101–114.
2. Доклад о неравенстве в мире. URL: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-russian.pdf> (дата звернення: 09.06.2019).
3. Capitalism Has Failed – What Next? URL: <https://monthlyreview.org/2019/02/01/capitalism-has-failed-what-next> (дата звернення: 01.06.2019).
4. Alan B. Krueger The Rise and Consequences of Inequality in the United States, Council of Economic Advisers. 12 January, 2012. URL: <https://mileskorak.files.wordpress.com/2012/01/34af5d01.pdf> (дата звернення: 05.06.2019).
5. Website of the ILO. URL: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm> (дата звернення: 01.06.2019).
6. Time to Act for SDG 8: Integrating Decent Work, Sustained Growth and Environmental Integrity. URL: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/> (дата звернення: 02.06.2019).
7. Достойный труд: некоторые стратегические вызовы на будущее. Женева : Международное бюро труда, 2008. 49 с.
8. Kate Brown, Hugh Lauder. The great transformation in the global labour market. URL: <https://www.eurozine.com/the-great-transformation-in-the-global-labour-market/> (дата звернення: 09.06.2019).
9. Населення світу до 2050 року сягне 9,7 мільярда осіб – ООН. URL: <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення: 01.06.2019).
10. Work for a brighter future (The future of work). URL: <https://www.ilo.org/infostories/en-GB/Campaigns/future-work/global-commission#intro> (дата звернення: 02.06.2019).
11. Employment and Social Developments in Europe. Annual Review 2018. URL: <https://ec.europa.eu/social/main> (дата звернення: 02.06.2019).
12. Jubiläumserklärung und neues Übereinkommen zur Beendigung von Gewalt und Belästigung in der Arbeitswelt. URL: https://www.ilo.org/berlin/presseinformationen/WCMS_711468/lang--de/index.htm (дата звернення: 01.06.2019).
13. Our story, your story. URL: <https://www.ilo.org/100/en/story/> (дата звернення: 01.06.2019).

References:

1. Onikienko V. V. (2006). Priorytety sotsializatsii rynku pratsi v umovakh rynkovoi stabilizatsii ta hlobalizatsii natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Priorities of socialization of the labor market in the conditions of market stabilization and globalization of the national economy of Ukraine]. *Demography and Social Economy*, no. 2, pp. 101–114. (in Ukrainian)
2. WID.world (2018). Doklad o neravenstve v mire [World Inequality Report]. Available at: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-russian.pdf> (accessed: 9.06.2019). (in Russian)
3. Capitalism Has Failed – What Next? Available at: <https://monthlyreview.org/2019/02/01/capitalism-has-failed-what-next> (accessed: 01.06.2019).
4. Alan B. Krueger (2012). The Rise and Consequences of Inequality in the United States, Council of Economic Advisers, 12 January. Available at: <https://mileskorak.files.wordpress.com/2012/01/34af5d01.pdf> (accessed: 05.06.2019).
5. Website of the ILO. Available at: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm> (accessed: 01.06.2019).
6. Time to Act for SDG 8: Integrating Decent Work, Sustained Growth and Environmental Integrity. Available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/> (accessed: 02.06.2019).
7. Dostojnyj trud: nekotorye strategicheskie vyzovy na budushee [Decent work: some strategic challenges for the future]. Zheneva : Mezhdunarodnoe byuro truda, 2008. 49 s. (in Russian)
8. Kate Brown, Hugh Lauder. The great transformation in the global labour market. Available at: <https://www.eurozine.com/the-great-transformation-in-the-global-labour-market/> (accessed: 09.06.2019).
9. Naseleennia svitu do 2050 roku siahne 9,7 miliarda osib – OON [World population to reach 9.7 billion by 2050 – UN]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/> (accessed: 01.06.2019). (in Ukrainian)
10. Work for a brighter future (The future of work). Available at: <https://www.ilo.org/infostories/en-GB/Campaigns/future-work/global-commission#intro> (accessed: 02.06.2019).
11. Employment and Social Developments in Europe. Annual Review 2018. Available at: <https://ec.europa.eu/social/main> (accessed: 02.06.2019).
12. Jubiläumserklärung und neues Übereinkommen zur Beendigung von Gewalt und Belästigung in der Arbeitswelt. Available at: https://www.ilo.org/berlin/presseinformationen/WCMS_711468/lang--de/index.htm (accessed: 01.06.2019).
13. Our story, your story. Available at: <https://www.ilo.org/100/en/story/> (accessed: 01.06.2019).

СОВРЕМЕННАЯ ПАРАДИГМА ТРАНСФОРМАЦИИ ИНСТИТУЦИЙ СОЦИАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО РЫНКА ТРУДА

В статье выявлены основные проблемы, сдерживающие становление социально ориентированного рынка труда в большинстве экономик мира, в частности: неравенство в доходах и богатстве, гендерное неравенство, нехватка рабочих мест, наличие неформальной занятости, недостойные условия труда, безработица, крайняя бедность. Установлено, что современное глобальное трудовое право включает 189 конвенций и 205 рекомендаций, разработанных Международной организацией труда в течение ста лет с ее основания. Выяснено, что несмотря на отдельные достижения, прогресс в направлении цели 8 (достойный труд и экономический рост) как одной из 17 Целей устойчивого развития, принятой ООН, замедляется во многих странах мира. Раскрыты основные тенденции, влияющие на трансформацию современных институций международного рынка труда. Автором проведена оценка будущих трансформаций на международном рынке труда, влияющие на дальнейшее развитие его институций. В статье обоснована целесообразность изменения парадигмы будущего развития социально ориентированного рынка труда. Получили дальнейшее развитие трактовки категории «новая парадигма трансформации институций социально ориентированного рынка труда». Выделены направления и задания трансформации институций социально ориентированного рынка труда до 2030 года.

Ключевые слова: социально ориентированный рынок труда, глобальное трудовое право, трансформация, достойный труд, экономический рост.

THE MODERN PARADIGM OF TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONS OF SOCIALLY ORIENTED LABOR MARKET

The world of work is changing dynamically, the old institutions of the international labor market are no longer effective, which has emerged in the form of a discussion around the problem of reconsidering their functioning with modern civilization, given the challenges of Industry 4.0 and the unstable socio-economic, environmental and political situation. The article identifies the main problems that hinder the emergence of a socially oriented labor market in most economies of the world, in particular: income inequality and wealth, gender inequality, lack of jobs, informal employment, poor working conditions, unemployment, extreme poverty. It is established that modern global labor law includes – 189 conventions and 205 recommendations that have been developed by the International Labor Organization over a hundred years since its foundation. It has been found that, despite some achievements, progress towards Goal 8 (Decent Work and Economic Growth), as one of the 17 United Nations Sustainable Development Goals, is slowing in many countries. The basic trends are revealed, namely: the globalization of high skills, the quality-cost revolution, the rise of digital Taylorism and the global «war for talent» that influence the transformation of modern institutions of the international labor market. The author evaluated the future transformations in the international labor market that influence the further development of his institutions. The article substantiates the expediency of changing the paradigm of the future development of institutions of socially oriented labor market. The directions and tasks of transformation of institutions of socially oriented labor market by 2030 are distinguished. The interpretation of the category «a new paradigm of transformation of institutions of socially oriented labor market» has been further developed. The priority areas of transformation of institutions of socially oriented labor market, which together will contribute to inclusive economic growth, social justice and sustainability for present and future generations, include – increase investment in people's capabilities; increase investment in the institutions of work; increase investment in decent and sustainable work.

Key words: socially oriented labor market, global labor law, transformation, decent work, economic growth.

Приятельчук О.А.

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу,
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Pryiatelchuk Olena

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЯХ

У статті розглянуто еволюцію формування підходів до визначення сутності людини в економіці. Розкрито трансформацію концепції економічної людини. Визначивши об'єктивну залежність місця людського фактору в економічних теоріях від наявних закономірностей світогосподарського розвитку, автор запропонував низку сучасних підходів до формування сутності соціальної людини в сучасних економічних моделях. Окремими напрямками дослідження визначено людський капітал як високоефективний ресурс та перспективний об'єкт інвестування; теорії управління персоналом та людськими ресурсами як визначальний фактор формування підходів, методів та механізмів мотивації, а також впливу на людину як ключовий виробничий ресурс та основний суб'єкт споживання. Соціалізацію економічних моделей визначено об'єктивним процесом, розвиток концепції соціальної економіки – актуальною тенденцією, а людину – ключовим елементом сучасної системи світового господарства.

Ключові слова: економічна людина, соціальна людина, людський капітал, трудовий ресурс, управління персоналом, соціалізація, економічна модель.

Постановка проблеми. Соціалізація як основа сучасного економічного дискурсу охоплює всі ключові категорії економічної науки, зокрема виробництво, споживання, капітал, працю, вартість, цінності, потреби, блага, багатство. Ключовим об'єктом господарської діяльності є людина як рушійна сила розвитку, його мотивуючий фактор, інструментарій та кінцевий споживач.

Економічні теорії, як і сама економічна діяльність, створюються людиною й заради людини. Розглядаючи місце категорії людини в економіці як ключового виразника соціалізації економіки, вважаємо доцільним виокремити такі три її виміри: людина як суб'єкт, об'єкт та головний ресурс економічних перетворень. Дослідження людини як економічного суб'єкта зводиться до теорій економічної людини, що вивчають мотиви, стимули її діяльності, сфери їх впливу на економіку; як об'єкт економічної науки людина оцінюється скрізь призму ступеня врахування її інтересів в процесі побудови економічної моделі (її соціалізація, людино-орієнтація тощо); як головний ресурс людина є об'єктом вчень менеджменту людських ресурсів, теорій інвестування в людський капітал, основною метою яких є їх активізація, підвищення продуктивності використання з урахуванням мотивів та стимулів діяльності, а також ефектів впливу на економіку країни загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепції людини в економіці стали окремою віхою еволюції теорій соціалізації економіки. Такі теорії представлені концепціями моральної людини Т. Гоббса, Ж. Кальвіна; еконо-

мічної людини А. Сміта, Дж. Мілля; соціальної людини Ф. Ліста, В. Рошера, К. Кніса, М. Вебера; психологічної людини Т. Саймонса, О. Вільямса; численними концепціями людських ресурсів та людського капіталу. Більшість первинних концепцій пов'язана з категоріями розумного егоїзму, опортуністичної поведінки, ставлячи основною метою будь-яких дій з боку індивіда задоволення власних потреб, захист власних інтересів та отримання власного зиску. Суспільні блага, соціальний ефект таких економічних дій не заперечувався, але його виникнення вважалося виключно додатковим необов'язковим ефектом.

В сучасній літературі [6; 8; 10] розглядаються окремі аспекти зародження концепцій людини інформаційної, освіченої, мережевої, креативної, дозвоільної, метрологічної. Фактично егоїстичні мотиви, егоцентрична поведінка залишаються ключовими факторами формування економічної поведінки людини, однак її розвиток та функціонування в суспільстві, отже, залежність від етапу розвитку конкретної спільноти та суспільної думки накладає на економічну поведінку соціальне, моральне забарвлення, а наявність особливих, новітніх, навіть інноваційних факторів розвитку людського капіталу дають підстави говорити про мережевий, інформаційний тип людської поведінки в економіці. Окрему увагу слід приділити новаторським аспектам світового розвитку, таким як скорочення фізичної ручної праці, поширення використання штучного інтелекту та роботів, що провокує виникнення концепцій дозвоільної, розслабленої людини.

Проте всі вищезгадані концепції, як класичні, так і новаторські, об'єднує ідея необхідності врахування людського фактору в процесах економічних перетворень, важливості людського капіталу в процесах сталого соціально-економічного розвитку.

Формулювання цілей статті. Отже, метою статті є розгляд еволюції формування підходів до визначення сутності людини в економіці, а також розкриття сучасних процесів трансформації концепції економічної людини з урахуванням новітніх умов розвитку світового господарства.

Виклад основного матеріалу. Принципом економічної поведінки, основним мотивом трудової діяльності більшості людей епохи первісного ладу були позаекономічні стимули, зокрема страх та насильство. Невелика кількість обраних здійснювала надмірне варварське споживання, не ґрунтуючись на засадах цілеспрямованої матеріальної вигоди та не відчуваючи непорушну для них економічну свободу (суспільні устрої були сталими, базувались на принципах жорсткої кастовості, спадковості, рабовласницькому ладі тощо), сформовані законами природного порядку.

Економічна думка Стародавнього світу, представлена переважно філософськими трактатами, започаткувала концепцію моральної людини в економіці. Зокрема, Конфуцій ідеал людини ототожнював із законслухняним громадянином, якого не потрібно присилувати коритись владі. На засадах моральної філософії мудрий правитель повинен управляти народом за допомогою моральних законів.

Популярні за часів Середньовіччя економічні ересі активізували питання вивчення мотивів та виокремлення основних факторів стимулювання економічної поведінки. Дотримуючись загальних ідей концепції моральної людини, Ж. Кальвін проголошував саме розуміння людиною необхідності та значущості її трудової діяльності визначальним стимулом до праці. Праця визначалась найдостойнішою справою, яка веде до спасіння. Зростання її продуктивності досягалось через активізацію підприємницької діяльності, заснованої на особистій ініціативі та активності кожного індивіда. Таким чином, сам феномен праці як життєвого принципу та цінності визначав морально-психологічні стимули економічної поведінки, відсуваючи на задній план виключно бажання збагачення та наживи.

Англійський філософ Т. Гоббс пов'язував психологічні стимули людської діяльності з прагненням отримання засобів для забезпечення себе додатковими благами. Причиною людської діяльності є, на його думку, «та обставина, що людина прагне не до того, щоб отримати насолоду один раз, а до того, щоб назавжди забезпечити задоволення своїх майбутніх бажань» [3, с. 68].

Концепція економічної людини, сформульована вперше А. Смітом, визначає особистісні економічні інтереси та потреби людини основними мотивуючими факторами її діяльності. А. Сміт виділяє характерну для всіх людей рису, пов'язану з «однаковим для всіх людей постійним та незмінним прагненням покращити

власне становище <...> – стан, з якого починається як суспільне національне, так і приватне багатство» [11]. Визначаючи працю у вигляді пожертви вільного часу, свободи та спокою, бачимо, що прагнення покращення становища виражено у зростанні споживання та економії власних трудових зусиль. Принцип егоїзму в оцінюванні економічної поведінки людини межує, згідно з А. Смітом, з іншими принципами, а саме принципами індивідуалізму (оскільки для кожного індивіда виключно власні оцінки та рішення щодо найбільш ефективних методів використання власних капіталів у власних інтересах є максимально важливими) та оптимізації (оскільки економічна людина прагне не максимізувати власну вигоду та положення, а оптимізувати, покращити його стан порівняно з попереднім, в чому виражена обмежена раціональність).

Таким чином, концепція А. Сміта є теорією координації, найбільш ефективної стратегії поведінки людей задля отримання індивідуальних переваг від співробітництва, а людині як елементу господарських зв'язків притаманні такі риси, як незалежність, егоїзм та раціональність.

Власну наукову теорію економічної людини створив Дж.С. Мілл, вивчаючи поведінку людини в економіці в конкретний момент часу, абстрагуючись від загальної кількості людських почуттів та прагнень, концентруючись на максимізації єдиного мотиву, актуального в конкретний момент часу. Аналізуючи економічну поведінку людини під час обміну, Дж.С. Мілл формує поняття комерційної поведінки, тобто максимізації зусиль під час досягнення людиною власних цілей [7]. Основними факторами координації економічної поведінки людини є стратегія максимізації, прагнення до найбільшого багатства, мінімізація видатків, а під час обміну – мінімізація купівельних цін та максимізація цін продажів.

Німецька історична школа представлена роботами Ф. Ліста та його концепцією соціальної людини в економіці, на поведінку якої впливають моральні, етичні правові та культурні чинники. Таким чином, економічна поведінка індивіда може стати об'єктом державного управління та формуючим загальний потенціал фактором, який створюється та розвивається під впливом цілого набору соціально-культурних цінностей, частково реалізуючи концепцію виховного протекціонізму Ф. Ліста.

Ще одним представником цього економічного напрямку є В.Г.Ф. Рошер, який представив результат синергії попередніх підходів у вигляді соціально-економічної людини, яка, керуючись у власній поведінці суто егоїстичними економічними мотивами, перебуває одночасно під суттєвим впливом позаекономічних чинників, зокрема суспільних інтересів, сімейних турбот, почуттів національної єдності. Вчинки та прагнення людей, що визначають їх соціально-економічну поведінку, формуються під впливом економічних передумов та морально-етичних принципів поведінки, доповнюючи суто економічні чинники впливу позаекономічними.

Прихильник ідей моральної економіки Б. Гільдебранд, заперечуючи ідеї економічної людини, визначив останню як істоту суто соціальну, поведінка якої формується під час еволюційного розвитку цивілізації [2, с. 213], що перебуває під впливом уже усталених традицій, цінностей та принципів поведінки, а також враховує актуальні на момент вчинення певних економічних дій зовнішні фактори та обставини.

Подібну думку висловив К.Г.А. Кніс. Не обмежуючи господарську поведінку людини виключно її егоїстичними устремліннями, особливу увагу він зосереджує на менталітеті, чинному законодавстві та нормах моралі, що є визначальними факторами впливу. Важливими у формуванні економічної поведінки індивіда є її приналежність до окремої нації, її культурні особливості тощо.

Макс Вебер визначав відмінну на різних історичних етапах розвитку цивілізацій економічну поведінку людини, що максимально перебуває під впливом національних особливостей соціально-економічного та культурного середовища, в умовах якого існує та діє індивід. Традиційна модель поведінки притаманна раннім етапам світогосподарського розвитку й характеризується рутинними методами діяльності, жадібністю, прагненням до збагачення. Цілерациональна поведінка, що під час подальшої еволюції світової цивілізації та її вдосконалення рухома прагненням оптимального прибутку, пов'язана з планомірним використання ресурсів та матеріальних засобів для його отримання.

Т. Веблен, вважаючи основним завданням поведінкової економіки вивчення поведінки людини стосовно матеріальних засобів існування, запропонував концепцію психологічної людини, в основі поведінки якої лежать біологічні та психологічні схильності й соціальні звички. Такий підхід, хоча й досліджує економічну поведінку людини скрізь призму психології, є фактично різновидом концепції соціальної людини, оскільки психологічні схильності та соціальні звички формуються під час суспільної еволюції, через менталітет, культуру, суспільний устрій тощо.

Теорія обмеженої (неповної) раціональності була розвинута Т. Саймоном. Окремі тези цієї теорії були висунуті ще А. Смітом, однак, на відміну від його припущення щодо основного бажання індивіда до оптимізації, покращення нагального стану речей шляхом переходу до наступного якісного рівня, а не його максимізації, ця теорія розглядає обмеженість умов та ресурсної бази для повної реалізації індивідом усіх наявних можливостей. Теорія обмеженої раціональності характеризує економічну людину з урахуванням факту обмеженості людського інтелекту (її недосконалості, неповноти людських знань, необмеженості прогностичних здібностей, додаткових затрат на логістичні операції, високої вартості інформації як визначального ресурсу людської діяльності). Такий підхід врахував під час оцінювання ефективності людської поведінки в економіці не лише інформаційні витрати, але й когнітивні обмеження, врахування яких вимагає

перегляду принципу оптимізації та замінюється принципом задоволеності (від отриманих ефектів, здобутих благ, реалізованих очікувань тощо).

В умовах ринкової конкуренції досить гармонійно виглядає теорія опортуністичної поведінки О. Вільямсона. Якщо в концепції економічного егоїзму А. Сміта людина мотивується егоїстичними, власними інтересами для включення в господарський процес та, власне, процес трудової активності, то економічний егоїзм у О. Вільямсона набуває критичного значення, передбачаючи не просто економічні дії, а збагачення за рахунок збідніння інших. Таким чином, економічна людина не просто діє (створює продукт) заради отримання прибутку, а проводить певні маніпуляції (інколи навіть без створення конкретного продукту) задля максимізації прибутку в будь-який спосіб з урахуванням умов та можливостей, що склалися в конкретний момент часу. Опортуністична поведінка – це переслідування власного інтересу, що доходить до віроломства. Індивіди, що максимізують корисність, будуть поводитись опортуністично (недобросовісно, зі власною вигодою, з умисним зниженням якості товарів/послуг та їх кількості) в будь-якій ситуації, коли інша сторона не в змозі це виявити.

Г. Госсен представив концепцію розумного егоїзму, в якій основу економічної поведінки складають психологічна оцінка та вибір благ індивідом. Економічна поведінка людини визначається відповідно до величини (інтенсивності) задоволення потреб та тяжіння до пересичення.

Концепція економічної людини стала однією з трьох передумов теорії суспільного вибору Дж. Б'юкенена, відповідно до якої людина в ринковій економіці отожденоє свої переваги з товаром, намагаючись прийняти такі рішення, які максимізують значення функції корисності. Її поведінка раціональна, тобто кожен індивід керується у своїй діяльності насамперед економічним принципом, порівнюючи граничні вигоди з граничними витратами, які він отримає в результаті прийняття конкретного рішення та вчинення конкретної економічної дії. Окрім того, економічна поведінка індивіда може піддаватися трансформації під впливом зростання рівня недовіри до інших учасників господарського процесу та можливості опортуністичної поведінки з їхнього боку. Таким чином, економічна поведінка людини залежить як від особистих очікувань індивіда, так і від його сумарної оцінки навколишнього середовища [1].

Ф. Хайек висунув гіпотезу існування суспільної людини в економіці, поведінка якої визначається не людиною та її природними схильностями, а зовнішнім середовищем. Ключовими факторами впливу є інформаційне забезпечення, рівень акумуляції інформації та ступінь ефективності її передачі й координації. Підвищення ефективності економічних дій є можливим за умови забезпечення постійного обміну інформацією між усіма членами суспільства про власні потреби та виробничі можливості, тобто за умови максимально активної демонстрації своїх егоїстичних інтересів кожним індивідом [12].

В сучасній літературі розглядаються окремі аспекти зародження концепцій людини інформаційної, освіченої, мережевої, креативної, дозвільної, метрологічної.

Так, інформаційна людина становить найвищу соціальну цінність, що акумулює та інформаційно фіксує взаємозв'язок матеріального й духовного. В умовах інформаційного суспільства лише з урахуванням соціальних, економічних, фізичних та психологічних характеристик можна досягти максимізації використання ефектів розвитку людини, людського капіталу, одержуючи позитивний вплив на суспільство загалом та економічний вимір його існування зокрема [10].

Це поняття тісно пов'язане з людиною освіченою, тобто такою, що здатна обробляти збільшені інформаційні потоки, використовувати новітні технологічні засоби, реагувати на активовані інтеграційні процеси, що забезпечують формування єдиної глобальної комунітарної економічної системи.

Мережева людина – це така, що перебуває під суперечливим впливом інформаційно-комунікаційних технологій, мережевих інституцій, що пов'язане з існуванням інформаційної диспропорції та асиметрії. Нові технологічні засоби утворюють егоїстичний індивідуалізм, тріумф індивідуального над колективним, егоїстичний характер економічної поведінки людини [6, с. 23]. Позитивний індивідуалізм дає можливість більшої самореалізації людини. Негативний індивідуалізм пов'язаний зі втратою зв'язку з колективом, відсутністю стійких зв'язків, гарантованих благ [5].

Креативна людина – це висококваліфікований персонал, що характеризується високою мобільністю та є носієм потужного людського капіталу. Поняття креативної людини в економіці пов'язане з використанням її антиподу, тобто людини, що характеризується низькою мобільністю на ринку праці, волатильністю її якісних характеристик, нездатністю швидкої адаптації та реакцій на активні всепоглинаючі процеси механізації, роботизації та електронізації.

На відміну від мережевої, інформаційної, креативної людини, потреба в банальній людській праці, витісненій новітніми інформаційними технологіями, зникає, загрожуючи існуванню середнього класу як такого [4]. Певні зрушення щодо надання середньому класу додаткових конкурентних переваг, зокрема комп'ютеризація, перекваліфікація, не замінюються створенням достатньої кількості робочих місць. Отже, існування як об'єктивної реальності новітньої інформаційної та мережевої людини пов'язане з цілою низкою негативних рис десоціалізації економічних процесів [6].

Дозвільна (розслаблена) людина перебуває під впливом переважно не колективного, а індивідуального, коли умови та середовище її функціонування визначає не робота, а дозвілля. Така об'єктивна риса сучасного суспільства стала причиною падіння рівня IQ, що прямо пов'язане з падінням темпів економічного зростання та технологічного розвитку. Таке падіння є наслідком розвитку інформаційно-комуніка-

ційних технологій, їх розширеного впливу на деформацію сприйняття інформації внаслідок її асиметрії та диспропорції. Подібна трансформація людської свідомості, що збіглась в історичному проміжку еволюції з інтенсивним технологічним розвитком та глобальною роботизацією виробничих процесів, може призвести до глобальної зміни соціально-економічної системи, замістивши більшість робочих місць роботами, а реальний людський трудовий ресурс прив'язати до системи соціальної допомоги. Причому часткові варіанти подібного сценарію трансформації системи створення та перерозподілу доходів вже апробовані [8].

Метрологічна людина – це така, що перебуває під впливом актуальних глобалізаційних процесів, виступаючи активним фактором впливу на сучасні світогосподарські процеси розвитку.

Очевидно, що в усіх вищезазначених концепціях людина розглядається як невід'ємний елемент економічної системи, а її характерні риси та основні принципи діяльності й зворотного впливу на економіку залежать від конкретного етапу соціально-економічного розвитку суспільства та формуються під впливом цілої низки екзогенних факторів середовища її існування.

Окремим аспектом дослідження місця людини в економічній теорії є формування підходів до управління людськими ресурсами та персоналом. Оцінювання ролі та місця людини у виробничих процесах, врахування умов конкретного періоду еволюції світогосподарської системи здійснюють вплив на формування методів та механізмів мотивації та впливу на людину як ключовий виробничий ресурс.

Кардинально іншим аспектом визначення сутності людини в економіці та оцінювання процесів соціалізації останньої є сприйняття людини в категорії людського ресурсу та людського капіталу, що є основним рушійним фактором виробництва, формування національного багатства та підвищення рівня добробуту населення, отже, є основним об'єктом державного та корпоративного менеджменту.

В цьому ракурсі сутність економічної людини формується з визначення критеріїв її оцінювання як капіталу та засобу підвищення конкурентоспроможності, а також врахування соціально-психологічних аспектів, що впливають на економічну поведінку людини та визначають основний набір мотиваційних та стимулюючих засобів її розвитку й управління. В цьому разі основними визначальними факторами є стан соціально-економічного розвитку країни, що створює середовище для формування, розвитку та використання людського капіталу високих якості та вартості. Економічна ситуація в країні характеризує базу для відтворення та розвитку людського ресурсу, соціальна складова реалізується у формуванні психології сприйняття оточуючого середовища та реалізації власної моделі поведінки індивіда. Визначальними мотивами такої поведінки стане можливість переходу до вищого рівня задоволення власних потреб.

Врахування людського ресурсу та людського капіталу як ключових джерел формування додаткової вартості підсилює акцент на процесах соціалізації економіки, оскільки врахування інтересів людини в економіці здійснюватиметься, згідно з цим розумінням проблематики, заради неї самої (людини) та завдяки їй, а ефект у вигляді соціально-економічного прогресу буде загальним (для індивіда, держави, глобальної економіки загалом).

Висновки. Таким чином, на нашу думку, сучасне визначення економічної людини має глобальний суспільний характер, а визначальними мотивуючими факторами формування її економічної поведінки є інноваційно-інформаційна революція (розширений доступ до інформації), технологічний прогрес, наявні матеріально-технічні ресурси та конкурентні позиції людини як працівника, дохід якого у вигляді оплати праці дає змогу задовольнити сформований під впливом зовнішніх факторів його споживчий попит.

Список літератури:

1. Бьюкенен Дж. Этические правила, ожидаемые оценки и большие группы. Москва : ВШЭ, 2011.
2. Гильдебранд Б. Политэкономия настоящего и будущего. Санкт-Петербург, 1860. 213 с.
3. Гоббс Т. Левиафан. Москва : Рипол Классик, 2016. 624 с.
4. Есть ли будущее у капитализма? : сборник статей / И. Валлерстайн, Р. Коллинз, М. Манн, Г. Дерлугьян, К. Калхун / пер. с англ., ред. Г. Дерлугьяна. Москва : Институт Гайдара, 2015.
5. Кастель Р. Метаморфозы социального вопроса. Хроника наемного труда / под ред. Н.А. Шматко. Санкт-Петербург : Алетейя, 2009.
6. Колот А.М., Кравчук О.І. Людина і нова економіка: діалектика розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2015. № 1. С. 8–29.
7. Милль Дж.С. Основы политической экономии. Москва : Прогресс, 1980.
8. Почепцов Г.М. Від людини розумної до людини розслабленої. Як на наших очах відбувається трансформація людства. URL: https://dt.ua/socium/vid-lyudini-rozumnoyi-do-lyudini-rozslablenoyi-313087_.html (дата звернення: 13.08.2019).
9. Приятельчук О.А. Скандинавський регіон світового господарства. Феномен соціалізації економіки : монографія. Київ : ВАДЕКС, 2019. 416 с.
10. Прудникова О.В. Інформаційна культура і формування «людини інформаційної». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Політологія. 2016. № 2. С. 154–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2016_2_14 (дата звернення: 10.08.2019).
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Серия «Великие экономисты». Москва : Эксмо, 2016. 1056 с.
12. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. Москва : Новости, 1992.

References:

1. Biukenen Dzh. (2011). Etycheskiye pravyla, ozhydaemye otsenky y bolshye hruppy [Ethical rules, expected grades and large groups]. Moscow : VSHE. (in Russian)
2. Hyldebrand B. (1860). Polytekonomyia nastoiashcheho i budushcheho [Political economy of the present and the future]. St. Petersburg. (in Russian)
3. Hobbs T. (2016). Levyafan [Leviathan]. Moscow : Rypol Klassyk. (in Russian)
4. Est ly budushchee u kapytalyzma? (2015). [Does capitalism have a future?] // Digest of articles by Y. Vallerstain, R. Kollynz, M. Mann, H. Derluhan, K. Kalkhun. Moscow : Institute named by Haidar. (in Russian)
5. Kastel R. (2009). Metamorfozy sotsyalnoho voprosa. Khronyka naemnoho truda [Metamorphoses of the social issue. Chronicle of wage labor]. St. Petersburg : Aletejia. (in Russian)
6. Kolot A.M., Kravchuk O.I. (2015). Liudyna i nova ekonomika: dialektyka rozvytku [A person and the new economy: the dialectic of development]. *Social-labor relations: theory and practice*. № 1. P. 8–29. (in Ukrainian)
7. Myll Dzh.S. (1980). Osnovi polytycheskoi ekonomyy [The Basics of Political Economy]. Moscow : Progress. (in Russian)
8. Pocheptsov H.M. (2019). Vid liudyny rozumnoi do liudyny rozslablenoi. Yak na nashykh ochakh vidbuvaietsia transformatsiia liudstva. [From a reasonable person to a relaxed person. How in our eyes goes the transformation of humanity]. [Electronic resource]. Available at: https://dt.ua/socium/vid-lyudini-rozumnoyi-do-lyudini-rozslablenoyi-313087_.html (accessed: 13 August 2019).
9. Priyatelchuk O.A. (2019). Skandinavskiy rehion svitovoho hospodarstva: Fenomen sotsializatsii ekonomiky : monograph [Scandinavian region of the world economy: The phenomenon of socialization of the economy : monograph]. Kyiv : VADEKS. (in Ukrainian)
10. Prudnykova O.V. (2016). Informatsiina kultura i formuvannia “liudyny informatsiinoi” [Information culture and formation of “an information person”]. *Bulletin of the National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”*. Series : Political Science. 2016. № 2. P. 154–165. [Electronic resource]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2016_2_14 (accessed: 10 August 2019).
11. Smit A. (2016). Yssledovanye o pryrode y prychynakh bohatsva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of peoples]. Series “The Great Economists”. Moscow : Eksmo. (in Russian)
12. Khaiek F. (1992). Pahubnaia samonadeiannost. Oshybyky sotsyalyzma [Pernicious arrogance. The mistakes of socialism]. Moscow : Novosty. (in Russian)

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МОДЕЛЯХ

В статье рассмотрена эволюция формирования подходов к определению сущности человека в экономике. Раскрыта трансформация концепции экономического человека. Определив объективную зависимость места человеческого фактора в экономических теориях от существующих закономерностей мирохозяйственного развития, автор предложил ряд современных подходов к формированию сущности социального человека в современных экономических моделях. Отдельными направлениями исследования определены человеческий капитал как высокоэффективный ресурс и перспективный объект инвестирования; теории управления персоналом и человеческими ресурсами как определяющий фактор формирования подходов, методов и механизмов мотивации, а также влияния на человека как ключевой производственный ресурс и основной субъект потребления. Социализация экономических моделей определена объективным процессом, развитие концепции социальной экономики – актуальной тенденцией, а человек – ключевым элементом современной системы мирового хозяйства.

Ключевые слова: экономический человек, социальный человек, человеческий капитал, трудовой ресурс, управление персоналом, социализация, экономическая модель.

CREATION OF SOCIAL PEOPLE CONCEPT IN MODERN ECONOMIC MODELS

Humanization of economic processes is becoming global. Manufacturing which has been realizing by people and for the sake of the people, the increasing share of the services market, the intellectualization of modern products and other current trends in the world economy are increasingly focusing on determining the place and role of man in the economy. Classical theories of economic person in modern conditions are complemented by such aspects as creativity, networking, and leisure. Other colors are added to the processes of socialization of economic models, the state system of labor management, personnel management at enterprises, etc. In addition, the system of motivational factors that stimulate a person to work, consumption, development, dedication, loyalty, tolerance, law-abidingness is transformed. The evolution of formation of approaches to definition of the essence of the person in economy is considered in the article. The transformation of the concept of “economic person” is revealed. Having identified the objective dependence of the place of the human factor in economic theories on the existing laws of the world economic development, we proposed a number of modern approaches to the formation of the essence of social man in modern economic models. Separate areas of research have identified human capital as a highly efficient resource and a promising investment object; theories of personnel and human resources management as a determining factor in the formation of approaches, methods and mechanisms of motivation and impact on the person as a key productive resource and the main subject of consumption. Motivation to work, incentives for consumption, factors of development, estimation of the value of human capital become extremely important in the aspect of building a perfect efficient and competitive economic system, which makes a person one of the main objects of economic science. The socialization of economic models is determined as the objective process, the development of the concept of social economy – as a current trend, and the human being as a key element of the modern system of the world economy.

Key words: economic person, social person, human capital, labor management, personnel management, socialization, economic model.

6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-46>

УДК 336.51

Лантух К.О.

аспірантка кафедри фінансів імені Л.Л. Тарангул,
Університет державної фіскальної служби України

Lantukh Kristina

University of the State Fiscal Service of Ukraine

ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ ФІНАНСУВАННЯ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА: СВІТОВИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто та узагальнено світовий досвід фінансування культури та мистецтва, у т.ч. європейську й американську моделі фінансування. Досліджено джерела фінансування закладів культури провідних країн світу з метою визначення можливих напрямів застосування елементів зарубіжного досвіду в Україні. Здійснено порівняльний аналіз обсягів фінансування культури і мистецтва у Європейському Союзі та США з Україною як на державному, так і на приватному рівнях задля переорієнтації фінансового механізму на стимулювання культурного розвитку країни. Висвітлено країнові особливості комерційних витрат на сектор культури за 2008–2018 рр. і проаналізовано динаміку видатків державного бюджету на рекреацію, культуру та релігію за 2007–2017 рр., у % до ВВП. Сформовано пропозиції щодо використання досвіду зарубіжних країн у фінансуванні культури та мистецтва в Україні.

Ключові слова: сфера культури і мистецтва, державна підтримка, бюджетне фінансування, державно-приватне партнерство, сектор культури.

Постановка проблеми. У кожній країні фінансування культури та мистецтва визначається традиціями держави і комплексом суміжних чинників, які поєднують тенденції розвитку культурного середовища і сучасного суспільства. Серед проблем фінансування культури і мистецтва важливим є не тільки вдосконалення вітчизняної практики, але й узагальнення світового досвіду. З числа країн, що визначають тренд розвитку та мають чималий досвід фінансування культури, виділимо європейську та американську моделі.

Основною спільною рисою країн Європейського Союзу та США є те, що бюджетні кошти на фінансування закладів культури та мистецтва асигнуються в найменшому обсязі, порівняно з іншими джерелами фінансування. При тому, що в умовах ринкової економіки закладам сфери культури досить складно відшукувати фінансові ресурси для власного розвитку, їхнє фінансування знаходиться на належному рівні. У зв'язку з цим практичний досвід фінансування і стан розвитку культурно-мистецької сфери у зарубіжних країнах дозволяє визначити та оцінити можливості України стосовно підвищення якості надання суспільних послуг у сфері культури. Тому при опрацюванні наукових розробок, залишається актуальним питання щодо системного аналізу джерел фінансування закла-

дів культури та мистецтва з метою визначення умов адаптації зарубіжного досвіду до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика дослідження присвячена методам та джерелам фінансового забезпечення культурно-мистецьких заходів у зарубіжних країнах з урахуванням процесів модернізації державних фінансів, які мають вагомe значення для представників науки і практики. Питання стосовно фінансування сфери культури порушено в працях вітчизняних науковців: Т. Абанкіної, К. Беляєвої, А. Буркіна, В. Горина, Т. Коляди, В. Музичука, С. Онишко, Є. Сінкевича, Н. Фесенко, М. Чижикова, Б. Юринця та ін. У розв'язання проблем державної підтримки культурного та мистецького сектору економіки на основі розвитку теорії суспільних благ зробили вагомий внесок зарубіжні автори. Модна виділити праці В. Боу-моля, Д. Белла, А. Вагнера, А. Гранта, П. Інкі, С. Манда, П. Самуельсона, О. Стіре, Т. Тросбі, Б. Фрейя та ін.

В опублікованих працях досконало розглянуті досліджувані проблеми, однак, враховуючи зарубіжний та вітчизняний потенціал вивчення фінансового забезпечення культури та мистецтва, залишається низка недостатньо розкритих питань стосовно оновлення інструментів реалізації фінансового механізму щодо їхньої державної підтримки.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у систематизації та узагальненні наявних підходів і методів фінансування закладів культури та мистецтва у провідних країнах світу (на прикладі ЄС та США) на рівні як державного, так і приватного секторів, з метою визначення можливостей їхньої адаптації до українських реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу. У світовому масштабі поняття «культура» являє собою еволюційне значення від форми художнього або естетичного подання, відмінність від будь-якої економічної діяльності, яка не була частиною пріоритетів державних органів, суспільного блага й елемента соціальних змін та виробництва, з економічної позиції, що окреслює культуру як справжнього «агента змін» [1, р. 180]. За трактуванням головного орієнтира культури ЮНЕСКО, культура є сукупністю ресурсів і сектором діяльності, який має економічний вплив та створює соціальні вигоди, виробляючи та розповсюджуючи товари та послуги в таких сферах, як видавнича справа, виконавське мистецтво, аудіовізуальні ремесла чи дизайн; і, нарешті, культура розуміється як різноманітні прояви інтелектуальної та художньої творчості людини, минулого та сьогодення, у т.ч. інститути, відповідальні за їх передачу та оновлення [2, р. 8]. Культура в сучасних європейських та американських країнах є не тільки фундаментом формування нації, а й вагомою частиною державної зовнішньої політики.

У процесі створення Європейського Союзу зазвичай урядами іноземних країн бралися до уваги концепції економічних, ідеологічних та військових аспектів, що не можна сказати про теперішній час, коли комплекс національних процесів, охоплюючи всі сфери людського буття, тісно пов'язаний з культурно-мистецькою діяльністю.

Вперше посилення на культуру з'явилося в 1992 році під час підписання Маастрихтського договору (формально – про утворення Європейського Союзу). Наприкінці XIX ст., в період світової економічної кризи, необхідні були нові рішення, тоді лідери ЄС звернули увагу на культурний аспект процесу європейської інтеграції, що дозволило громадянам країн-учасниць приєднатися до інтеграційного процесу в рамках ЄС.

Сучасна європейська культурна спільнота має чітку позицію щодо культури і переконана, що саме спільна культурна політика повинна бути основою євроінтеграційних процесів. Французький економіст, «батько Європи» Жан Моне визнав помилковим той факт, що під час створення Європейського Союзу величезна увага акцентувалася лише на політичних, економічних і юридичних складових частинах процесу інтеграції. Озираючись назад, Жан Моне сказав: «Якби ми повинні були зробити все це знову, ми почали б із культури» [3, с. 4]. Погоджуючись з Ж. Моне, слід зауважити, що саме культура є надійним і єдиним методом забезпечення ефективного діалогу і співпраці між іноземними державами. Адже успішна культурна політика аргументує оптимістичні результати міжнародних відно-

син: спільність і добробут, конкурентоспроможність, міжнародні культурні зв'язки, гендерна рівність та творчий потенціал.

Виходячи з вищезазначеного, очевидно, що бюджетне фінансування європейських країн є однією з основних форм підтримки сфери культури і мистецтва. Однак загальні видатки на ці потреби становлять порівняно невелику частину бюджетних витрат – від 0,2% до 2,5% [4, с. 37]. Система фінансування культури та мистецтва визначається ступенем централізації державного управління і характером міжбюджетних відносин. В унітарних державах, наприклад у Швеції, основну роль продовжує відігравати центральний бюджет, тоді як у Федеративній республіці Німеччини обсяг та діапазон фінансування в основному обмежуються субсидуванням ефірного мовлення і підтримкою зарубіжних культурних заходів [5, с. 139].

Сектор культури на рівні ЄС підтримується механізмами, характерними як для державного, так і для приватного секторів. Форми державного фінансування можуть бути прямими і непрямими. Звісно, що пряме фінансування культури і мистецтва здійснюється в кожній країні, але найбільше розповсюдження таких бюджетів припадає на європейські унітарні держави (країни Північної Європи, Великобританія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Португалія, Франція), де культурно-мистецький сектор забезпечується повним фінансуванням поточних видатків; залученням інвестицій, що передбачає пропозицію грошей неприбутковим організаціям без необхідності прямого зв'язку між запропонованим внеском і діяльністю компанії; спонсорством (договірні відносини між приватною компанією і культурною організацією, за допомогою якої компанія надає грошовий або інший вид ресурсів для підтримки культурної події); спеціальними цільовими трансфертами і грантами.

Фінансування культури та мистецтва з державного бюджету відбувається в формі прямого фінансування, за допомогою загальних і цільових трансфертів, на основі спільної участі органів влади різного рівня фінансування; через незалежні посередницькі структури; з використанням механізмів партнерства, на основі змішаного державно-приватного фінансування [5, с. 139].

Прямі форми державного фінансування відрізняються в різних державах-членах, залежно від цілей їхньої власної культурної політики, таких як: захист культурного надбання (Італія, Греція), підкреслюючи вимір культурного розмаїття та соціального включення (Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди), підтримуючи творчі індустрії (Австрія, Нідерланди, Люксембург), збільшуючи економічний потенціал культурного сектору (Данія, Австрія, Німеччина, Нідерланди, Румунія) тощо [1, р. 180].

Як свідчить світова практика, закордонна модель державного фінансування культури формується на основі централізації державного управління, культурних та міжбюджетних відносин, системи спонсорства, благодійництва, меценатства. Тож для сталого розвитку сфери культури та мистецтва не достатньо лише

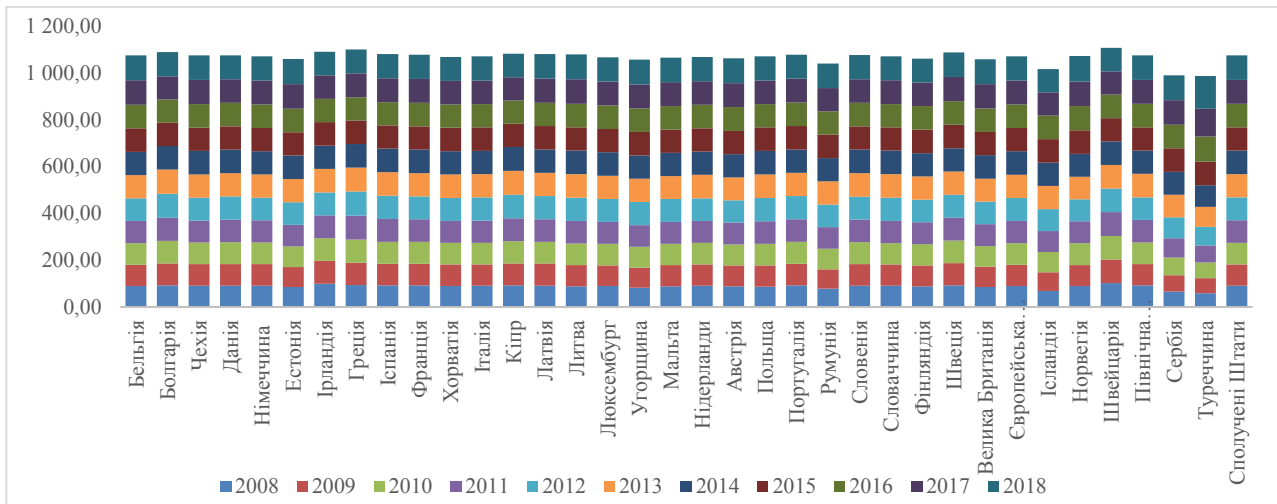

Рис. 1. Динаміка витрат приватного сектору на культуру, у % від показників середньорічного індексу за 2008–2018 рр.

Джерело: діаграма побудована автором за даними статистичної бази Євростату.

URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

бюджетних коштів. Тому, доцільно розглянути динаміку комерційних витрат зарубіжних країн на культуру за 2008–2018 рр., відповідно до показників середньорічного індексу інфляції (Рисунок 1), враховуючи, що індекс інфляції характеризує зміни загального рівня цін і тарифів на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання [6].

Аналізуючи дані, наведені на рисунку 1, можна відзначити, що за десятирічний період відбулися незначні коливання фінансового забезпечення приватного сектору між вказаними країнами. В такому разі слід звернути увагу на держави, які відзначилися більш значним позабюджетним внеском. Якщо в 2008 році в Туреччині витрати домогосподарств на культуру становили 59,27% від середнього значення, то вже в 2018 році цей показник становить 139,17%, а це на 79,90% більше від попередніх даних. Також вагоме місце за показниками фінансового зростання в приватному секторі займають такі країни, як Швеція (41,60%), Ісландія (31,15%), Румунія (25,75%), Угорщина (23,72%), Естонія (22,60%), Великобританія (21,20%) Литва (19,38%), США (13,55%). На відміну від «держав спонсорів» культурної галузі, Швейцарія прогнозує динаміку спадання на 0,47% [7]. Узагальнюючи вказані дані, можна вважати, що в інших країнах більшу перевагу отримало бюджетне фінансування закладів культури.

Щодо державного фінансування культури, то такі бюджети формуються в країнах ЄС шляхом надання загальних і цільових трансфертів, розпорядниками яких є регіональні і місцеві бюджети. Основні державні видатки на культурно-мистецькі потреби в середньому складають 75%, решта 25% фінансується з центральних бюджетів, які підтримують загальнонаціональні організації (архіви, бібліотеки, музеї, театри тощо).

Кошти для країн Східної Європи на фінансування культури надходять із зовнішніх джерел, в основному,

від Європейського Союзу або Світового банку, за рахунок відрахування відсотка від виграшів лотереї та закладів для ставок, від суми надходжень від сплати ПДВ, а також частки податку на прибуток підприємств або як трансферт з державного бюджету. Форми опосередкованого державного фінансування містять низку інструментів, що стимулюють залучення приватного сектору до фінансування культури, наприклад: звільнення від податків для установ мистецтва і культури, компаній та фізичних осіб, які надають або інвестують у мистецтво; диференційована ставка ПДВ для товарів та послуг сфери культури [1, с. 181]. Так, в Ірландії всі представники творчої професії звільнені від прибуткового оподаткування, у Франції така пільга надана художникам і скульпторам, в Фінляндії прибутковим податком не обкладаються державні гранти письменників та інших діячів культури [8, с. 92].

Державне фінансування культури в Європі представлено та аналізується на основі даних Євростату, розміщених за схемою COFOG. Класифікація функцій уряду була розроблена Організацією Об'єднаних Націй ще в 1970 році. Євростат застосовує версію, розроблену ОЕСР. Однак точні дані видатків на культуру та мистецтво визначити не можливо, так як за останніми статистичними даними бюджетне фінансування культурно-мистецької сфери іноземних країн включають різні напрямки, що відносять до 8 класу під назвою «відпочинок, культура і релігія». Обсяг загальних державних витрат можна проаналізувати за розділом «державні витрати на культуру, рекреацію та релігію» (Public expenditure on culture, recreation and religion) у відсотках валового внутрішнього продукту (ВВП), що наведено на рисунку 2.

За даними рисунку 2, найбільші обсяги державної підтримки за вказаною статтею, що відзначаються у відсотках до ВВП, станом на 2017 рік становили в:

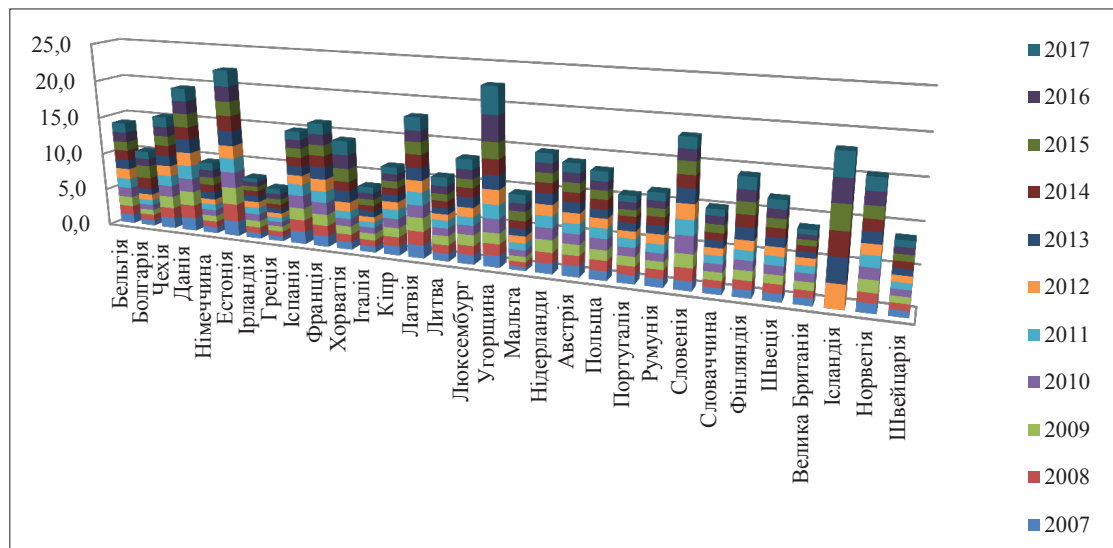

Рис. 2. Динаміка видатків державного бюджету на рекреацію, культуру та релігію за 2007–2017рр., у % до ВВП

Джерело: діаграма побудована автором за розрахунковими даними статистичної бази Євростату.

URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Угорщині (3,5%), Ісландії (3%), Естонії (2,1%), Хорватії (1,8%), Данії (1,7%), Латвії (1,7%), Норвегії (1,6%), Фінляндії (1,5%), Словенії (1,4%) та Франції (1,4%). Варто відзначити, що у 2017 році загальні державні витрати в ЄС на рекреацію, культуру та релігію становили 162 млрд. євро або 1,1% ВВП [7].

Фінансування культурної сфери в Угорщині можна вважати прагматичним, оскільки нормативно-правова база у цій сфері фактично відсутня. Тим не менше, стає зрозумілим, що основний обсяг фінансування культури переважно здійснюється централізованою владою. Відомо, що у 2012 році Національний фонд культури, основним ресурсом надходжень якого є національна лотерея, на окремі заходи культури виділив субсидії близько 33 млн. євро.

У Хорватії культурні послуги в державному секторі фінансуються податками, і сьогодні вони отримують все менше коштів від цього джерела. Через це культурні організації потребують нові способи отримання фінансування: за рахунок продажу квитків, оренди приміщення, пошуку спонсорських і подібних заходів, за рахунок відносин між культурною установою та зацікавленими сторонами (спонсорами, донорами тощо) [9, р. 429]. Якщо джерела фінансування класифікувати за моделлю на державну підтримку та альтернативне фінансування (ринкові та власні доходи), можна встановити, що в цій країні домінує державна підтримка – 67%, середня частка ринкового фінансування на рівні 20%, тоді як середній власний дохід складає 13% від загального обсягу фінансування [9, р. 432].

Система фінансування культури в Фінляндії переважно походить від доходів національної лотереї «Фініш» (Finnish national lottery). Внаслідок політики централізації державних витрат, в період 2007–2014 рр. видатки бюджету вищого рівня влади зросли на 6,49% [1, р. 181].

У Франції загальний обсяг фінансування культурно-мистецької діяльності здійснюється на державному та територіальному рівнях. Установи та організації Міністерства культури і комунікацій користуються субсидіями з державного бюджету. Державні субсидії надаються адміністративними органами та органами, яким доручено управління промисловою та комерційною державною службою, у сфері їх компетенції. Протягом декількох років Міністерство співробітництва Франції розвивало мережу культурних центрів в Африці та інших місцях не для пропаганди французької культури, а для створення торгівлі місцевої художньої творчості. Очевидно, що інфраструктура має розвиватися і провайдери фінансування відіграють ключову роль у цьому плані. У такий спосіб для створення аудиторії і покупців у Франції є відомий «Закон на один відсоток», який передбачає, що 1% від загального бюджету на устаткування громадських будівель повинен бути виділений на культурну творчість шляхом введення в дію або придбання витвору мистецтва. Цей механізм «створив» ринок [2, р. 19].

Шведські установи культури фінансуються державою частково, насамперед регіони та окремі муніципалітети, що займаються наданням послуг у сфері культури. В 2000 році в західному регіоні Швеції було створено Агентство культури, де відбулося об'єднання чотирьох малих регіонів в Вастра Готаленд (Västra Götaland) під час реформи спрямованої на створення більших адміністративних одиниць [10, р. 59]. Регіональні агенції Швеції цінують та співвідносять виробництво культури як основний продукт країни. Шведські Агенції культури відіграють активну роль для суспільства, створюючи можливості для динамічної культурної сфери шляхом розподілу податкових надходжень на культуру виробництва.

Відмінності моделей і форм державної підтримки культурно-мистецької сфери між країнами Європи і США визначаються дещо інакшою системою фінансування. В Америці немає Міністерства культури і держава не управляє розвитком культури та мистецтва. Розуміючи той факт, що культурна діяльність є одним з найбільш привабливих напрямків для інвестицій, уряд створює сприятливі законодавчі умови для того, щоб бізнес (організації, що надають внески) розвивав культуру та відповідні інститути. У результаті чого відбувається зростання обсягів фінансування цієї сфери та згуртування суспільства. Незважаючи на те, що більшість американських закладів культури є приватними, уряд постійно підкреслює важливість і політичну значимість підтримки даної сфери, надаючи культурним інституціям відчутну матеріальну допомогу, але не в формі субсидій, а у вигляді грантів.

Фінансування культури та мистецтва в США здійснюється на федеральному, штатному і місцевому рівнях за рахунок доходів від власної діяльності, доходів від інвестицій, коштів державного бюджету та фінансової підтримки, що надається приватними і корпоративними фондами. Звідси – частка індивідуальних приватних пожертвувань американців становить 40%. Власні доходи закладів культури (виручка від продажу квитків, реклами, внески членів професійних асоціацій та ін.) складають близько 55% їх бюджету. Також 25% їх бюджетів формується за рахунок грантів приватних і корпоративних фондів, пожертвувань приватних осіб і компаній: 12% приносять інвестиції в цінні папери, і тільки 9% витрат покривається державою [8, с. 95]. За статистикою Національного центру благодійності (NCCS) в США зафіксовано понад 1,5 млн некомерційних організацій, до яких входять громадські благодійні організації, приватні фонди та інші види некомерційних організацій, у тому числі торгово-промислові палати, студентські братства і громадянські ліги. Щороку на розвиток культури такі організації виділяють близько 3 млрд доларів [11, с. 227]. Очевидно, що в цій країні частка державного фінансування закладів культури та мистецтва незначна і здійснюється у вигляді грантів. Основне фінансування припадає на спонсорство і систему філантропії. Аргументом є те, що громадяни США повністю підтримують таку модель фінансування культури. Американці вважають, що держава не повинна втручатися в творчу ініціативу, так як культура і мистецтво є індивідуальним видом людської діяльності та ніхто, в тому числі уряд, не мусить нав'язувати свої умови і вимоги. Отже, таке обґрунтування пояснює чому в США немає міністерства або відомства, яке здійснювало б керівництво культурних і творчих заходів на вищому федеральному рівні.

Проаналізувавши зарубіжний досвід щодо підходів і джерел фінансування культури та мистецтва стає зрозумілим, що ефективна модель розвитку культурного сектору базується на застосуванні альтернативних джерел та новітніх підходів щодо фінансового забезпечення. Якщо порівнювати вищезазначені країни з

Україною, то помітно, що ринково розвинені держави достатньо ефективно підтримують свої заклади культури, залучаючи не лише місцеві та регіональні уряди, а й некомерційні організації методом субсидій, спонсорства, пожертвувань, податків. Стосовно українського культурного менталітету, то відчутна розбіжність щодо джерел і підходів фінансування видатків на культуру та мистецтво. Якщо в країнах ЄС і США впроваджені різні форми і методи фінансування даної галузі та створенні сприятливі умови для діяльності установ за допомогою налагоджених механізмів захисту організацій від прямого адміністративного втручання, то в Україні основний фінансовий тягар покладається на бюджетне фінансування враховуючи, що в державі також існують позабюджетні фонди.

Водночас фінансове забезпечення культурного сектору, що фінансується за рахунок багатьох джерел, в Україні не набуло оптимальних співвідношень, через навантаження бюджетних видатків відбувається витіснення інвестиційних ресурсів [12, с. 250]. Якщо, у 2018 р. поточні видатки державного бюджету склали майже 93%, то капітальні видатки бюджету досягали лише 7,1% [13].

Головним розпорядником бюджетних коштів на розвиток сфери культури і мистецтва є Міністерство культури України, що забезпечує фінансування з державних і місцевих бюджетів. Однак, пріоритетним джерелом фінансування видатків на культуру є кошти місцевих бюджетів. Позитивним є те, що за останній період обсяг фінансування на культурний розвиток поступово зростає, з 2013 року по 2018 рік видатки Зведеного бюджету України збільшилися на 15,332 млрд. грн, що в відсотковому співвідношенні становить 47,12%. Найбільша частка видатків спрямована на культуру та мистецтво, якщо в 2013 році загальна сума видатків становила 8,444 млрд. грн., то в 2018 році сума бюджетних видатків на культурно-мистецькі потреби збільшилася в два рази або на 62% і становить 17,977 млрд. грн. [14, р. 195]. Негативним явищем є те, що з боку держави приділяється мало уваги щодо запровадження «специфічних» податків за благодійність для налагодження зв'язків державно-приватного партнерства між культурою і бізнесом. Адже завдяки таким методам залучаються позабюджетні кошти для реалізації культурно-мистецьких проектів та підтримки закладів культури.

Виходячи з цього узагальнення, залучення приватного сектору до співпраці в галузі культурного розвитку для України є ключовим аспектом. Такий союз корисний не лише для забезпечення альтернативних джерел фінансування, але й для посилення впливу та створення мереж, що консолідують культурний сектор та забезпечують стійкість проектів. Включення приватного сектору є прямим способом залучення громадянського суспільства до розвитку культури. Коли державні установи та приватні організації працюють разом у галузі культури, це створює міцну мережу, завдяки якій ризики зводяться до мінімуму.

Погоджуючись з Т. Колядою, що після підписання Асоціації України з ЄС посилювалися вимоги щодо від-

повідності вітчизняних показників складових бюджету із загальноприйнятим у країнах зони євро індикаторам (стандартам) та потребує модернізації законодавчої бази, що регламентує надання гарантованих суспільних послуг у сфері культури. Сьогодні можна констатувати, що структура видатків культури та мистецтва відповідає загальноєвропейським тенденціям і відображає модернізацію інструментів державного регулювання економіки для наповнення новим змістом поняття «держава загального добробуту» [15, с. 105]. Тому можна прогнозувати, що бюджетне фінансування культури та мистецтва в Україні буде у середньо- та довгостроковій перспективі зменшуватися за рахунок запровадження нових інструментів і підходів до фінансування закладів сфери культури.

Висновки. Узагальнюючи підходи і методи державного фінансування культури та мистецтва у зарубіжних країнах, можна стверджувати, що кожна держава має свою модель, з урахуванням наявних міжбюджетних відносин, традицій і менталітету. Для зарубіжних країн вдосконалення діючої системи фінансування розвитку культури і мистецтва має велике соціально-економічне значення. Адже ці кошти спрямовуються на укріплення міждержавних стосунків та покращення культурного виховання і здоров'я нації. Аналіз статистичних даних окреслює лише приблизні стандарти показників загальноприйнятих форм і методів державного фінансування, оскільки їх діапазон не спроможний точно відображати тенденціями географічного, економічного, полі-

тичного та культурного національного розвитку. Однак видно, що в світі є багатоканальна система фінансування культури та мистецтва на рівні як державного, так і приватного секторів. Вважаємо, що розвиток системи державно-приватної форми фінансування є найкращим методом фінансової підтримки постійно зростаючих потреб культурно-мистецької сфери, особливо в умовах дефіциту державного бюджету спричиненого економічними кризовими явищами. Ефективність використання потенціалу приватного спонсорства та меценатства впливає на успішність державних заходів підтримки сектору культури.

Отже, сьогодні перед Україною стоїть першочергове завдання ефективного розвитку сфери культури та мистецтва в умовах чергової адаптації до мінімальних витрат, що прогнозує використання продуктивного зарубіжного досвіду фінансування закладів культурно-мистецької структури. Уряду України необхідно переглянути нормативно-правові акти, щоб стимулювати міцне партнерство між культурою та бізнесом, також слід впроваджувати багатоканальне фінансування, що є взаємовигідним для обох сторін. Таким чином, крім коштів, які надходять від держави закладам культури і мистецтва, доречно одержувати доходи від власної некомерційної діяльності. Необхідно змінити парадигму державної підтримки від держави-мецената до держави-інвестора, оскільки витрати на розвиток культурно-мистецької сфери є інвестиціями в людський розвиток, у майбутнє країни.

Список літератури:

1. Manda C.C., Nicolescu C.E., Mortelmans D. Financing culture institutions in European context. Bucharest, Romania: SEA – Practical Application of Science. 2017. Vol. 5, no. 13. P. 179–185.
2. UNESCO Funding Culture, Managing the Risk. Proceedings of the Symposium held at UNESCO (16 and 17 April, 2010). France, Paris : UNESCO, 2010. 72 p.
3. Беляева Е.Е. Культурная интеграция как основная стратегия культурной политики Европейского союза. Москва: МГПУ Прометей, 2012. 180 с.
4. Буркин А.И. Финансирование сферы культуры и искусства в индустриально развитых странах. *Финансы и кредит*. 2005. № 27(195). С. 37–44.
5. Абанкина Т.В. Многоканальное финансирование культуры и искусства: зарубежный опыт. *Журнал Новой экономической ассоциации*. Москва : ОАО «Первая образцовая типография», 2012. № 2(14). С. 138–141.
6. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua/> (дата звернення: 30.07.2019).
7. Government expenditure on recreation, culture and religion. Eurostat Statistics Explained. European Commission. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php> (accessed: 15.03.2019).
8. Чижигов В.М. Финансирование культуры: зарубежная практика. *Культура и образование*. Москва, 2014. № 1(12). С. 86–97.
9. Bukvić I. B., Šain M., Maršić I. Alternative sources of funding in culture: Case of eastern Croatia. Croatia, Osijek : *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*. 2018. Vol. 31, no. 2. P. 427–440.
10. Styhre A. The Economic Valuation and Commensuration of Cultural Resources: Financing and Monitoring the Swedish Culture Sector. Sweden, Gothenburg: *Valuation studies*. 2013. Vol. 1(1). P. 51–81. doi: 10.3384/vs.2001-5992.131151
11. Фесенко Н.С. Загальні принципи адміністрування сфери культури в країнах-членах Європейського Союзу та США. *Теорія та практика державного управління*. Харків, 2015. Вип. 1(48). С. 224–230.
12. Онишко С.В. Потенціал розбудови пенсійної системи в Україні у контексті зниження ризиків державних фінансів. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 3(129). С. 248–257.
13. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/> (дата звернення: 02.08.2019).
14. Lantukh K. Analysis of expenditure for spiritual and physical development and sources of their financing. International Scientific Conference Scientific Development of New Eastern Europe: Conference Proceedings (Part I, April 6th, 2019). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2019. P. 192–195. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-571-89-3-66>

15. Коляда Т.А. Фінансове забезпечення соціальних функцій держави: стан, тенденції та напрямки оптимізації. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 100–107.

References:

1. Manda C.C., Nicolescu C.E., Mortelmans D. (2017). Financing culture institutions in European context. *SEA – Practical Application of Science*, vol. 5, no. 13, pp. 179–185.
2. UNESCO (2010). Funding Culture, Managing the Risk. Proceedings of the *Symposium held at UNESCO (France, Paris, 16 and 17 April, 2010)*. Paris : UNESCO, 72 p.
3. Belyaeva E.E. (2012). *Kul'turnaya integratsiya kak osnovnaya strategiya kul'turnoy politiki Evropeyskogo soyuza* [Cultural integration as the main strategy of the cultural policy of the European Union]. Moscow State Pedagogical University : Prometheus. (in Russian)
4. Burkin A.I. (2005). Finansirovanie sfery kul'tury i iskusstva v industrial'no razvitykh stranakh [Financing the sphere of culture and art in industrialized countries]. *Finance and credit*, no. 27(195), pp. 37–44.
5. Abankina T.V. (2012). Mnogokanal'noe finansirovanie kul'tury i iskusstva: zarubezhnyy opyt [Multichannel financing of culture and art: foreign experience]. *Journal of the New Economic Association*, no. 2(14), pp. 138–141.
6. The official website of the National Bank of Ukraine. Available at: <https://www.bank.gov.ua/> (accessed: 30.07.2019).
7. Government expenditure on recreation, culture and religion. Eurostat Statistics Explained. European Commission. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php> (accessed: 15.03.2019).
8. Chizhikov V.M. (2014). Finansirovanie kul'tury: zarubezhnaya praktika [Culture financing: foreign practice]. *Culture and education*, no. 1(12), pp. 86–97.
9. Bukvić I.B., Šain M., Maršić I. (2018). Alternative sources of funding in culture: Case of eastern Croatia. *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, vol. 31, no. 2, pp. 427–440.
10. Styhre A. (2013). The Economic Valuation and Commensuration of Cultural Resources: Financing and Monitoring the Swedish Culture Sector. *Valuation studies*, vol. 1(1), pp. 51–81.
11. Fesenko N.S. (2015). Zaghaljni pryncypy administruvannja sfery kul'tury v krajinakh-chlenakh Jevropejskogho Sojuza ta SSHA [General principles of administration of culture sphere in EU member states and the USA]. *Public administration theory and practice*, vol. 1(48), pp. 224–230.
12. Onishko S.V. (2012). Potencijni rozbudovy pensijnoji systemy v Ukraini v konteksti riznykh vypadkiv derzhavnykh pidpryjemstv [Potential development of the pension system in Ukraine in the context of different cases of state-owned enterprises]. *Current problems of the economy*, no. 3(129), pp. 248–257.
13. Official site of the State Treasury Service of Ukraine. Available at: <http://www.treasury.gov.ua/> (accessed: 02.08.2019).
14. Lantukh K.O. (2019). Analysis of expenditure for spiritual and physical development and sources of their financing. Proceedings of the *International Scientific Conference Scientific Development of New Eastern Europe : Conference Proceedings (Latvia, Riga, April 6th, 2019)*. Riga : Baltija Publishing, pp.192–195.
15. Kolyada T.A. (2014). Finansove zabezpechennja social'nykh funkciy derzhavy: stan, tendenciji ta naprjamky optymizaciji [Financial support of social functions of the state: state, trends and optimization]. *Problems of economy*, no. 3, pp. 100–107.

ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ УКРАИНЫ

В статье рассмотрен и обобщен мировой опыт финансирования культуры и искусства, в т.ч. европейская и американская модели финансирования. Исследованы источники финансирования учреждений культуры ведущих стран мира с целью определения возможных направлений применения элементов зарубежного опыта в Украине. Осуществлен сравнительный анализ объемов финансирования культуры и искусства в Европейском Союзе и США с Украиной как на государственном, так и частном уровнях для переориентации финансового механизма на стимулирование культурного развития страны. Освещены страновые особенности коммерческих расходов на сектор культуры по 2008–2018 гг. и проанализирована динамика расходов государственного бюджета на рекреацию, культуру и религию в 2007–2017 гг., в % к ВВП. Сформированы предложения по использованию опыта зарубежных стран в финансировании культуры и искусства в Украине.

Ключевые слова: сфера культуры и искусства, государственная поддержка, бюджетное финансирование, государственно-частное партнерство, сектор культуры.

APPROACHES AND METHODS OF CULTURE AND ARTS FINANCING: WORLD EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE

The article examines and summarizes the world experience of financing culture and art, including: European and American models of financing, and possible directions of application of elements of foreign experience in Ukraine are identified. The problems of financing of culture and art, namely the shortage of public and private funds, which are used for the stated purposes and are a topical task of society, government and economic science, are revealed. Its importance is increasing all over the world, where dramatic changes in the world economy are leading to an increased role of the so-called. creative industries, and an increasing number of countries, are turning to their cultural origins to find ways of sustainable socio-economic development in the 21st century, thus challenging the tempting approaches of the global age that reached their peak in the 1990s. Human development is a promising area for a socially oriented policy of a democratic country, as a spiritually and physically developed nation is the key to any country's economic growth and social well-being. It is well known that the production, distribution and consumption of cultural goods and services are drivers of development, but the significant economic potential of culture remains undervalued and under-funded, especially in developing countries. The need for further research on this issue is the sources of funding for cultural institutions of the leading countries of the world in order to identify possible directions for the use of elements of foreign experience in Ukraine. This article provides a comparative analysis of the funding of culture and the arts in the European Union and the USA with Ukraine, both at the state and private levels, to reorient the financial mechanism to stimulate the country's cultural development. The peculiarities of the commercial expenditures for the cultural sector for 2008–2018 are analyzed and the dynamics of the state budget expenditures for recreation, culture and religion for 2007–2017, in% of GDP, are analyzed. Proposals have been formed to use the experience of foreign countries in financing culture and art in Ukraine.

Key words: sphere of culture and art, state support, budget financing, public-private partnership, cultural sector.

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-47>

УДК 336.7:330.1

Тищенко В.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Tyshchenko Volodymyr

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

КРАУДФАНДІНГ ЯК ФІНАНСОВИЙ ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Для активізації підприємницької діяльності в Україні та реалізації більшості інвестиційних проектів потрібно використовувати відповідні передові фінансові інструменти, такі як краудфандінг. У статті розглянуто сутність краудфандінгу як фінансового інструмента реалізації інвестиційних проектів, які можуть мати інноваційну, соціальну, культурну спрямованість або бізнес-спрямованість. Охарактеризовано класифікаційні ознаки, які притаманні сучасному краудфандінгу. Такі ознаки виділено залежно від мети інвестиційних проектів, форми винагороди інвесторів, способу фінансування, умов акумулювання коштів. Наведено приклади найбільш успішних краудфандінгових платформ, які функціонують у світі та Україні. Проаналізовано основні переваги та обмеження під час застосування краудфандінгу в Україні.

Ключові слова: фінансування, фінансовий інструмент, інвестиційний проект, спрямованість, класифікаційні ознаки, краудфандінг, краудфандінгова платформа.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток економік світу формує передумови переведення національної економіки України на сучасну інноваційну модель

розвитку, яка потребує залучення великих обсягів фінансових ресурсів. Гострою проблемою української економіки є невідповідність наявних обсягів вільних

фінансових ресурсів у великих власників, які готові їх вкладати в інноваційний розвиток, потребам фінансування такого розвитку. Для активізації підприємницької діяльності та реалізації необхідних вітчизняних інвестиційних проектів, які мають інноваційну, соціальну, культурну спрямованість або бізнес-спрямованість, потрібно використовувати відповідні передові фінансові інструменти, такі як краудфандинг. У зв'язку з цим розроблення теоретичних і методичних засад щодо оцінювання розвитку краудфандингу в Україні є важливим та актуальним інструментом формування сучасної інноваційної моделі розвитку національної економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним обґрунтуванням питань фінансування інвестиційних проектів, які мають інноваційну, соціальну, культурну спрямованість або бізнес-спрямованість, зокрема вивченню такого фінансового інструмента, як краудфандинг, займаються вітчизняні та іноземні науковці, наприклад О. Абакуменко, А. Агравал, І. Алексєєв, Б. Баюс, І. Васильчук, О. Васильєва, Е. Гербер, О. Дудкін, М. Денисенко, Е. Зеолі, С. Йенцш, Д. Корнєєв, О. Корнух, А. Кочієва, О. Кузьмін, П. Куо, Т. Ламберт, А. Лей, Дж. Лернер, О. Марченко, О. Мельник, К. Міллер, В. Поліщук, Ю. Петрушенко, Н. Саббагх, О. Скибінський, Р. Фешур, М. Фрей, Дж. Хау, Й. Хемер, В. Швальц, А. Швієнбахер, Н. Шпак, Л. Швець, Т. Яворська. Науковими доробками цих авторів є дослідження сутності краудфандингу, розроблення методики застосування процедури впровадження інвестиційних проектів засобами краудфандингу, ідентифікація проблем фінансування інвестиційних проектів.

Однак, незважаючи на напрацювання різних авторів, низка питань запровадження краудфандингу в Україні як фінансового інструмента для фінансування різних інвестиційних проектів досі не розв'язана.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінювання потенціалу краудфандингу для України як фінансового інструмента для фінансування інвестиційних проектів та активізації підприємницької діяльності й реалізації інноваційних, соціальних, культурних проектів або бізнес-проектів.

Виклад основного матеріалу. Для успішної реалізації будь-якого інвестиційного проекту потрібні як унікальна ідея, так і продумана технологія її втілення, але якщо при цьому немає достатньої кількості фінансових ресурсів, то проект не зможе реалізуватися. Цю проблему може вирішити краудфандинг, який є сьогодні найбільш перспективним інструментом фінансування інвестиційних проектів, що не потребує залучення банківських кредитів і позик у родичів. Згідно з прогнозами Світового Банку до 2025 року щорічні вкладення в краудфандинг сягнуть \$93 млрд. Сьогодні у світі третину всіх інвестиційних проектів, які фінансуються через краудфандинг, складають соціальні та розважальні проекти, а дві третини – комерційні проекти [1, с. 271].

З урахуванням організаційного підходу краудфандинг є одним з видів краудсорсінгу, який є мобіліза-

цію необхідних ресурсів, зокрема людських, за допомогою інформаційних технологій. При цьому метою такої організації може бути вирішення різноманітних завдань, які ставляться суспільством, державою, громадою або бізнесом [2, с. 15; 3, с. 133].

Краудфандинг (від англ. “crowdfunding”, що перекладається так: “crowd” – «натовп», “funding” – «фінансування») дослівно перекладається як «народне (колективне) фінансування». Механізм краудфандингу діє як співпраця всіх бажаючих об'єднати наявні у них ресурси, зокрема фінансові, для реалізації чіткої ідеї або інвестиційного проекту. Збираються всі необхідні фінансові ресурси за допомогою спеціальних краудфандингових платформ, які є публічними, прозорими та підзвітними, тобто можна відстежити те, наскільки зібрані фінансові ресурси витрачаються за призначенням.

Краудфандинг як економічне явище у світі зародилось на початку ХХІ сторіччя. Поодинокі «громадські збори» через Інтернет почали проводити з 2000 року для впровадження музичних проектів. Сьогодні це є глобальним економічним явищем.

Прообразом краудфандингу були громадські збори коштів через телебачення. Першим прикладом громадського пожертвування на одну конкретну мету є перший телевізійний марафон на підтримку «Фонду дослідження раку імені Деймона Раніона» проведений у 1949 році комедійним актором Мільтоном Берле, за 16 годин якого було зібрано понад ста тисяч доларів.

Одним з основних факторів появи та стрімкого розвитку такого феномена, як краудфандинг, є наявність доступу до Інтернету у населення. Згідно з даними Світового банку за останнє десятиріччя кількість активних інтернет-користувачів у світі зросла втричі, сягнувши близько 4 млрд. осіб (рис. 1).

Залежно від спрямованості інвестиційних проектів (інноваційні, соціальні, культурні або бізнесові) їх види фінансування через краудфандингові платформи можуть бути розділені за різними класифікаційними ознаками (рис. 2).

Виходячи з мети інвестиційних проектів, можемо виокремити такі види краудфандингу, як соціальний краудфандинг, що є фінансуванням вирішення суспільних соціальних проблем (це може бути збір коштів на лікування людей з певним діагнозом або для фінансування перетримки домашніх тварин); бізнес-краудфандинг, що є фінансуванням нової або вже наявної діяльності, в результаті якої планується одержати прибуток; інноваційний краудфандинг, що є фінансуванням стартапів зі створення інноваційних продуктів і технологій (ідеї, пов'язані з технічними винаходами, новітніми продуктами в різних галузях техніки, технології, організації праці, управління); культурний краудфандинг, що спрямований на фінансову підтримку творчих проектів та культурних заходів (фінансування культури й мистецтва, зокрема молодих виконавців, художників, письменників); політичний краудфандинг, що є фінансуванням політичних партій та діячів, громадських об'єднань, правозахисної діяльності (окрім збору

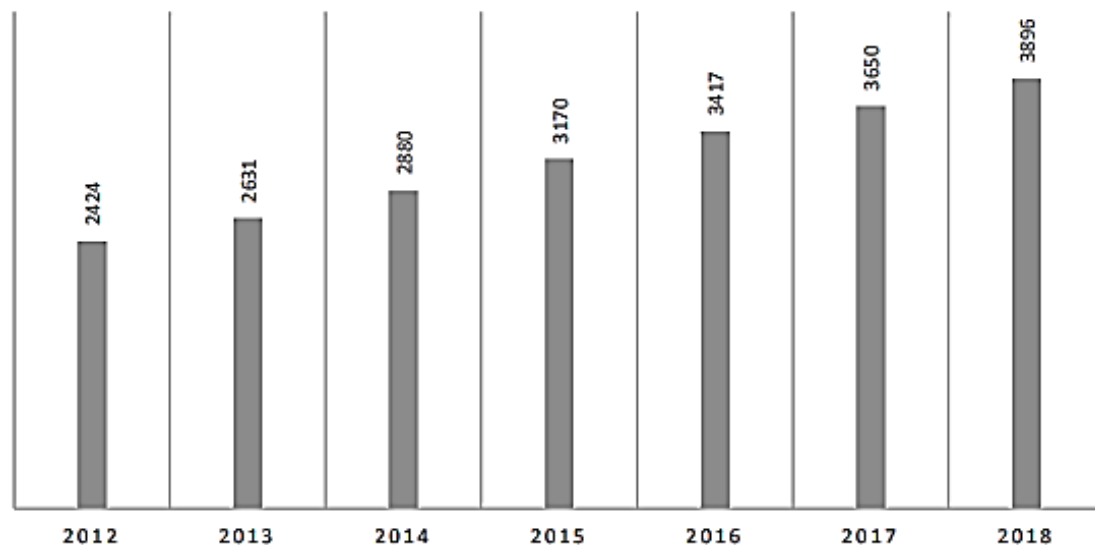

Рис. 1. Кількість інтернет-користувачів у світі, млн. осіб

Джерело: "Statista data", 2019 рік

коштів на проведення політичних кампаній та фінансування іншої політичної діяльності, адже такий краудфандінг привертає увагу потенційного електорату, акцентує легітимність та громадську підтримку).

Залежно від форми винагороди інвесторів виділяють краудфандінг без винагороди інвестору, коли збір коштів є добровільним актом, зробленим без будь-яких зобов'язань для одержувача (зворотною дією одержувача до інвестора може бути «дякую» або згадка інвестора у ЗМІ); краудфандінг з нефінансовою винагородою інвестору, коли винагородою може бути подарунок або продукт, який фінансується (подарункові CD, DVD з фільмами або альбомами пісень, автографи авторів, програмне забезпечення тощо), краудінвестинг, що передбачає отримання прибутку інвестора за декількома моделями (роялті, колективне кредитування, акціонерний краудфандінг).

Залежно від способу фінансування виокремлюють благодійний краудфандінг, який не припускає жодної винагороди, адже інвестори дають кошти безоплатно; краудфандінг-кредитування, що здійснюється у формі колективного кредитування, P2P-кредитування ("person to person") або P2B ("person to business").

Зазвичай акумулювання необхідних коштів на реалізацію інвестиційного проекту за рахунок краудфандінгу здійснюється через краудфандінгові платформи (спеціалізовані сайти). Якщо в зазначений термін необхідна сума не зібрана, то різні платформи мають свої унікальні пропозиції для організаторів збору коштів:

1) усі зібрані кошти повернуться інвесторам, при цьому правила низки платформ передбачають, що інвестиційний проект можна продовжувати (пересувати дату закінчення збору коштів);

2) є платформи, на яких прописано чітке правило мінімального збору коштів, які можна передати організаторам інвестиційного проекту (треба зібрати мінімум

50% з урахуванням того, що комісія по цій сумі буде вище, ніж за умови збору всієї необхідної суми);

3) платформа дає змогу забрати будь-яку зібрану суму (при цьому треба враховувати, яку частину інвестиційного проекту можна буде реалізувати за ці кошти, яким чином можна буде віддати винагороду нечисленним інвесторам);

4) платформа не регламентує чітких дат закінчення збору необхідної суми коштів (такі краудфандінгові платформи підходять для збору коштів на реалізацію соціальних або благодійних проектів (кошти збирають, поки потрібна сума не буде зібрана)).

Нині у світі успішно функціонує велика кількість краудфандінгових платформ. Найбільша кількість їх розміщена на серверах, розташованих у США (кілька сотень), Данії, Великобританії (до півсотні), Франції, Іспанії, Німеччині та Італії (по кілька десятків у кожній країні). Розглянемо найбільш відомі зарубіжні краудфандінгові платформи.

Найпопулярніша краудфандінгова платформа у США – це "Kickstarter" (www.kickstarter.com). Ця платформа є одним з найбільш відвідуваних у світі інтернет-ресурсів. "Kickstarter" є прикладом для створення інших аналогічних краудфандінгових платформ. Вона була створена у США у 2009 році. Всі інвестиційні проекти на цьому сайті проходять експертизу, що забезпечує досить високий показник завершеного фінансування (збирається вся необхідна сума), а саме близько половини від усієї кількості розміщених на цьому сайті інвестиційних проектів. За свої послуги "Kickstarter" стягує комісію 5% від суми зібраних коштів.

"Kickstarter" спеціалізується на зборі коштів для реалізації нових, раніше не реалізованих, ідей та креативних проектів (зйомка незалежного кіно, створення музики, гаджетів, відеоігор тощо). Обов'язковим правилом "Kickstarter" є повернення інвесторам усіх коштів,

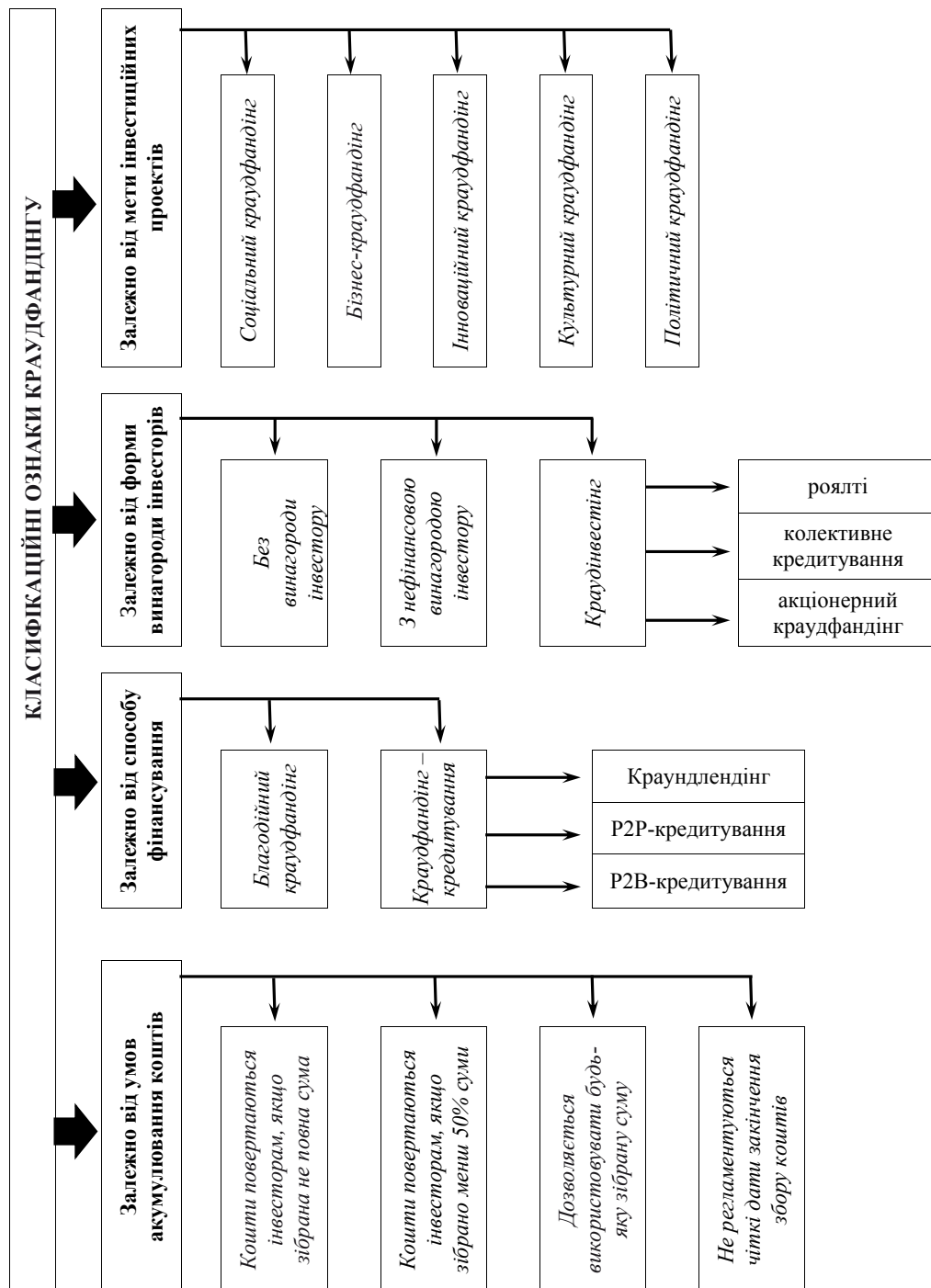

Рис. 2. Класифікаційні ознаки краудфандінгу

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 6]

якщо потрібну суму не було зібрано за зазначений період (такий період автор інвестиційного проекту визначає самостійно, однак він не може перевищувати два місяці).

Для того щоби забезпечити фінансову підтримку значної кількості різних інвестиційних проектів, необхідно привернути увагу безлічі інтернет-користувачів. На “Kickstarter” кількість активних інвесторів перевищує 15 млн. осіб (рис. 3).

В середині 2014 року інвестиційний проект зі створення багатofункціонального похідного холодильника

“Coolest Cooler” зібрав на “Kickstarter” 13,28\$ млн. В першому кварталі 2015 року цей рекорд був перевершений збором коштів на інвестиційний проект зі створення смарт-годинника з кольоровим екраном “E-Paper” (“Pebble Time”), склавши 20,34\$ млн.

Не менш популярною у США є краудфандінгова платформа “IndieGoGo” (www.indiegogo.com). “IndieGoGo” була створена у США у 2008 році задля пошуку джерел фінансування креативних ідей та бізнес-ідей, а також благодійності. “IndieGoGo” є інтер-

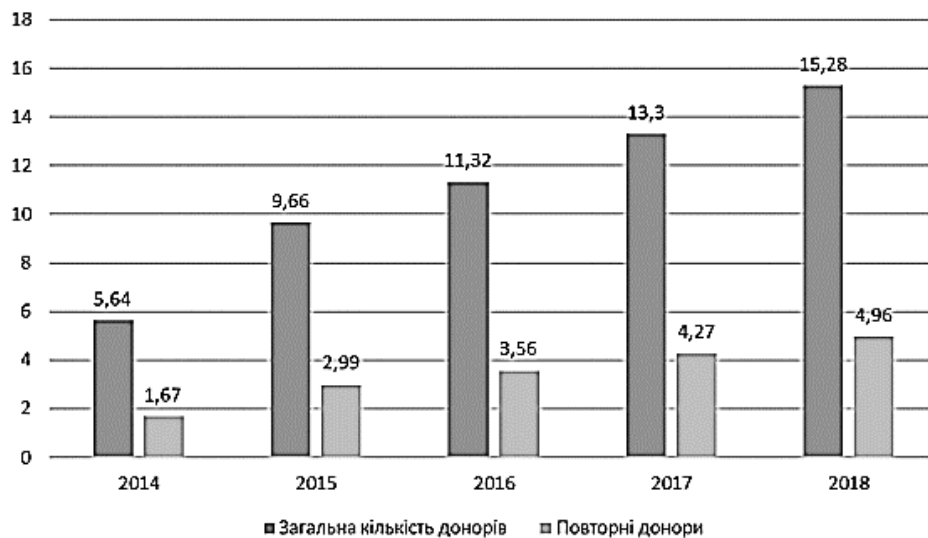

Рис. 3. Динаміка зростання кількості донорів на краудфандінговій платформі “Kickstarter”, млн. осіб

Джерело: “Statista data”, 2018 рік; “Kickstarter”, 2019 рік

національною платформою, що працює в близько 200 країнах. На відміну від “Kickstarter”, “IndieGoGo” дає змогу розмістити будь-який інвестиційний проєкт, зокрема благодійний, а також на платформі “IndieGoGo” можна збирати кошти на фінансування різних життєвих подій, таких як сімейні свята, затрати на медичне обслуговування, непередбачені випадки.

Крім того, на відміну від “Kickstarter”, “IndieGoGo” передбачає, що якщо інвестиційний проєкт не збирає необхідну суму за означений термін, то зібрані кошти все одно надаються автору проєкту, змінюється тільки комісія (базова комісія становить 4% від зібраної суми, за недостатнього фінансування – 9%).

Рейтинг найбільш успішних інвестиційних проєктів “IndieGoGo” менше вражає, однак і тут є свої рекордсмени, зокрема проєкт “Lets Give Karen – The bus monitor – Н Klein A Vacation!”, що зібрав 703 168\$, “StickNFind- Bluetooth Powered ultra small Location Stickers”, що зібрав 931 870\$, “Bug-A-Salt”, що зібрав 577 636\$, “Let’s Build a Goddamn Tesla Museum”, що зібрав 1 370 461\$.

Велика кількість краудфандінгових платформ працює в Європейському Союзі. Однією з найуспішніших європейських краудфандінгових платформ є “Booomerang” (www.boomerang.dk). Вона заснована в Данії у 2009 році і спочатку спеціалізувалась на фінансуванні інвестиційних проєктів щодо створення музики та відеоігор. Однак незабаром “Booomerang” переорієнтувався на підтримку соціальних та суспільно значущих проєктів, при цьому його благодійні та соціальні інвестиційні проєкти мають більшу підтримку, ніж аналогічні на “Kickstarter”. В середньому сума коштів, які збираються на цьому сайті для окремого проєкту, не перевищує 10\$ тис.

Провідною краудфандінговою платформою Великобританії є “JustGiving” (<https://www.justgiving.com>), яка була створена у 2001 році і є глобальною соці-

альною онлайн-платформою, яку використовують для збирання коштів у 170 країнах світу. “JustGiving” може використовуватися для забезпечення соціальних фондів, що підтримуються окремими особами. Оголошення фінансової підтримки є простим і може здійснюватися безпосередньо за допомогою кредитних/дебетових карток. Якщо благодійна організація та донор розташовані у Великобританії, пожертви також можуть надсилатися за допомогою SMS. Крім того, пожертвування можна направити безпосередньо до благодійних організацій після додавання посилання на “JustGiving”, відображаючи суми на сторінці збору коштів, створеної для благодійництва. “JustGiving” працює на моделі “Keep it All”, тому кошти можуть зберігатися, навіть якщо мета не виконана.

Ця краудфандінгова платформа підтримує декілька валют, можливі додаткове звільнення від податків через подарункову допомогу (тільки для донорів Великобританії) та передача пожертвувань щотижня. Також є певні обмеження для цієї платформи, наприклад благодійні організації мають бути зареєстровані у “JustGiving” та в обмеженому переліку країн (які орієнтовані на Великобританію). Ця платформа стягує певну комісію, а саме 5% від кожної зробленої пожертви плюс 2,95% за кожну операцію.

Провідною французькою краудфандінговою платформою є “Ulule” (<https://www.ulule.com>), яка була створена у 2010 році і за 9 років збрала близько 50 мільйонів доларів фінансування для більш ніж 11 000 творчих, інноваційних та громадських проєктів. Ця платформа почала однією з перших нагромаджувати кошти декількома способами, зокрема менеджер проєкту може самостійно визначати суму коштів, яка необхідна для реалізації інвестиційного проєкту; є можливість влаштувати попередній продаж товару (послуги). Система стягнення комісії може змінюватися відповідно до суми зібраних коштів: від

6,67% для платежів з кредитових/дебетових карток до 4,17% для платежів чеком або через "PayPal".

Провідною іспанською краудфандінговою платформою є "Goteo" (<https://goteo.org>), яка теж була створена у 2010 році. "Goteo" є соціальною мережею, яка сприяє співфінансуванню креативних інвестиційних проектів та їх подальшій спільній реалізації. Крім прохання про фінансову підтримку, кожен інвестиційний проект може спрямувати до інтернет-користувачів прохання про співпрацю, що може включати обмін знаннями, конкретні завдання або матеріальні блага. Підтримка надається інвестиційним проектам, які сприяють тому, що суспільство використовує відкриті джерела й знання. Платформа доступна іспанською, каталонською, баскською, англійською та французькою мовами. "Goteo" працює за принципом «все або нічого», отже, користувач отримує гроші тільки в разі досягнення заявленого мінімуму фінансування. "Goteo" також має унікальну методику фінансування у два тури, кожен з яких триває 40 днів. Завдання першого туру полягає у збиранні мінімально необхідної суми для запуску інвестиційного проекту. Під час другого туру збирають оптимальну суму грошей для вдосконалення інвестиційного проекту.

Однією з провідних німецьких краудфандінгових платформ є майданчик "Betterplace" (<https://www.betterplace.org>). Вона була створена у 2007 році та орієнтована на соціальні проекти. За допомогою цієї платформи зібрано близько 80 мільйонів євро для більш ніж 30 000 соціальних інвестиційних проектів. Цією платформою користуються для збирання коштів у 185 країнах світу. Як форма винагороди на цій платформі використовується схема без винагороди.

Провідною італійською краудфандінговою платформою є "DeRev" (<https://www.derev.com/it>), яка допомагає знаходити фінансування для соціальних інвестиційних проектів та акумулює громадську думку, підписи для петицій, може замовляти телеєфір для трансляції звернень або інтерв'ю. Ця платформа дає змогу трансформувати кращі ідеї у так звані революції (назва сервісу походить від лат. "De Revolutione", що означає «Про Революції»). "DeRev" синтезує традиційний метод краудфандінгу та соціальну мережу. Автори сервісу DeRev виділяють три основних види інвестиційних проектів, які підтримує ця краудфандінгова платформа (вони їх називають революціями):

1) «революція звичайна», що фактично є стандартним опитуванням громадської думки, завданнями якого є впровадження дискусії з тієї чи іншої теми та пошук оптимального рішення;

2) «революція – краудфандінгом», що є кампанією із залучення коштів під ідею, яка повинна обов'язково відповідати одній з таких тем, як мистецтво і культура; політика і демократія; бізнес і технології; соціальні проекти, захист тварин, релігія; асоціації та фан-клуби; масові акції (флешмоби, події, маніфестації); схема краудфандінгу може існувати в трьох варіантах:

– «все або нічого» (зібрати треба всю суму, тільки в цьому разі коштами можна буде скористатись для реалізації інвестиційного проекту; збирання коштів може тривати від 7 днів до трьох місяців за бажанням ініціатора; комісія платформи "DeRev" в цьому разі становить очікувані 5% + 3%, які забирає платіжна система);

– «що зібрав, все моє!» (ця модель є копією схеми, запропонованої платформою "Indiegogo", вона дає змогу ініціатору проекту забрати всі кошти, перераховані донорами; комісія в цьому разі зростає до 9%, а 3% забирають платіжні системи);

– фандрайзинг (цей вид збору коштів пропонується для інвестиційних проектів, які не мають часових та грошових кордонів (зокрема, для соціальних проектів; комісія "DeRev" в цьому разі знижується до 4%, а іноді може бути зовсім відсутньою);

3) «революція – петиція», що підходить для масштабних загальнонаціональних обговорень, які можуть вплинути на прийняття законів та формування громадської думки про ключові аспекти життя; термін такого проекту варіюється від трьох днів до року.

Провідними краудфандінговими платформами в Азії є Тайванська "Flying V" (<https://www.flyingv.cc>) та китайська "DemoHour" (<http://www.demohour.com>), які були створені у 2011 році. Ці платформи є азійським аналогом платформи "Kickstarter". Для розміщення приймаються будь-які інвестиційні проекти. Схемою фінансування є «все або нічого». Як форма винагороди краудінвесторів використовується схема нефінансової винагороди.

Найуспішнішою краудфандінговою платформою Росії є платформа "Planeta.ru" (<https://planeta.ru>), що була створена у 2012 році. Ця платформа має широкий спектр напрямів, здебільшого соціальні й творчі проекти. Більшість профінансованих інвестиційних

Таблиця 1

Українські краудфандінгові платформи

Платформа	Офіційний веб-сайт	Кількість успішних проектів на 01.04.2019 р.	Капіталізація успішних проектів, грн.
1	2	3	4
Спільнокошт	https://biggggidea.com	281	21 363 617
Українська біржа благодійності	https://ubb.org.ua	3482	210 312 512
Na-Starte	https://na-starte.com	Кожен 4	12 116 000

Джерело: «Спільнокошт», 2019 рік; «УББ», 2019 рік; "Na-Starte", 2019 рік

Рис. 4. Переваги та обмеження застосування краудфандінгу в Україні

Джерело: складено автором на основі джерел [7; 8]

проектів належить до творчих категорій, таких як музика, кіно, театр, журналістика. Кількість зареєстрованих інтернет-користувачів на цій платформі перевищує 900 000, а кількість профінансованих проектів “Planeta.ru” складає біля 600. Цією платформою стягується комісія у 5% або 10% від зібраної суми (залежить від того, чи зібрано ви 100%) плюс 5%, які забирають собі платіжні системи.

Останніми роками краудфандінг почав бурно розвиватися в Україні. В табл. 1 наведено інформацію про успішні українські краудфандінгові платформи. Більшість інвестиційних проектів, які фінансуються через українські краудфандінгові платформи, має соціальне спрямування.

«Спільнокошт» (“Biggggidea”) націлена на розвиток сильного та відкритого суспільства, реалізацію бажаних системних змін. Через повну відсутність допомоги з боку держави у сфері культури зацікавлені в ній люди вирішили почати допомагати тим, хто хоче змінювати культурне середовище в Україні в кращій бік.

У 2009 році створений блог соціальних інновацій “Big Idea”, де люди ділилися своїми ідеями. Через 3 роки, тобто в березні 2012 року, «Велика ідея» запустила на своєму сайті ще й краудфандінгову платформу «Спільнокошт». На платформі «Спільнокошт» збирають кошти на проекти у сфері освіти, охорони здоров’я, літератури, музики, журналістики та наукових досліджень.

«Українська Біржа Благодійності» (УББ) – це краудфандінгова платформа, спрямована на збирання коштів для вдосконалення соціальної інфраструктури України за рахунок онлайн-благодійності. За кожну витрачену гривню кожен благодійник отримує повний звіт. Метою цієї платформи є створення, підтримка та розвиток ефективної бази взаємодії між донорами, громадськими організаціями та отримувачами допомоги.

«УББ» – це фактично інтернет-магазин, який пропонує можливість врятувати або поліпшити життя конкретних людей. Витрати на підтримку «УББ» фінансуються з грантів потужних благодійних фондів, як вітчизняних, так і міжнародних. «УББ» не отримує відсотка від пожертвувань. 100% зібраних коштів за вирахуванням комісій платіжних систем спрямовуються безпосередньо на інвестиційні проекти. Кошти благодійних інвестиційних проектів зберігаються на рахунках «УББ», доки не буде зібрана необхідна сума. Розмістити проект на цій краудфандінговій платформі може лише акредитована громадська організація, від фізичних осіб заявки про допомогу не приймаються.

“Na-Starte” – це українська краудфандінгова платформа для фінансування стартапів, комерційних та суспільно-соціальних інвестиційних проектів, бізнес-ідей. Ця платформа працює як магазин-перепродаж, адже, надаючи фінансову підтримку автору інвестиційного проекту, спонсор робить попереднє замовлення на продукт або послугу.

За допомогою цієї платформи у авторів оригінальних інвестиційних проектів, стартаперів з’являється можливість залучення фінансування, перевірки попиту на свою ідею, залучення перших покупців та лояльної аудиторії, отримання зворотного зв’язку про свій інвестиційний проект і можливості доопрацювання його до початку продажів, використання збору коштів як маркетингового інструмента та PR-інструмента.

Спонсори та споживачі оригінальних продуктів отримують можливість ексклюзивної винагороди, покупки продукту або послуги ще до виходу на ринок, участі в соціально значущих проектах.

Треба відзначити, що застосування краудфандінгу в Україні під час фінансування інвестиційних проектів різного спрямування має як низку переваг, так і низку обмежень (рис. 4).

Обмеження краудфандінгу мають здебільшого суб'єктивний характер, тому їх подолання є можливим в результаті зростання ступеня поінформованості громадськості стосовно переваг та потенціалу краудфандінгу для забезпечення збалансованого людського розвитку.

Висновки. В результаті дослідження краудфандінгу під час фінансування інвестиційних проектів виявлено, що в Україні відсутня система інформування потенційних інвесторів, донорів та осіб, які шукають

кошти для реалізації своїх ідей, про можливість співпраці через глобальну мережу Інтернет. Використання вітчизняних та зарубіжних краудфандінгових платформ для фінансування інвестиційних проектів створить передумови переведення національної економіки України на сучасну інноваційну модель розвитку, яка потребує залучення великих обсягів фінансових ресурсів, та активізує фінансові взаємовідносини, що буде сприяти економічному росту держави.

Список літератури:

1. Карпенко Л. Теоретико-методологічні засади стратегування активізації інноваційно-інвестиційного розвитку промислових підприємств : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.04. Одеса, 2017. 471 с.
2. Whitley P. Crowdsourcing and Its Application in Marketing Activities. *Contemporary Management Research*. 2009. Vol. 5. № 1. P. 15–28.
3. Кушнір С. Краудфандінг як одна з реальних можливостей фінансування стартапів та перспективи його розвитку в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 13. Ч. 3. С. 132–135.
4. Марченко О. Краудфандінг: соціально-економічний зміст та види. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 4(15). С. 26–35.
5. Діба О., Гернего Ю. Краудфандінг: теорія та можливості використання в Україні. *Банківська справа*. 2015. № 1–2. С. 53–62.
6. Тульчинська С., Солосіч О., Голуб М. Особливості краудфандінгу як різновиду інвестування. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2017. Вип. 19. С. 132–140.
7. Петрушенко Ю., Дудкін О. Краудфандінг як інноваційний інструмент фінансування проектів соціально-економічного розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2014. № 1. С. 172–182.
8. Іващенко А., Поліщук Є., Діба О. Перспективи розвитку краудфандінгу в Україні як інструменту залучення коштів для підприємств малого та середнього бізнесу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 21. С. 34–39.

References:

1. Karpenko L. (2017). *Teoretyko-metodolohichni zasady stratehuvannia aktyvizatsii innovatsiino-investytsiinoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv* [Theoretical and methodological principles of strategicization of activation of innovation and investment development of industrial enterprises] (Doctor of Economics). Odessa : Odessa National Polytechnic University.
2. Whitley P. (2009). Crowdsourcing and Its Application in Marketing Activities. *Contemporary Management Research*. Vol. 5. No. 1. P. 15–28.
3. Kushnyr S. (2015). Kraudfandinh yak odna z realnykh mozhlyvostei finansuvannia startapiv ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini [Crowdfunding as one of the real possibilities for financing startups and prospects for its development in Ukraine]. *Scientific Journal of Kherson State University*. Vol. 13. P. 3. P. 132–135.
4. Marchenko O. (2013). Kraudfandinh: sotsialno-ekonomichnyi zmist ta vydy [Crowdfunding: socio-economic content and types]. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*. No. 4(15). P. 26–35.
5. Dyba O., Herneho Yu. (2015). Kraudfandinh: teoriia ta mozhlyvosti vykorystannia v Ukraini [Crowdfunding: theory and opportunities in Ukraine]. *Banking*. No. 1–2. P. 53–62.
6. Tulchynska S., Solosich O., Holub M. (2017). Osoblyvosti kraudfandinhu yak riznovydu investuvannia [Features of crowdfunding as a type of investment]. *Modern Problems of Economics and Entrepreneurship*. Vol. 19. P. 132–140.
7. Petrushenko Yu., Dudkin O. (2014). Kraudfandynh yak innovatsiinyi instrument finansuvannia proektiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Crowdfunding as an innovative tool for financing socio-economic development projects]. *Marketing and Management of Innovations*. No. 1. P. 172–182.
8. Ivashchenko A. (2016). Perspektyvy rozvytku kraudfandinhu v Ukraini yak instrumentu zaluchennia koshtiv dlia pidpriemstv maloho ta serednoho biznesu [Prospects for the development of crowdfunding in Ukraine as a tool for raising funds for small and medium-sized enterprises]. *Investment: practice and experience*. No. 21. P. 34–39.

КРАУДФАНДИНГ КАК ФИНАНСОВЫЙ ИНСТРУМЕНТ РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Для активизации предпринимательской деятельности в Украине и реализации большинства инвестиционных проектов нужно использовать соответствующие передовые финансовые инструменты, такие как краудфандинг. В статье рассмотрена сущность краудфандинга как финансового инструмента реализации инвестиционных проектов, которые могут иметь инновационную, социальную, культурную направленность или бизнес-направленность. Охарактеризованы классификационные признаки, присущие современному краудфандингу. Такие признаки выделены в зависимости от цели инвестиционных проектов, формы вознаграждения инвесторов, способа финансирования, условий аккумуляирования средств. Приведены примеры наиболее успешных краудфандинговых платформ, которые функционируют в мире и Украине. Проанализированы основные преимущества и ограничения при применении краудфандинга в Украине.

Ключевые слова: финансирование, финансовый инструмент, инвестиционный проект, направленность, классификационные признаки, краудфандинг, краудфандинговая платформа.

CROWDFUNDING AS A FINANCIAL INSTRUMENT FOR IMPLEMENTING INVESTMENT PROJECTS

The rapid development of the economies of the world forms the prerequisites for the transition of the national economy of Ukraine to the modern innovative model of development, which requires attracting large amounts of financial resources. The acute problem of the Ukrainian economy is the mismatch of available large financial owners' free financial resources, which are ready to invest them in innovative development, and the financing needs of such development. Appropriate advanced financial instruments, such as crowdfunding, should be used to stimulate entrepreneurial activity in Ukraine and to realize more investment projects. Despite the contributions of various authors, a number of issues regarding the introduction of crowdfunding in Ukraine, as a financial instrument for financing various investment projects, have not yet been resolved. The article deals with the essence of crowdfunding as a financial instrument for the implementation of investment projects that can have: innovation, social, cultural or business orientation. With an organizational approach, crowdfunding is a type of crowdsourcing – it is the mobilization of the necessary resources, including human resources, through information technology. At the same time, the purpose of such an organization can be to solve various tasks that are assigned by society, state, community or business. Crowdfunding as an economic phenomenon in the world was born in the beginning of the XXI century. Individual “public meetings” have been held online since 2000 to introduce music projects. Today it is a global economic phenomenon. The article describes the classification features inherent in modern crowdfunding. Such features are distinguished depending on: the purpose of the investment projects; forms of investor compensation; method of financing; conditions of accumulation of funds. Currently, a large number of crowdfunding platforms are successfully operating in the world. Most of them are hosted on servers located in the United States (several hundred), in Denmark, in the United Kingdom (up to half a hundred), in France, in Spain, in Germany and in Italy (several dozen in each country). The article gives examples of the most successful crowdfunding platforms operating in the world and in Ukraine. The main advantages and limitations of crowdfunding in Ukraine are analyzed.

Key words: financing, financial instrument, investment project, focus, classification features, crowdfunding, crowdfunding platform.

7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-48>

УДК 657

Лега О.В.кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку,
Полтавська державна аграрна академія**Leha Olha**

Poltava State Agrarian Academy

ПРОФЕСІЯ «БУХГАЛТЕР»: ВІД МИНУЛОГО ДО ВИМОГ СУЧАСНОСТІ

У статті розглянуто історичні ретроспективи становлення професії «бухгалтер». Облікова професія в процесі розвитку перетворює бухгалтера із звичайного писаря, рахівника в активного учасника процесу управління господарюючим суб'єктом. Сьогодні для того, щоб отримати посаду бухгалтера, необхідно володіти відповідними знаннями, навичками, уміннями, етикою поведінки та спілкування. Узагальнено основні вимоги, які висуваються роботодавцями на ринку праці до облікової професії, зокрема знання законодавчих норм і стандартів, володіння англійською мовою, володіння спеціалізованим софтом. Окремо окреслено нормативне забезпечення підготовки фахівців обліку й оподаткування в контексті впровадження Стандартів вищої освіти, охарактеризовано загальні та спеціальні компетентності, програмні результати навчання випускників, асортимент дисциплін у закладах вищої освіти України для формування професійних компетентностей.

Ключові слова: професія, бухгалтер, фахівець, бухгалтерський облік, компетентності, знання.

Постановка проблеми. Універсальність професії бухгалтера пояснюється відокремленням бухгалтерського обліку в самостійний вид діяльності. Облікова професія перебуває в русі під впливом постійних законодавчих змін. В обов'язки бухгалтера входять ведення податкового та управлінського обліку, нарахування заробітної плати співробітникам компанії або підприємства, проведення виплат за цивільними договорами, виконання робіт, спрямованих на скорочення витрат на податкові відрахування, здача податкової звітності [1]. Крім того, навички спілкування та здатність задовольняти потреби користувачів у нових інформаційних потоках є однією з невід'ємних вимог, які висуваються роботодавцями до бухгалтерів.

Успішне виконання зазначених вимог зумовлює необхідність відповідності рівня підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» новим запитам професійної діяльності, готовності до розв'язання практичних професійних проблем тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професія «бухгалтер», її роль, становлення та вимоги до неї розглядалися великим колом учених-науковців. Зокрема, О.В. Пальчук та Н.М. Ненчай досліджували вплив еволюції людського суспільства на професію бухгалтера та сучасні зміни у професії [2]. В.А. Кулик охарактеризувала особливості вимог до бухгалтера-

практика, бухгалтера-науковця та бухгалтера-викладача у постіндустріальній економіці [3]. Н.М. Головай, В.І. Волинець, Н.В. Гордополова вивчали сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку та їхній вплив на розвиток бухгалтерської професії в Україні [4]. У працях В.М. Метелиці визначається напрям розвитку бухгалтерської професії та оцінка позитивних і негативних наслідків впливу глобалізації на формування окремих елементів професії [5]. Але в сучасних умовах ведення бізнесу виникає необхідність вивчення нових вимог, що висуваються до фахівців у сфері обліку й оподаткування з боку роботодавців та керівництва.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення історичних ретроспектив розвитку професії бухгалтера та підготовки фахівців з обліку й оподаткування в умовах сучасності.

Виклад основного матеріалу. Бухгалтерська професія була, є та буде надзвичайно важливою в людському суспільстві, незважаючи на рівень його розвитку, еволюції товарно-грошових відносин.

Проте, безперечно, вона зазнала значних змін із часів свого виникнення. Будучи однією з найдавніших професій, професія бухгалтера має великий історичний спадок, цікаву історію розвитку.

Спочатку обліком розпоряджався сам вождь племені. Коли плем'я ставало великим, вождь «делегував»

частину своїх функцій уповноваженим. Бухгалтером тоді міг стати тільки той, хто вмів писати, рахувати і чаклувати. Магія була першоосновою тодішньої облікової політики. Вміння вселити людям віру в надприродні сили – це мистецтво бухгалтера-чаклуна.

Вважали, що «бухгалтер», який володіє відповідною кваліфікацією, може впливати навіть на природу. Якщо він погано виконує свої обов'язки, у результаті чого виникають землетруси, пожежі, епідемії, то це прямий наслідок його недбалства, ліні та некваліфіковано виконуваної роботи [2].

Слово «бухгалтер» з'явилося лише в XV столітті і почало витіснити більш ранні версії. Завданням статті є розглянути та систематизувати, як протягом історії йменувалися бухгалтери та які функції вони виконували.

Визначення історичних передумов виникнення бухгалтерського обліку та проведення ретроспективного аналізу появи професії «бухгалтер» наведено у табл. 1.

Нині функціонування та розвиток суб'єктів господарювання неможливі без бухгалтера.

Цього вимагає законодавство, цього вимагають і інтереси справи: нерідко запущена бухгалтерська та податкова звітність стає причиною штрафних санкцій. З іншого боку, в межах бухгалтерського обліку формується інформація про діяльність організації, і грамотне ведення бухобліку допомагає передбачити багато проблем фінансового та управлінського характеру, які виникають в процесі роботи підприємства.

Крім того, згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» встановлено, що для забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємство самостійно з дотриманням вимог цього Закону вибирає форми його організації:

- введення до штату підприємства посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби на чолі з головним бухгалтером;
- користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;

Таблиця 1

Етапи становлення професії «бухгалтер»

Назва	Професійна діяльність
4 тисячоліття до н.е. – 4 ст. н.е. Стародавній Єгипет, Межиріччя	
Писарь	Здійснювали стягнення податей та зборів, працювали в приватних господарствах великих землевласників економами або управителями, вели в них локальний облік і подавали звіт про всі доходи і видатки маєтку. Супроводжували фараонів стародавнього Єгипту у військових походах і вели облік як військової здобичі, так і врожаю із завойованої площі полів.
3 тисячоліття до н.е. – 2 ст. н.е. Стародавня Греція	
Банкіри, торговці, управляючі господарством, а також державні службовці: полети, аподекти, логісти та ревізори-евфіни	У Греції професія бухгалтера втратила престижність. Проте більшість державних діячів розуміли важливість обліку. Цікаво, що багато хто з відомих банкірів в минулому були рабами. Контроль здійснювався чиновниками: полети відповідали за оренду та відкуп; аподекти перевіряли погашення державних позик і внесків, логісти перевіряли звітність посадових осіб.
8 ст. до н.е. – 5 ст. н.е. Стародавній Рим	
Управляючі, аргентарії, чиновники-цензори	Облік вівся на різних рівнях. У приватному секторі за помістя знатного римлянина відповідав управляючий. Римські банкіри називалися аргентаріями. На державному рівні облікові операції здійснювалися чиновниками. Незважаючи на те, що офіційні посади могли займати лише чоловіки, римлянки вже могли займатися управлінням помістя. Чиновники-цензори виконували роботу з визначення майнового стану громадян.
5–17 ст. Європейське Середньовіччя	
Писар, бухгалтер	Зазвичай бухгалтерію вели власники господарств (землевласники, торговці). Проте почали з'являтися артілі мандруючих бухгалтерів та писарів, які готові були надавати професійні послуги у сфері обліку.
13–14 ст. Імперія інків	
Кіпукамайок	Займався статистичним обліком усіх сфер життя імперії та її мешканців. Кіпукамайокі фіксували буквально все, до останнього плодючого дерева. Крім різного роду підрахунків, вони також реєстрували історичні факти й релігійні обряди. Система кіпукамайоків була доволі централізована. Працівники нижчої ланки збирали базову статистику по своїх районах і передавали вищестоящим. Для того, щоб запобігти зловживанням кіпукамайоків, існувала служба особливих інспекторів, чиновників, які зводили все воедино.
16–18 ст. Запорізька Січ	
Скарбник (підскарбій)	Скарбник зі своїми підлеглими вели облік усього майна, доходів і видатків, касових операцій і матеріальних цінностей. Скарбник був досить близьким до гетьмана і належав до військових служителів. Він визначав, яка кількість фінансів має бути потрачена на озброєння, харчі, одяг тощо.
17 ст. – наші дні	
Бухгалтер	Проводить касові операції, розраховує заробітну плату співробітників, податкові відрахування, собівартість продукції та оклади та багато іншого.

Джерело: узагальнено на підставі [6; 7]

– ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або підприємством, суб'єктом підприємницької діяльності, самозайнятою особою, що провадять діяльність у сфері бухгалтерського обліку та/або аудиторської діяльності.

– самостійне ведення бухгалтерського обліку та складання звітності безпосередньо власником або керівником підприємства. Ця форма організації бухгалтерського обліку не може застосовуватися на підприємствах, звітність яких повинна оприлюднюватися, та в бюджетних установах [8].

Обов'язковим нормативним документом, який визначає кваліфікаційні характеристики працівників бухгалтерії на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та видів економічної діяльності, є Довідник № 336 [9]. У довіднику передбачено такі професії: головний бухгалтер (начальник управління, відділу (самостійного або у складі управління), бюро, сектора, завідувач відділу (бюро), сектора); бухгалтер (з дипломом спеціаліста), провідний бухгалтер (з дипломом спеціаліста), бухгалтер I, II категорії (з дипломом спеціаліста); бухгалтер, бухгалтер I, II категорії; аудитор; бухгалтер-ревізор (провідний, I, II категорії); документознавець (провідний, I, II категорії), економіст із бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності (провідний I, II категорії), старший касир, касир, конторський службовець (бухгалтерія), обліковець (реєстрація бухгалтерських даних), рахівник.

Необхідно зазначити, що для малих, середніх, великих, державних, комерційних підприємств важливо мати в штаті не просто бухгалтера, а висококваліфікованого спеціаліста, який характеризується відмінними якостями, вміннями, сумлінним ставленням до своїх обов'язків та вміло застосовує свої знання [10]. Вимоги сучасного ринку праці щодо бухгалтерів наведено на рис. 1.

Згідно з цими вимогами у здобувачів вищої освіти передусім необхідно формувати не тільки знання, але і здатність фахівців у сфері обліку й оподаткування виконувати відповідні професійні функції та на практиці вирішувати різні види виробничих завдань. Сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності визначено Стандартами вищої освіти.

Для спеціальності 071 Облік і оподаткування затверджено два стандарти: для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти – Наказ Міністерства освіти і науки України № 1260 від 19.11.2018 р. [12]; для другого (магістерського) рівня вищої освіти – № 958 від 10.07.2019 р. [13].

Зокрема, Стандарт вищої освіти визначає такі вимоги до освітньо-професійної програми Облік і оподаткування за спеціальністю 071 Облік і оподаткування: обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відпо-

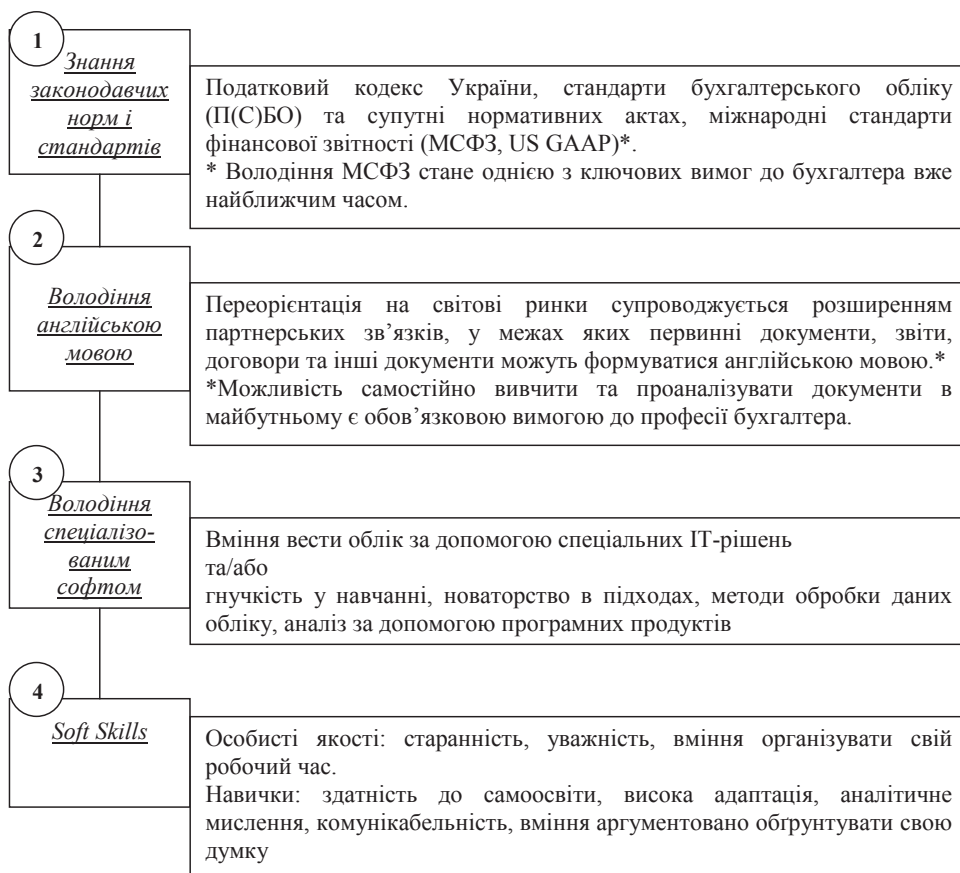

Рис. 1. Вимоги сучасного ринку праці щодо професії «бухгалтер»

Джерело: узагальнено на підставі [11]

відного ступеня вищої освіти. Обсяг освітньої програми бакалавра: на базі повної загальної середньої освіти складає 240 кредитів ЄКТС; на базі ступеня «молодший бакалавр» (освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст») заклад вищої освіти має право визнати та перезарахувати не більше ніж 120 кредитів ЄКТС, отриманих в межах попередньої освітньої програми підготовки молодшого бакалавра (молодшого спеціаліста). Для освітньо-професійної програми магістра – 90 кредитів ЄКТС; перелік компетентностей випускника: інтегральну, загальні та спеціальні; нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання; форми атестації здобувачів вищої освіти. Для бакалаврів атестація може здійснюватися у формі: публічного захисту кваліфікаційної роботи; або атестаційного екзамену (екзаменів); для магістрів – публічний захист кваліфікаційної роботи; вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти; вимоги професійних стандартів (у разі їх наявності).

Отже, формування професійної компетентності майбутніх бухгалтерів передбачає набуття умінь і навичок для оволодіння комплексом необхідних компетентностей. Зокрема, для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 071 Облік і оподаткування передбачено такий перелік компетентностей:

Загальні компетентності (ЗК):

Здатність: вчитися й оволодівати сучасними знаннями (ЗК01), до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (ЗК02); працювати в команді (ЗК03); працювати автономно (ЗК04); діяти на основі етичних міркувань (мотивів) (ЗК06); бути критичним та самокритичним (ЗК07); спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово (ЗК09); іноземною мовою (ЗК10); діяти соціально відповідально та свідомо (ЗК12); проведення досліджень на відповідному рівні (ЗК13); реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні (ЗК14); зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, вести здоровий спосіб життя (ЗК15).

Цінування та повага різноманітності та мультикультурності (ЗК05).

Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності (ЗК08).

Навички використання сучасних інформаційних систем і комунікаційних технологій (ЗК11).

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

Здатність: досліджувати тенденції розвитку економіки за допомогою інструментарію макро- та мікроекономічного аналізу, робити узагальнення стосовно оцінки прояву окремих явищ, які властиві сучасним процесам в економіці (СК01); до відобра-

ження інформації про господарські операції суб'єктів господарювання в фінансовому та управлінському обліку, їх систематизації, узагальнення у звітності та інтерпретації для задоволення інформаційних потреб осіб, що приймають рішення (СК03); застосовувати етичні принципи під час виконання професійних обов'язків (СК10).

Використовувати математичний інструментарій для дослідження соціально-економічних процесів, розв'язання прикладних завдань в сфері обліку, аналізу, контролю, аудиту, оподаткування (СК02).

Застосовувати знання права та податкового законодавства в практичній діяльності суб'єктів господарювання (СК04); методики проведення аудиту й послуг з надання впевненості (СК07).

Проводити аналіз господарської діяльності підприємства та фінансовий аналіз з метою прийняття управлінських рішень (СК05).

Здійснювати облікові процедури із застосуванням спеціалізованих інформаційних систем і комп'ютерних технологій (СК06); зовнішній та внутрішній контроль діяльності підприємства та дотримання ним законодавства з бухгалтерського обліку і оподаткування (СК09).

Ідентифікувати та оцінювати ризики недосягнення управлінських цілей суб'єкта господарювання, недотримання ним законодавства та регулювання діяльності, недостовірності звітності, збереження й використання його ресурсів (СК08).

Демонструвати розуміння вимог щодо професійної діяльності, зумовлених необхідністю забезпечення сталого розвитку України, її зміцнення як демократичної, соціальної, правової держави (СК11).

Першим важливим кроком підготовки кваліфікованих фахівців у сфері обліку і оподаткування та формування у них зазначених вище компетентностей є засвоєння професійних дисциплін та набуття практичних навичок щодо виконання посадових обов'язків. Перелік дисциплін, які вивчаються здобувачами вищої освіти, затверджується навчальними планами. Вивчивши інформацію з сайтів 20 закладів вищої освіти України, узагальнено інформацію про дисципліни, які забезпечують формування безпосередньо професійних компетентностей, і стосуються обліку, звітності та оподаткування (табл. 2).

Як показують дані таблиці, основними дисциплінами, які представляють блок професійної підготовки, є ті, що мають питому вагу 45–100%, інші дисципліни є або вибічковими, або ж безпосередньо стосуються особливостей викладання обліку у закладі вищої освіти (наприклад, Облік туристичної діяльності, Облік і правове забезпечення в галузях промисловості. Звітність банку, корпоративна звітність тощо).

У результаті вивчення дисциплін професійної підготовки як обов'язкового, так і вибіркового блоку майбутні фахівці в сфері обліку та оподаткування зможуть: розуміти місце облікової, аналітичної, контрольної, податкової та статистичної систем в інформаційному забезпеченні користувачів обліково-

**Перелік дисциплін для формування спеціальних (фахових) компетентностей
випускників спеціальності 071 Облік і оподаткування**

Дисципліна	Питома вага у досліджуваній кількості закладів вищої освіти
Бухгалтерський облік, Фінансовий облік (Фінансовий облік 1, 2)	100
Управлінський облік	95
Звітність підприємств, Облік і звітність в оподаткуванні, Облік у бюджетних установах	70
Облік в зарубіжних країнах	65
Облік у банках	60
Облік видів економічної діяльності, Облік ЗЕД	50
Інформаційні системи і технології в обліку та аудиті	45
Організація бухгалтерського обліку	40
Облік і звітність за міжнародними стандартами, Облік на підприємствах малого бізнесу, Облікова політика	30
Історія бухгалтерського обліку, Організація обліку у фермерських господарствах	25
Автоматизація бухгалтерського обліку, Облік і аудит	20
Бухгалтерський облік в торгівлі, Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності	15
Бухгалтерський облік туристичної діяльності, Статистична звітність підприємства, Фінансова звітність за міжнародними стандартами	10
Облік і правове забезпечення в галузях промисловості, Облік в сільському господарстві, Виробничий облік, Облік і аудит, Звітність банку, Комплексні системи автоматизації обліку, Корпоративна звітність, Облік в неприбуткових організаціях, Облік витрат і калькулювання собівартості продукції, Облік міжнародних операцій, Облік оплати праці, Облік та аналіз грошових потоків, Облік та фінансова звітність за МСБО державного сектора, Облік у будівництві, Облік цінних паперів, Обліково-інформаційна складова розвитку бізнесу, Організація обліку і звітності на підприємствах малого бізнесу, Організація робочого місця бухгалтера, Організація системи бухгалтерського обліку і звітності, Основи вартісного вимірювання в обліку, Основи обліку, аналізу і аудиту на підприємстві, Податки в системі бухгалтерського обліку, Розвиток систем бухгалтерського обліку, Стратегічний облік, Стратегічний управлінський облік, Теорія бухгалтерського обліку, Управлінський облік САР, Управлінський облік в бюджетних установах, Фінансова звітність	

Джерело: розроблено автором згідно офіційних сайтів закладів вищої освіти: <http://econom.chnu.edu.ua/kafedra-obliku-analizu-i-audytu/>; <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/epf/dystsyplin/>; https://oef.kneu.edu.ua/ua/depts8/k_obliku_pidpryjemnyckoi-dijalnosti/discipl_opd/; <http://econom.lnu.edu.ua/departament/obliku-i-audytu/>; <http://oa.nmu.org.ua/ua/>; <http://lp.edu.ua/oa/profesorско-vykladackyy-sklad-kafedry/>; http://econom.univ.kiev.ua/departments/accounting_and_audit/; <https://www.donnu.edu.ua/uk/oblik-i-opodatkovannya/>; [https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=11710&uk](https://knute.edu.ua/blog/read/?pid=11710&uk;); <http://ubs.edu.ua/ua/ibt/kafedra-obliku/>; <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/economics-econoblic/courses/>; <https://tntu.edu.ua/studentu/navchalni-dystsypliny-kafedry/>; <http://kovs.tneu.edu.ua/navchalni-dystsypliny/>; <https://knau.kharkov.ua/kafedra-buxoblikaudit.html>; <http://193.105.7.210:8181/uk/node/265/>; <https://moodle.znu.edu.ua/course/index.php?categoryid=23&browse=courses&perpage=20&page=3>; <https://nmetau.edu.ua/file/navch-plan-071-b.pdf>; <https://drive.google.com/file/d/1xiI7hk07fjNHx8A2eGWXUzAQkiaq1jFY/view>

аналітичної інформації у вирішенні проблем підприємств; визначати сутність об'єктів обліку, аналізу, контролю, аудиту, оподаткування та розуміти їхню роль і місце в господарській діяльності; формувати й аналізувати фінансову, управлінську, податкову і статистичну звітність підприємств та правильно інтерпретувати отриману інформацію для прийняття управлінських рішень; розуміти особливості практики здійснення обліку, аналізу, контролю, аудиту та оподаткування діяльності підприємств різних форм власності, організаційно-правових форм господарювання та видів економічної діяльності; застосовувати спеціалізовані інформаційні системи і комп'ютерні

технології для обліку, аналізу, контролю, аудиту та оподаткування.

Висновки. Професія «бухгалтер» у сучасних умовах господарювання повинна бути конкурентоспроможною на ринку праці та багатofункціональною. Під час підготовки здобувачів вищої освіти в сфері обліку й оподаткування заклади вищої освіти повинні бути орієнтовані на формування професійних компетентностей, які дозволять отримати висококласного фахівця з високим творчим потенціалом, здатного до самоосвіти та праці у швидкоплинних змінах законодавства, задоволення ринкових запитів виробництв, бути новатором у вирішенні складних, кризових професійних ситуацій.

Список літератури:

1. Професія бухгалтер. URL: <https://biznesua.com.ua/profesiya-buhgalter/> (дата звернення: 18.07.2019).
2. Пальчук О.В., Нечай Н.М. Професія «бухгалтер»: історія та сучасність. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011. Вип. 20(2). С. 104–108. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2011_20\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2011_20(2)) (дата звернення: 19.07.2019).
3. Кулик В.А. Професія бухгалтер у постіндустріальній економіці. *Наука й економіка*. 2014. Вип. 2. С. 45–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2014_2_8 (дата звернення: 19.07.2019).
4. Головай Н.М., Волинець В.І., Гордополова Н.В. Сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку та їх вплив на розвиток бухгалтерської професії в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Випуск 17. С. 806–809. URL: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/163.pdf> (дата звернення: 25.07.2019).
5. Метелиця В.М. Розвиток бухгалтерської професії в умовах глобалізації світової економіки. *Облік і фінанси*. 2012. № 2. С. 52–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_2_11 (дата звернення: 25.07.2019).
6. Купрієнко С.А., Ракуц Н.В. Система державного накопичення та розподілу продукції в імперії інків. Ойкумена. *Регіоналістичні дослідження*. 2013. № 2. С. 87–94. URL: https://www.indiansworld.org/Articles/sistema-gosudarstvennogo-nakopleniya-i-raspredeleniya-produkcii-v-imperii-inkov.html#W_L3rvGdNTs (дата звернення: 25.07.2018).
7. Пушкар М.С., Гавришко Н.В., Романів Р.В. Історія обліку та контролю господарської діяльності : навч. посібник. Тернопіль : Карт-бланш, 2003. 223 с.
8. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 26.07.2019).
9. Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29.12.2004 № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04/card2#Card> (дата звернення: 26.07.2019).
10. Як стають бухгалтерами. URL: <https://www.education.ua.ua/articles/400/> (дата звернення: 26.07.2019).
11. Галелюка М. Нова бухгалтерія – якою вона буде? URL: <https://nachasi.com/2018/07/16/nova-buhgalteriya> (дата звернення: 26.07.2019).
12. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України № 1260 від 19.11.2018 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/071-oblik-i-opodatkovannya-bakalavr.pdf> (дата звернення: 24.07.2019).
13. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування» для другого (магістрського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України № 958 від 10.07.2019 р. URL: https://www.google.com.ua/Fmon.gov.ua%2Fstorage%2Fapp%2Fmedia%2Fvishcha%2Fnaukovo-metodychna_rada%2Fproekty_standartiv_VO%2F071-oblik-i-opodatkovannya-magistr-22.05.2017.doc&usg=AOvVawli6R3Xkwd-djPrnce0CyTn (дата звернення: 24.07.2019).

References:

1. Profesiia bukhhalter [Profession «accountant»]. Available at: <https://biznesua.com.ua/profesiya-buhgalter/> (accessed 18 July 2019).
2. Palchuk O.V., Nechai N.M. (2011). Profesiia «bukhhalter»: istoriia ta suchasnist [Profession “accountant”: history and modern times]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences]. Vol. 20(2), pp. 104–108. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2011_20\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2011_20(2)) (accessed 19 July 2019).
3. Kulyk V.A. (2014). Profesiia bukhhalter u postindustrialnii ekonomitsi [Profession “accountant” in a postindustrial economy]. *Nauka y ekonomika* [Science and Economy]. Vol. 2, pp. 45–50. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2014_2_8 (accessed 19 July 2019).
4. Holovai N.M., Volynets V.I., Hordopolova N.V. (2017). Suchasni tendentsii rozvytku bukhhalterskoho obliku ta yikh vplyv na rozvytok bukhhalterskoi profesii v Ukraini [Modern trends in the development of accounting and their impact on the development of accounting profession in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* [Global and National Problems of Economy]. Vol. 17, pp. 806–809. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/163.pdf> (accessed 25 July 2019).
5. Metelytsia V.M. (2012). Rozvytok bukhhalterskoi profesii v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky [Development of accounting profession under the conditions of the world economy globalization]. *Oblik i finansy* [Accounting and Finance], no. 2, pp. 52–59. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_2_11 (accessed 25 July 2019).
6. Kuprienko S.A., Rakuts N.V. (2013). Sistema derzhavnoho nakopychennia ta rozpodilu produktsii v imperii inkiv. Oikumena [System of state accumulation and product distribution in the Inca Empire. Oecumene]. *Rehionalistychni doslidzhennia* [Region Oriented Research], no. 2, pp. 87–94. Available at: https://www.indiansworld.org/Articles/sistema-gosudarstvennogo-nakopleniya-i-raspredeleniya-produkcii-v-imperii-inkov.html#W_L3rvGdNTs (accessed 25 July 2019).
7. Pushkar M.S., Havryshko N.V., Romaniv R.V. (2003). Istoriia obliku ta kontroliu hospodarskoi diialnosti [History of accounting and control of business activities]. Ternopil : Kart-blansh. (in Ukrainian)
8. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini [On Accounting and Financial Reporting in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. no. 996-XIV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed 25 July 2019).

9. Pro zatverdzhennia Vypusku 1 «Profesii pratsivnykiv, shcho ye zahalnymy dlia vsikh vydiv ekonomichnoi diialnosti» Dovidnyka kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv [On approval of Issue 1 «Professions of workers that are common to all types of economic activity» of the Guide to the qualification profile of workers' professions] : Nakaz Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy vid 29.12.2004 no. 336. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04/card2#Card> (accessed 26 July 2019).

10. Yak staiut bukhhalteramy [How do they become accountants]. Available at: <https://www.education.ua/ua/articles/400/> (accessed 26 July 2019).

11. Haleliuka M. Nova bukhhalterii – yakoiu vona bude? [New bookkeeping – what will it be?]. Available at: <https://nachasi.com/2018/07/16/nova-buhgalteriya> (accessed 26 July 2019).

12. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 071 «Oblik i opodatkuvannia» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [On approval of the Higher Education Standard in specialty 071 “Accounting and taxation” for the first (Bachelor) degree level of higher education] : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy no. 1260 vid 19.11.2018 r. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/071-oblik-i-opodatkuvannya-bakalavr.pdf> (accessed 24 July 2019).

13. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 071 «Oblik i opodatkuvannia» dlia druhoho (mahistreskoho) rivnia vyshchoi osvity [On approval of the Higher Education Standard in specialty 071 “Accounting and taxation” for the second (Master) degree level of higher education]: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy no. 958 vid 10.07.2019 r. Available at: https://www.google.com.ua/Fmon.gov.ua%2Fstorage%2Fapp%2Fmedia%2Fvyshcha%2Fnaukovo-metodychna_rada%2Fproekty_standartiv_VO%2F071-oblik-i-opodatkuvannya-magistr-22.05.2017.doc&usg=AOvVaw1i6R3Xkwd-djPrnce0CyTn (accessed 24 July 2019).

ПРОФЕССИЯ «БУХГАЛТЕР»: ОТ ПРОШЛОГО К ТРЕБОВАНИЯМ СОВРЕМЕННОГО

В статье рассмотрены исторические ретроспективы становления профессии «бухгалтер». Учетная профессия в процессе развития превращает бухгалтера из обычного писаря, счетовода в активного участника процесса управления организациями. Сегодня для того, чтобы получить должность бухгалтера, необходимо владеть соответствующими знаниями, навыками, умениями, этикой поведения и общения. Обобщены основные требования, которые выдвигаются работодателями на рынке труда к учетной профессии, в частности знание законодательных норм и стандартов, английского языка, умение работать с специализированным софтом. Отдельно очерчено нормативное обеспечение подготовки специалистов учета и налогообложения в контексте внедрения Стандартов высшего образования, охарактеризованы общие и специальные компетентности, программные результаты учебы выпускников, ассортимент дисциплин в заведениях высшего образования Украины для формирования профессиональных компетентностей.

Ключевые слова: профессия, бухгалтер, специалист, бухгалтерский учет, компетентности, знания.

PROFESSION “ACCOUNTANT”: FROM THE PAST TO MODERN REQUIREMENTS

The article deals with historical retrospectives of the establishment of the profession “accountant” from the 4th century BC to our time. In the process of the development, accounting profession was called as follows: a record clerk, bankers, traders, farm managers, finance collectors, logistics experts and inspectors, managers, official-censors, a treasurer (a treasurer assistant). Under current conditions, an accountant from an ordinary record clerk, a bookkeeper is turning into an active participant of the process of business entity management. The duties of an accountant include tax and management accounting, payroll accounting, civil contract payments, performance of the work aimed at reducing the cost of tax deductions, tax reporting delivery. Today, in order to work as an accountant, you need to have the appropriate knowledge, skills, abilities, ethics of behaviour and communication. The qualification profile for accounting staff in accordance with Directory No. 336, which is a statutory document that is binding in terms of personnel management at enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership and types of economic activity, is described. The article summarizes the main requirements made by employers in the labor market for accounting profession, in particular, knowledge of legislative norms and standards (Tax Code of Ukraine, accounting standards (P(S)BO) and related regulations, international financial reporting standards (IFRS, US GAAP), command of English (refocusing on world markets is accompanied by the expansion of partnership links, in which primary documents, reports, contracts and other documents can be written in English), possession of specialized software (ability to keep accounts with the help of special IT-solutions and / or learning flexibility, innovation in approaches, methods of accounting data processing, the analysis with software products). In addition, personal qualities (diligence, attentiveness, ability to organize working hours) and skills (capacity for self-education, high adaptation, analytical thinking, sociability, ability to substantiate a point of view in a well-argued manner) are important.

Key words: profession, accountant, accounting and taxation, qualification profile, competencies.

Скорнякова Ю.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Запорізький національний університет

Skornyakova Yuliya

Zaporizhzhya National University

ЄДИНИЙ ПОДАТОК ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПИТАННЯ ВІДОБРАЖЕННЯ В ОБЛІКУ ТА ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ

У статті виконано критичний аналіз загальноприйнятого порядку відображення в бухгалтерському обліку нарахування єдиного податку. Встановлено, що наявний порядок не відповідає принципу нарахування доходів та витрат, адже сума єдиного податку до сплати розраховується з огляду на дохід платника єдиного податку, що визначається касовим методом. Шляхом моделювання доведено, що включення до поточних витрат суми єдиного податку, визначеної за нормами податкового законодавства, приводить до викривлення розміру фінансових результатів, що визначаються в обліку та представлені у звітності підприємств, що є платниками єдиного податку, а також ускладнює процедуру оцінювання доцільності застосування спрощеної системи оподаткування. Задля вирішення проаналізованої проблеми презентовано розроблений автором альтернативний порядок відображення в обліку нарахування єдиного податку, сутність якого полягає в розмежуванні суми єдиного податку, що визнається зобов'язаннями перед бюджетом, та суми єдиного податку, що визнається витратами поточного періоду.

Ключові слова: єдиний податок, облік, фінансова звітність, витрати, фінансові результати, принцип нарахування доходів та витрат.

Постановка проблеми. Облік є важливою функцією управління на будь-якому сучасному підприємстві, адже прийняття ефективних управлінських рішень потребує якісної інформаційної підтримки. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року № 996-XIV, «метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан та результати діяльності підприємства» [1]. Досягти задекларованої мети на практиці можна лише шляхом адекватного відображення в обліку всіх господарських операцій підприємства відповідно до їх економічної сутності. Стосується це також операцій щодо нарахування та сплати податків, адже оподаткування є важливим чинником, що впливає на діяльність підприємств. Суттєва частина доданої вартості, що створюється в межах підприємницької діяльності, спрямовується на сплату податків, що зменшує фінансовий результат діяльності будь-якого підприємства та впливає на його фінансовий стан. Саме це актуалізує питання адекватного відображення в обліку та фінансовій звітності підприємств операцій щодо нарахування та сплати податків. Для підприємств, що є платниками єдиного податку, особливої актуальності набуває питання адекватного відображення в обліку та фінансовій звітності

операцій щодо нарахування та сплати єдиного податку, який забезпечує суттєву складову податкового навантаження на результати діяльності таких підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації обліку та оподаткування малих підприємств, зокрема питанням нормативного регулювання, практики застосування та аналізування доцільності спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, присвячені дослідження багатьох вчених-економістів, таких як Н. Бузак, П. Буряк, Н. Гура, П. Дончук, О. Куцик, О. Мазіна, Н. Малюга, Т. Мельник, М. Михайлов, Л. Пантелійчук, В. Сопко, Л. Сук, В. Шваб. Водночас питання відображення в обліку та фінансовій звітності нарахування єдиного податку залишається поза увагою, адже вважається таким, що вирішується однозначно, а саме шляхом визнання суми єдиного податку, визначеного до сплати за принципами податкового законодавства, у складі зобов'язань та одночасно витрат поточного періоду. Таким чином, на нашу думку, цілком ігнорується факт невідповідності моменту визнання доходів у бухгалтерському обліку за принципом нарахування моменту визнання доходу платника єдиного податку касовим методом відповідно до норм податкового законодавства. Як наслідок, прийнятий порядок відображення в обліку єдиного податку суперечить принципам ведення обліку та формування фінансової звітності, а його застосування на практиці

приводить до перекручення показників обліку та звітності насамперед щодо витрат та фінансових результатів діяльності платників єдиного податку. Означена некоректність принципів бухгалтерського обліку щодо визнання доходів і норм податкового законодавства стосовно єдиного податку обґрунтовує актуальність окремого дослідження порядку відображення в обліку та фінансовій звітності нарахування єдиного податку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є критичний аналіз наявного порядку відображення в обліку та фінансовій звітності нарахування єдиного податку та формування пропозицій щодо його вдосконалення задля приведення у відповідність принципів ведення бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності й підвищення якісного рівня даних обліку та звітності.

Виклад основного матеріалу. Спрощена система оподаткування, обліку та звітності є альтернативною системою оподаткування, що передбачена Податковим кодексом України для певного кола платників податків. Фіскальною основою спрощеної системи оподаткування є єдиний податок, який сплачується платниками замість певного переліку податків та зборів. Підприємства за дотримання певних умов можуть вибрати сплату єдиного податку за нормами, передбаченими для платників єдиного податку третьої та четвертої груп. З огляду на те, що платниками єдиного податку четвертої групи можуть стати виключно сільськогосподарські товаровиробники, а порядок нарахування сум єдиного податку для таких платників не пов'язаний з визнанням доходів, в подальшому дослідження буде стосуватися лише платників єдиного податку третьої групи.

Відповідно до п. 291.4 Податкового кодексу України (ПКУ) вибрати спрощену систему оподаткування за правилами третьої групи можуть «юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5 000 000 гривень» [2]. Ставки єдиного податку для платників третьої групи встановлюються п. 293.3 ПКУ, а саме «3 відсотки доходу – у разі сплати податку на додану вартість <...> і 5 відсотків доходу – у разі включення податку на додану вартість до складу єдиного податку» [2]. Натомість платники єдиного податку третьої групи звільняються від сплати податку на прибуток підприємств та земельного податку щодо земельних ділянок, що використовуються для провадження господарської діяльності, а платники єдиного податку за ставкою 5% також звільняються від сплати податку на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України. Для платників єдиного податку третьої групи встановлюється квартальний податковий (звітний) період, за підсумками якого визначається сума єдиного податку до сплати, подається Податкова декларація платника єдиного податку, здійснюється сплата єдиного податку до бюджету. Відповідно, в обліку платників єдиного податку щокварталу має бути відображена сума нарахуваного єдиного податку.

За прийнятої практики нарахування єдиного податку здійснюється шляхом визнання зобов'язань зі сплати єдиного податку, визначеного за нормами податкового законодавства, з одночасним включенням відповідної суми єдиного податку до складу поточних витрат звітного періоду. Саме такий порядок передбачений Листом Міністерства фінансів України «Про відображення в бухгалтерському обліку суми єдиного податку» від 1 червня 2001 року № 053-3975, де зазначено, що «належна відповідно до чинного законодавства до сплати за звітний період сума єдиного податку <...> відображається на рахунку 84 «Витрати операційної діяльності» [3]. Аналогічний підхід представлений у навчальній літературі. Так, Л. Шевців стосовно відображення в обліку єдиного податку зазначає, що «нарахування єдиного податку у бухгалтерському обліку відображається записом Дт 92 «Адміністративні витрати» Кт 641 (загальний план рахунків) і Дт 96 Кт 64/ЄП (спрощений план рахунків)» [4, с. 97], а П. Куцик та О. Полянська зазначають, що платники єдиного податку третьої групи (юридичні особи) використовують дані спрощеного бухгалтерського обліку щодо доходів і витрат, відображаючи нарахування та сплату податку такими проведеннями: Дт 84 Кт 641 – нарахований єдиний податок (під час використання підприємствами 8 класу рахунків); Дт 949 (92) Кт 641 – нарахований єдиний податок (під час використання 9 класу рахунків); Дт 641 Кт 311 – погашення (сплата) зобов'язань за нарахуванням єдиним податком [5, с. 449].

Аналогічні бухгалтерські записи для відображення нарахування єдиного податку наводяться у статті Л. Акімової, яка також звертає увагу на те, що нарахувати податок слід останнім днем кожного кварталу, а не датою його сплати [6, с. 21], акцентуючи увагу на необхідності дотримання принципу нарахування під час визнання витрат. У статті В. Шваб та О. Шваб обґрунтовують доцільність відокремлення витрат, пов'язаних із нарахуванням єдиного податку, за дебетом рахунку 98, який пропонується перейменувати на «Податки», субрахунку 983 «Єдиний податок», з огляду на «інформаційну переважаність» рахунків 92 «Адміністративні витрати» і 94 «Інші витрати операційної діяльності», але тут ідеться лише про відокремлення витрат, адже суму визнаного до сплати єдиного податку пропонується включати до складу поточних витрат [7].

Наведений вище порядок відображення в обліку нарахування єдиного податку заслуговує, на нашу думку, ретельного дослідження насамперед тому, що за його застосування ігнорується факт невідповідності моменту визнання доходів у бухгалтерському обліку за принципом нарахування та моменту визнання доходу платника єдиного податку касовим методом відповідно до норм податкового законодавства. Так, сума єдиного податку до плати визначається платниками третьої групи шляхом застосування ставки 3% або 5% до доходу платника єдиного податку, який, відповідно до п. 292.1 ПКУ, визначається як «будь-який дохід, включаючи дохід представництв, філій, відділень такої

юридичної особи, отриманий протягом податкового (звітного) періоду в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій); матеріальній або нематеріальній формі» [2]. Особливої уваги з огляду на предмет дослідження заслуговує п. 292.6 ПКУ, за якого «датою отримання доходу платника єдиного податку є дата надходження коштів платнику єдиного податку у грошовій (готівковій або безготівковій) формі» [2]. Таким чином, податкове законодавство передбачає касовий спосіб визнання доходу платника єдиного податку та відповідної суми податку до сплати.

На відміну від податкового законодавства, доходи та витрати в бухгалтерському обліку, зокрема в обліку платників єдиного податку, визнаються відповідно до принципу нарахування, передбаченого ст. 4 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року № 996-XIV, а саме доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів [1]. Таким чином, за дотримання принципу нарахування доходи від реалізації готової продукції (товарів) визнаються за фактом їх передачі покупцю, а доходи від реалізації робіт та послуг за фактом підписання замовником відповідного акта виконаних робіт (наданих послуг) незалежно від дати надходження грошових коштів. Визнання необ-

хідності сплати певної суми єдиного податку має бути визнане витратами підприємства, адже це однозначно приведе до зменшення економічних вигід. Однак ці витрати, як й інші витрати, мають бути визнані в обліку відповідно до принципу нарахування. Наявний порядок відображення в обліку єдиного податку, на перший погляд, може бути аргументований п. 18 П(с)БО 16 «Витрати», за якого до адміністративних витрат належать, зокрема, «податки, збори та інші передбачені законодавством обов'язкові платежі (крім податків, зборів та обов'язкових платежів, що включаються до виробничої собівартості продукції, робіт, послуг)» [8]. Однак варто звернути увагу на те, що адміністративні витрати визнаються витратами у періоді їх здійснення на виконання норми п. 7 П(с)БО 16 «Витрати», за якою «витрати, які неможливо прямо пов'язати з доходом певного періоду, відображаються у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені» [8]. Водночас суми єдиного податку прямо пов'язані з конкретними сумами доходу навіть за наявності певного касового розриву, тому до таких витрат має бути застосована інша норма п. 7 П(с)БО 16 «Витрати», а саме «витрати визнаються витратами певного періоду одночасно з визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені» [8]. Таким чином, витрати, пов'язані з єдиним податком, мають бути визнані в тому періоді, у якому визнаються відповідні доходи, наявність

Таблиця 1

Показники діяльності платника єдиного податку за ставкою 5%

Показник	Сума, тис. грн.
<i>Формування кредиторської заборгованості за отриманими авансами за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду</i>	
1. Дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, визнаний в обліку за принципом нарахування	800,0
2. Кошти, отримані на поточний рахунок (в касу) за продукцію, товари, роботи, послуги (дохід платника єдиного податку)	1 000,0
3. Кредиторська заборгованість за отриманими авансами за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду	200,0
4. Витрати діяльності без урахування єдиного податку	755,0
5. Єдиний податок:	50,0
5.1. нарахований за нормами податкового законодавства	
5.2 нарахований, виходячи із суми доходів, визнаних за принципом нарахування	40,0
6. Фінансовий результат діяльності, визначений:	-5,0
6.1. за умови включення до витрат єдиного податку, нарахованого за нормами податкового законодавства	
6.2. за умови включення до витрат єдиного податку, нарахованого, виходячи із суми доходів, визнаних за принципом нарахування	5,0
<i>Формування дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду</i>	
1. Дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, визнаний в обліку за принципом нарахування	800,0
2. Кошти, отримані на поточний рахунок (в касу) за продукцію, товари, роботи, послуги (дохід платника єдиного податку)	600,0
3. Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду	200,0
4. Витрати діяльності без урахування єдиного податку	755,0
5. Єдиний податок:	30,0
5.1. нарахований за нормами податкового законодавства	
5.2 нарахований, виходячи із суми доходів, визнаних за принципом нарахування	40,0
6. Фінансовий результат діяльності, визначений:	15,0
6.1. за умови включення до витрат єдиного податку, нарахованого за нормами податкового законодавства	
6.2. за умови включення до витрат єдиного податку, нарахованого виходячи із суми доходів, визнаних за принципом нарахування	5,0

яких, незважаючи на можливий касовий розрив, приводить до формування зобов'язань з єдиного податку.

Досліджуючи питання відображення в обліку єдиного податку, варто також звернути увагу на те, що прийнятий порядок включення сум визначеного за нормами податкового законодавства єдиного податку до сплати у поточні витрати не лише суперечить принципу нарахування та нормам П(с)БО 16 «Витрати», але й приводить до викривлення показників обліку та звітності щодо витрат і фінансових результатів діяльності платника єдиного податку.

В табл. 1 представлено умовні показники діяльності платника єдиного податку за ставкою 5%, змодельовані задля оцінювання впливу порядку визнання витрат, пов'язаних з єдиним податком, на фінансові результати діяльності платника єдиного податку.

Аналіз показників, представлених у табл. 1, свідчить те, що включення до витрат нарахованого касовим методом єдиного податку іноді приводить до викривлення фінансових результатів діяльності. Так, під час формування кредиторської заборгованості за отриманими авансами наявне завищення витрат періоду внаслідок того, що отримана попередня оплата оподатковується єдиним податком, тоді як доходи в бухгалтерському обліку не визнаються. Відповідно, сума визнаних витрат неадекватно зменшує фінансовий результат діяльності, незважаючи на те, що фактично ці витрати мають бути визнані в наступному періоді одночасно з визнанням доходів, пов'язаних з цією сумою єдиного податку. У наведеному прикладі це приводить до визнання збитків, єдиною причиною формування яких є отримання попередньої оплати, що з економічної точки зору є нонсенсом, адже якщо би попередня оплата не була отримана, діяльність підприємства була б цілком прибутковою.

Наявність дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги, навпаки, приводить до неадекватного заниження витрат періоду, адже сума єдиного податку за цими коштами не визнається, незважаючи на те, що доходи як такі приводять до формування витрат, пов'язаних з єдиним податком. Внаслідок цього фактично наявні витрати приховуються, а фінансовий результат періоду формується неадекватно завищеним. Така ситуація суперечить, на нашу думку, не лише принципу нарахування, але й принципу обачності, за якого методи оцінювання, що застосовуються в бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів [9]. Незважаючи на те, що принцип обачності передбачений НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», а більшість підприємств, що є платниками єдиного податку, керується під час формування фінансової звітності П(с)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва», дотримання принципу обачності є беззаперечним під час формування фінансової звітності будь-якої форми.

В практиці управління підприємством, що є платником єдиного податку, питання коректності визначення

фінансового результату тісно пов'язане із завданням оцінювання доцільності застосування спрощеної системи оподаткування, адже ця система оподаткування за певних умов може відрізнятися більшим податковим навантаженням порівняно із загальною системою оподаткування. Порівняння податкових платежів має відбуватися коректним чином, тому варто враховувати, що єдиний податок визначається касовим способом, а податок на прибуток – за принципом нарахування доходів та витрат. За наявного підходу включення сум єдиного податку до сплати в поточні витрати дані обліку принаймні потребують трансформації, інакше висновок щодо вибору кращої із систем оподаткування може виявитись некоректним. В табл. 2 представлені умовні показники діяльності платника єдиного податку за ставкою 3%, змодельовані для презентації зазначеного питання.

Для платника єдиного податку за ставкою 3% (за відсутності земельних ділянок та необхідності сплачувати на загальній системі оподаткування земельний податок) вибір меншого податкового навантаження полягає в порівнянні єдиного податку та податку на прибуток підприємств. Показники, змодельовані в табл. 2, свідчать про те, що за наявності кредиторської заборгованості за отриманими авансами порівняння визначеного за принципами податкового законодавства єдиного податку (30,0 тис. грн.) із податком на прибуток (26,1 тис. грн.) свідчить на користь загальної системи оподаткування. Однак такий висновок є сумнівним. Внаслідок того, що попередня оплата не оподатковується податком на прибуток, але оподатковується єдиним податком, порівняння є несиметричним. Коректним є порівняння, що передбачає виключення попередньої оплати з бази оподаткування єдиним податком, що приводить до протилежного висновку, адже таким чином єдиний податок (24,0 тис. грн.) є меншим за податок на прибуток (26,1 тис. грн.), що підтверджує доцільність спрощеної системи оподаткування. Аналогічною є ситуація в разі формування дебіторської заборгованості. Порівняння суми єдиного податку, визначеного за нормами податкового законодавства (18,0 тис. грн.) із податком на прибуток (22,5 тис. грн.) обґрунтує висновок на користь спрощеної системи оподаткування. Водночас є очевидним, що наявність дебіторської заборгованості лише тимчасово приховує грошовий потік, що спричинить додаткову суму єдиного податку, а порівняння єдиного податку з урахуванням відповідної суми (24,0 тис. грн.) із податком на прибуток (22,5 тис. грн.), навпаки, засвідчує доцільність переходу на загальну систему оподаткування. Таким чином, аналіз доцільності застосування спрощеної системи оподаткування за наявного підходу до відображення в обліку єдиного податку не може ґрунтуватися безпосередньо на даних обліку, а потребує трансформації з урахуванням дебіторської та кредиторської заборгованості. Окремо варто відзначити, що здійснення такої трансформації і, відповідно, аналізу на підставі даних лише фінансової звітності такого

Показники діяльності платника єдиного податку за ставкою 3%

Показник	Сума, тис. грн.
<i>Формування кредиторської заборгованості за отриманими авансами за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду</i>	
1. Дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, визнаний в обліку за принципом нарахування без урахування ПДВ	800,0
2. Кошти, отримані на поточний рахунок (в касу) за продукцію, товари, роботи, послуги без урахування ПДВ (дохід платника єдиного податку)	1 000,0
3. Кредиторська заборгованість за отриманими авансами за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду з урахуванням ПДВ	240,0
4. Витрати діяльності без урахування єдиного податку	655,0
5. Єдиний податок за ставкою 3%:	
5.1. нарахований за нормами податкового законодавства	30,0
5.2 нарахований, виходячи із суми доходів, визнаних за принципом нарахування	24,0
6. Податок на прибуток за ставкою 18% за умови застосування загальної системи оподаткування $(800,0-655,0)*18,0\%$	26,1
<i>Формування дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду</i>	
1. Дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, визнаний в обліку за принципом нарахування без урахування ПДВ	800,0
2. Кошти, отримані на поточний рахунок (в касу) за продукцію, товари, роботи, послуги без урахування ПДВ (дохід платника єдиного податку)	600,0
3. Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду з урахуванням ПДВ	240,0
4. Витрати діяльності без урахування єдиного податку	675,0
5. Єдиний податок:	
5.1. нарахований за нормами податкового законодавства	18,0
5.2 нарахований, виходячи із суми доходів, визнаних за принципом нарахування	24,0
6. Податок на прибуток за ставкою 18% за умови застосування загальної системи оподаткування $(800,0-675,0)*18,0\%$	22,5

підприємства є неможливим, адже Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва не містить окремої інформації ні щодо суми єдиного податку, включеної до витрат, ні щодо дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги, ні щодо кредиторської заборгованості за отриманими авансами.

Таким чином, наявний порядок відображення в обліку єдиного податку суперечить принципам ведення обліку та формування фінансової звітності (насамперед, принципу нарахування доходів та витрат та принципу обачності), а його застосування на практиці приводить до перекручення показників обліку та звітності щодо витрат і фінансових результатів діяльності платників єдиного податку, як мінімум ускладнюючи процедуру аналізу доцільності застосування спрощеної системи оподаткування.

Задля вирішення проаналізованої проблеми пропонуємо відокремити в бухгалтерському обліку суму єдиного податку, що, відповідно до принципу нарахування, має бути включена до витрат платника єдиного податку, і суму єдиного податку, що має бути визнана зобов'язаннями до сплати касовим способом за нормами податкового законодавства. Для реалізації такого розмежування в синтетичному обліку пропонується доповнити синтетичний рахунок 64 «Розрахунки за податками й платежами» субрахунком 645 «Нарахування єдиного податку», а назву рахунку 98 викласти як «Витрати оподаткування». Бухгалтерські записи

щодо єдиного податку пропонується здійснювати таким чином:

– Дт 645 Кт 641.ЄП – нарахована сума єдиного податку до сплати за нормами податкового законодавства;

– Дт 98 Кт 645 – відображені витрати у сумі єдиного податку, нарахованого виходячи із суми доходів, визнаних в обліку за принципом нарахування.

За наявності на кінець періоду кредиторської заборгованості за отриманими авансами за дебетом субрахунку 645 буде формуватися залишок, що відповідає єдиному податку із суми такої попередньої оплати, який буде компенсуватися в період відвантаження товарів (виконання робіт, послуг) одночасно з визнанням відповідного доходу. У фінансовій звітності такий залишок має бути відображений у складі інших оборотних активів. За наявності на кінець періоду дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги за кредитом субрахунку 645 буде формуватися залишок, що відповідає єдиному податку із суми такої дебіторської заборгованості, який буде компенсуватися в період отримання коштів одночасно з визнанням зобов'язань зі сплати єдиного податку. У фінансовій звітності такий залишок має бути відображений у складі інших поточних зобов'язань.

Розроблений порядок відображення в обліку нарахування єдиного податку представлений у табл. 3.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що загальноприйнятий порядок відо-

Облік нарахування єдиного податку, грн.

Показники діяльності	Податкові (звітні) періоди		
	1-й квартал	2-й квартал	3-й квартал
1. Дохід від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг, визнаний в обліку за принципом нарахування	800 000,00	800 000,00	800 000,00
2. Кошти, отримані на поточний рахунок (в касу) за продукцію, товари, роботи, послуги (дохід платника єдиного податку)	1 000 000,00	400 000,00	1 000 000,00
3. Кредиторська заборгованість за отриманими авансами за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду	200 000,00	–	–
4. Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги на кінець звітного періоду	–	200 000,00	–
<i>Кореспонденція рахунків щодо нарахування єдиного податку за ставкою 5%</i>			
Нарахована сума єдиного податку до сплати за нормами податкового законодавства (Дт 645 Кт 641.ЄП)	50 000,00	20 000,00	50 000,00
Відображені витрати у сумі єдиного податку, нарахованого виходячи із суми доходів, визнаних в обліку за принципом нарахування (Дт 98 Кт 645)	40 000,00	40 000,00	40 000,00
<i>Залишки на субрахунку 645 «Нарахування єдиного податку» на кінець періоду</i>			
За дебетом (у фінансовій звітності включається до складу інших оборотних активів)	10 000,00	–	–
За кредитом (у фінансовій звітності включається до складу інших поточних зобов'язань)	–	10 000,00	–

браження в обліку нарахування єдиного податку шляхом визнання зобов'язань і включення до поточних витрат суми податку до сплати не відповідає принципу нарахування. Причиною такої невідповідності є те, що за логікою принципу нарахування витрати мають бути визнані витратами певного періоду одночасно з визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені, а суми єдиного податку до сплати розраховуються за нормами податкового законодавства, виходячи з доходу платника єдиного податку, визначеного касовим методом. Така невідповідність приводить до перекручення показників обліку та фінансової звітності платників єдиного податку щодо витрат і фінансових результатів. В умовах формування на кінець періоду кредиторської заборгованості за отриманими авансами йдеться про завищення суми витрат оподаткування та заниження фінансового результату, а в умовах формування на кінець періоду дебіторської заборгованості за продукції, товари, роботи, послуг – про заниження суми витрат оподаткування та завищення фінансового результату, що суперечить принципу обачності.

Окрім того, наявний порядок включення до поточних витрат суми єдиного податку до сплати ускладнює аналітичні процедури щодо визначення доцільності застосування спрощеної системи оподаткування, адже порівнювати визначені касовим методом суми єдиного податку із сумами потенційного податку на прибуток безпосередньо є некоректним через різні підходи до визначення (касовим методом і за принципом нарахування). Для порівняння необхідно перераховувати суми єдиного податку, виключаючи вплив дебіторської та кредиторської заборгованості за розрахунками з покупцями та замовниками.

Задля вдосконалення обліку підприємств, що є платниками єдиного податку, пропонується розмежувати в обліку суму єдиного податку, що визнається зобов'язаннями перед бюджетом, і суму єдиного податку, що визнається витратами оподаткування поточного періоду. Остання сума має бути визначена, виходячи із суми доходів, визнаних в обліку за принципом нарахування. Задля реалізації розробленої пропозиції у синтетичному обліку необхідно доповнити синтетичний рахунок 64 «Розрахунки за податками й платежами» додатковим субрахунком 645 «Нарахування єдиного податку», а назву синтетичного рахунку 98 змінити на «Витрати оподаткування». За дебетом субрахунку 645 «Нарахування єдиного податку» пропонується відображати зобов'язання у сумі єдиного податку до сплати, що визначена за принципами податкового законодавства, а за кредитом у кореспонденції з рахунком 98 «Витрати оподаткування» відображати суму витрат оподаткування, пов'язаних з єдиним податком, у сумі єдиного податку, визначеного, виходячи із суми доходів, визнаних в обліку за принципом нарахування. Залишок на субрахунку 645 матиме прозорий економічний сенс, адже буде формуватися за дебетом за наявності (або більшої суми) кредиторської заборгованості за отриманими авансами і за кредитом за наявності (або більшої суми) дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги. У фінансовій звітності відповідні суми мають бути включені або до складу інших оборотних активів, або до складу інших поточних зобов'язань.

Реалізація на практиці розроблених пропозицій дасть змогу впорядкувати показники обліку та фінансової звітності платників єдиного податку, а також спростити процедуру оцінювання доцільності застосування спрощеної системи оподаткування.

Список літератури:

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV, дата оновлення: 16 листопада 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 24.07.2019).
2. Податковий Кодекс України : Закон України від 2 грудня 2011 року № 2755-VI, дата оновлення: 1 липня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 24.07.2019).
3. Про відображення в бухгалтерському обліку суми єдиного податку : Лист Міністерства фінансів України від 1 червня 2001 року № 053-3975, дата оновлення: 1 червня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3975201-01> (дата звернення: 24.07.2019).
4. Шевців Л. Облік на малих підприємствах : конспект лекцій. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 129 с.
5. Куцик П., Полянська О. Облік і звітність в оподаткуванні : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2017. 508 с.
6. Акімова Л. Проводки з єдиного податку. *Податки та бухгалтерський облік*. 2016. № 71. С. 21.
7. Шваб В., Шваб О. Порядок відображення в обліку операцій по нарахуванню та зарахуванню частини єдиного податку в рахунок сплати пенсійних внесків. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 4. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/poryadok-vidobrazhennya-v-obliku-operaciy-po-narahuvannyu-ta-zarahunnyu-chastini-edinogo-podatku-v-rahunok-splati-pensiynih-vneskiv.html> (дата звернення: 24.07.2019).
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 року № 318, дата оновлення: 9 серпня 2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (дата звернення: 24.07.2019).
9. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 року № 73, дата оновлення: 3 серпня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 24.07.2019).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1999). Pro bukhhaltens'kyj oblik ta finansovu zvitnist' v Ukraini [On Accounting and Financial Reporting in Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed: 24 July 2019).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2010). Podatkovyj Kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed: 24 July 2019).
3. Ministry of Finance of Ukraine (2001). Pro vidobrazhennia v bukhhaltens'komu obliku sumy iedynoho podatku [About the reflection in the accounting of the amount of the single tax]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3975201-01> (accessed: 24 July 2019).
4. Shevtsev L. (2014). Oblik na malykh pidpriemstvakh: konspekt lektzij [Accounting at Small Enterprises: a summary of lectures]. Lviv : LNU them. I. Franko. (in Ukrainian)
5. Kutsik P., Polyanskaya O. (2017). Oblik i zvitnist' v opodatkuvanni : navchal'nyj posibnyk [Accounting and reporting in taxation: a tutorial]. Lviv : Lviv University of Trade and Economics. (in Ukrainian)
6. Akimova L. (2016). Provodky z iedynoho podatku [Accounting entries with a single tax]. *Taxes and accounting*, no. 71, p. 21.
7. Shvab V., Shvab O. (2010). Poriadok vidobrazhennia v obliku operatsij po narakhuvanniu ta zarakhuvanniu chastyny iedynoho podatku v rakhunok splaty pensijnykh vneskiv [The order of displaying in accounting operations for the calculation and enrollment of part of the single tax on account of payment of pension contributions]. *Oblik i finansy APK* [Accounting and finance of the agro-industrial complex] (electronic journal), no. 4. Available at: <http://magazine.faaf.org.ua/poryadok-vidobrazhennya-v-obliku-operaciy-po-narahuvannyu-ta-zarahunnyu-chastini-edinogo-podatku-v-rahunok-splati-pensiynih-vneskiv.html> (accessed: 24 July 2019).
8. Ministry of Finance of Ukraine (1999). Polozhennia (standart) bukhhaltens'koho obliku 16 "Vytraty" [Regulation (standard) of accounting 16 "Costs"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (accessed: 24 July 2019).
9. Ministry of Finance of Ukraine (2013). Natsional'ne polozhennia (standart) bukhhaltens'koho obliku 1 "Zahal'ni vymohy do finansovoi zvitnosti" [National regulation (standard) of accounting 1 "General requirements for financial statements"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (accessed: 24 July 2019).

ЕДИНЬЙ НАЛОГ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ: ВОПРОСЫ ОТРАЖЕНИЯ В УЧЕТЕ И ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

В статье выполнен критический анализ общепринятого порядка отражения в бухгалтерском учете начисления единого налога. Установлено, что существующий порядок не соответствует принципу начисления доходов и расходов, ведь сумма единого налога к уплате рассчитывается с учетом дохода плательщика единого налога, который определяется кассовым методом. Путем моделирования доказано, что включение в текущие расходы суммы единого налога, определенной по нормам налогового законодательства, приводит к искажению размера финансовых результатов, которые определяются в учете и представлены в отчетности предприятий, которые являются плательщиками единого налога, а также усложняет процедуру оценивания целесообразности применения упрощенной системы налогообложения. С целью решения проанализированной проблемы представлен разработанный автором альтернативный порядок отражения в учете начисления единого налога, сущность которого заключается в разграничении суммы единого налога, которая признается обязательствам перед бюджетом, и суммы единого налога, которая признается расходами текущего периода.

Ключевые слова: единый налог, учет, финансовая отчетность, расходы, финансовые результаты, принцип начисления доходов и расходов.

SINGLE TAX ON LEGAL ENTITIES: ISSUES OF ACCOUNTING AND DISCLOSURE OF FINANCIAL STATEMENTS

The article is devoted to the issue of displaying in the accounting and financial statements accrual of a single tax, the relevance of which is based on the fact that the accounting and financial statements of enterprises should contain correct information on taxation, including the costs incurred by the taxation process. In the article a critical analysis of the generally accepted order of reflection in the accounting of the accrual of a single tax is performed by recognizing the obligations and including in the current period expenses the amount of tax payable, determined by the rules of tax legislation. It has been established that the existing order does not correspond to the principle of accrual of income and expenditure, since the amount of the single tax to pay is calculated based on the income of the single tax payer, which is determined by the cash method. Through simulation it has been proved that the inclusion in the current expenditures of the amount of the single tax determined according to the tax legislation leads to a distortion of the size of the financial results, which are determined in the accounting and presented in the reporting of enterprises – single tax payers. The existing order also complicates the analysis of expediency of the application of the simplified taxation system, because the accounting data for such an analysis needs to be transformed. In order to solve the analyzed problem, the author presents an alternative way of displaying the accounting of the single tax, the essence of which is to delimitation the amount of the single tax recognized as liabilities to the budget, and the amount of the single tax, which is recognized as the expenses of the current period. In order to implement the substantiated proposals, it is proposed to supplement the account with 64 sub-account 645 “Accrual of a single tax”, the debit of which is to reflect the amount of the single tax payable, and the credit – the expenses in the amount of the single tax accrued based on the amount of income, recognized in accounting on the basis of accrual basis. Realization of the developed proposals in practice will make it possible to streamline the accounting and financial reporting of single tax payers, as well as simplify the procedure for assessing the feasibility of applying a simplified taxation system.

Key words: single tax, accounting, financial statements, expenses, financial results, the principle of accrual of income and expenses.

Rozit Tatiana

PhD in Economics, Associate Professor,
V.N. Karazin Kharkiv National University

Chorna Anna

Student,
V.N. Karazin Kharkiv National University

Розім Т.В., Чорна А.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

THE PROBLEMS AND CHRONOLOGY OF INTEGRATION OF INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS INTO UKRAINIAN NATIONAL ACCOUNTING REGULATIONS (STANDARDS)

The article concerns such actual for Ukraine topic as International Financial Reporting Standards and Ukrainian National Accounting Regulations (Standards) integration. It is highly important for Ukrainian accounting system because it is one of the main steps in the facilitation of trade conditions both for national and world markets. It is also one of the indicators of participation in globalization and European integration. In terms of Ukrainian politics to European integration, that is one of the ways to carry it out. This process is studied based on the chronological method, which shows the way to IFRS usage the most precisely. In order to not only investigate the issue but also suppose and suggest holding any actions, a range of perspectives and current problems is demonstrated in the article. The historical background of this process shows the tendency of IFRS implementation, which is also proved by statistical material.

Key words: IFRS, NR(S)AU, accounting, Ukrainian accounting system, globalization, European integration.

Problem statement. The way to European integration, which Ukraine decided to head for after the USSR had collapsed, has significantly influenced a wide range of spheres in Ukraine, including the accounting system. Not only the globalization aim but also the drawbacks of the previous national accounting system, which was efficient only in the Soviet conditions, became an incentive for Ukraine to take a way to reform National Accounting Regulations (Standards) (NR(S)AU). Simultaneously, International Financial Reporting Standards (IFRS) were spreading worldwide, when finally they became a common language for the whole world. In order not to fall behind, Ukraine decided to implement IFRS in its accounting system. However, the differences between NR(S)AU and IFRS were rather contradictive, and a sequence of further reforms aimed for their harmonization. The efficiency of those changes and the further perspectives determine the development of Ukraine's foreign trade conditions, European integration, and participation of Ukraine in globalization. Thus, the problem of IFRS adoption and implementation is relevant nowadays and requires not only the investigation of the current state but also the analysis of the whole chronological way of Ukraine to IFRS use.

Analysis of recent research and publications. The problem of IFRS implementation and its harmonization with NR(S)AU attract the attention of such Ukrain-

ian scientists, as I.G. Chaliy, S.F. Golov, A.V. Ozeran, M.G. Chumachenko, O.V. Kharlamova, O.S. Yatsunska, etc. S.F. Golov has done research on the principles and opportunities of IFRS adoption in Ukraine, the formation of the indicators of the financial statement [1]. O.S. Yatsunska has investigated the stages of IFRS adoption and the changes they have undergone [2]. O.V. Kharlamova has focused on the methods, which each enterprise is free to choose while transferring to IFRS in the accounting [3].

Purposes. The purpose of this article is the formation of the perspectives of IFRS and NR(S)AU harmonization and further IFRS usage in the Ukrainian accounting system based on the analysis of the chronological way of NR(S)AU integration with IFRS and the changes, which they have undergone throughout the past years.

Results. International Financial Reporting Standards are one of the most important tools in the modern international trade system. IFRS are claimed to "bring transparency, accountability, and efficiency to financial markets around the world. Our work serves the public interest by fostering trust, growth, and long-term financial stability in the global economy" [4]. That high importance was being achieved throughout the years. The history of the accounting standards started with John F. Kennedy's performance at the United Nations General Assembly at the beginning of the 1960s. He raised the issue of the neces-

sity in “the universal language of business” [1, p. 12]. The dissemination of IFRS in the world made great changes in auditing and international relationships. Before IFRS adoption, Ukraine had an accounting system, which was developed in terms of a command economy, where there was only one their user – the country [5]. That system existed in Soviet Ukraine and was rather efficient in a planned economy [6]. However, after the dissolution of the Soviet Union, Ukraine decided to take the direction of a market economy. In terms of global and European integration, Ukrainian priorities were focused on an effective accounting system and its formation, which was able due to the convergence of NR(S)AU and IFRS. That implied improving the quality of the accounting information, making it transparent, comparative, and coherent for foreign users and investors. Those changes could destroy all the barriers and attract foreign investments. Therefore, the financial reports, carried out based on IFRS, are universal for all users and a market economy. That was one of the main reasons, which encouraged Ukraine to start the way to IFRS usage. At that time, it was supposed that unless the countries intended to unite their standards with the international ones, they would likely fall behind their competitors. The chronological beginning of the way to IFRS implementation was in 1992 [7]. It involved the elaboration of NR(S)AU based on international ones and creation of a system of NR(S)AU in order to provide the users, especially, investors with the necessary information [8]. According to Article 40 of the Ukrainian Law “On the National Bank of Ukraine” as of 1999 and Article 68 of the Ukrainian Law “On Banks and Banking”, all the banks had to use the rules, elaborated by the National Bank of Ukraine based on IFRS and the accounting standards could not contradict [9, p. 8]. Thus, the first stage of the issue, which lasted from 1992 to 2005, could be characterized in the following way. Firstly, IMF and WB made the main impact on adopting IFRS at the beginning, which represented Ukraine’s reaction to the transnational pressure and necessity in resources, especially financial ones. Secondly, according to the network theory, Ukraine made that decision in order to get “network effects” from adopting “the product with such effects”. The next period lasted until 2011. In 2007, the Cabinet of Ministers signed a strategy of IFRS usage. It determined the legislative regulation of the IFRS usage order. That period represented difficulties in IFRS implementation. Differences between national standards and IFRS led to distinct directions of accounting reforming [10]. 2011 was the year of a global change in Ukrainian accounting due to the changes, according to which, public companies, banks, insurance companies and enterprises that perform economy activity according to the types determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine lead financial statements and consolidated financial statements according to IFRS. Since 2012, IFRS usage has become widespread. The statistics show that the share of large enterprises was constantly growing throughout the next 3 years (2012–2014) [2]. The tendency is illustrated in Table 1.

Table 1

The share of large enterprises, which used national standards and IFRS in 2012–2014 in Ukraine

Large enterprises which used	Share, %		
	2012	2013	2014
National standards	0,52	0,94	1,08
IFRS	6,98	5,89	5,65

Source: made by the author based on [2]

Despite the fact that large enterprises used IFRS many times more than NR(S)AU, there is a negative tendency throughout 3 years due to the political situation in Ukraine. The law of Ukraine “On Accounting and Financial Reporting in Ukraine” (Revision on November 16, 2018, on the basis of 2545-VIII) anticipates the forms of the IFRS use by several types of enterprises. Public companies, banks, insurance companies have financial statements and consolidated financial statements according to IFRS since 2012. The enterprises that provide financial services, except for insurance and pension since 2013 and the enterprises that perform an additional activity in financial services and insurance since 2014 use the IFRS. Other enterprises determine the necessity of IFRS usage on their own [11].

The decision of adopting IFRS is relevant not only due to the wide range of opportunities in foreign markets but also the sequence of disadvantages of our national accounting system. Firstly, accounting policy is a system of accounts and subaccounts, which do not take into account the specification of the enterprise. Secondly, there is no precise structure in accounting policy. Thirdly, the list of accounted objects is not full. Moreover, there are some contradictions between used and accounting methods. If an enterprise changes the method of amortization, it should be accounted for. Otherwise, it will lead to contradictions. In addition, national accounting system does not foresee total and full separation of the previous accounting estimates. Ukrainian tax accounting is not fully characterized and described. The accounting order does not contain all possible mechanisms, which the government can use in tax policy. [12]. However, our national accounting system aims to integrate IFRS. The differences between NR(S)AU in 1999 and 2018 are the following [13]:

- New definitions appeared.
- The criteria of the sizes of the enterprises appeared that is concerning large, medium-sized, small, and micro enterprises.
- There became fewer principles of accounting.
- There appeared new criteria for the enterprises, which had an opportunity not to make consolidated financial statements.
- The terms of the financial statements were clarified.

In such a way, the Ukrainian national accounting system is steadily changing in the direction of IFRS implementation. That is why the differences between NR(S)AU and IFRS should be investigated according to each principle of the accounting [14]:

1. Continuity or Going Concern: IFRS suppose that enterprises do not tend to stop or dwindle their activity. However, in terms of NR(S)AU, a part of enterprises is about to go bankrupt, the other ones do not have a stable state.

2. Consistency: IFRS suppose that the accounting policy does not undergo any changes without the necessity in it. However, NR(S)AU anticipate that the current legislation and standards, which are constantly changing, rule the financial statements.

3. Cost-benefit: According to IFRS, both costs and incomes refer to the period when they were really got.

4. Materiality: IFRS include only the accounted items, which can influence the decisions. According to NR(S)AU, all the items, confirmed by the Ministry of Finance of Ukraine, are accounted so that it makes the accounting system more overwhelmed and complicated.

5. Matching: In comparison with IFRS, NR(S)AU imply the prevalence of the form, for instance, blanks, standard requirements. The real sense of the accounted objects is less important in this case.

6. Conservatism: IFRS tend to use this principle more than NR(S)AU do. For instance, the method that involves estimation based on the market price or the lowest cost is used not often in Ukraine.

There are several ways of transfer to IFRS from NR(S)AU. The first one is harmonization. In terms of this way, a country can have its own model of financial statements organization. The only restriction is the fact that NR(S)AU cannot contradict analogous positions in IFRS. The second one is the adaptation. This method implies the total adoption of IFRS without changing it. The third method is called convergence and anticipates changing NR(S)AU to the terms of IFRS. The fourth one is an approximation that aims to change IFRS positions in terms of NR(S)AU. These methods describe the transfer to IFRS on the macro level. There are three ways to transfer to IFRS on the micro level: insourcing, outsourcing, and co-sourcing. Insourcing implies the distribution of the functions to certain workers in terms of the enterprise. This method is considered to be less costly. The second method is outsourcing. It anticipates the usage of outer sources of services, which are long-term. The enterprise, which needs to transfer to IFRS, requests another company, which is able to provide such services. However, there is one difficulty: the company should verify the reliability of the outsourcer. The third one is co-sourcing, which combines both inner and outer sources of services. In terms of that method the company, which appeals to an outer source, gets not only a financial statement based on IFRS but also practical skills to form further financial statements using IFRS. Insourcing is a leader in terms of flexibility and promptness, outsourcing can have some risks, co-sourcing gives more opportunities and ensures the quality of the financial statements [3].

Throughout the past years, Ukraine has been implementing IFRS into the national accounting system and has already got some achievements. Nevertheless,

national enterprises face certain difficulties in implementing IFRS [11]:

- Lack of motivation for an enterprise, which is based on costs that the enterprise has to carry to get all the necessary services for IFRS implementation;

- Lack of advanced and qualified specialists, which prevents from understanding the necessity of IFRS use;

- A low level of the methodological basis for IFRS implementation and contradictions in the counting methods;

- Lack of government financing the reform of IFRS implementation.

In order to solve those issues, it is suggested that the government plays an important role in the regulation of IFRS implementation. The Law “On Accounting and Financial Reporting in Ukraine” is the basis of the Ukrainian accounting system. It sets the main methodological positions to lead financial statements. There are several levels of IFRS regulation. The first one is legislative that controls the main goals, terms, organization, and leading the financial statements. The second level is NR(S)AU, chart of accounts, which controls the principles and rules of financial statements leading. The third level includes the ministries and other central authorities. The fourth level is concentrated on the level of an enterprise [15]. The most current changes, which are in the Law of Ukraine since 05.10.2017 and came into force on 01.01.2018 [16], anticipate that the enterprises which perform any activity involving the extraction of minerals and logging and are public interest entities, make reports on payments to governments [17]. It is also considered to implement management reports, which will include both financial and non-financial information about the development and performance of the enterprise and its position, together with a description of the principal risks and uncertainties that it will face. Moreover, these changes imply a new definition of public interest entities. There also appears a new definition of “financial reporting taxonomy”.

Conclusions. Taking into consideration all the analysed problems, the chronological way of IFRS implementation, the following perspectives can be suggested, so that Ukrainian accounting system develops and improves in the circumstances of euro integration. The implementation of IFRS can be more wide-spread in the circumstances of legislative control. This process can be accompanied by the expansion of the list of the enterprises, which are obliged to have financial statements done according to IFRS. It is supposed to increase the motivation of the enterprises, which are export-oriented to the foreign markets, especially the market of the European Union, to use IFRS in accounting. The further harmonization of the national standards and IFRS should be undergone for the enterprises, which are oriented to the national market. The simplified accounting system and the accounting of the micro- and small enterprises should be improved and prone to focus on the requirements of IFRS to small business. The accountants’ level of knowledge is to be improved in terms of IFRS usage.

Список літератури:

1. Чалий І.Г. Бухгалтерський облік для дорослих. МСФЗ-трансформація. Управління прибутком. Податки. Харків : Фактор, 2011. 400 с.
2. Яцунська О.С. Процес впровадження МСФЗ в Україні. Бізнесінформ. 2016. №3. URL: http://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2016&abstract=2016_03_0&lang=ua&stqa=23 (дата звернення: 21.06.2019).
3. Харламова О.В. Варіанти організації процесу переходу на складання фінансової МСФЗ-звітності. Бізнесінформ. 2015. № 9. URL: http://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2015&abstract=2015_09_0&stqa=41&lang=ua (дата звернення: 21.06.2019).
4. IFRS : веб-сайт. URL: <https://www.ifrs.org> (дата звернення: 21.06.2019).
5. Чирко Д.М. МСФЗ як елемент виходу на міжнародний валютний ринок ФОРЕКС. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2009. № 3(15). doi: 10.26642/pbo-2009-3(15)-338-345
6. Белова І.М., Спільник І.В. Бухгалтерський облік в Україні у XIX-XX століттях. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Випуск 14. С. 22–26.
7. Голов С.Ф. МСФЗ у законі. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 9. С. 3–9.
8. Про затвердження Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 1998 р. № 1706 / Кабінет міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-98-%D0%BF> (дата звернення: 23.06.2019).
9. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 9 лютого 2019 р. № 2121-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5-6. Ст. 30.
10. Голов С.Ф. Міжнародні стандарти фінансової звітності: вдосконалення та застосування. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2007. № 11. С. 43.
11. Гарасим П.М., Новак У.П. Проблемні аспекти запровадження МСФЗ на вітчизняних підприємствах. *І Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Облік, аналіз, аудит і оподаткування в умовах глобалізації економіки»*. 21 квітня 2017 р. С. 293–296.
12. Косташ Т.В. Формування облікової політики за МСФЗ як стимул ефективного розвитку підприємства. *Young scientist*. 2018. № 4(56). С. 134–138.
13. Безверхий К.В. Бухгалтерський облік в Україні: імплементація норм Директив Європейського Союзу. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 1. С. 136–151.
14. Столяр Л.Г., Клебанович З.В. Порівняльна характеристика Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. *Молодий вчений*. 2017. № 5(45). С. 742–745.
15. Лучко М.Р., Бенько І.Д. Облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами : навчальний посібник. Тернопіль : Екон. думка THEU, 2016. 360 с.
16. Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2164-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 44. Ст. 397.
17. Засадний Б.А. Перспективи розвитку національної системи бухгалтерського обліку в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка і суспільство*. 2019. № 20. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/20_ukr/89.pdf (дата звернення: 25.06.2019).

References:

1. Chalyy I.G. (2011). *BuXXXoblik dlya doroslykh. MSFZ-transformatsiya. Upravlinnya prybutkom. Podatky* [Accounting for adults. IFRS-transformation. Income control. Taxes]. Kharkiv : Faktor. (in Ukrainian)
2. Yaczunska O.S. (2016). Proces vprovadzhennya MSFZ v Ukrayini [IFRS implementation process in Ukraine]. *Biznes-inform* (electronic journal), no. 3. Available at: http://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2016&abstract=2016_03_0&lang=ua&stqa=23 (accessed 21 June 2019).
3. Kharlamova O.V. (2015). Varianty organizatsiyi procesu perekhodu na skladannya finansovoyi MSFZ-zvitnosti [Variants of organization of transfer to IFRS accounting process]. *Biznesinform* (electronic journal), no. 9. Available at: http://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2015&abstract=2015_09_0&stqa=41&lang=ua (accessed 21 June 2019).
4. IFRS : website. Available at: <https://www.ifrs.org> (accessed 21 June 2019).
5. Chyrko D.M. (2009). MSFZ yak element vykhodu na mizhnarodnyy rynek FOREKS [IFRS as an element of foreign exchange market FOREX entrance]. *Problemy teorii i metodologiyi bukhgalterskogo obliku, kontrolyu i analizu* (electronic journal), no. 3(15). doi: 10.26642/pbo-2009-3(15)-338-345
6. Belova I.M., Spilnyk I.V. (2017). Bukhgalterskyj oblik v Ukrayini u XIX-XX stolittiyakh [Accounting in Ukraine in XIX-XX centuries]. *Naukovyy visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu*, vol. 12, pp. 22–26.
7. Golov S.F. (2011). MSFZ u zakoni [IFRS in law]. *Bukhgalterskyj oblik i audyt*, vol. 9, pp. 3–9.
8. Resolution of the Cabinet of the Ministers of Ukraine on the approval of the Program of reforming the accounting system using international standards № 1706-98-п (1998, October 28). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-98-%D0%BF> (in Ukrainian)
9. Law of Ukraine on Banks and Banking № 2121-III (2019, February 9). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 5-6, 30. (in Ukrainian)

10. Golov S.F. (2007). Mizhnarodni standarty finansovoyi zvitnosti: vdoskonalennya ta zastosuvannya [International Financial Reporting Standards: improvement and application]. *Bukhgalterskyj oblik i audyt*, no. 11, p. 43.
11. Garasym P.M., Novak U.P. (2017). Problemni aspekty zaprovadzhennya MSFZ na vitchyznyanykh pidpryyemstvakh [Problematic aspects of IFRS application at domestic enterprises]. *Proceedings of the I Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferenciya «Oblik, analiz, audyt i opodatkovannya v umovakh globalizatsiyi ekonomiky» (Ukraine, April 21, 2017)*, pp. 293–296.
12. Kostash T.V. (2018). Formuvannya oblikovoyi polityky za MSFZ yak stymul efektyvnogo rozvytku pidpryyemstva [Accounting policy formation according to IFRS as an incentive for efficient enterprise development]. *Young scientist*, no. 4(56), pp. 134–138.
13. Bezverkhyj K.V. (2018). Bukhgalterskyj oblik v Ukraini: implementaciya norm Dyrektyv Yevropejskogo Soyuzu [Accounting in Ukraine: implementation of European Union Directive's norms]. *Visnyk Ternopil'skogo nacional'nogo ekonomichnogo universytetu*, vol. 1, pp. 136–151.
14. Stolyar L.G., Klebanovych Z.V. (2017). Porivnyalna kharakterystyka Nacionalnykh polozhen (standartiv) bukhhalterskogo obliku ta Mizhnarodnykh standartiv bukhhalterskogo obliku [Comparative characteristic of Ukrainian National Accounting Regulations (Standards) and International Financial Reporting Standards]. *Molodyj vchenyj*, no. 5(45), pp. 742–745.
15. Luchko M.R., Ben'ko I.D. (2016). Oblik i finansova zvitnist za mizhnarodnymi standratamy [Accounting and financial reports according to international standards]. *Ternopil : Ekon. dumka TNEU*. (in Ukrainian)
16. Law of Ukraine on the amendments to the Law of Ukraine “On Accounting and Financial Reporting in Ukraine” to improve certain provisions. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy № 2164-VIII (2017, October 5) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 44, 397. (in Ukrainian)
17. Zasadnyj B.A. (2019). Perspektyvy rozvytku nacionalnoyi systemy bukhhalterskogo obliku v umovakh yevrointegracijnykh procesiv [Perspectives of national accounting system development in conditions of European integration processes]. *Ekonomika i suspilstvo*, no. 20. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/20_ukr/89.pdf (accessed 25 June 2019).

ПРОБЛЕМИ ТА ХРОНОЛОГІЯ ІНТЕГРАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ТА ПОЛОЖЕНЬ (СТАНДАРТІВ) БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

У сучасних міжнародних відносинах чітко простежується широко розповсюджена тенденція до глобалізації та інтеграції. Українська політика передбачає розвиток у напрямку європейської інтеграції. Однією із складових даного процесу є торгівля з країнами ЄС. Для полегшення торгівельних умов існує ряд інструментів, одним із яких є МСФЗ. Їх застосування стимулює експортну діяльність підприємств, адже вони є загальним інструментом не тільки на європейському ринку, а й на міжнародній арені. Тобто МСФЗ відкриває нові можливості для розвитку малого, середнього, великого бізнесів, що безпосередньо сприяє розвитку усієї економіки на макрорівні. Однак, вони не тільки сприяють збільшенню активності експорту, а й спрощують процес бухгалтерського обліку на підприємствах України. У статті висвітлюється шлях поєднання П(С)БО та МСФЗ, який має свої особливості, які впливають на даний процес у теперішньому. У даній статті розглядається хронологія впровадження міжнародних стандартів в українську систему бухгалтерського обліку, з якої як наслідок аналізуються відмінності між П(С)БО та МСФЗ, їх подолання та пропозиції щодо подальшого вирішення даної проблеми. Для упевнення в необхідності інтеграції міжнародних стандартів на українських підприємствах у статті розглядаються існуючі недоліки українських стандартів. Такі важливі моменти як обов'язкове застосування МСФЗ на певних типах підприємств і частка використання ними МСФЗ або П(С)БО демонструють певну тенденцію, на основі якої робляться висновки стосовно проблем на шляху впровадження міжнародних стандартів та проблем на шляху застосування суто українських стандартів. Також порівнюються міжнародні та українські стандарти за бухгалтерськими принципами. Аналізуючи усі хронологічні аспекти, передумови впровадження міжнародних інструментів, проблеми у процесі інтеграції МСФЗ безпосередньо на підприємствах України, недоліки в українській системі бухгалтерського обліку, результати порівняння МСФЗ та П(С)БО за бухгалтерських принципів, були запропоновані певні заходи та перспективи розвитку даного процесу в Україні.

Ключові слова: МСФЗ, П(С)БО, бухгалтерський облік, українська система бухгалтерського обліку, глобалізація, європейська інтеграція.

ПРОБЛЕМЫ И ХРОНОЛОГИЯ ИНТЕГРАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ И УКРАИНСКИХ ПОЛОЖЕНИЙ (СТАНДАРТОВ) БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Статья затрагивает такую актуальную для Украины проблему как интеграция Международных стандартов финансовой отчетности и Украинских положений (стандартов) бухгалтерского учета. Это крайне важно для украинской системы бухгалтерского учета, так как это является одним из главных шагов к облегчению условий торговли как на национальном, так и на мировом рынке. Это также является одним из индикаторов участия в глобализации и европейской интеграции. В рамках украинской политики, направленной на европейскую интеграцию, применение МСФО есть одним из путей достижения этого. Данный процесс изучается, основываясь на хронологическом методе, что описывает развитие использования МСФО наиболее точно. В статье продемонстрированы ряд перспектив и настоящих проблем с целью не только изучить этот вопрос, но и предложить и предложить принятие определенных мер. Исторический аспект применения МСФО показывает тенденцию их внедрения, что также подтверждено статистическими данными.

Ключевые слова: МСФО, УП(С)БУ, бухгалтерский учет, украинская система бухгалтерского учета, глобализация, европейская интеграция.

8. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-51>

УДК 336. 621

Сегеда І.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Локотарев Є.О.

бакалавр,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Шановал В.О.

бакалавр,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Segeda Irina, Lokotariiev Eugene, Shapoval Vitaliy

National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЙ У ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ

У статті проаналізовано процеси входження криптовалют в енергетичний сектор, питання подолання певної багатозначності їх віртуального та практичного використання. Автори концептуалізують цей процес як цифрову блокчейн-революцію. Зазначено, що блокчейн є механізмом верифікації транзакцій у мережі, підвищує довіру клієнтів і дає змогу позбутися посередників у фінансових операціях. Показано потенційні переваги «розумних контрактів», які здатні не тільки змінити технологічний уклад, але й повністю змінити взаємини суб'єктів суспільства, а також взаємини між суспільством і державою. Розглянуто децентралізовану модель енергетичних транзакцій та енергопостачання. Представлено головні тренди блокчейну в енергетиці. Запропоновано алгоритм системи обліку споживання та оплати платежів за енергоресурси як блокчейн-додаток, який буде реалізовувати однорангову взаємодію між користувачами.

Ключові слова: криптовалюта, блокчейн, блокчейн-технології, смарт-контракт, децентралізована модель, енергетичні транзакції.

Постановка проблеми. Розвиток ІТ-технологій щодня пропонує світу нові інструменти для оптимізації бізнес-процесів. Одним з останніх таких інструментів є технологія блокчейну (blockchain technology).

Думки експертів про ідею впровадження криптовалют розділилися: одні вважають це справді революційним, але не зовсім розуміють, чи вдасться здійснити цю революцію, а інші називають це інноваціями, які потребують значної адаптації та не є революційними. Отже, питання подолання певної багатозначності їх віртуального й практичного використання є актуальними та потребують подальшого дослідження.

В сучасних умовах прийнята технологія обліку й контролю енергоресурсів застаріла через організаційну та технічну недосконалість структур, що здійснюють облік. Ці проблеми стають причиною постійних збитків, що явно свідчить про необхідність створення сучасної автоматизованої системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найвідоміша робота з технології блокчейну датується 2008 роком. Її автором є Сатоші Накамото [1], що описує технічні рішення, які використовуються в проєктах Bitcoin і Blockchain. Одночасно в документі з'явилися терміни “bitcoin” та “blockchain”, які досі часто плута-

ють. Вперше технологія блокчейну була впроваджена у 2009 році як інструмент проведення операцій з біткоїнами в електронній валюті, тобто вона була спільним реєстром транзакцій. Нині блокчейн-технологія розвивається як автономна технологія, яку можна використовувати поза системами криптовалют. Ден Тапскотт і Алекс Тапскотт, що є авторами публікацій з блокчейну, проаналізували програми, послуги, бізнес-моделі, ринки, організації та навіть уряди, які керують блокчейном. Визначено закономірності, сформульовано сім принципів, на які покладаються послідовники технологій [2].

Формулювання цілей статті. Метою статті є систематизація інформації про технологію блокчейну, аналіз її перспектив та варіантів використання в енергетиці, вивчення основних блокчейн-тенденцій в енергетиці, розгляд алгоритму системи обліку споживання та платежів за енергоресурси.

Виклад основного матеріалу. Енергетичний сектор перебуває на стадії переходу від централізованого ринку до децентралізованого, оцифрованого сектору, в якому люди та компанії можуть досягти повної автономії шляхом виробництва та зберігання енергії.

Парадигма на поточне десятиліття, яка спирається на розрахунки, засновується на криптографії блокчейну. На наш погляд, це є процесом цифрової блокчейн-революції. Революційний потенціал блокчейн-технологій буде розвиватись та впроваджуватись досить швидко завдяки наявності Інтернету та мобільного зв'язку. Блокчейн стає невіддільним економічним шаром Інтернету. Реалізований функціонал в процесі цифрової блокчейн-революції – це повноцінний економічний шар, якого в Інтернеті ще не було. На інтегрованому фізичному рівні перебувають розрахунки з багатьма пристроями, на вершині яких є шар для оброблення таких платежів, як мікроплатежі, децентралізована біржа, заробіток та витрати токенів, отримання та передача цифрових активів, створення та виконання смарт-контрактів. Простіше кажучи, якщо ця революційна технологія буде впроваджена у повсякденне життя, тоді контроль над банками, державними установами, аудиторями, регуляторами, страховими компаніями чи реєстраторами просто не знадобиться. Сьогодні блокчейн дає змогу трансформувати цілі галузі економіки й економити великі кошти.

Нині існують три концепції, цілі та перспективи є різними, але вони мають одну технологічну базу та учасників [3].

Криптовалюта передбачає мінімізацію потреби в довірі, адже її концепція полягає у здійсненні безпечних операцій без централізованого контролю. Блокчейн-трекінг передбачає, що учасники мережі можуть приймати спільне рішення щодо інформації, яка перебуває в межах довіри. Криптоактиви відповідають за торгівлю, адже ця концепція передбачає, що віртуальні валюти можуть бути фінансовими інструментами та використовуватися як продані активи.

Слід зазначити, що вони не є взаємовиключними.

Автори зосереджуються на використанні технології блокчейну. У звіті Всесвітнього економічного

форуму (БЕФ) наведено таке визначення технології “blockchain”, або технології розподіленого реєстру (distributed ledger technology, DLT): технологічний протокол, що дає змогу обмінюватися даними безпосередньо між різними сторонами в мережі, не потребує посередників [4]. Учасники мережі зв'язуються із зашифрованими ідентифікаторами (анонімно), а потім кожна транзакція додається до незмінного ланцюга транзакцій і розподіляється по всіх мережевих вузлах.

Через активний розвиток технології “blockchain” «розумні контракти» замінили звичайні контракти. «Розумні контракти» (смарт-контракти) – це одне із застосувань блокчейну, яке викликає найбільший інтерес. «Розумний контракт» – це договір між двома сторонами, що зберігається в блокчейні. Такі договори можуть укладатися між двома людьми, (P2P), людиною та організацією (P2O), людиною та машиною (P2M). «Розумні контракти» дають змогу автоматизувати виплати та перекази валют чи інших активів відповідно до встановлених умов. Як тільки умова, зазначена у смарт-договорі, виконується, договір укладається автоматично, відбувається обмін активами (готівкою, цифровою валютою, правом власності) між сторонами, які домовляються. Потім транзакція реплікується та перевіряється у ланцюзі блоків. «Розумні контракти» дають змогу обмінятися активами, якщо треті сторони не знають про передачу. Це відкриває можливість створення нової форми віртуального контракту. Однак через фрагменти коду, які автоматично виконують дії за певних умов, «розумні договори» ще не можуть конкурувати зі звичайними контрактами. Проте вони можуть бути використані як доказ розв'язання конкретної задачі [5].

Назвемо можливості використання блокчейну в енергетичній галузі. Блокчейн-технологія здатна докорінно змінити енергетичну систему спочатку шляхом трансформації окремих секторів, а потім шляхом трансформації всього ринку електроенергії.

Міжнародні енергетичні компанії розробляють проекти, які надалі з'єднають усіх споживачів в одну мережу, тобто децентралізовану систему. За допомогою «розумних контрактів» буде спрощена наявна багаторівнева система, що складається з виробників електроенергії, операторів розподільної мережі, операторів-постачальників, постачальників платіжних послуг банківських послуг, споживачів та трейдерів. Усі транзакції щодо отримання енергії та оплати за неї здійснюватимуться безпосередньо в мережі, об'єднуючи рівних учасників, тобто споживачів та виробників енергії. Завдяки цьому електроенергія буде дешевою.

Крім того, всі транзакції будуть відкритими. Люди не зможуть прострочити платіж за споживання енергії, адже «розумний контракт» контролюватиме виконання всіх операцій. Система сама заплатить за себе, тобто спише стільки криптовалют, скільки вам знадобиться для транзакції з передачі енергії.

Моделі транзакцій на блокчейні базуються на тому, що вся електроенергія, що подається в електромережу, може бути чітко віднесена до обліку конкретних спо-

живачів за короткий проміжок часу. Це означає, що розрахунок за всю вироблену та спожиту електроенергію може бути дуже точно проведений за змінними цінами. Електрика буде продовжувати надходити до кінцевого споживача безпосередньо від найближчого виробника електроенергії. База даних, що зазнала значного поліпшення, дасть змогу точно «налаштувати» операції в мережі як на рівні передачі електроенергії, так і на рівні розподілу. Спрощений процес взаєморозрахунків приведе до зниження обсягу балансу енергії, рахунки на яку виставляються учасникам ринку.

Завдяки блокчейну всі потоки електроенергії захищені від сторонніх маніпуляцій. Це дасть змогу сертифікувати електроенергію, перевірити квоти на допустимі викиди, кількість яких регулюється законодавством. Децентралізована технологія функціонує як база даних транзакцій, побудована за принципом розподіленого реєстру, тому за допомогою блокчейну можна створити універсальний архів для зберігання всіх даних за виставленими рахунками за електроенергію. Споживачі отримають можливість розширеного контролю за своїми договорами на постачання електроенергії, а також дані про споживання електроенергії. Всі записи зберігатимуться у відкритому доступі в блокчейн-реєстрі, який буде коригувати всі питання права власності та поточний стан активів, тобто розумних інтернет-речей (Інтернет речей, IoT).

Технологія блокування не тільки використовується для проведення операцій з постачання енергії, але й може слугувати основою для процесів вимірювання кількості споживаної електроенергії, виставлення рахунків за споживання кількості та проведення розрахунків. Інші можливі додатки включають право власності на активи, управління активами, систему сертифікатів гарантованого походження, квоти на викиди вуглекислого газу та сертифікати, що підтверджують виробництво електроенергії на основі використання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). Можливості використання технологій в енергетиці представлені в табл. 1.

Під час об'єднання окремих блокчейн-додатків у майбутньому може з'явитися децентралізована система енергетичних транзакцій та постачання енергії. Постачання електроенергії, виробленої на об'єктах малої енергетики, кінцевим споживачам здійснюватиметься через мікромережі. Кількість виробленої та

спожитої електроенергії вимірюватиметься за допомогою розумних лічильників, а операції з торгівлі енергією та сплата криптовалютою контролюватимуться за допомогою смарт-контрактів та здійснюватимуться з використанням блокчейну.

Слід зазначити, що наявні блокчейн-додатки можна розділити на такі три великих категорії залежно від рівня розроблення, як блокчейн-додатки версій 1.0, 2.0 та 3.0. Технологія блокчейну нового покоління, тобто блокчейн 3.0, ще розробляється. Blockchain 3.0 – це етап розвитку технологій, на якому здійснюється подальший розвиток концепції «розумного контракту» задля створення децентралізованих, автономних організаційних підрозділів, які керуються власними законами та працюють майже незалежно. Децентралізована система енергетичних транзакцій та постачання енергії представлена на рис. 1.

Прозоре та децентралізоване врегулювання угод на вітчизняному енергетичному ринку збільшить частку електроенергії, отриманої від відновлюваних джерел енергії.

Блокчейн чітко фіксує джерело походження кожної кіловат-години в загальній мережі й дає покупцю гарантію, що він отримає енергію вітру, а не енергію, згенеровану газовою станцією.

Отже, доцільно поєднувати нову технологічну систему з інноваційною ідеєю та блокчейн-технологією в тих установках, які генерують «зелену» енергію, тобто екологічно чисту й невичерпну за людськими мірками енергію сонця, вітру, місяця, води, гейзерів тощо. Для адаптації відновлюваних джерел енергії до повсякденного життя необхідно автоматизувати систему за допомогою спеціального обладнання нового типу [6].

Назвемо основні тренди технологій блокчейну в енергетиці.

1) Вихід на ринок блокчейн-технологій компаній гігантів. Партнери-засновники “Rocky Mountain Institute” та “Grid Singularity” мають намір створити нову платформу для торгівлі енергоресурсами на основі блокчейну (Енергетична веб-платформа), яка забезпечує функціонал, необхідний для реалізації різних варіантів використання в енергетичному секторі.

2) Знищення оптового ринку електроенергії. Компанія “Ponton” має на меті створення першого розподіленого оптового ринку для позабіржової торгівлі

Таблиця 1

Різні варіанти використання блокчейну в енергетиці

Транзакції та «розумні контракти»	Права власності на активи та управління ними	Децентралізовані інформаційні системи
Децентралізована торгівля електроенергією	Реєстрація власності та ведення реєстру активів	Облік електроспоживання та виставлення рахунків за електроенергією
Особливі можливості для просьюмерів	«Зелені» сертифікати	Облік споживання тепла та виставлення рахунків за нього
Впровадження криптовалюти	Квоти на викиди вуглекислого газу, сертифікація виробництва електроенергії на основі відновлюваних джерел енергії	Оплата зарядки електромобілів
Зарядка електромобілів		
Управління розумними пристроями в Інтернеті речей		

Рис. 1. Децентралізована система енергетичних транзакцій та енергопостачання

оптовою енергетичної продукцією за допомогою свого проекту "Enerchain".

3) Підвищення енергоефективності. У Німеччині проект працює з компанією "Sonnen", щоби використовувати склад як буфер для поглинання перевантажень електроенергії від вітроелектростанцій. Ця система виявилась корисною для зменшення витрат на скорочення вітрогенераторів.

4) Торгівля енергією за допомогою токенів. Проекти спрямовані на використання блокчейну для забезпечення торгівлі електроенергією. Проекти створюють ринок локально генерованої електроенергії, "Grid+" зосереджується більше на зниженні роздрібних цін на енергоносії, тоді як "Power Ledger" зосереджується на створенні ринку надлишкової енергії [7].

5) Розвиваючі стартапи. Згідно з даними "Reuters" енергетичні блокчейн-стартапи зібрали близько 200 мільйонів доларів завдяки "Initial coin offering" у 2018 році. Згідно з даними провайдера даних ринку "PitchBook" венчурні інвестиції капіталу в криптовалюту та блокчейн-стартапи встановлять новий рекорд у 2019 році.

Необхідно звернути увагу на проблему обліку споживання та збирання платежів за енергоресурси. Технологія обліку й контролю енергоресурсів, яка сьогодні застосовується, завдає шкоди суб'єктам господарювання, які її використовують. Головною причиною є організаційна й технічна недосконалість структур, які здійснюють облік. Ці проблеми стають причиною постійних збитків, що свідчить про необхідність створення сучасної автоматизованої системи.

Авторами розроблено алгоритм системи обліку споживання та платежів за енергоресурси, на основі якого буде розроблена автоматизована система.

Планується створити додаток, який буде реалізовувати однорангову взаємодію між користувачами (один з них буде оплачувати рахунки за енергоресурси, другий буде, власне, надавати ці енергоресурси). Той, хто оплачує використання енергоресурсів, водночас зможе надавати їх (наприклад, людина платить за газ, але у неї стоїть вітряна електростанція, тому надлишок виробленої електроенергії вона продає в мережу).

Додаток буде мати два типи серверів.

1) Сервер, який буде працювати тільки з блокчейном. Блокчейн з усіма транзакціями буде зберігатись в нереляційній базі даних (БД). Сервер буде проводити валідацію транзакцій і всього ланцюжка, здійснювати переказ криптовалюти (планується вводити свою криптовалюту, якою сплачуватимуться рахунки). Якщо брати як приклад систему «Біткоїн», то кожному користувачу встановлюється на ПК програма, яка зберігає ланцюжок і надає функціонал для роботи з нею. В нашому випадку кожному користувачу планується розгортати вузол (екземпляр сервера) в кластері з окремою БД. Іншими словами, інфраструктура буде представлена децентралізованою системою серверів.

2) Сервер, який буде надавати функціонал користувача. Всі дані будуть зберігатись в реляційній БД. Планується розгорнути один сервер, який буде давати можливість працювати зі своїми рахунками й контрактами. З іншого боку, можна сказати, що цей сервер буде проміжною ланкою між користувачами, а його основним завданням буде комунікація між користувачами.

– Користувачі зможуть вручну вносити показання лічильників (можна ще зробити заглушку, яка буде імітувати роботу лічильника, який автоматично вносить на рахунок показники за використані енергоресурси).

– Користувачі зможуть здійснювати оплату рахунків за енергоресурси.

– Користувачі зможуть бачити різноманітну статистику за надані (якщо користувач надає енергоресурси) і, відповідно, спожиті енергоресурси (якщо він їх споживає).

– Можна імітувати інтеграцію з банківськими сервісами (перетворення паперових грошей на криптовалюту, яка буде використовуватися в додатку). В реальних умовах лічильники мають можливість спілкуватись із сервером і передавати йому свідчення за використані енергоресурси.

Наведемо алгоритм роботи блокчейну.

Ланцюжок складається з набору блоків. Кожен блок зберігає в собі транзакції. Транзакція містить публічний ключ (адресу гаманця) відправника й одержувача. Також у транзакції зберігаються грошова сума, яку відправник передає одержувачу, та інформація про транзакції, яку заповнює користувач або сама система.

Користувач має також приватний ключ, яким підписує транзакції, говорячи «Це мій переказ грошей». Приватний ключ доступний тільки користувачу, тому ніхто, крім нього, не має до нього доступу. За допомогою асиметричного алгоритму шифрування є можливість перевірити, що користувач із приватним ключем – це користувач із публічним ключем. Це й буде гарантією того, що дані не були підроблені.

Користувач підписує транзакції за допомогою свого приватного ключа. Отже, є можливість перевірки «публічний ключ = підпис».

У разі невалідності транзакції (коли підпис і публічний ключ відправника не будуть збігатися) вона не буде розглядатися як об'єкт подальшого майнінгу.

Наприклад, у системі «Біткоїн» накопичуються транзакції. Далі ці транзакції валідуються майнерами. За успішної валідації всіх транзакцій формується новий блок, у якому зберігаються всі валідні транзакції,

переводяться гроші з рахунку на рахунок, а майнер отримує нагороду.

Кожен блок у ланцюжку має обчислений хеш, а також хеш попереднього блоку (виняток стосується тільки першого блоку, в якому немає хешу попереднього блоку). За зміни будь-якого хешу відбудеться перерахунок хешу всіх наступних блоків, що буде говорити про те, що ланцюжок став не валідним. Саме ця особливість дає змогу будувати однорангові з'єднання між користувачами, які не можуть підробити інформацію про транзакції.

Висновки. Проведені дослідження показали, що технологія блокчейну активно розвивається й буде отримувати суттєві інвестиції. Частина галузей будуть революційним чином перебудовані; децентралізація змінить бізнес-логіку багатьох компаній та сервісів. За ступенем того, як ринок лібералізується, а ВДЕ зростає, технологія блокчейну пропонує спосіб, що дає змогу краще справлятися з усе більш складними та децентралізованими транзакціями між користувачами, великими й дрібними виробниками, промисловими підприємствами та навіть роздрібними торговцями й комунальними компаніями.

Фінансові додатки на основі технології блокчейну вже досягли високого рівня. Однак тільки час покаже, чи зможе ця технологія зробити революцію в енергетичному секторі. Перші пілотні проекти дають загальне уявлення про колосальні вигоди, які можуть забезпечити блокчейн-додатки щодо економії на витратах, а також швидкості та гнучкості. Україні необхідно активно включатися в цю сферу. Використання всіх видів технологій блокчейну, включаючи криптовалюту, має стати основою державної стратегії.

У сучасних умовах прийнята технологія обліку й контролю енергоресурсів не виправдовує себе. Причиною є організаційна й технічна недосконалість структур, що здійснюють облік. Це стає причиною постійних збитків, тому автори статті розробили алгоритм системи обліку споживання та оплати платежів за енергоресурси. Надалі на підставі цього алгоритму буде створена сучасна автоматизована система.

Список літератури:

1. Nakamoto S. A Peer-to-Peer Electronic Cash System Bitcoin, 1–8. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (дата звернення: 04.05.2019).
2. Tapscott D., Tapscott A. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World. New York: Penguin Random House, 2016. 432 p.
3. Сворцов В. Блокчейн – не революция, это две инновации и одна потенциально успешная идея. URL: <https://vc.ru/crypto/41715-blokcheyn-ne-revoluciya-eto-dve-innovacii-i-odna-potencialno-uspeshnaya-ideya> (дата звернення: 12.06.2019).
4. Deep Shift – Technology Tipping Points and Societal Impact (2015) / World Economic Forum Survey Report. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GAC15_Technological_Tipping_Points_re-port_2015.pdf#page=24 (дата звернення: 10.05.2019).
5. Tar A. Smart Contracts, Explained. Cointelegraph. 2017. URL: <https://cointelegraph.com/explained/smart-contracts-explained> (дата звернення: 10.05.2019).
6. Segeda I. Blockchain as a digital economy promotion tool in energy Industry. *Modern Aspects of Software Development*: Proceedings of VI International Scientific and Practical Virtual Conference of Software Development Specialists, June, 24 2019. Kyiv: Igor Sikorsky KPI, 2019. P. 139–146.
7. Халезов А. Блокчейн и энергетика: 4 главных тренда. URL: <https://medium.com/@khalezov/%D0%B1%D0%B%D0%BE%D0%BA%D1%8> (дата звернення: 12.06.2019).

References:

1. Nakamoto S. (2009). Peer-to-Peer Electronic Cash System. *Bitcoin*, 1–8. Available at: <https://bitcoin.org/en/bitcoin-paper> (accessed: 04.05.2019).
2. Dan Tapscoff & Alex Tapscoff (2016). *Blockchain Revolution How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World*. New York : Penguin Random House. (in English)
3. Vadim Skvortsov (2018). Blokcheyn – ne revolyutsiya, eto dve innovatsii i odna potentsial'no uspeshnaya ideya [Blockchain is not a revolution, it is two innovations and one potentially successful idea]. Available at: <https://vc.ru/crypto/41715-blokcheyn-ne-revolyciya-eto-dve-innovacii-i-odna-potencialno-uspeshnaya-ideya> (accessed: 12.06.2019).
4. Deep Shift-Technology Tipping Points and Societal Impact (2015). *World Economic Forum Survey Report*. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GAC15_Technological_Tipping_Points_re-port_2015.pdf#page=24 (accessed: 10.05.2019).
5. Tar A. (2017). Smart Contracts, Explained. Cointelegraph. Available at: <https://cointelegraph.com/explained/smart-contracts-explained> (accessed: 10.05.2019).
6. Segeda I. (2019). Blockchain as a digital economy promotion tool in energy Industry. Modern Aspects of Software Development: Proceedings of VI International Scientific and Practical Virtual Conference of Software Development Specialists (Ukrainian, Kyiv, June, 24, 2019 r.). Kyiv : Igor Sikorsky KPI, pp. 139–146.
7. Aleksey Khalezov (2018). Blokcheyn i energetika: 4 glavnykh trenda [Blockchain and energy: 4 main trends]. Available at: <https://medium.com/@khalezov/%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D1%8> (accessed: 04.08.2019).

РЕАЛИЗАЦИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГИЙ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ

В статье проанализированы процессы вхождения криптовалют в энергетический сектор, вопросы преодоления определенной многозначности их виртуального и практического использования. Авторы концептуализируют этот процесс как цифровую блокчейн-революцию. Указано, что блокчейн является механизмом верификации транзакций в сети, повышает доверие клиентов и позволяет избавиться от посредников в финансовых операциях. Показаны потенциальные преимущества «умных контрактов», которые способны не только изменить технологический уклад, но и полностью поменять взаимоотношения субъектов общества, а также взаимоотношения между обществом и государством. Рассмотрена децентрализованная модель энергетических транзакций и энергоснабжения. Представлены главные тренды блокчейна в энергетике. Предложен алгоритм системы учета потребления и оплаты платежей за энергоресурсы как блокчейн-приложение, которое будет реализовывать одноранговое взаимодействие между пользователями.

Ключевые слова: криптовалюта, блокчейн, блокчейн-технологии, смарт-контракт, децентрализованная модель, энергетические транзакции.

ACTUALIZATION OF BLOCKCHAIN-TECHNOLOGIES USE IN THE ENERGY SECTOR

Currently, blockchain technology is being developed as a stand-alone technology that can be applied outside of cryptocurrency systems. Blockchain and cryptocurrencies cannot be equated, to understand the essence of the matter, the authors consider features that are most clearly manifested when using blockchain technologies. The purpose of this study is to analyze the potential impact of blockchain technologies on the energy sector and explore the opportunities it may open to buyers and consumers of electricity. The paper analyzes the process of digital blockchain revolution and the impact of blockchain on the development of the economy's infrastructure. The functionality implemented in the process of the digital blockchain revolution may be a fully-fledged economic sphere that has not existed prior to the revolution. The modern concepts for the notions of cryptocurrency; blockchain; crypto assets given. In this paper options for using blockchain in the energy sector are presented. In particular, smart contracts allow you to interact with both: well-known and little-known partners, that is, they ensure trustful interaction between the parties automatically. The issue of assessing the complexity of transactions, a decentralized system of energy transactions and energy supply were examined in detail. Blockchain technology can provide the basis for creating a decentralized energy supply system. If conditions are created under which producers and consumers can interact directly, carrying out transactions directly in the network, electricity will become cheap. In this paper the main modern trends in the development of blockchain in the energy sector are considered. In today's world, the adopted technology of accounting and control of energy resources does not justify itself, and sometimes can be detrimental to the business entities using it. The paper presents an algorithm for a system of accounting for consumption and carrying out payments for energy resources on the basis of which an automated system will be developed. Blockchain technology is capable of fundamentally changing the energy system we are used to, first by transforming individual sectors, and ultimately by transforming the entire electricity market.

Key words: cryptocurrency, blockchain, blockchain technology, smart contract, decentralized model, energy transactions.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Гончаренко Людмила Вікторівна – тимчасово виконуючий обов'язки директора департаменту агропромислового розвитку, Львівська обласна державна адміністрація

Желізко Юлія Михайлівна – магістр, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Зуб Марія Ярославівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

Іванишин Володимир Васильович – доктор економічних наук, професор, ректор, Подільський державний аграрно-технічний університет

Коротя Мирослав Іванович – аспірант кафедри аналітичної економіки та природокористування, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Лантух Крістіна Олександрівна – аспірантка кафедри фінансів імені Л.Л. Тарангул, Університет державної фіскальної служби України

Лега Ольга Василівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Полтавська державна аграрна академія

Локотарев Євген Олександрович – бакалавр, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Миськовець Наталія Петрівна – кандидат економічних наук, начальник відділу з наукової роботи та аспірантури, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

Мороз Соломія Романівна – аспірантка кафедри готельно-ресторанного бізнесу, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського

Мостова Анастасія Дмитрівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародного маркетингу, Університет імені Альфреда Нобеля

Музика Павло Михайлович – доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Носань Наталія Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва, Черкаський державний технологічний університет

Овчиннікова Вікторія Олексіївна – доктор економічних наук, доцент, Український державний університет залізничного транспорту

Панкратов Сергій Володимирович – студент, Український державний університет залізничного транспорту

Петрик Ілона Владиславівна – доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування, ПВНЗ «Львівський університет бізнесу і права»

Печенюк Алла Петрівна – кандидат економічних наук, докторант, Подільський державний аграрно-технічний університет

Пинда Юрій Володимирович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування, ПВНЗ «Львівський університет бізнесу і права»

Позднякова Анна Михайлівна – аспірант, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної академії наук України

Приятельчук Олена Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Продіус Оксана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту, Одеський національний політехнічний університет

Редька Оксана Зіновіївна – кандидат економічних наук, викладач, Технічний коледж Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Розіт Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сегеда Ірина Василівна – кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Скорнякова Юлія Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Запорізький національний університет

Стаматін Олександр В'ячеславович – кандидат економічних наук, приватний підприємець

Сухонос Марія Костянтинівна – доктор технічних наук, професор, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Тищенко Володимир Валентинович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Урба Світлана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка

Феленчак Юлія Богданівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри спортивного туризму, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського

Харчук Тетяна Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, ПВНЗ «Європейський університет»

Харчук Олена Георгіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Державний університет інфраструктури та технологій

Чорна Анна Валеріївна – студентка, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Шаповал Віталій Олегович – бакалавр, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Шаповал Олена Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та військового господарства, Національна академія Національної гвардії України

Юхновська Юлія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри «Фінанси та економічна безпека», Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Економіка і управління

**Том 30 (69). № 4, 2019
Частина 2**

Коректура • *О. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *В. Удовиченко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Телефон редакції: +38 (095) 430 01 12

Електронна пошта: editor@econ.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.econ.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,14. Ум. друк. арк. 20,23.

Підписано до друку 27.09.2019. Замов. № 0919/198. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105

Телефон +38 (0552) 39 95 80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.